

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVI. évfolyam • 4. szám
2008. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelent

az
Oktatási és Kulturális
Minisztérium
a
Nemzeti Kulturális Alap
a
Magyar Nemzeti Múzeum
és a
Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus
támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
ETO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan dr. néprajzkutató,
ny. egyetemi tanár, Hosszúhetény
Bajtai Mária tanár, Kecskemét
Bartha Éva, a Honismereti Szövetség titkára,
Budapest
Bándi László tanár, Veszprém
Bánkúti Imre kandidátus, Budapest
Beke György (1927–2007) író
Berényi Mariann újságíró, szerkesztő, Budapest
Bíró Ferenc dr. nyelvészprofesszor, Budapest
Blazovich László dr. levéltárigazgató, Szeged
Csáky Károly dr. tanár, Ipolyság
Csorba Csaba ny. főiskolai docens, Budapest
Dóra Zoltán tanár, Vác
Eperjessy Ernő ny. minisztériumi főtanácsos,
Budapest
Frankovics György néprajzkutató Pécs
Frede, De Carlo történész, Olaszország
Halász Péter főtanácsos, Budapest
Halminé Barthó Magda muzeológus, Budapest
Harangozó Imre tanár, Újkígyós
Horváth Miklós a TESZ megyei titkára,
Zalaegerszeg
Killyéni András egyetemi hallgató, Kolozsvár
Kiss Endre József könyvtárigazgató, Sárospatak
Koczó József tanár, Vámosmikola
Kókai Magdolna muzeológus, Jászberény
Kovács Endre néprajzkutató, Doroszló
Kovács Lajos tanár, Dorog
Major Miklós ny. tanár Szilágynagyfalu
Németh László (1901–1975) író
Nyisztor Tinka etnográfus, Pusztinga
Paládi Kovács Attila dr. akadémikus, Budapest
Péterné Fehér Mária egyesületi titkár, Kecskemét
Romhányi András népművelő, Budapest
Simor Ferenc dr. ny. főállatorvos, Siklós
Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna helytörténész,
Csepreg
Székely Gábor történész, Kecskemét
Székelyné Kőrösi Ilona muzeológus, Kecskemét
Sztankay Csaba dr. orvos, Frankfurt am Main
Titkos Sándorné igazgatóhelyettes, Miskolc
Trunchi Péter tanár, Külsőrekecsin

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón a mai füzesmikolai kegykép,
az eredeti könnyező ikon korabeli másolata látható.
Forrás: *Rosikon, Janus*: Európa Madonnái.
Zarándokutak Mária szentélyeihez.
Fordította: Pór Bálint. Geopen Könyvkiadó Kft. 2003.

TARTALOM

2008: a Biblia Éve

A Biblia szerepe a magyar művelődéstörténetben (<i>Andrásfalvy Bertalan</i>).....	3
A Vizsolyi Biblia (<i>Németh László</i>).....	6
„Mi a Te könnyeid gyermekei vagyunk...” A füzemesikolai búcsújárás történetéhez (<i>Harangozó Imre</i>).....	8
A csepregi Boldogasszony temploma története és legendája (<i>Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna</i>).....	14
A Nyolc Boldogság. Nagy Sándor üvegablakai az egykori temesvári szemináriumból (<i>Székely Gábor</i>).....	22
Búcsú Frumószáiban (<i>Nyisztor Tinka</i>).....	27

ÉVFORDULÓK

Erdélyi János és a sárospataki szellemiség (<i>Kiss Endre József</i>).....	32
--	----

ISKOLA ÉS HONISMERET

Erdélyi János: A magyar népdalok.....	35
Helytörténet és tudománypedagógia az iskolában (<i>Kovács Lajos</i>).....	37

HAGYOMÁNY

A Berettyó-felvidék (<i>Major Miklós</i>).....	41
Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv (<i>Biró Ferenc</i>).....	43
Kötődés, a szülőföldhöz (<i>Beke György</i>).....	46
Gondolatok a felnémeti utcanevéről (<i>Dóra Zoltán</i>).....	53

A HONISMERET FORRÁSAI

Mos de Chantona spanyol követ jelentése Szigetvár elestéről (<i>Frankovics György</i>).....	55
Zempléni címerek (<i>Csorba Csaba</i>).....	56

TERMÉS

Nápolyi Johanna, Endre és Nagy Lajos (<i>Carlo De Frede</i>).....	59
Egy doroszlói katona feljegyzései az első világháborúból (<i>Kovács Endre</i>).....	68
A kerékpár megjelenése Kolozsváron (<i>Killyéni András</i>).....	76
A Peröcsényi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyveinek néprajzi vonatkozásai (<i>Csáky Károly</i>).....	84

KRÓNIKA

<u>A XXXVI. Honismereti Akadémia, Zalaegerszeg</u>	
<i>Halász Péter</i> : Megnyitó.....	91
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei.....	92
A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség honismereti pályázatának díjazottai.....	98

Borbély Jolán 80 esztendő (Berényi Mariann)	98
Csoma József ünnepe és konferencia (Csorba Csaba)	103
A templom újjáépítésének 150. évfordulója Peröcsényben (Koczó József)	105
Székely András Bertalan Pro Ethnographica Minoritatum kitüntetés (Eperjessy Ernő és Paládi-Kovács Attila)	106
<u>In memoriam</u>	
Búcsú Solymos Edétől (Andrásfalvy Bertalan)	106
Meghalt az öreg huszár (Romhányi András)	107
Közhasznúsági beszámoló a Honismereti Szövetség 2007. évi tevékenységéről	108

KÖNYVESPOLC

Kiszombor monográfiája (Blazovich László)	114
Somi Éva: Aranypor (Bajtai Mária)	114
Suba György: Adatok, iratok Kiskőrös múltjából (Bánkúti Imre)	115
Bathó Edit: Méhészkedés a Jászságban (Kókai Magdolna)	116
Miskolczy Ambrus (szerk.): Rendhagyó nézetek a csángókról (Trunchi Péter)	117
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	118

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál során könnyebbé tehetjük a korrekció megalkotását, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (floppy) lemezen vagy CD-n küldik el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

Biblia és magyar néphagyomány

A Biblia, a kereszténység szent könyve, a néphagyomány egy nép íratlan, szájról szájra, nemzedékről nemzedékre, írás nélkül átadott tudása, műveltsége. Hogy kerülhet ez a kettő össze? Az Írás és a szóhagyomány? Az ellentmondás csak látszólagos. A Biblia, és nem a könyv a szent, nem a papír, az írásjelek, hanem amit arra leírtak jelekkel, amit az jelent. Az Újszövetség evangéliumait és az Ószövetség „könyveit” nem jegyzőkönyvszerűen rögzítették, ahogy a Szentlélek diktálta, hanem hosszú éveken, évtizedeken, az Ószövetség esetében több száz éven keresztül csak íratlanul, szóhagyományban élő emlékezetet jegyezték le, formálták át írásba. Az evangélisták, akik tanúi voltak Jézus földi működésének, csak évtizedekkel a Mester halála után jegyezték le élményeiket, szóbeszédben fennmaradt emlékeiket, és nem is mindig saját emlékezetük alapján, hanem a barátok, ismerősök, rokonok körében, többször is elbeszélte, felidézett eseményekről mondottakat, amikor az írásra kérésztetést megkapták.

Hadd jegyezzem itt meg azt is, hogy az Újszövetség-kutatók közül egyesek úgy vélik, talán joggal is, hogy Máté, Márk és Lukács, vagyis a szinoptikusok egy közös, elveszett forrásból merítették műveiket, annyira megegyeznek a szavaik és mondatfűzésük is. Én azt hiszem, hogy nem kell okvetlenül egy elveszett, írott ősevangéliumra gondolnunk, hanem csak arra, hogy a közös, széles körben ismert, továbbadott, ismételt felidézett szóhagyományból merítettek mindhárman. Tudjuk azt is, hogy Jézus urunk földi életének és tanításának „szóhagyományos” emlékezete nem csak Máté, Márk, Lukács és János megfogalmazásában került írásba, hanem más tanítványok és közeli kortársak is megfogalmazták és leírták, ugyancsak évtizedek után, a bennük élő és környezetükben fennmaradt emlékeket. Például olvastam András és Tamás apostol „evangéliumáról”, akik Krisztus halála és feltámadása után Keletre mentek. Jakab „ősevangélium”-áról (József és Mária történetéről), „Pseudo Máté” evangéliumáról (Jézus gyermekségének elbeszélésével), Péter cselekedeteinek, Jézussal való utazásairól szóló elbeszélésekről. Bizáncban a IV–V. században sok olyan kézíratos mű keletkezett, melyek a később el nem fogadott, úgynevezett apokrif szövegeken alapultak. A Krisztushoz kapcsolódó szóhagyományban élő történetek természetesen a szóhagyományozás törvényei szerint több ágon is szálltak nemzedékről nemzedékre és óhatatlanul keveredhettek más történetekkel, mítoszok elemeivel, romlottak, vagy a változatok egymást kiegészítve, mintegy helyre is állíthatták a valóságnak jobban megfelelő leírásokat, különösen az írásbeliséget még nem használó különböző nyelvű népek körében, szinte napjainkig. Fokozottan érvényes ez az Ószövetség történeteire, ahol a teremtés, a bűnbeesés, a vízözön vagy Dávid és Salamon király viselt dolgai megérintettek, keveredtek zsidó eredetű, bibliába nem foglalt „pseudo-epigrafikus” írásos művekkel (Adám és Éva, Kain életéről), más népek, egyiptomi, sumér, iráni, babilóni írott és szájról szájra szálló, a teremtésre, bűnbeesésre, vízözönre vonatkozó hagyományaival.

Ez a magyar szóhagyományra, népköltészetre is vonatkozik. Amikor a XIX. majd a XX. században a népköltészet kutatói rátaláltak a nép körében elevenen élő bibliai történetekhez hasonló elbeszélésekre, természetesen elsősorban azokat jegyezték le, melyek lényegesen eltértek az elfogadott, bibliában olvashatóaktól, amelyek nem egyeztek sem a Károlyi Gáspár, sem a Káldi György fordította, hivatalosan használt szövegekkel. Ezeknek szép gyűjteménye a „Parasztbiblia”, melyet Nagy Ilona és Lammel Annamária állított össze korábbi publikációkból, de jó nagy részét maguk is jegyezték le a magyar nyelvterület különböző részein. Ez a sok szép, részben a bibliai szereplőkhöz köthető, de a Bibliában nem található történet bizonyára csak kis töredéke annak a szóhagyományban egykor elevenen és mindenhol számos változatban élő elbeszélő-kincsnek, amit népünk magyar nyelven megőrzött, de már az utóbbi évszázadokban, a nyomtatott bibliák valamint az irni-olvasni tudás terjedésével háttérbe szorult és felejtésnek indult.

Főképpen talán azok maradtak fenn tovább, melyekben több humor, vidámság is volt, és eltértek az írott biblia elbeszéléseitől. Így azok a történetek, melyek arról szóltak: „amikor Krisztus urunk Szent Péterrel a földön járt...” E tréfás, csattanós elbeszélések szerint Szent Péter mindenben utánozni próbálta a Mestert, vagy akár „túl is licitálni”, de kevélységével mindig felsült és megszegényült, vagyis ezek az anekdota szerű elbeszélések lényegében nem álltak szemben a Szentírás szellemével, erkölcsi rendjével, csak kedves humorral, a mindenkor adott környezet köznapjaiba illesztették. Például Jézus megteremtí a méhecskét, mire Péter is próbál hasonlót teremteni, de csak legyet tud, de annak is lesz azért

valami haszna, mert az nem engedi a lusta embert nappal elaludni. Vagy Jézus úgy patkolja meg a lovat, hogy leveszi a ló lábát, hogy kényelmesen dolgozhasson a patáján, majd visszateszi és hozzáforsztja a lóhoz a lábát. Amikor ezt Péter is megpróbálja nagykevélyen, bizony belepusztul a paripa a „mütébe”. Nyilván más alkalom szolgált az evangélium „komolyabb” részeinek elbeszélésére, és más, az ilyen történetek elmondására, mert a négy evangéliumnak is más és más volt a „célközönsége”, melyek számára Máté, Márk, Lukács vagy János írását szánta. Így lehetett ez a magyar nép körében is, különösen az írott, nyomtatott bibliák és az írás-olvasás elterjedése előtti időben.

Írásos anyaggal ha nem is tudjuk bizonyítani a szájhagyományban élő biblia létét, de következtetnünk lehet erre. Szent István így rendelkezett azokról, akik nem hallgatják figyelmesen a templomi tanítást: „Azok...akik a misék szertartása idején egymásközt sugdolóznak, másokat zavarnak, pletykákat fecsegnek nem figyelve a szent olvasmányokra...azokat ha idősek, megdorgálva szégyenszemre küldjék ki a templomból... a fiatalokat a templom előcsarnokában meg kell köztözni szíjjal és meg kell nyírni őket.” Mivel az első magyarországi, az Esztergomi Zsinat rendelkezése szerint, „az eddigi gyakorlatot folytatva, minden templomban azon a nyelven kell elmondani a főbb imádságokat és a tanítást (ezen elsősorban a leckét és evangéliumot kell értenünk), amilyen nyelven a templomban lévők beszélnek”, joggal tételezzük fel, hogy magyarul hangzottak el a biblia szövegei. Mivel ebből az időből eddig semmilyen magyar nyelvű, kézírásos (nyomtatott még nem lehetett) bibliáról nincs tudomásunk, a miséző pap vagy maga fordította le a kijelölt szentírási részt, ha egyáltalán volt kézírásos bibliája, vagy a szájhagyományból idézett. A XIII. században már egészen biztosan voltak magyar nyelvű, írott biblia részletek, főként a beginák mozgalmának köszönhetően. IV. Béla szentéletű Margit leánya már olvasott magyar nyelvű bibliai szövegeket. Az Ómagyar Mária-síralom is, a beginák laikus mozgalmához kapcsolódó Mária-tisztelet „gyümölcse”. Az 1279-ben tartott Budai Zsinat már azt az igényt fogalmazta meg, hogy a falusi papoknak is legyenek könyveik. Ezeket valószínű latin-nyelvű kódexeket kell értenünk. Az 1397-es esztergomi jegyzőkönyv szerint egy papnak kötelezettsége volt, hogy a Tízparancsolatot, a hitvallást, az alapvető egyházi szabályokat, a szentségekről szóló ismereteket, az ünnepekre rendelt Szentírási-részleteket, a szentek élettörténetét, legendáit magyar nyelven őrizze az emlékezetében. Könyv nélkül kellett tudniuk a latin miseszövegeket és imákat is, és énekelni is tudnia kellett.

A Husz Jánossal kezdődő hitújítási törekvéseket az Egyház világi hatalma és pompája provokálta és az az igény, hogy mindenki anyanyelvén, ellenőrzés nélkül olvashassa a Szentírást. Ennek következtében a XV. században eretnek-gyanússá vált minden nemzeti nyelvű írott biblia. Nem valószínű, hogy a Münchener-kódexben fennmaradt magyar nyelvű újszövetségi részletek fordítói, a Zalánkemenyből Moldvába menekült két ferences pap, Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás huszita lett volna, de az 1430–1450 között, a „Tatros partján” leirt magyar evangélium gyanússá tette őket. Működésük már feltételezi azt, hogy már a nép körében is vannak olvasni tudó emberek, akiket deákoknak neveztek akkoriban. Az 1560-as Nagyszombati Zsinat elrendeli, vagy inkább nyomatékosan javasolja, hogy minden plébánia állítson fel iskolát, melyben elsősorban hitoktatás folyt. Pázmány Péter 1629-ben határozatot fogadhat el arról, hogy a gyermekek otthon, családi körben adjanak számot iskolai tanulmányaikról, és a szülők és gyermekek közösen elevenítsék fel a bibliai történeteket. Valószínű, a bibliai történetek felelevenítése még írás nélkül folyt, a szóban átadott elbeszélések emlékezetének felidézéséből állt. A vasárnapi misén a tanítás meghallgatása és a vasárnap délutáni, egészen a XIX. századig sokhelyütt fennmaradt hitoktatás során hallott szövegeket „memorizálták” és nem „jegyzetelték” írásban, valószínűleg talán úgy, ahogy még az 1930-as években mi is „skandáltuk” az egyszerűen. Talán erre a gyakorlatra vezethető vissza Varga Lajos 1910-es kísérlete egy verskebe foglalt bibliára, melyben úgy látszik szóhagyományos elemek is helyet kaptak.

Joggal feltételezzük azt, hogy már a reformáció előtt is voltak olvasni tudó parasztemberek, akik a paptól vagy kántortól, a török időkben a hódoltság területén a papokat helyettesítő licenciátusoktól tanulták meg az olvasás tudományát és voltak kézíratos biblia és legenda- szövegek, melyeket az olvasni tudók felolvastak, különösen ünnepnapokon. Az iskola nem volt kötelező egészen a XIX. század közepéig. Minden esztendőben, Szent Balázs vagy Szent Gergely egyháztanítók ünnepén az iskolások sorra járták a házakat és iskolás társakat toboroztak maguk közé és egyben adományokat gyűjtöttek a tanítók, a mesterek részére. Ekkor énekeltek az „Á, bé, cé, dé, Rajtam kezdé...” kezdetű éneket is a tanulásról, amit Kodály Zoltán dolgozott fel gyermekkorusra. Igaz, a fiúgyermekek a XIX. században is csak jobbra télen mentek iskolába, Berzsenyi Dániel szavaival mivel „a magyar mezei polgár, mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és a baltát elbírja, ökrésszé teszi...” vagyis korának megfelelő állatokat őriz. Először libákat, majd malacokat, nagyobbacskán a gazda ökreit, akár éjjel is, amíg a gazda velük szántani vagy fuvarba nem indult. Ezért – némi túlzással – állapítja meg, „hogy a magyar paraszty gyermek semmi iskolai nevelésben nem részesül.” (A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól. 1833)A mes-

ter saját házában oktatta diákjait és a szülőknél volt sorkosztón esténként. Amíg a háziak különféle, csendes tennivalókkal foglalatostkodtak, varrtak, hímeztek, tollat fosztottak vagy ételt készítettek elő, a mécs gyenge világánál, a tanító felolvasott a bibliából, kalendáriumokból, kézről-kézre adott írásokból, később ponyvanyomtatványokból, majd Gárdonyi Géza vagy Jókai Mór regényeiből. Én még találkoztam olyan tanítónénivel, aki így kezdte pályafutását az 1940-es években.

A régi iskola, a XIX. század közepéig, elsősorban az olvasásra tanította meg a gyermekeket. A falu jegyzője által megfogalmazott folyamodvány vagy testamentum alá írt „kereszt vonás” azt jelezte, hogy az illető bíró vagy végrendelkező parasztember nem tud bánni a tollal, de olvasni többnyire tudott és ünnepnapokon hangosan, a többiek épülésére is „használta” a féltve őrzött Bibliát.

A Biblia azonban nemcsak szájhagyományos és írott elbeszéléseivel volt fontos része a néphagyománynak, hanem mintát adott az ünnepre és a hétköznapokra is. Az egyházi év nagy ünnepeit lehetőség szerint a bibliai események felidézésével, átélésével ülték meg. Például mint ama első húsvéti feltámadás éjszakáját és hajnalát a szent asszonyok, úgy példájukat követve az egész falu népe megvirrasztotta a temetőben a nagyszombatról húsvét vasárnapra virradó órákat. Egyes helyeken Mária egykori Jézus-keresését idézték fel az asszonyok. Vagy előtte, virágvasárnap, az Úr diadalmas jeruzsálemi fogadtatását utánozva az ifjúság zöld ágakkal járta be a falut, díszítette fel a kapukat (legalábbis a fiúk a lányoké!) ... Karácsonykor, elsősorban Lukács evangéliuma alapján elképzelt Szent Éjszakának eseményeit idézték fel a betlehemet járók, a szálláskereséstől a pásztorok felszerelésétől azok jászol előtti hódolatáig. Vannak olyan betlehemes játékaink is, melyben a Szent Pár Heródesnél keres szállást, és az utasítja őket az istállóba. A Székelyföldön a szálláskeresés kap hangsúlyt a Bökövény-játékban, s itt is a betlehemesek és háziak is mind egyszerre szereplők és nézők is. Nincsen tehát külön játékos és néző, nem az előadás a lényeg, hanem a szerep vállalása, átélése, a Bibliából hallott, olvasott felidézése. Egy-egy faluban több betlehemes csoport is alakulhatott. Régebben például a Bukovinában élő székelyeknél meglelt férfiak, fiatal házassokból alakult meg a „csobányozásra” készülő csoport. Később egyre fiatalabbakra, legényekre, majd iskolás-korúakra hárult ez a megtiszteltetés és feladat. Szűz Mária és az angyal szerepét is fiúk „játszották el”, csak a XX. század közepén vették át e szerepeket kislányok. Vannak vidékek, ahol meg csak lányok voltak a betlehemezés (Mezőkövesd) vagy a „kelemenezés” (Magyaregregy) szereplői. Érthető, mert több helyen, hagyományosan, a karácsony előtti hét minden napján próbáltak már, és a résztvevők haza sem térhettek este a családjukhoz, hanem együtt maradtak éjszakára is. A „játék” egy egy háznál az ünnepen egy fél óránál is tovább tarthatott, ezért nem is jutottak el egy nap mindenkihez. Márpedig valakit is kihagyni e házat megszentelő játékból, igencsak súlyos sértésnek és igazságtalanságnak számított. Ott, ahol megesteledtek és elfáradtak, ott kértek szállást, de nem feküdtek ágyba, hanem a földre leterített szalmán aludtak. Legfeljebb a Szűzet megszemélyesítőnek volt előjoga vetett ágyhoz. Sok helyről vannak adataink arra, hogy ezen a szent estén a háziak is a földön leterített szalmán és nem ágyban pihentek, legalábbis a férfiak. Nem sokat aludhattak, mert a hajnali mise, a „pásztorok miséje” volt, és azon nemcsak a betlehemi játék pásztorai hanem az igazi, nyájörző pásztorok is illendően részt vettek. Így a Szeged-alsóvárosi templomba, a hajnali misére bejöttek a juhászok, esikósok és gulyások a mezőkről és megfelelő ruháikban és eszközeikkel dudaszóra táncoltak is a Kisjézus tiszteletére. Így, hogy a pásztorok e tisztelő táncát nem említi egyik megírt evangélium sem, de talán megmaradt a szájhagyományokban, mert hiszen az imádásban és a formája nem idegen a Biblia szellemétől. Írva találjuk, hogy Dávid király így táncolt a frigyláda előtt, és hegedűjátékára Cicelle is táncol a Holdban. Említi a Biblia Izrael asszonyainak is az ünnepi körtáncát az Úr dicséretére, és néhány évtizeddel ezelőtt még számos dunántúli falu éjféle miséjén, az áldozás után, a hagyomány szerint a kántor orgonán dudaszót utánzó, ugrós táncdallamot játszott, „dudát” imitált. Spanyolországban az úrnapi körmenetben, fiatalok táncoltak még a közelmúltban az Oltáriszentség előtt.

A látványos lakodalmi szokásokban is mindenki szerepet kap és egyben nézője, élvezője is a látott eseményeknek. A lakodalomban két, megjátszottan ellenséges nemzeti tagjaik házasságával békülnek ki, miután a valóságos harcot idéző fenyegetődzések után a küzdelem bibliai találós kérdések feladásával és megválaszolásával szelidül meg. Lakodalmakon énekelte formában idézik fel többféleképpen is a Kánaeni Mennyegzőt. Halottak napján, vagy az elhunyt torára beszélítjük az úton járókat és szegényeket, mint a bibliai nagyúr, akinek lakomájára a hivatalosak nem mentek el.

Végigtekintve népünk már-már feledésbe merülő ünnepi szokásain és mindennapjainak magatartását meghatározó viselkedésén, még több, a Bibliából megismert minta követésére bukkannhatunk. Sajnos, igazán lekéztünk e jelentéktelenné tűnő apróságok megfigyeléséről, feljegyzéséről, de az itt felsoroltak is meggyőzhetnek minket arról, hogy a Biblia szerves része lett népünk hagyományainak.

Andrásfalvy Bertalan

A vizsolyi biblia

A Kassa-völgyi „magyar” egyházak hatvan év felé járó esperese, Báthory országbíró eldugott birtokán nyomdát állít, s kiadja az első teljes magyar bibliát. Bizonyosan rég hordta tervét, amelyben harcos élete lökődéseiből a maradánság egére szökhethet, de a vizsolyi bibliához kevés volt egy ember akarata, ahhoz sok akarat és sok „véletlen” összefutása kellett.

Érdemes visszaidézni a kort, melynek zaklatásai elől Isten magyarul készülő könyve a vizsolyi templomhoz függetlenített hajlékban keresett bűvőhelyet. Érdemes kézbe venni az első kiadás könyvmamutját, a tizenhatodik század leghatalmasabb magyar nyomtatványát, amely szinte korunkig kiáltja a beléhalmozott emberi erőfeszítést, és érdemes fölújítani a magyar nyelvet, amellyel ez a kor a biblia szépségeinek nekimerészkedett. Pillanatnyi szélcsend, harminc esztendei papi múlt tekintélye, biztos hely, sok pénz, Báthory- és Rákóczi-féle mecénás, könyvtár, lelkes munkatársak, magyarul tudó nyomdász: mi mindent kellett Károlyi Gáspárnak összeraknia, ha élve akarta fölmutatni a művet, amelyre elhivatott.

Három év alatt készült a vizsolyi biblia, de feltételeinek egy életen át kellett készülniük. Hisz voltak előbbre is buzgó fordítók, csak fejedelmek, béke, eszköz nem volt. A vizsolyi bibliához nemcsak tudás, de makacsság is kellett. A nagy mű felé vonzó szívósságnak abban a reménytelen korban nem is oly ritka példája ez a könyv. Példa, mely a mi elhányt cikkekben és gombakönyvekben burjánzó századunkig ragyog.

A vizsolyi biblia nem úttörő cselekedet. Báthory László óta közel tizen fordítottak kisebb-nagyobb darabot belőle, s Heltai Gáspár harminc évvel Károlyi előtt, csaknem teljes fordítást ad. Károlyi ismerte az ő fordítását s Meliusét is s mint előszavában mondja, nem utálta meg őket. Ha egyszerre olvasod Károlyi és Heltai újtestamentumát, az az érzésed, hogy a gönci pap jó hasznát látta ennek a fordításnak, és sokszor csak a Heltai mondatait stilizálta át a maga ízlése szerint. A két fordítás helyenként annyira párhuzamosan halad, hogy a fordított szöveg közössége ezt a párhuzamosságot nem indokolja teljesen. Megerősödsz ebben az érzésedben, ha melléállítod Pesti szövegét, aki egész másképp fogja meg a mondatokat, mint akármelyikük.

De mint műfordító és nyelvművész sem lép a Károlyi-fordítás akkorát előre, mint annak idején a Heltaié. Ballagi Mór még a hatvanas [1860-as] években írt alapos és komoly tanulmányában a Heltai-fordítást hűség szempontjából a Károlyi elé helyezte. Tisztán irodalmi szempontból bajos a két mű közt választani. Különböző könyvekből vett fejezetek párhuzamos elolvasása után talán azt lehetne mondani: Heltai nyelve egy árnyalattal egyszerűbb és pontosabb, Károlyié díszesebb és numerózusabb. A Heltai-fordítás inkább irodalmi, a Károlyi inkább szónoki. Ez a különbség azonban sokszor elmosódik, s nekünk az is elég, hogy a két könyv közt szembeszökő értékkülönbség nincs. A Károlyi-fordítás sem a magyar nyelv, sem a magyar műfordítás történetében nem ugrás. Nem olyan jelentőségű mű, mint Luther német bibliája.

Szerencsés és szívós ember ő, aki befejezte, amit más be nem fejezhetett: a biblia-óceán első átrepülője. A közel száz kiadás fölül került Károlyi Gáspár név voltaképp egy kollektív erőfeszítés neve. Ott áll, nemesak részben ismeretlen munkatársaiért, de az ifjú magyar protestantizmus nővő igényeiért, amely meghiúsult kísérletek után az ő munkájában követelte ki az első teljes bibliát. Károlyi, a bibliafordító, szimbólum ez: totem a törzsért. Benne tisztelem a protestánsok közt úttörő Komjátit, az írásról ifjan lemondó tehetséges Pestit, a kultúrhős Sylvestert, Heltait s ki tudja hány elkallódott fordítás szerzőjét. Ő a szándék, aki magyarul akarta hallani és hallatni Isten, s mert nagyon akarta, hallatta is.

Tagadhatatlan, hogy Balassi lírája mellett a protestáns bibliafordítás a tizenhatodik század legjelentősebb magyar irodalmi alkotása. A magyar nyelv nagy és szerencsés iskolája volt ez a könyv. Nagy, mert a nagy művészet közelébe sodort egy csomó tudós magyart, akik Isten szavát keresték és világirodalmi remekeket kellett átültetniük. Szerencsés, mert a biblia volt az egyetlen világirodalmi remek, amellyel a tizenhatodik század nehéz magyar nyelve is megpróbálkozhatott.

Ez a nyelv, amely nemrég kísérletezett Sylvester és Székely István distichonjaival, hogy állt volna az ókor eposzai vagy a középkori humanisták elé is? Még alig nőtt ki Tinódi „valá”-iból; hogy közelíthette volna meg a kétszáz esztendőes klasszikusokkal büszkélkedő olasz irodalmat? A megújulás korában, évtizedeken át bontakozó stílus gyakorlat-irodalom árán is csak fokról fokra tudunk egy igazi világirodalmi remeket eldadogni. A biblia fordítójának azonban nem kellett iskola, tradíciókon nevelt pallérozottság. A biblia rákényszeríti a fordítót a versenyre, s ha akarja, ha nem, belerántja a nagy költészetbe.

A bibliában a gondolatok sorakoztatásmódja a vers. A mondatragok rövidek és egyszerűek. Csak követni kell a fő- és mellékmondatok összeillesztését, s már kialakult a biblia hullámzása, az a félig értelmi, félig zenei ritmus, amelyet a legügyetlenebb fordító sem ronthat el egészen. Aki szóról szóra, mondatról mondatra követi a bibliát, verset írt, anélkül hogy verset akart volna írni.

S itt nagy előnye a bibliának, hogy egyszersmind Isten szava is.

Az Isten előtti alázat a műfordításnak már ebben az „átdolgozás”-os, egész felelőtlen korszakában olyan szigorú, csak bibliának szóló fordítói elvekben nyilvánult meg, amilyenek más alkotások fordításában csak a legújabb időben váltak általánossá. Így a bibliafordító nemcsak a biblia minden szépségének tartozott nekivágni, de az értelem hű követésével önkéntelen biztosította műve zenei tökéletességét is. Hibás fordítást, idegen mondatstruktúrát találhatsz ebben a könyvben, de nem találsz verset, amelynek a zenei megoldása tökéletlen lenne. Olyan egész, ami talán egyik oka a bibliás beszéd nagy elterjedésének.

A biblia költészete ráerőszkolta magát a fordítók prózájára, s a tizenhatodik század végén nemcsak Isten magyarba ültetett igéje, de egy változatos és kimeríthetetlen költői antológia indult útnak az eldugott Vízolyból, hogy mind mélyebbre ereszkedjék tudósok, urak és nép rétegeibe. Könyv ez, amely itt történelem, ott ballada, itt szerelmi ének, ott haragos óda, itt jóslat, ott idillium. Szókinese a mindenkié. Bár sokféle költeményt tartalmaz, a sokféle költemény tolmácsolása egységes. Nem kell külön műveltség, hogy beleélhesd magad, de a legegényebb-izlés is megtalálja benne az egyéniségére visszahangzó hangot. S ez a könyv évszázadokon át az egyetlen magyar nyelven is élő elsőrangú műalkotás, s talán ma is egyetlen remek, amely a százezreké. Kell-e többet mondanunk, hogy jelentőségét megvilágítsuk? S ez a könyv nemcsak tartalmával, de irodalmi sajátosságával is ostrom alatt tartotta a magyar nép fülét. A jellegzetes református papi retorika mögött a vízolyi biblia példája áll. Círadaít és hasonlatait innét veszi, periódusai a biblia szétnyújtott hullámzása. S a szószékről ez a retorika fürdette évszázadokon át a templomba járó, ez üdvözölte a születőt, s búcsúztatta a halottat. S ha ennek a retorikának ma, a hanyatlás korában, a nyísi visszataszító torznövését látjuk is, emberibb időkben a magyar költészet életünkbe csapó korbáca s lelkünkön végigfutó simítása volt.

S a szószékről lenyúlt a mindennapok szóhasználatába, s az egyszerűbb emberek képzeletkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk, s odakerült parasztapáink almáriómára s nagyanyánk pápaszemtokja alá. Nem nézhetek anélkül az én apró betűs, szinte illetlenül „zseb”-kiadásomra, hogy eszembe ne jusson a halott parasztság, akit annyiszor láttam egy tisztesebb, öregebb betűs s mindjárt családi anyakönyvül is szolgáló példány fölé hajolni. Még hallom az őstamentumbeli származástáblák szótagtól szótagra kiolvasott zsidó neveit, amint idegenül törnek fel a nehéz ajkakon, és sem az almaszágú „kaszni”, sem az öreg karosszék nem hökkent meg rajtuk, mert mindennapi tisztálkodás nekik is az írás, mint asszonyuknak, aki nem hagyja ki a nemzetségtáblákat sem, mert az is a Könyvben áll, s az is föl tudja csiholni benne pusztá hangzásával a halálra készülő öregség bibliás áhitatát.

A református magyar népben épp úgy benne van a biblia, mint a kenyér, amelyet eszik s a szőlő, amelyet kapál. Ebben mosakodott és ebben ünnepelt. A Károlyi Gáspár három éven át nyílt mondataiban három évszázad magyar áhitata illatozott a Teremtő felé.

S ennek a szerencsés könyvnek még az öregedés is használt. Az első olvasók dédunokáival elrohant az idő, s ő ott maradt három század távolában, s egyre több magyar múlt és magyar nosztalgia ivódott belé. Üzenet a nyelvújítás özönvize előtti ősidőkből, már nemcsak az Isten szavát, de egy elmúlt századot is őriz. Ha azt mondod valamire, hogy biblikus, nemcsak zsidó rítusra, de hajdan való magyarságra is gondolsz. Ez a magyarság sokszor tán annyira sem tiszta, tősgyökeres és romlatlan, mint a mi nyelvújított magyarságunk. Megráható latin fordulatait, mondatstruktúráját, magyartalan kifejezéseit. De még latinságai és nyelvfocimái is egy zordabb és visszahozhatatlan magyar múlttal súlyosak, s mindig meg fogják találni rajongóikat.

Drága könyv, aki éppannyira vagy ómagyar, mint őszidő, s csaknem annyira a magyarság szava, mint Istené.

Aki foglalkozott vele, majd mind oda lyukadt ki, hogy szép, szép: a maga korában tiszteletre méltó munka volt, de ideje újra lefordítani. Ballagi Mórtól Mészöly Gedeonig nem egy bírálója foglalkozott egy új, modern bibliafordítás tervével. Hisz igaz: a biblia könyvei megírásuk idején élőkhöz szóltak, élők nyelvén, s eleven költészet volt ez a műfordítók ajkán is, az archaizmust az idő füstölte rá. Nem jogos-e magunkhoz eleveníteni, a mi élő nyelvünkre támasztani ezt a könyvet, amelynek köteles követelése, hogy örökké eleven legyen?

Kiválasztottam hét-nyolc élő magyar költőt és műfordítót, s gondolatban szétoztottam köztük a bibliát. Te fordítsd a Királyok könyve drámai mozgalmasságát, te a hatalmas Jeremiás-t, te Márk édes, írott filmjét. S összeállítottam a bibliát, amellyel e huszadik század költői ajándékoznának meg minket. S láttam bravúrt, stílszerűséget, könnyedséget, nyelvtisztaságot, annyi külön remeket, ahány könyvből áll a biblia. S akkor így szóltam a gönci szuperintendánshoz: maradj meg nekünk, Károlyi Gáspár. Te nem voltál költő, és sokak szerint nyelvész se voltál: a bibliád mégis többet ér, mint e fölényes virtuózok bibliája, épp azért, mert fölényesek és virtuózok, te pedig hívő és dadogó vagy. Van az alkotásnak egy magasabb hitele, mint a pontosság és a szépség: az az erőfeszítés, amely a művet létrehozta. Mondataink és szótáraink jobbak vannak, mint neked, de hitet és ellenállást hol találunk a mondatokhoz? Az igazi irodalmi művet a nagy ellenállás ellen szegett, nagy hit hívja világra, enélkül a virtuozitás széthull, s a fölény fölényeskedéssé válik. Nektek, a bibliafordítás első hőseinek, örök jogotok van a könyvhöz, amely fontosabb volt nektek, mint azóta bárki magyarnak.

Németh László

„Mi a Te könnyeid gyermekei vagyunk...”

A füzessmikalai búcsújárás történetéhez

Nézem a Kriza János Néprajzi Társaság internetes honlapján a közelmúltban közzétett néprajzi fotóarchívumot. Örülök a pompás adatbázisnak, a kolozsváriak szorgalmának. Az 1620 képből álló hargitai albumot búcsús képek nyitják. „*Férfiak népviseletben*”, ráklikkelek az első képre, melyet a katalógus szerint Kós Károly (véltetően dr. Kós Károly, (1919–1996) a romániai magyar néprajztudomány egyik legmarkánsabb személyisége, az építész-író-politikus Kós Károly fia) készített valamikor 1940 és 1944 között. Megpróbálom a képek készítésének helyét beazonosítani a kegyhelyen belül. Hol is van ez Somlyón? Nincs válasz! Am a következő képek segítenek, a következő képen már rajta van a füzessmikalai kegytemplom. Összesen 19 képet találtam ebből a sorozatból. (Azóta kijavították a honlapon a tévedést.) A napokban hívta föl a figyelmemet Czank Gábor, újkígyós néprajzi vénával is megáldott fiatal plébánosa, hogy a Janusz Rosikoń Európa Madonnái című reprezentatív albumában „*Lipova*” neve alatt mikolai képek láthatók.¹ A könyv tévedése kettős, az már a magyar fordítás hibája, hogy Lippa helyett a magyar szövegben is „*Lipova*” szerepel. De az, hogy a „*magyar Jeruzsálem*”, Máriaradna hogyan lett Lippa azt nem tudhatjuk, még ha tudjuk is, hogy a mai, hivatalos román közigazgatás szerint önkormányzati szinten Radna, mint település Lippához tartozik! Az viszont végképp rejtély marad, hogy milyen úton kerültek ide a füzessmikalai fényképfelvételek. Mégis csak jelentős kegyhely ez a Füzessmikola, ha hol Csíksomlyóval, hol Máriaradnával keverik össze.

1984-ben, több mint egy hónappal a 19. születésnapom előtt jártam ott, ha lehunyom a szemem, ma is látom a himzett templomi zászlók alatt kigyózó kersztaljakat, hallom az elnyújtott, fejjhangon énekelt búcsúéneket.

Mykolatelukeyeu, Füzessmikola, Nicula

Most már érdemes megnézni, hol is van ez az alig röbb mint 500 lelket számláló kis román falu, hol is van ez az oly sok félreértést okozó kegyhely? Füzessmikola, románul Niculă nevével először 1326-ban találkozunk az okiratokban Mykolatelukeyeu formában.² 1369-ben Myklós, 1456-ban Mykola, 1457-ben Mycola formában fordul elő.³ Lestyán Ferenc hiánypótló művéből tudjuk, hogy a XVI. század második felében unitárius egyházközsége volt a településnek, ami a reformáció századában csak úgy volt lehetséges, ha előbb középkori katolikus egyháza volt.⁴ Az 1602–1603. évi pusztítás következtében a templom hívek nélkül maradt és nyomtalanul elenyészett. Régi hiveiről a később is tovább élő helynevek beszélnek: 1715-ből Csonkás; 1750-ből Gyepjüs, Sospatak, Sósoldal, Szőlők alatt;

¹ Janusz Rosikoń: Európa Madonnái. Ford.: Pór Bálint. OSB Geopen Könyvkiadó. é.n.

² Györffy: Az Árpád-kori. II. 80. old.

³ C. Suciu: Dicționar istoric.

⁴ Kádár: Szolnok-Doboka vm. népokt. tört. 380. old.

1770-ből Kopasz, Böszörmény oldal; 1772-ből Farkasele, Csergou.⁵ 1910-ben még 857, túlnyomórészt román lakosa volt. A trianoni békeszerződésig Szolnok-Doboka vármegye Szamosújvári járásához tartozott.

Ennyit a településről, ahol nyilván a búcsújáráshoz kapcsolódóan jeles paraszti ikonfestők éltek. Maga a híres görög katolikus egyház 1948-as drasztikus fõlszámolása óta az ortodox kezelésben lévõ bazilika kolostora, a községtõl 2 km-re, meredek útszakasz leküzdése után tárul festõi környezetben a zarándok, vagy a kíváncsi látogató szeméi elé. A kegyes hagyomány szerint megalapítója a XIV. század folyamán egy Miklós, vagy Mikola nevû remete volt.

„...látná az Istennek hatalmas tettét...”

A kegykép eredetérõl és tiszteletérõl a kolozsvári Jézus-társaságbéli szerzetesek egy, a késõbbiekben több kiadást is megért és széles körben ismertté vált könyvecskét bocsátottak ki az 1770-es esztendőben. E szerint az Úr 1681. évében Lukács „görgegyesült hitü” képiró, a Doboka vármegyei Iklódon festette meg a Szûzanya képét s azt el is adta nemes Kopcsa Jánosnak. Az õ adománya révén került ez az ikon Szent-Miklós községbe, ott is a „görgegyesült” hitbéliek szentegyházába, ahol is a többi szentképek közé helyeztetvén, szokott tiszteletben tartatott.

„Történt nem sokára azután 1699-dik évben, Bajteltõ hava 15-én, hogy Hohenzollern herceg vasas ezredébõl több vitézek, Szent-Miklóson és környékén lévén téli szállásn, e szentegyházat meglátogatván, s rendre nézegették a görögösen festett képeket. Akkor õk vették legelõbb észre, hogy a Jézust ölében tartó bold. Szûz Mária képe könnyez. Ezt látván, siettek a helybeli Mihály nevezetü papnak jelenteni és õtet sürgetni, hogy jöjjön, és látná az Istennek hatalmas tettét.”⁶

Történeti háttér, vallási unió

Zaklatott idõszak ez. Végnapjai él a török uralom, de senkiben nem él a felszabadulás felhõtlen öröme. A törökök felett aratott gyõzelme után az osztrák hadsereg 1690-ben megszállta Erdélyt. Az önálló erdélyi fejedelemség megszûnt. Az erdélyi rendek Szebenben, majd Fogarason folytatott tanácskozások után, 1688. május 9-én aláírták a fogarasi nyilatkozatot. Ebben kijelentik, hogy Erdély visszatér Magyarországhoz, „amelytõl az irigy sors és némelyek nagyravágyása szakította el. Elfogadja Lipót királynak és utódainak, mint örökös magyar királyoknak oltalmát, s önkéntesen, keresztény buzgalomból lemond a török véduaságáról”. Új megszállás kezdõdik tehát, új, véres szabadságháborúkkal. Ugyan abban az évben, mikor Savoyai Jenõ seregei döntõ vereséget mérnek a törökre Zentánál, kitört a hegyaljai felkelés a császári önkény ellen. Az 1699. január 26-án aláírt karlócai békével hazánk nagy részén végérvényesen megszûnt a török hódoltság. A békeszerzõdésben a törökök a Temesköz kivételével minden magyar hódoltsági területérõl lemondtak, bár annak jelentõs részét a Savoyai herceg vezette császári csapatok korábban már elfoglalták.

Az Erdélybe bevonuló hadsereg tábori lelkészeinek legnagyobb része jezsuita szerzetes volt. Ezek szinte azonnal bekapcsolódtak a helyi lelképásztorkodásba, emellett az ortodox román papok között az unió gondolatát terjesztették.

Baranyi Pál László jezsuita, Gyulafehérvár plébánosa felvette a kapcsolatot a város ortodox metropolitájával, és igyekezett õt az uniónak megnyerni. Baranyi már évek óta Erdélyben élt. Áruhában jött az országba, ahonnan a jezsuiták ki voltak tiltva. Pontosan ismerte az ortodox egyház alávett helyzetét, és meggyõzte a metropolitát az unió elõnyeirõl. Baranyi helyzetét megkönnyítette I. Lipót 1692. augusztus 23-án kelt dekretuma, melyben a király az unióra lépõ román papoknak ugyanolyan kiváltságokat ígért, mint amilyenekkel a római katolikus lelkészek rendelkeztek. A jezsuiták a Bécsbõl kapott felhatalmazás alapján unió esetére politikai jogokat ígértek a románoknak, s nemcsak a papoknak, hanem a híveknek is.

Végül hosszas elõkészület után Teofil érsek 12 esperessel 1697 márciusában ún. „kis zsinatot” tartott Gyulafehérváron. A fõpásztor és az esperesek beható tárgyalások után a második ülésen, 1697. március 21-én kimondták az uniót. Kijelentették, hogy elfogadják és vallják mindazt, amit a római katoli-

⁵ Kádár: Szolnok-Doboka vm. V. 182. old.

⁶ Jordánszky: Boldogs. Szûz Mária kegyelemképeinek rövid leírása. Pest 1863. 273. old. A fent említett tévedések és elhallgatások sorát megelőzi az a tény is, hogy Jordánszky könyve, nyilván az 1770-es Jezsuita kiadvány nyomán haladva, a mikolai csodáról, az eredeti kegykép útját követve ír: „Kolosvár boldog Asszony Képe Erdély Országban” cím alatt. Magáról a csodálatos jelenség helyérõl, az ottani búcsújárás kialakulásáról nem tesz említést.

kus anyaszentegyház hisz és vall; de különösen azt a négy hittételt, ami eddig őket elválasztotta a római egyháztól: a pápa főségét, a tisztítóhely létét, a kovásztalan kenyér érvényes használatát a szent liturgiában, és a Filioque tanát, vagyis azt, hogy a Szentlélek az Atyától és Fiútól származik. Atanasie 1698. október 7–24. között Gyulafehérváron értekezletet tartott 38 esperessel. Ezen kimondták a római egyházzal való egyesülést. Az unió feltételeként kikötötték, hogy a keleti egyház rítusát és fegyelmi előírásait megtarthassák, a Julián-naptár szerint ünneplhessenek, a püspököket maguk választhassák, jelenlegi püspököket tiszttségéből senki el ne távolíthassa.⁷

Az unió örömét némileg beárnyékolja, hogy a krisztusi óhaj mellett, miszerint: „Hallgatni fognak szavamra, és egy akol lesz, és egy pásztor.”⁸ – áthatja azt némi birodalmi, valamint nagyon is evilági ihletésű, dinasztikus érdekek is. Erdély, bár nem volt hódoltság terület – és ott magyar haderő és magyar közigazgatás volt –, az osztrák katonaság mégis megszállta, tanácsos volt tehát, a zömmel protestáns, és a Habsburg uralommal kapcsolatban fenntartással élő magyarokkal szemben helyi szövetségest találni. Csoda-e, hogy ilyen körülmények között, a mikolai kis román fatemplomban, a boldogságos Szűzanya képe február 15-én könnyezni kezdett? Hűségre és sorsközösségre inti az akkor frissen érkezett új népet, 26 napon át siratja két pogány között öröklődő királyságát, a „Regnum Marianum”-ot. A csoda híre végigfut Erdélyen, azóta vonzza esztendőről esztendőre a mikolai könnyező Mária hívek ezreit, tizezreit. A csodás esemény után a földesúr, Kornis Zsigmond gróf a képet szentbenedeki kastélyába vitette. A mikolai hívek persze követelték vissza jogos jussukat, az vita végül Kollonich Lipót esztergomi érsek elé jutott, aki a képet a kolozsvári jezsuitáknak adta. Az eredeti ikon jelenleg is a kolozsvári jezsuita templomban van, amely később a piaristák kezére került. Az eredeti mikolai ikon kolozsvári kultuszának jelentőségét mutatja, hogy a trianon utáni évek erdélyi ponyvái között a kolozsvári könnyező Szűz kegyképhez címzett énekes ponyvakiadvány a csiksomlyói füzettel egyszerre jelent meg.⁹ Talán a ponyvaszerzőség apáról fiúra szálló mivoltát jelzi, hogy Kodály Zoltán 1912-ben már találkozott az itt emlegetett füzetecskével a csik megyei Kászonimpéren, ám azt a nagy zenetudós jegyzetei szerint Kilián Károly jegyezte, potosabban saját megfogalmazása szerint: „összeírta”.¹⁰

Poros papírok, ördögi próbatétel, népi emlékezet

Szokták mondani: „ember tervez, Isten végez”. Vihették az ikont, a matériát, a tárgyat az emberek, ahová csak akarták, de a csodára, Mária anyai könnyeire, a sátán hatékony riasztására itt, a tavakkal szabdaltságot dombok között volt, s talán nem túlzás, ha azt írjuk: van szükség. Ördögűzésre ott van szükség, ahol az jár. Márpedig itt, a Füzes mentén régente igen csak hétköznapi vendég volt a patás. Phü, phü, phü...

A jeles kolozsvári származású rendező, Farkas György egyik filmjében láttam, hogy valamelyik leveltárban porosodik egy régés-régi följegyzés, melynek öreg betűkkel rótt cirkalmas címe a következőképpen alakul: Az élő Isten nagy és halhatatlan próbáiról és intéséről való írás, melyet közölt a sátán által Füzesben, Erdélynek falujában Boncuidai Bálint prédikátoron húsz hétig éjjel-nappal, mely sátán által való próbálása kezdődött 1587. július 28-án, végződött november 14-én. Az úgy volt, hogy már hetek óta nap mint nap próbára tette az ördög Boncuidai Bálint uramat. A sok rémitgetéstől megzavarodott prédikátor hiába imádkozott, hiába idézte a próféták szavait, a sátán csak nem hagyott nyugalmat neki, úgyhogy Boncuidai uram kénytelen volt segítségül hívni a környező falvak prédikátorait, hátha együttes erővel meg tudják győzni a bojtost, hogy bizony ők az igaz hitet vallják.

Ördögösfüzes öregjei már másként emlegetik a történetet, nem is csoda ez, hiszen a nemzedékről nemzedékre vándorló beszéd csak módosít, ha kell fakít, ha kell színez a valóság ügyes bajos dolgain egy-egy keveset. Mondják: egyszer parókiára jött egy új pap. Hát annak a papnak volt egy szépséges szolgáló leánya. Na, ha szép volt a leány, nem is csoda, hogy egyszerre csak nagybeteg lett. Ordított, tépte le a ruháját, harapta a kezét. A népek tudták, másról már itt szó sem lehet, ördögök költöztek a leányba. Annyira ment a dolog, hogy még a paplak is kezdett ördögös lenni. A pap kétségbeesésében a környék összes papját összehívta. Csak segítsenek, mentsék meg a leányt. A sok pap egy hosszú éjjelen át egyebet sem csinált, csak terden állva imádkozott. Megvolt a hatás is, a leány másnap jobban lett. A sok pap és sok imádság kiüzte az ördögöket a papnak a szolgáló leányából.

⁷ Dr. Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok története, Nyiregyháza 1990, 18–21. old.

⁸ Jn 10,16.

⁹ Kilián Ernő: Búcsúének a csiksomlyói Szűz Máriához. Cluj-Kolozsvár, 1923. Corvin kny. 16 old. Kilián Ernő: Búcsúének a kolozsvári könnyező Szűz kegyképhez. Cluj-Kolozsvár, 1923. Corvin kny. 16 old.

¹⁰ Kodály Zoltán: Visszatekintés II. 57. old.

Még az 1980-as évek közepén beszéltem más füzési öregekkel is, akik, bár református vallásúak, mégis már-már babonás tisztelettel emlegetik Füzesmikola nevét. Úgy tudják, hogy a Füzés nádasában régen ördögök tanyáztak, ördögök, meg lüdercek is. Tüzek és fények bolyongtak éjnek idején a patak mellett, a Tánchosok sikátorán éjfélkor sokan látták, hogy a világító fényes gömbök Szamosújvár felé el-tűntek az égen. Mondják azt is, innen ered a falujuk neve: Ördögösfüzes. Hideg Anna néni még többet tud: „Nagyon régen beszéltek ilyesmít, de mostan már nem. Ez a dolog olyan régi, hogy nagyanyámtól hallottam, de mán még akkoriba 'se' beszéltek ezt a faluba, úgy lehagyták ezeket a régi beszédeket, ő is úgy lehet, az akkori öregektől hallotta: valamikor régen a Mulatón, Füzesmikola felől azok a pogány magyarok áldozatot mutattak be az Öregistennek. Nagy tűz égett az éjszakában oszt ezek a fehér ló körül táncoltak, mán ezek a régi magyarok. Tán még azok is az ördögöket üzték, azok boncok, mán ilyen varázslófétik, vagy mit tudom én...”¹¹

Nem is szívesen emlegetik ezeket a régi dolgokat a mai emberek. Úgy tartják nem nagyon tanácsos az ördög nevét szájukra venni. Néha azért mégis csak fölelegetik, mikor a zene és a tánc, a közös lendület óvja őket az ártó erőktől, akkor még kacagni is mernek a sátánfattyakon, meg még gúnyolódni is: „Ha megfogom az ördögöt, a ládába zárom, mennél jobban fickándozik, annál jobban vágom!”

Könnyekért kiáltó évszázad

A mikolai kegytemplom a XIX–XX. században vált igazán Erdély egyik legfontosabb zarándokhelyévé. A könnyekkel ékes szent ikont, illetve az eredeti ikon, szintén csodákkal hitelesített másolatát az 1831-ben épült nagytemplom ikonosztázióján tisztelik. A legnagyobb tömeget vonzó zarándoklatokat, mint már utaltunk rá, augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján tartják. A kegyhely szakrális épületeinek sorában mindenképpen meg kell említeni azt a XVIII. század elején épült, a vidékre oly jellemző kis fatemplomot is, amely az ide zarándokló hívek szemében az isteni kegyelem kiáradásának megkülönböztetett helyszíne. Zarándokok tömegében elvegyülve, a kis templom kapujához közeledve egyre több fogyatékos, vakot, bénát, siket-némát látni. A fatemplom körül öregek és fiatalok, nők és férfiak, kicsiny gyermekek vegyesen, de még a rend fönntartására kirendelt „policista”¹² is térden és környéken csúszik a durva murván, a köveken, melyek estére bizony már véresek. A tömegben itt-ott hallani magyar szót is. Mária közbenjárására, anyai oltalmára nem csak az ortodox és görög katolikus románoknak van szüksége, de a vidék katolikus és református magyarságának is.

A szomszédos Szék lakói közül is sokan elzarándokolnak ide. Van, aki a nagy augusztusi búcsúra jön, mások csak akkor, amikor ügyes-bajos dolgaik Mária lábaihoz irányítják. Mikolát járt széki asszonyok ajkáról jegyeztem le azt a csodás esetet, mi szerint a kegykép egy alkalommal, mikor valaki el akarta hurcolni szent helyéről, Szamosújvárról megszökött. Egyszerű pástzoremberek bukkantak rá a mikolai hegyoldalon, egy természetes tölgyfa törzsén. Ugyancsak egy széki asszonytól hallottam a következő fejtegetést: „Nikula nem csak a románoké! Szent hely az, oda bárki elzarándokolhat! Én is voltam már, mégpedig gyalog...”

Vizsgálódásunk során itt érkezünk el arra a pontra, ahonnan érdemes egy pillantást vetni a kegyhely szűkebb és tágabb földrajzi és kulturális környezetére is. Vidékünk, az erdélyi Mezőség a kutatás számára azért különösen fontos terület, mert páratlan lehetőséget nyújt az interetnikus hatások, a kulturális kapcsolatok beható tanulmányozására. Füzesmikola földrajzi értelemben vett vidékének, pontosabban a vidék szülőiteinek, igen jelentős szerep jutott a XX. század politikai, irodalmi és kulturális életében. Elég talán megemlíteni, hogy a környék szülötte Bánffy Miklós külügyminiszter, író; Bethlen István miniszterelnök; Csáky István diplomata, külügyminiszter; Kallós Zoltán néprajzkutató; Sütő András író; Teleki Pál földrajztudós, miniszterelnök és a nagy bujdosó, Wass Albert író is. Vidékünket a jeles író, református püspök Makkai Sándor „Holttengernek” nevezte emlékezetes regényében,¹³ de Nyirő József is külön regényben állít emléket az itteni magyarság megmaradásért folytatott kilátástalannak tűnő küzdelmének.¹⁴ A néma küzdelem, a XX. század utolsó évtizedeiben és az ezredforduló éveiben is folyt és folyik. A falvak népe fogyatkozik, s itt is, amott is halkul a magyar szó, kevesbedik a magyar lakosság. S bár a táncház-mozgalom kiteljesedése a XX. század második felében ide irányította a figyelmet, a kultúra hajszálygőkereit mégis kevesen ismerik. A fesztiválok, találkozók csillogásán túl ott a

¹¹ Hideg Istvánné Lakatos Anna Szül.: 1936. Ördögösfüzes; Gyűjtés: 2002. december 21.

¹² rendőr

¹³ Makkai Sándor: Holt-tenger. Révai. Bp. 1936.

¹⁴ Nyirő József: Néma küzdelem. Révai. Bp. 1944.

Képek Füzesmikola augusztus 15-i, Nagyboldogasszony napi búcsújáról, az 1940-es évek első feléből. Dr. Kós Károly felvételei. (Forrás: www.kjnt.ro)

megélhetésért folytatott mindennapos küzdelem. Szociológusok, politikusok fejtegetik, mi a Mezőség lassú fejlődésének oka. Egyesek a városok hiányára, mások a rossz közlekedési viszonyokra, megint mások a vidék korábbi jelentőségének elvesztése, például a sóbányák kimerülésére gondolnak. Mindezek ismeretében nem is csoda, hogy az itt emlegetett vidék szerepe nemzeti ihletésű közgondolkodásunkban sematizálódott, a pusztulás és élni akarás nemzeti etalonjává mitizálódott. Talán erre a folyamatra való reakcióként, ellenpólusként jelenik meg a „román és ortodox” Füzesmikola napjainkban egyre markánsabb formában jelentkező gondolata a román egyházi és világi közgondolkodásban.*

A „román” kegyhely

Ennek a gondolatnak, pontosabban a Füzesmikolára kiterjesztett eszme alapgondolatának természetesen vannak előzményei. Ezek az előzmények pedig egyenesen a trianoni békediktátumhoz vezetnek. A mezőszégi magyarság lassú pusztulásáért és a folyamatos román térnyerésért elsősorban a dualizmus-kori magyar, pontosabban osztrák-magyar politika volt a felelős, amely tétlenül nézte az erdélyi magyar

* Jól jellemzi a XVIII. századi Magyarország állapotát az a tény, hogy a Nikulá-i csoda nyomán fölerősödő – kialakuló – Mária-tisztelet nyelvi etnikai identitástól függetlenül országszerte hatott. Megtaláljuk a füzesmikolai Szűzanya kultuszának emlékét, s ennek nyomán a kegykép másolatát például a székelyfővárosi székesegyházban, a győri Nepomuki Szent János kápolnában, de a székelyföldi Gyergyóremete Szent Lénárd tiszteletére emelt plébániatemplomának egyik mellékoltárán is.

népi tömegek végletes elszegényedését, a magyar parasztság románosodását és az erdélyi magyar és székely „népfelesleg” tengerentúli vagy regáti kivándorlását. A budapesti kormányok alig tettek valamit annak érdekében, hogy támogatási stratégiával, telepítési politikával, gazdasági és kulturális eszközökkel megvédelmezzék a töredező magyar vidékeket, és meggátolják, hogy egykor virágzó magyar falvak a román bevándorlás és térnyerés áldozatai legyenek, így átrajzolják Erdély nyelvi, etnikai térképét. Mindeközben román oldalról megvalósult egy nagyon is átgondolt és tervszerű nemzeti stratégia s a szó gazdasági és kulturális értelmében is hatásos nemzetvédő politika. A XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben az örómániai és erdélyi román pénzüntézetek fokozatosan vásárolták fel a költséges életmódjuk és főúri szokásaik következtében eladósodott és tönkrement magyar birtokos osztály földjeit, és telepítettek rájuk román földműveseket, kis- és középbirtokosokat. Mindaz, ami Erdéllyel és az erdélyi magyarsággal az első világháború és Trianon után történt, az nem csupán a vesztes háború, nem csupán a nagyromán területi terjeszkedés következménye, hanem ennek a felelőtlen és előre nem látó magyar kormányzati politikának, illetve erdélyi magyar politikának a történelmi bűne is. 1918-as összeomlás tehát nem a véletlen műve volt, hiszen a kiegyezés utáni korszak erdélyi politikája homokra lépült – az erdélyi magyar társadalom végzetes meggyengülése ekkor következett be.¹⁵

Az „ortodox” kegyhely

Romániában „reintegrációnak” nevezték a görög katolikus egyház erőszakos fölszámolását, a román ortodox egyházba való beolvasztását, amire 1948-ban került sor. Ekkor jelent meg az a törvény is, amelyben a Romániában működő egyházakat eltiltották a bármiféle külföldi vallási szervezettel való kapcsolattartástól. A törvény alig leplezett célja az volt, hogy az ország katolikusait elszigeteljük Rómától, a Vatikántól. Az 1948-ban pátriárkává választott *Justinian Marina* erős hangú támadásokat intézett a görög katolikusok ellen, hogy térjenek vissza az ortodox egyházba, és állítsák vissza a nemzeti egységet. Itt is a megfélemlítésnek tudható be, hogy létrejött a gyulafehérvári megegyezés. A kormány december elsején, az 1918-as román egység évfordulóján hirdette ki az egységes nemzeti egyház létrejöttét. Minden görög katolikus papnak nyilatkozatot kellett tennie az ortodoxiához való tartozásáról. Aki ezt megtagadta, arra közvetlenül a vértanúság, börtön vagy koncentrációs tábor várt. Ekkor és így került a román ortodox egyház kezére Füzesmikola kegyhelye is.

1990 óta természetes igényként fogalmazódik meg időről időre, hogy a kegyhely kerüljön vissza a görög-katolikusok kezére, de legalább is legyen valamilyen részük benne. A görög-katolikus törekvések jellegét jól összegzi a „Viața Creștină” című hitéleti lap 2007. július-augusztusi számában megjelent „Nicula pelerinajul tradițional greco-catolic inchinat Maicii Domnului” című cikk is. Az írásból megtudjuk, hogy 2007. augusztus 14-én, Nagyboldogasszony ünnepének vigíliáján, Ft. Florentin Crihălmeanu görög katolikus püspök is összehívta egyházmegyéje híveit Füzesmikolára, együtt ünnepelni Szűz Mária mennybemenetelét. A Kolozs–Szamosújvári püspök személyesen kísérte a gyalogos zarándoklatot Szamosújvárról Füzesmikolára, hogy ott püspöki szentmisét mutasson be. A virrasztást és a diakónusszenteléssel egybekötött püspöki misét nem a kegyhelyen, hanem a falu plébániatemplomában tartották meg. A cikkben külön utalás van a mikolai hívek katolikus voltára, akik 300 éve töretlenül zárandokolnak a csodatévő szent ikon elé. Szentbeszéde végén a püspök külön fölhívta a figyelmet a történelmi kegytemplom megtartásának fontosságára, ami mögött már fölépült a vasbetonból öntött monumentális ortodox katedrális.¹⁶

Az ezzel kapcsolatos ortodox álláspontot Bartolomeu Anania korábbi, 2002-es megnyilvánulása segítségével érthetjük meg, aki egy a kegyhely görög katolikusok és ortodoxok közötti megosztását célzó javaslatra reagáló nyílt levelében így fogalmaz: „*Nicula nem lehet vita vagy egyezkedés tárgya... Nicula ortodox volt, és az is marad...*”¹⁷ A főpap a levél megfogalmazása idején Révkolostor, Felek és Kolozsvár érseke volt. Témánk szempontjából nem mellékes az a tény, miszerint az ügypén megnyilvánuló egyházi vezető 2006 óta Kolozsvár, Fehér, a Körös-vidék és Máramaros első metropolitája. Ünnepeles kolozsvári beiktatására, melyen a sajtóban megjelent tudósítások állítása szerint több mint hetvenezer hívő vett részt, a városba hozták a mikolai kegyképet is.

Füzesmikola jelenkori történetének, arculatátalakulásának fontos stációja volt Ioan Alexandru temetése is. A jeles irodalmár, akít magyar fordítója Kányádi Sándor a „*legrománabb költő*”-ként emlegetett

¹⁵ Pomogáts Béla: A magyar Mezőség regénye; Hittel, 2004. június.

¹⁶ (DIRMM): Nicula pelerinajul tradițional greco-catolic inchinat Maicii Domnului. Viața Creștină Cluj; 2007. július-augusztus Cluj.

¹⁷ Nyílt levél Liviu Petrinának, Cotidianul, 2002. jan. 4.

a kommunista hatalomtól megszabaduló Romániában próbálta megszólaltatni a nemzeti és vallási értelemben elkötelezett irodalmi hangot. Csak sajnálhatjuk, hogy erdélyisége nem tudott fölülemelkedni nemzeti hevületének kizárólagosságán, s ez jelentősen beszűkítette költészetének egyetemes percepcióját. A Ioan Alexandrut, hosszas betegség után 2000 őszén bekövetkezett halálát követően, a füzesmikolai kegyhelyen helyezték örök nyugalomra.

Mi a te könnyeid gyermeki vagyunk...

Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy az Erdélyre napjainkban is oly jellemző, a tapasztalás szintjén leginkább a mértéket vesztett templomépítésben jelentkező ortodox expanzió Füzesmikolát sem kímélte s nem kíméli ma sem. Mára feledésbe merült az a szerep, amelyet a kegyhelyen bekövetkezett csoda és az annak nyomán kialakuló kultusz játszott a XVII–XVIII. század fordulóján létrejött egyházi unió spirituális hitelesítésében. Ez a szerep, amely akarva-akaratlanul hozzájárult egy sajátos erdélyi román identitás és sajátos erdélyi román műveltség kialakulásához. A figyelmes szemlélő számára különösen szembetűnő az a törekvés, amely kegyhely üzenetét az ortodox terjeszkedés s ezzel együtt értelemszerűen a transzilván gondolatallás és identitással való szembenállás jegyében próbálja meg újrafogalmazni. Csak bízhatunk benne, hogy hamarosan bekövetkezik egy új csoda, s a könnyező mikolai Szűz Anya kegyhelyén együtt szólhat majd Erdély népeinek szent imádsága és éneke, a Szent Szűzzel együtt kérve a Teremtőt közös hazánk és egymásra utalt sorsunk jobbra fordulásáért.

Boldogasszony, édes,

Hozzad esd ma néped,

veszni indult lelkét hogy Te mentenéd meg,

édes Szűzanyánk!

Nu lăsa, Măicuță,

Să pierim pe cale,

Căci noi suntem fiii,

Lacrimilor tale.¹⁸

Ne hagyd, Anyácskánk,

hogy elveszünk az úton,

Hisz mi a Te könnyeid

gyermekei vagyunk!

Harangozó Imre

Felhasznált irodalom: Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III., Budapest 1963–1987.; *Janusz Rosikon:* Európa Madonnái. Ford.: Pór Bálint OSB Geopen Könyvkiadó. é.n.; *Jordánszky Elek:* Bolgogs. Szűz Mária kegyelemképeinek rövid leírása. Pest 1863.; *Kádár József:* Szolnok-Doboka vármegye népoktatásügyének története. Dés 1896.; *Kilián Ernő:* Búcsúének a csiksomlyói Szűz Máriához. Cluj-Kolozsvár 1923.; *Kilián Ernő:* Búcsúének a kolozsvári könnyező Szűz kegyképhez. Cluj-Kolozsvár 1923.; *Kodály Zoltán:* Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Szerk.: Bónis Ferenc. Budapest 1964.; *Makkai Sándor:* Holt-tenger. Révai Könyvkiadó. Budapest 1936.; *Nyirő József:* Néma küzdelem. Révai Könyvkiadó. Budapest 1944.; *Pirigy István:* A magyarországi görögkatolikusok története, Nyíregyháza 1990., 18–21.; *Pomogáts Béla:* A magyar Mezőség regénye. Hitel. 2004. június.; *Suciu, C.:* Dicționar istoric al localităților din Transilvania. București 1955.

A csepregi Boldogasszony temploma története és legendája

Csepreg délnyugati részén, a Szombathelyről érkező út jobb oldalán, szemben a temetővel ível az a kavicsos út, ami kivezet a Boldogasszonyról elnevezett templomdombhoz. A közbeszéd ma már nem csak a kegyhelyet, hanem az egész határrészt, az ott folydogáló Boldogasszony-patakot és a közelmúltban üzembe helyezett víztározó tavat együttesen belefoglalja az elnevezésbe. Az a tény már kevésbé él Csepregen a köztudatban, hogy a Fraknoi (Gös) család birtokában levő mai Alsóváros területét Sárnak, más néven Boldogasszonyfalvának nevezték a középkorban (1392).¹

¹⁸ Ezúton szeretném megköszönni Ft. Czank Gábor újkígyósi plébános úrnak tanulmányom megszületéséhez nyújtott pótolhatatlan segítségét. Külön említést érdemel az írás címéül választott román énekszöveg kiválasztása és magyarra fordítása is!

¹ *Mező András:* Patrociniumok a középkori Magyarországon. Bp. 2003. 406. old.

Boldogasszony és környéke a csepregi emberek és az ide érkező kirándulók egyik legkedveltebb kiránduló helye. Érdemes arra, hogy a múltjára vonatkozó szóbeli és írásos ismereteket összefoglaljuk és pontosítsuk.

A történelmi emlékek

A kegyhelyhez a Kálvária stációi mellett juthatunk el. A szó jelentése egy domb latin neve Jeruzsálem mellett, amelyen a Biblia szerint Jézust keresztre feszítették. Arámi nyelven Golgotának is nevezik. A városból a Kálváriára vivő utat keresztútként tartja számon a kereszténység.

Boldogasszonyhoz vezető út bal oldala mellett 1867-től fehérlik a tizennégy stáció oszlopsora. A román boltozatú, téglából épített, vakolt, tetős kúposzlopokban helyezték el Jézus keresztútjának egy-egy jelenetét ábrázoló képeket. Az öreg, elromosodott Boldogasszony temploma lebontása után a domb üresen állt. A szakrális hely folyamatosságát szerette volna megőrizni az egyház, amikor egyezséget kötött a csepregi cukorgyárat alapító Schoeller és Társai cég igazgatójával, Carstanjen Gusztáv lovaggal, a Kálvária megépítésére. Első leírását Farkas Sándor káplántól, Csepreg történetírójától olvashatjuk.²

Az első stáció a városból kivezető út elején áll, a további tizenegy egyenlő távolságban a bejáratig. Az utolsó három oszlop ellenkező oldalon, a kápolna kertjében kapott helyet. Az építető a bejáratnál szemben helyezte el a hármaskörű, amelyen a kőbe vésett szövegben önmagáról is szól: „Alapította Carstanjen Gusztáv 1867.” Jelentős összeggel támogatta a Kálvária felállítását. Az 1 km-es keresztúton a búcsújárók ezrei vonultak minden augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján a kegyhelyhez.

A második világháborút követő években a Kálvária út fokozatosan elveszítette régi szerepét. 1972-ben a „Győzelem” Termelőszövetkezet vezetősége bekerítette a szarvasmarha telepet „száj és körműfűrészes veszélye” miatt. Az út egy szakasza kerítésen belülre került, és így maradt 33 évig. Változtatásra 2004 őszén jött el az idő, amikor a hívek és az egyházközség finanszírozásával renoválták a megkopott stáció oszlopait. A keresztút jeleneteit ábrázoló képek sem voltak ekkor már a boltozatok alatt, mert rongálóktól tartva biztonságos helyen őrizték azokat. Reprodukciókat készítettek a festményekről, és 2005 tavaszán ezeket helyezték el a felújított boltozatok alatt. Az egyház, a városvezetés, a vállalatok, a civil szervezetek és a magánszemélyek összefogásával megnyílt, és megújult a Kálvária út. A város a stációsort a „Dunántúli Kálvária Tematikus Út” programba regisztráltatta.

A szakrális helynek nevet adó Boldogasszony temploma kezdeti történetét nem ismerjük. Nincs adatunk sem az építetőről, sem az építés időpontjáról. Úgy tudjuk, hogy a mai Csepreg területének alsóvárosi részét II. Géza király adományozta Frankói (Gős) család elődeinek, Albrecht és Gottfried lovagoknak, egy 1156-ban kelt adománylevél tanúsága szerint.³ E nemzetség nevezetes tagja volt Frankói (Szigeti) István kalocsai érsek (1367–1382). A templom építetőit ebben a családban kell keresnünk.⁴

Boldogasszony temploma román stílusban épült, tornya homlokzati ikerablakos, kváderköves burkolattal fedett. A hagymakupola egy barokk kori átépítés eredménye. Támpillérekkel ellátott épület, amelyet erős védőfal vett körül. A templombelső mérete: 31x11 méter.⁵ A középkorban plébániatemplom és különleges jogállású búcsújáráhely lehetett. Jelentőségét mutatja, hogy vallásos céh szerveződdött körülötte, ami a jelentősebb középkori városok jellemzője. Céhmesterét 1503–1504-ben említik.⁶ A templomot nagy, szabad mezőség vette körül, ami lehetőséget teremtett a XIV–XV. századoknak ismert adatai alapján a megyei és a nádori gyűlések megtartására. A megyegyűlések Kont Miklós, Garai Miklós nádorok, illetve Rozgonyi Simon országbíró elnökletével történtek, de megyeispánok is hívtak össze közgyűléseket.⁷ Ez lehetett az a csepregi templom, melyet Nankanreuter Nabukonozor vezetett

² Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887. 403. old.

³ Dénes József: Csepreg és a Répce-vidék az Árpád-korban. Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg, 1996. 115. old. Ezúton köszönöm meg munkám támogatását.

⁴ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. I. 64., II. 78. old.

⁵ Farkas Sándor i. m. 399. old.

⁶ Kubinyi András: Csepreg a Nyugat-Dunántúl középkori város hálózatában. Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg, 1996. 133. old. Kubinyi munkájának 23. jegyzetében megemlíti, hogy 1522-ben a város Szent Miklós temploma és a Boldogasszony temploma is kapott végrendeleti hagyatékot. I. m. 146. old.; Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II/5. 1938. 127. old.

⁷ Farkas Sándor: i. m. 45–46–47. old. Hivatkozik Sümeghy Dezső is Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteményében. Sopron, 1928. I. 91. old.

husziták megerősítettek, s Hunyadi János országos főkapitány ostromolta ki belőle őket 1454-ben.⁸ Katonailag a Kanizsai család a XV. században is őrizte. A templom körüli teendőket századokon át egy-egy remete látta el, akinek eltartásáról a mindenkori földesúr gondoskodott.

Farkas Sándor, Csepreg történetírója feljegyzí, hogy 1560–1652-ig a protestánsok tulajdona volt a Boldogasszony temploma.⁹ Ugyancsak ő számol be arról, hogy kezébe került a „Csepregi polg. mesterek Protocollum könyve”, amelynek 91. lapján olvasható okmányban „a csepregi sz. Miklós és Boldog-asszony templomoknak ez idétti leltára iratik le: „Osuald Janos Polgarmesternek Es Nagj Tamas Czepreghi Bironak Ideikben 1560. karacson huanak 12 napján az Egez Tanacz ott leuen Polgarmester Osuald Janos hazanal, Es az keosseg keozozól tizenketten auagy többen.” [Továbbiakban a jelenlevők megnevezése a tanács és a község részéről] Mai olvasatban: „A Szent Miklós Egyházának Csepregen az mi javai vannak, ez felül megírt személyek előtt irattattak meg karácsony havának 12. napján 1560. kelyhek vannak kilenc kehely, de az egyiket itt kinn hagyták a ládából. És a ládába csak nyolcat tettek, kivel az pap betegeket itat: azt itt kinn azért hagyták, hogy mikor gyóntat. Egyik ezüstből csinált monstrancia, de nem aranyos, másik, kiben betegekhez hordozott a Pap ostyát, mikor gyóntat az Pap. Egyik ezüstből csinált monstrancia, Ez aranyos. Ezüstből csinált kereszt egy, de nem aranyos. Két ezüstből csinált ereklyék, az egyiknek ezüst lánc, de a másiknak nincsen lánc. A kilenc kehelynek nyolc tányérja vagyon, de a ládába csak hét tányért tettek, az nyolcadikat itt kinn hagyták. Az Boldogasszony Egyházának javai ezek, kik mind egy nap irattak, az megírt személyek előtt: Van négy kehely a Boldog asszony egyházához. Van három kehelyhez való tányér ezüstből csináltatottak. Egy ezüstből csináltatott monstrancia, az egyik kelyhet itt kinn hagyták, de a hármat és a monstran(t) az ládába tették a Szent miklós Egyházhoz való Jókkaal együtt. Ez felől megíratott dolgok lettek az egész Tanács és az egész Város akaratjából. Tettek a ládába egy misemondó ruhát, szederjes kamuka va(d)rasut, az gyöngyöst, ezt meg kivették, és Benkes Balázsnak kezébe adták”.¹⁰ A protocollum nem tesz említést arról, hogy mi lehetett a leltár elkészítésének oka. A szöveggörnyezetből azonban kikövetkeztethető, hogy a katolikus templomok átadása zajlik ez idő tájt a protestáns felekezet számára. A Boldogasszony templomát csak 1678. október 18-án említik meg Farkas Imre nyomdász özvegyének, Szercsi Borbálának testamentumában.¹¹

Farkas Sándor szerint 1693-ban újra említést tesznek a boldogasszonyi remetéről. 1745–57-ig itt remetéskedő Horváth Lászlóról sokat elmond a végrendelete. A Perselypénzek-protocolluma 12. 1. szerint 1753-ban Rómában is megfordult. Többeknek adott kölcsön pénzt, terményt és tárgyakat. Ezeket testamentumában felemlegeti, és rendelkezik további elszámolásukról. Könyvekkel bíró remete volt, aki ács és asztalos munkát is elvégezte a templom és a remetelak körül. Kiterjedt kapcsolatai voltak a környező települések papjaival. Feltételezéseim között szerepel, hogy ő az a megbecsült személy, akit a templom kriptájába a Mária-oltár alá temettek, és akinek temetést 31 évvel később Jankovich Antal kivetette, hogy maga és felesége számára a kriptá megüresedjen.¹²

A Wesselényi-összeesküvésben részt vállaló Nádasdy III. Ferenc országbíró kivégzése után a kamarilla gr. Draskovich Miklósnak és feleségének, Nádasdy Krisztinának, valamint utódaiknak ajándékozta Csepreget. Az örök pénzvarral küzdő utódok 1731–1740-ig a bécsi jezsuitáknál zálogosították el a csepregi birtok egy részét. Gr. Draskovich Rozália 1740-ben rendezti tartozását a bécsi jezsuita renddel.¹³ Elképzelhető, hogy a jezsuita szerzetesek a Boldogasszony temploma kolostorában éltek, de sokkal valószínűbb, hogy a Szentkirály-templom zárdájában. Farkas is megemlíti egy szájhagyománnyal terjedő történet bizonyos szerzetesekről.¹⁴ Pesty Frigyes írja: „1500 előtt úgy látszik, a mezőváros szerzetesek birtoka volt, s a hagyomány szerint két klastrom létezett a határban: az egyik az úgynevezett Sz. Királyban a Répce folyó mellett, hol most urasági major-épületek állnak, mit igazolni látszik, hogy a

⁸ Horváth Richárd: Források a csepregi erősség középkori történetéhez. Vas Szemle 2006/4. 429. old.; Házi Jenő: Sopron vármegye története I. 4. 63–64. old.

⁹ Farkas Sándor: i. m. 399. old.

¹⁰ Farkas: i. m. 53–56. old.

¹¹ Farkas: i. m. 375–376. old.

¹² Farkas: i. m. 401. old. A remete személyiségére utal a végrendelet alábbi részlete: Könyveit pedig „... az kiket helyesek állítanak lenni, az Remete Cassájába tétetni rendeli örök időkre, míg az többit, az kik alább valók lesznek–kivánja bona conscientia, [jó lelkiismerettel] ki mit ad érettek – distriubáltatni [szétosztani]... mindennemű ruhát a temetésen megjelenő szegények közt szétosztatni óhajta.”

¹³ Farkas: i. m. 345. old. Inscriptionalis perek 533. old. 537. old.

¹⁴ Farkas: i. m. 400. old.

major átelleni malomkertben sok emberesontokra, sőt egész kriptára találni, mely kert hihetőleg a klastrom temetkezési helye volt.”¹⁵

A Boldogasszony temploma alja is sírbolt volt. Csak a Jankovich család temetkezéséről vannak adataink: daruvári Jankovich Antal és felesége, nemeskéri Kiss Katalin valamint Antal gyermekük nyughelye volt. A templom mellett kőfal vette körül a temetőt, ahova az 1840-es években még temetkeztek.¹⁶

1857. évre vonatkozó adatot is találunk Farkas Sándor művében: „...mint ez egy – az itteni remeték-nél őrzött igen régi (talán még az egykor itt lakhatott szerzetesek idejéből való?) protocollumban feljegyezve volt, de amely protocollum legnagyobb sajnálatunkra a remetelak legutóbbi, 1857-ben történt leégése alkalmával elégett. Elég megbocsájthatatlan hibája t. elődeinknek, hogy az ilyenek megőrzéséhez nem volt kellő érzékek, mely jegyzőkönyv ha fennmarad, most forrásaink legérdekesebbikét képezheti s talán megment bennünket a sejtmények homályában való tapogatózástól.”¹⁷

A templomot és a remetelakot megromlott állapota miatt lebontották. A templom lebontásának pontos dátumát nem tudjuk. Farkas Sándor rezignáltan szól erről a tényről: „E templomnak, melyről szólni akarunk, ma csak emléke él köztünk; a mulandóság – a királyoknak ez a halhatatlan királya 25 éve már, hogy bekebelezte láthatatlan birodalmába.”¹⁸ Tanulmánykötete megjelenését figyelembe véve, 1861–62-re tehetnénk a templom lebontásának idejét. Pesty Frigyes már jelzett művében szól a remetelakról és a Boldogasszony templomáról is a fentebb olvasható megállapítását folytatva: „A (második) zárda a mezőn állott, és 1862. évben szétbontatott, Boldogasszonyi templom alul lévő téren állott, s ezen most szántás-vetés alá használt földekben nagyszerű épületek alapjára is akadtak és onnan nagymennyiségű követ is szedtek ki.” Tehát 1862-ben csak a remetelakot bontották le. Pesty arra hivatkozik még: „A helybeli írástudó ember [hiányzik a neve a forrásból], aki a kérdőívet kitöltötte, még létezőként

¹⁵ Pesty Frigyes Helységnévtára XXXVII. Kötet.(Sopron vármegye) 52–56. OSZK. Kézirattár, Mikrofilm FM/1/A. – Csepreg, 52–53. old. Ezt aényt szájhagyományra hivatkozva Farkas is megerősíti: i. m. 400. old.

¹⁶ Farkas: i. m. 399. old.

¹⁷ Farkas: i. m. 401. old. 1. sz. jegyzet. A szerző a régi szerzetesekre utalva a 399. oldalon is megjegyzi: „(a Boldogasszonyi temploma és a remetelak) ...ily szerzetes zárda templomnak alakjára vallott [...]annak egész belsejére és berendezésére.”

¹⁸ Farkas: i. m. 399. old.

ír a Boldogasszonya templomáról, tehát 1864-ben még nem omlott össze.¹⁹ Anyagát a cukorgyár építéséhez vásárolta meg a részvénytársaság, de föld alatti folyosóját később még pincének használták. A hagyomány szerint a pince folytatásaként egy alagút vezetett a városig.

A templomról és a remetelakról a csepregi gyógyszerész leánya, Hartmann Etelka kisasszony 1856-ban készített rajzot, amit 30 év múlva *Farkas Sándor* egy családnál talált meg, és *Csepreg mezőváros története* című könyvébe illesztett 1887-ben.²⁰ Ez az egyetlen létező ábrázolás a Boldogasszony templomáról.

A lebontott Boldogasszony temploma helyére gróf Jankovich Gyula építtette a neogótikus kápolnát, a homlokzati felirat szerint: *kegyeletül*. Felszentelése 1869-ben történt. Ekkor 1230 négyyszögöl gondozott park vette körül. A kápolna oltárát mészkőből faragták Szent István és Szent László térdeplő alakjaival. Följebb egy gótikus boltozat alatt *Mária régi kegyelt szobrát* helyezték el. A harangok Farkas Sándor által ismertett adatai arra engednek következtetni, hogy a régi templomból kerültek a toronyba (1663 és 1764).²¹ Boldogasszony-kápolna körüli feladatokat ekkor is remete látta el. A kápolna parkjába épített kis remeteházban lakott. A remetelak utolsó lakója: *Reseterics Istvánné* volt, aki férjétől örökölte meg a gondnoki tisztséget. 1973-ban hunyt el. A kápolna a *Jankovich család* egyik temetkezési helye. Az építető áhozatta Jankovich Antal és felesége, nemeskéri Kiss Katalin és Antal fiúk koporsóit a régi templom sírboltjából, és a kápolna földjébe hantoltatta. A kriptá márvány fedőlapját a belső oldal falba építették.

A Jankovich család többi tagja a Pozsega vármegyei (Horvátország) Stražeman Szent Mihály-templom sírboltjában nyugszik.

A csepregi Boldogasszony temploma mondája

A grófi család és a Boldogasszony templomának története a templom pusztulásával sem ért véget. Bár rövid ideig, mintegy 150 évig voltak Csepreg birtokosai a Jankovichok, a nép képzelete mondát szőtt köréjük, személyüket összekapcsolták az ősi templommal. Szájról-szájra terjedő híresztelésekből alkották meg, hirdették a Templom patrónusának, Boldogasszonynak igazságtevő nagyságát, égi hatalmát. A népmondának három változata is fennmaradt.

Harangzúgás

„Élt 1800 körül egy földesúr, kinek Horvátországban és Kincsedén is volt egy birtoka. Ennek az embernek a szívében csak harag és bosszúvágy lakozott. Aki nem járt kedvében, arra nagyon haragudott. Horvátországban a birtokán cserepezetett. Nem tetszett neki a cserepes munkája, és egyszerűen lelőtte a tetőről. A falubeliek szívében az eddig is megérlelődött harag még élesebbé vált. A földesúrnak menekülnie kellett. Egy szolgája szénásszekérbe rejtve szöktette kincsedői birtokára. Itt sem basáskodhatott azonban sokáig. Hamarosan meghalt. Csepregtől nem messze van egy kápolna. Oda temettette magát, mivel azt még elődje építtette. Ott éldegélt egy remetének nevezett sekrestyés, aki a kápolnát gondozta. Az uraság halála után egy-két nappal később, éjjel hatalmas harangzúgásra ébredt. Körülnézett, de sehol egy árva lelket sem látott a harangok körül, azok meg csak zúgtak, zúgtak. Sietve elindult Csepreg felé, jelenteni a történeteket a plébánosnak. Arra már a falu népe is összesereglett. Mentek ők is a lelkipástorral együtt a kápolnához. Odaérve a kápolna előtt álló Szűz Mária szoborhoz, a szobor megelevenedett, és fényességben úszott. Mindezt azonban csak az öreg, jólelkű plébános látta, és hallotta a Szűzanya szavait: – Vigyétek el innen ezt a dögöt, mert ha nem, én megyek el.

A plébános azonnal intézkedett. Jöttek is a koporsóért Kincsedről hat pár ökor által húzott szekéren. Feltették a koporsót, és a hat pár ökor verejtékezve tudta csak húzni a halottat. A gonosz uraságot a kincsedői gödörben ásták el. Amint ez megtörtént, a Szűzanya szobra ismét megmerevedett, és a harangok is elhallgattak.”²²

¹⁹ *Pesty*: i. m. 53. old. Köszönetet mondok Balogh Jánosné Horváth Teréziának az értékes adatért.

²⁰ *Farkas*: i. m. 397. old. I. sz. jegyzet, 398. old. Hartmann Etelka rajza.

²¹ *Farkas*: i. m. 401. old. A kápolna homlokzatán az építető neve cs-vel (Jankovics Gyula) szerepel.

²² *Herényi Katalin-Sudár Lászlóné*: A Répce mente meséi és mondái. Szombathely, 1996. 85–86. old. A lejegyzés helye: Bő.

Boldogasszony

„Egyszer réges-régen a kastélyban a Jankovics grófok laktak, ők voltak a földesurak. A fiatalabb Jankovics, istentelen ember, mindig haragos volt. Egy alkalommal nagyon megharagította a cselédség, hát, mint az oroszlán rohant le-föl szobájában. Amint kipislantott az ablakon, dühtől elfehéredve látta, hogy a szemközti házon dolgozó cserepes vele egymagasságban van. Előhúzza revolverét, hogy lelőjje a cserepest, mert nem lehet az, hogy a gróf és a cserepes egymagasságban legyenek. A lövés után nagyot puffanva esett le a cserepes a földre.

Egy esztendőre rá, gyászdíszit öltött a kastély. Meghalt a gróf. Senki sem szerette, hát kipurancsolták a cselédeket a temetésre. A Boldogasszony kápolna kriptájába vitték, ami a Mária-oltár alatt volt. Alighogy betették a kriptá ajtaját, besötétedett, erős szél kerekedett. Fázósan húzták össze réklíjüket az asszonyok, a férfiak meg begubóztak a szürbe, aztán mentek haza. Idejében is volt. Alighogy hazaértek megnyílt az ég, dörgött, villámlott. Isten haragja, Isten ujja, mondogatták, mert gyilkos gróft temettek a kápolnába, a Mária-oltár alá. Ki se mozdult senki.

Csak a csösz járt a határban, no meg a bakter strázsált benn a faluban. Cuppogott a sárban a csösz hatalmas csizmája, de azért csak járta körútját. Amint a kápolna elé ért, hirtelen kivágódott a nehéz tölgyfa kapu. Égi fény vágott ki rajt, s glóriában a Szűzanya. Fázósan húzta össze magán kék-fehér ruháját, s ment a szakadó esőben az oldalban álló hatalmas tölgy alá. A fénytől, égi jelenéstől megmeredt csösz futott fölcsődvá a falu felé. Ijjedten verte a plébános ablakát. Éppen vendége volt a szentéletű büki káplán. Hadarva mondta el a dolgot, a sekrestyés félreverte a harangokat, gyülekezett a nép. És megindult a menet.

Az élen a csösz meg a sekrestyés a csengettyűvel, mögöttük a két pap, azután templomi zászlókkal a nép. Az eső tovább szakadt, dörgött- villámlott kegyetlenül. Az elszörnyülködés moraja futott végig a tömegben a tárt kápolnakapu láttán. A tölgy alatt az erdőszélen pedig ragyogott a fény. Énekelve, imádkozva veszi körül a nép a glóriás Máriát. Eleibe borul füstölővel a plébános: – Szűzanyám! Gyere vissza a kápolnába.

A nép remegve imádkozik. Az égből mintha dézsával öntenék a vizet. Végre a szentéletű büki káplán kérésére visszatér a Szűzanya, ha megigérik, hogy holnap, reggel kiviszik a kriptából a koporsót.

És most indul a menet. Elöl égi fénytől övezve a szűz, mögötte a papok, nép. Dörrenve vágódik be az Istenanya mögött a kápolnakapu. És imádkozva oszlik a nép.

Másnap markos legények emelték ki a koporsót, de csak hat pár ökör segítségével sikerül kihuzni a sírboltból. Felvontatták az erdőszélre s eltemették oda, hová Mária menekült, a nagy tölgy alá.²³

Harmadik változat

Meg nem nevezett adatközlő nyomán: „A népmonda szerint gr. Jankovich Izidor rossz ember volt. A közeli Boldogasszony-kápolnában [...] temették el. Ezért Mária minden éjjel kijött a kápolnából, és itt egy babbokorra szállt, amíg a halottat más helyre nem vitték.”²⁴

Minden mondanak van reális alapja, amit a nép saját tetszése szerint formál, az idő múlásával mindig újabb elemekkel gazdagít. Ez a helytörténezből is előcsalja a kíváncsiságot, s a valóság kibogozására készíti.

Három kérdésre keresek választ: Ki volt a „gyilkos” gróf a Jankovichok közül? Mi lehet a gyökere a grófi család iránti ellenszenvnek, ami a mondat elindította, és a környéken szájhagyományozta? Milyen a nép időbeli emlékezete? Ezeket a válaszokat kell megtalálnom ahhoz, hogy a monda költött és valós elemei értelmezhetővé váljanak.

Lukács Miklós felvétele

²³ Lovas (Lankovits) *Gyula* cserkész regős hadnagy: Boldogasszony. Legenda. Új Sopron Vármegye 6.(1944) 101. sz. 4. old. Sági Ferenc hívta fel rá a figyelmet. Betűhiv helyesírás.

²⁴ Wellner Lőrinc: Vas megye földrajzi nevei. Szombathely 1982. 51. old.

A Jankovichok regnálása Csepregen 1775. április 18-án kezdődött, amikor „gr. Zinzendorf Rozália (gr. Szlucha György özvegye) Csepreget és Tormást minden részeivel gr. Jankovich Antalnak és neje-nek, nemeskéri Kiss Katalinnak adja örök birtokul 260 ezer forint és hatszáz darab aranyért.”²⁵

Ősei között említik J. Bonaventurát, aki 1722-ben nemességet kapott III. Károlytól. *Jankovich Antal* Pécsen született 1728-ban más források szerint 1729-ben, majd kiváló neveltetése lévén közpályára lépett Verőcze, később Pozsega vármegyében. Hivatali pályáján gyorsan haladt felfelé. Kiváló szervező képességére felfigyelt Mária Terézia, majd II. József is. 1781. december 7-én valóságos belső titkos tanácsosi rangra emelték. 1782-ben a hétszemélyes királyi legfelsőbb törvényszék ülnöke.²⁶ Ebből következően, mint megbízható jogfejtőt küldi 1784 végén a Horea és Closka felkelés felszámolására a román parasztok közé. A megtorlás II. József intenciói szerint Jankovich Antal feladata volt. A 600 elfogott lázadó közül 37-et ítél halálra, de a király 35-nek megkegyelmezett. A két vezért 1785. február 18-án kerékbe törték Gyulafehérváron, feldarabol testüket városokban és falvakban kitűzték.²⁷ A harmadik vezér, Gheorghe Krisan öngyilkos lett a börtönben. Nagy Iván azt írja: [Jankovich Antalnak] „...a sok munka egészségét támadá meg.” Az udvar magas tisztségekkel honorálta szolgálatait. Erdélyből a híre eljuthatott erre a vidékre. A monda szövegének egy részlete erre utal: „Ennek az embernek a szívében csak harag és bosszúvágy lakozott.” Feltételezem, hogy rendcsináló tevékenysége, septemviralis táblánál betöltött szerepe árnyékot vetett földesúri megítélésére is. 1789. augusztus 19-én halt meg Budán. Felesége, nemeskéri Kiss Katalin 1792. augusztus 29-én bekövetkezett halála után végrendeletében írtak alapján a csepregi Boldogasszonya templomába temettetett férje, Jankovich Antal mellé. Itt nyugodott hét éves fiuk is. Birtokaik Antal testvére, Jánosra szálltak.²⁸

Jankovich Jánosról kevés adatunk van, de a monda szempontjából számba kell venni őt is. Nagy Iván annyit mond el róla, hogy a Nádasdy huszárezred kapitánya, 1770-től Pozsega megye alispánja. A Farkas Sándor által felvázolt családfából még kiegészül az életrajz: született Pécsen, 1731. június 11-én, meghalt 1798. november 9-én Sopronban. Földi maradványait felesége, gr. Festetic Alojzia Straxemanban (Straszeman) a Szent Mihály-templom kriptájában helyezte örök nyugalomra. Nyolc gyermeke közül ketten érték meg a felnőtt kort: Katalin és Izidor.²⁹ Jankovich Jánosra a gyanú árnyéka sem vetődik a mondában elmeséltekből, annál több fiára, Izidorra. „a kastélyban a Jankovics grófok laktak, ők voltak a földesurak. A fiatalabb Jankovics istentelen ember, mindig haragos volt.” Jankovich Izidor 1789. március 2-án Straxemanban született. Apja halálakor 9 éves volt. Csepregi örökségét csak nagykorúsága elérése után vehette át 1813-ban. A két nemzedék, János és Izidor felnőttként nem élt itt együtt.

Ami Jankovich Izidor emberi habitusát illeti, valóban szangvinikus, robbanékony ember volt. Birtokpereit vizsgálók szerint úrral, paraszttal perben állt idős koráig. Könnyen rávetült a haragos, istentelen és gonosz jelző. Akár a cserepest is lelőhette volna halála előtt egy évvel. Ennek nyomának kellene lennie peranyagban és az akkori médiában. Jankovich Izidor személyiségének része az is, hogy a reformkor embere volt. Elfogadta Széchenyi elképzeléseit. Támogatta a lósportot, nevezetesen a csepregi és a környékbeli parasztság pünkösdi lófuttatását, királyválasztását. Farkas Sándor részletesen ismerteti földesúri rendeletét, amelyet az 1831. évi kolera megfékezésére. „az emberiség Jávára intézett”. Kórházat állított fel, orvosokat, ápolókat, határőröket fizetett.³⁰ Balogh Jánosné Horváth Terézia kutatásai során személyiségének ennél is több pozitív vonásával találkozott.

Regényes az a népi elképzelés, hogy a gróf Horvátországban követte el a gyilkosságot, és szénásszékér alján menekült. J. Antal a császári udvarban betöltött tisztségei felmentették volna ettől a megoldástól, J. Izidor Csepregre érkezése pedig a legtörvényesebb módon, mostohaanyjával egy előzetes pesti megegyezés alapján zajlott. Igaz, nem minden konfliktus nélkül.³¹ 1857. február 17-ig, amikor testét beszentelték és Straxemanba vitték. Itt helyezték örök nyugalomra az apjával szomszédos kriptában, 1857. március 3-án. A tények vitába szállnak a népköltéssel. Jankovich Izidornak soha nem volt temetése Csepregen, sem a kincsedői gödörben, sem a tölgy alatt. Valójában a népi hiedelem azon állítása sem

²⁵ *Farkas*: i. m. 345. old. Inskript. per. 1018.

²⁶ *Nagy Iván*: Magyarország családai 5. k., Pest 1859. 300–301. old. Jankovich család (Daruvári gróf és nemes). CD lemez. Bp. Arcanum Adatbázis Kft.

²⁷ *Makkai László és Szász Zoltán*: Erdély története 1606–1830-ig. Bp. 1988. 1095–96. old.

²⁸ *Farkas*: i. m. 350. old. 2. sz. jegyzet.

²⁹ *Nagy Iván*: i. m. 6. old. *Farkas*: i. m. 349. old.

³⁰ *Farkas*: i. m. 286–287. old.

³¹ *Balogh Jánosné Horváth Terézia–Haizler Lászlóné Párdi Bea*: Jankovich Izidor csepregi földesúr halálának 150. évfordulójára: 6. old.

igaz: „Csepregtől nem messze van egy kápolna, oda temette magát, amit még az elődje építtetett.” Jankovich Izidor halála idején még állt a Boldogasszony temploma. A csoda csak ehhez az épülethez köthető. Az említett kápolnát halála után 12 évvel építtette meg, és szenteltette fel Gyula fia. Érdekes a Boldogasszony legenda híresztelése is: „A Boldogasszony kápolna kriptájába vitték, amely a Mária-oltár alatt volt.” Az új kápolnába nem építettek kriptát, az ősi templom sírboltjába a Jankovichok közül csak Antal grófokat temették. A fenti adatok alapján sem jelenthető ki pontosan, melyik Jankovichra utal a monda. Mindkettőjük életének, személyiségének voltak elítélendő pontjai.

A történelem időbeli elhelyezése is különböző. „Élt 1800 körül egy földesúr...”-mondja a Harangzúgás mesélője. „Egyszer réges-régen...” regélnek a Boldogasszony legendában. Az előző konkrétabb, bár nem visz közelebb az igazsághoz. A „körül” lehet 1789 is, Antal gróf halálának éve, de lehet 1813 is, amikor Jankovich Izidor letelepedett csepregi birtokán.

A népi képzelet a csodát hívja segítségül, hogy a gonosz földesúr megbűnhődjön. Ez a helyi miraculum oldja meg az igazságtételt. Mint a barokk hősi eposzokban, a monda alkotói is a természet erői, majd a természetfeletti felé fordultak. A Harangzúgásban a temetés után rövidesen megindul a csodák sora: a harangzúgás, majd Szűz Mária megjelenése, a súlyos koporsó elvontatása, Mária visszatérése a templomba. A Boldogasszony legendában ítéletidő követi a temetést. Tombol a természet ezen az augusztusi napon: „...megnyílt az ég...az eső tovább szakadt, dörgött-villámlott kegyetlenül...Az égből mintha dézsával öntenék a vizet.” Istenanyja kivonul a tölgy alá, de visszamegy a bűki káplán kérésvárára, aki megígéri, hogy kiviszi a kriptából a gyilkos grófot. Baloghné Horváth Terézia a Jankovich család után kutatva egy meglepő híradásra bukkant a Soproni Szemlében, ahol ezt idézték, majd ellenőrizte az eredetét a Magyar Kurir 1789. augusztusi számában. Gróf Jankovich Antalt „18-dikban a maga Sopron-Vármegyében lévő jószágába Tsepregre, az eltemetetés véget, ki-viteték”, ahol „Augusztusnak 23-dikán meg-lesvén bennünket a Szélveses veszedelmes eső, egész 2 óráig...Méltós. Gróf Jankovits ....Urnak éppen akkor tevék egy hétig...halva fekütt tetemét...Csepreg Mező-Város határjában lévő volt Remete-Templom' Kriptájába (minekutánna az ezen Kriptában eddig feküdt Remete' hamvait onnan ki-vévén másuvá eltemették volna, a ...Grófnak még életében tett rendelkezés szerint) a' midőn ezen zenebonás idő bé-köszöntött, ti.... dél-után 3 óra tájban: mely idő miatt a Solennitásra /'ünnepélyre'/egybe-gyűlni óhajtott fő Méltóságok' s Uri rendek között sokan kéntelenítettének ki-maradni.”³²

Ezen a ponton a regélő emlékezete egybeesik a hírlapíró által leírtakkal. A nyughelyétől megfosztott remete említésével a cikkíró célja nemcsak a jól értesültség mutogatása lehetett. Egymás mellé állította a helytelen cselekedetet és a viharos időt, mint következményt, ami megakadályozta a gróf tisztas eltemetését. Megjegyzése alkalmas arra, hogy megbotránkoztasson, és következtetés levonásához vezessen a vallásos emberek körében. Ahogy megtörtént ez a csepregi emberekben is már egy évvel a temetés előtt, amikor a remete nyugalmat háborgatva őt a kriptából Antal gróf kivetette. Szemükben gyilkossággal felérő cselekedet volt. „Hamarosan meghalt a gróf.” „Egy esztendőre rá...Meghalt a gróf” – mesélték. A valós elemekhez alkottak egy csodatörténetet, és a zarándokhely Boldogasszonyával hoztattak döntést a bűnös grófról. A befejezés gyönyörű miraculum. A szakrális lény fényben és glóriában tündökölt, ugyanakkor nagyon földi is: „Fázósan húzta össze magán kék-fehér ruháját, s ment a szakadó esőben az oldalban álló hatalmas tölgy alá.” A Wellner-féle változatban „...egy babbokorra szállt.” Harangzúgásban egy parasztasszony vulgarizmusával szól: „Vigyétek el innen ezt a dögöt, mert ha nem, én megyek el.”

Lehet, hogy valahol, valamikor, valakivel megtörtént a cserepes esete. A mesélőnek kellett egy nyomós indok, hogy a történetet drámai hitellel végig vigye, hát felhasználta. Valóban az egyetlen Jankovich, Antal gróf volt, akinek temetése a csepregi Boldogasszony templomában hatalmas viharban zajlott. Földi maradványait nyolcvan év múlva eredeti helyéről kihantolták, és közönségesen az új kápolna földjébe temették 1869-ben. Ma is ott van, mint az a „kegyelt” Mária-szobor is, amelyet áthoztak a beomlott Boldogasszony templomból. A monda fő történelmi tehát, ha időbeli eltérésekkel is, de megfelelnek a valóságnak. Bár Farkast idézve néha „a sejtemények homályában” tapogatódtam, a kérdésemre a válasz Gr. Jankovich Antal személyéből következik. A róla szóló helyi monda csak Csepregen és környékén ismert, ennek ellenére hozzájárult a magyar folklór gazdagodásához. Antal gróf izgalmas életútja pedig további feltárára inspirálja a helytörténeti kutatókat.

Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna

³² Balogh Jánosné Horváth Terézia: Jankovich gróf temetésének mondája. Magyar Kurir híradása. Promenádné 2007. május 11.

A Nyolc Boldogság

Nagy Sándor üvegablakai az egykori temesvári szemináriumból

A Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület tagjai 2007. szeptember 14–15-én temesvári tanulmányúton vettek részt. A szeptember 15-i programban szerepelt a temesvári Római Katolikus Püspökségi Palotában tett látogatás. Az egyházmegye történetéről és mai helyzetéről szóló tájékoztató meghallgatása és a műtárgyakban gazdag állandó egyházművészeti kiállítás tanulmányozása után egyedülálló élményt jelentett a csoport számára az épület emeleti folyosóján látható (az államosítást követően évtizedekig elrejtve őrzött) szecessziós üvegablakok megtekintése. (Néhány ablak képe a hátsó borítón látható.)

A Szent István által alapított csanádi püspökség székhelye a török hódoltság után a Temesköz fővárosába, Temesvárra került át. Kőszeghy László püspök 1806-ban alapította a papnevelést szolgáló szemináriumot, ami a korábbi jezsuita rendház épületében kapott helyet. 1830-tól magyar nyelvű képzés is folyt a papnevelő intézetben. Az épület a századfordulóra már nem felelt meg a kor igényeinek, ezért Glattfelder Gyula püspök új épület létesítését határozta el. Ez a szándéka találkozott Temesvár polgármestere, Telbisz Károly városfejlesztési elképzeléseivel. A kiegyezés utáni időszak, a polgárosodás a fontos kereskedelmi központnak számító Temesváron is számottevő gazdasági fellendülést eredményezett, ezzel együtt pedig jelentősen fejlődött város. A belváros, főleg a főter és környékének mai arculata is ekkor alakult ki. Az Osztrák-Magyar Monarchia szinte minden fontosabb városában színházat tervező Ferdinand Fellner és Herman Hellner építészpáros által tervezett színház (sajnos durván átalakított állapotban ránk maradt) épülete, vagy a Székely László tervei szerint, szecessziós stílusban épült piarista templom, rendház és gimnázium tanúskodik az akkori fejlődésről. Mint több más magyar városban, itt is egy határozott, hosszabb távlatokban gondolkodó polgármester volt a kezdeményező a város új arculatának megteremtésében. Ahogy például Marosvásárhelyen Bernády György vagy Kecskeméten Lestár Péter és Kada Elek, Temesváron Telbisz Károly látott neki nagy energiával, tudatossággal a város modern igények szerinti átalakításához. A főter (nagy részt Székely László tervezte) igényes és reprezentatív épületei mellett a forgalom megkönnyítését segítő belvárosi utcanyitás is a nevéhez kötődik. A tervezett sugárút építéséhez el kellett bontani a régi szeminárium épületét, cserébe a város ingyen adott telket az új épület felépítéséhez. Telbisz Károly polgármester és Glattfelder Gyula püspök 1913. július 4-én kötött szerződést a régivel azonos nagyságú telek cseréjéről, és arról, hogy az új szemináriumot az egyház tartozik felépíteni. Ennek köszönhetően született meg a papnevelde új épülete, melynek belső díszítését – beleértve a falképeket és az üvegablakokat – a magyaros szecessziót képviselő gödöllői műhely tagjai készítették. Egyedülálló kísérlet, az egyházművészet és az akkori kortárs művészet találkozásának eredményeként született meg a szeminárium. Az épület a bánági születésű, de Budapesten működő építész és tanár, Foerk Ernő tervei szerint épült, Löffler Lipót helyi vállalkozó kivitelezésében. Az alapkövet 1913. november 5-én, Szent Imre herceg névnapján tették le és igen rövid idő alatt végeztek a munkákkal, 1914. szeptember 8-án (már az első világháború kitörése után), Kisboldogasszony ünnepén fel is avathatták az új szemináriumot.

A szecessziós épület

A gödöllői művészek, élükön Nagy Sándorral és sógorával, Körösfői-Kriesch Aladárral, az egyik legmodernebb művészeti irányzatot képviselték a korabeli Magyarországon.¹ Nem csupán művészi törekvéseket képviseltek, hanem az angol preraffaelitákhoz és Tolsztojhoz hasonlóan társadalmi programot is megfogalmaztak. Az ipari forradalom nyomán kibontakozó nagyvárosiasodás, a tömegtermelés és az egyre gyorsuló életvitel ellensúlyozására visszavágytak a harmonikusnak gondolt antikvitás és középkor világába, illetve érdeklődéssel fordultak az ezt az összhangot leginkább megőrző paraszti kultúra felé. Az egész Európában megjelenő művésztelpek a zajos nagyvárosi környezetből a természetbe

¹ A gödöllői művésztelep történetéről átfogó képet ad: *Gellér Katalin–Keserű Katalin: A gödöllői művésztelep. Cégér Könyvkiadó Kft., Bp. 1994* és *A gödöllői művésztelep 1901–1920 (The Artists' Colony of Gödöllő) című kiállítási katalógus. Szerk.: Gellér Katalin, G. Merva Mária, Óriné Nagy Cecília. Gödöllő, 2003* (a továbbiakban Gödöllő 2003)

való kivonulás és a kézművességhez való visszatérés jegyében jöttek létre. A gödöllői művésztelep 1901-ben alakult meg Körösfői-Kriesch Aladár vezetésével és 1920-ig, alapítójának haláláig állt fent. A másik vezéregyenység, Nagy Sándor 1907-ben költözött Gödöllőre feleségével, Körösfői-Kriesch Aladár húgával, Kriesch Laurával együtt.² Az alkotók a művészet megújításának lehetőségét a munkával és étellel való összekapcsolásában látták. Közösségük a művészeti kérdéseken túlmenően az egész életvitelre vonatkozó törekvéseket fogalmazott meg. Medgyaszay István által tervezett műteremházaik a természetes építőanyagok (fa, kő, tégl) érvényesülése révén szolgálták a művészet, a munka és az élet harmonikus egységét.

A temesvári szemináriumi épület is a kolónia által képviselt összművészeti elvek szellemében jött létre. A szeminárium szecessziós épületének dísztermét Körösfői-Kriesch Aladár freskói (melyek Gellért püspök térítő munkáját és az egyház kulturális működését ábrázolták) és az általa tervezett üvegablakok ékesítették, a kápolna berendezése pedig teljes egészében Nagy Sándor tervei szerint készült.³ A diadalív falképei és a mennyezet kifestése mellett ő vállalta az oltárlépcső szőnyegének tervezését is, mely a gödöllői szövőműhelyben készült. A nagyszabású vállalkozás háttérében kiemelkedő szerepet játszott Fieber Henrik (1873–1920), főpap, egyházi író, 1910-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyházügyi előadója, aki a katolikus egyházművészet felvirágoztatásán és megújításán fáradozott.⁴ Felismerve a XIX. századi templomdíszítés nagy részének sablonosságát, művészi igénytelenségét, arra törekedett, hogy a modern művészeti irányzatok helyet kapjanak az egyházművészetben is, magas színvonalú alkotásokat juttatva el a hívekhez. Ennek érdekében pedig a papság izlésformálását tartotta elsődendő feladatnak. Tanított az Iparművészeti Főiskolán, tanfolyamokat szervezett a papság művészeti képzésére, 1908-ban pedig egyházművészeti kiállítást szervezett, melyen Nagy Sándor is szerepelt. Nagy Sándor több megrendelést is kapott tőle, mivel Fieber a gödöllőiekben látta az egyházművészet megújulásának reményét. Nagy Sándor ex librist is rajzolt számára, melyen egy katedrális munkálatait nézve ábrázolta. A temesvári szemináriumi épülete és díszítése beleillett ebbe a programba, mivel Fieber elképzelése szerint előbb a leendő papságot kell a modern művészettel megismertetni, hogy azután később se idegenkedjen tőle, sőt egyházi megrendelések révén közvetíthesse azt a hívek felé.

A színes üvegablakok természetszerűleg kapcsolódtak ehhez az elképzeléshez. Fieber külön könyvet is írt *Üvegművészet* címmel, melyben a közreműködésével létrejött alkotásokat ismerteti, köztük a temesváriakat is.⁵ A XIX. század az üvegművészet újjászületésének időszaka volt. A román korban létrejövő, majd a gótikában virágzó műfajt ekkor fedezték fel újra és vált ismét népszerűvé, köszönhetően a középkor iránti csodálatnak. Angliában a William Morris nevével fémjelzett Arts and Crafts (művészetek és kézművességek) mozgalom foglalkozott előszeretettel régi üvegablakok restaurálásával és újak készítésével, mivel törekvésük – a középkori építőpályók és céhek mintájára – a tervező és kivitelező munka egységének megteremtése volt. Az üvegművészet reneszánszában az ír Harry Clarke, az angol Burne-Jones és Walter Crane, a preraffaeliták harmadik nemzedékének tagja, valamint francia és német művészek játszottak kiemelkedő szerepet. A preraffaeliták, a Raffaello előtti, tehát lényegében a középkori és korareneszánsz művészetet követő csoport tagjai érthető érdeklődéssel fordultak az üvegművészet felé. Törekvéseik más tekintetben is nagy hatást gyakoroltak a gödöllői művészekre. Magát Nagy Sándort is lenyűgözték a középkori üvegablakok, amiről párizsi tanulóéveinek egyik emléke is tanúskodik: „*A Notre Dame jobb oldali rozettája az eonok magasságából úgy csillog le, mintha az Isten tőgáját összefogó gyémántcsat volna.*” (A festészeti technikáról. In Az O. M. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve, Bp., 1934–1935., 31. old.)⁶ Magyarországon a XIX. század második felében indult virágzásnak az üvegművészet, Kratzmann Ede, majd Róth Miksa munkásságával. A szakmai fogások elsajátításához és továbbadásához a Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1878-ban létrehozott Országos Üvegfestészeti Intézet nyújtott intézményes keretet, mely alapvetően a Mátyás temp-

² Nagy Sándor pályafutásáról és életművéről összeggést ad *Gellér Katalin*: Nagy Sándor. Corvina Kiadó. Bp. 1978. (a továbbiakban *Gellér* 1978) és *uő*: Mester, hol lakol? Nagy Sándor művészete. Balassi Kiadó. Bp. 2003 (a továbbiakban *Gellér* 2003). Lásd még a Vár ucca tizenhét 1999/2-i, Nagy Sándornak szentelt tematikus negyedévkönyvét: <http://www.c3.hu/~varucca17/ns/index.htm>

³ Gödöllő, 2003. 312–313. old.

⁴ Fieber Henrik és a gödöllői művészek, különösen Nagy Sándor kapcsolatáról: *Gellér* 2003. 108. old.

⁵ *Fieber Henrik*: Üvegfestészet. Bp. é. n. [1920]

⁶ idézi *Gellér* 2003. 104. old.

lom restaurálásához kapcsolódva, az üvegablakok elkészítését kapta feladatául.⁷ A szecesszió térhódítása a századforduló és a századelő éveiben újabb lökést adott az üvegművészetnek, mivel a dekorativitást és az iparművészeti eljárásokat kedvelő stílushoz jól illett az üveg. Ennek köszönhetően számos egyházi megrendelés mellett sok világi, magán- és közösségi célú épület számára készültek színes üvegablakok. A gödöllői művészek is több megbízatást kaptak üvegablakok tervezésére.⁸ Ezek nagy részét Róth Miksa műhelyében kiviteleztek. Maga Róth így emlékezett a közös munkára: „*Körösfi Kriesch Aladár*val és *Nagy Sándor*val való együttműködésem pályafutásom legszebb eredményeinek egyike volt.”⁹

Az üvegablakok

A temesvári kápolnában elhelyezett nyolc, kör alakú üvegablak – amiket *A nyolc boldogság* összefoglaló címmel is szoktak emlegetni – ikonográfiai témája a Máté evangéliumában olvasható Hegyi beszédben foglalt nyolc jézusi boldogságmondás, melyeket egy-egy szent alakja testesít meg.¹⁰ Eredeti helyükön, a szemináriumi kápolna két oldalán, egymással szemben helyezkedtek el, alattuk kinyitható, opálos színhatású szárnyak nyújtottak világítást. A színes üvegekpekhez a felirataikat tartalmazó táblák kapcsolódtak, de ezek mára eltűntek.

A kápolna üvegablakainak ikonográfiai programját a megrendelő püspök határozta meg. A Hegyi beszédben olvasható nyolc boldogságmondás a keresztény élet alapelveinek rövid összefoglalása, ezért lehetett a kápolna, az épület egyik központi tere díszítésének témája. A nyolc boldogságot nem allegorikus képek, hanem egy-egy szent alakja testesíti meg, hogy ezáltal is közelebb hozza az evangélium üzenetét a papnövendékekhez. Így egyedülálló ikonográfia jött létre, olyan, különböző korokban és területeken élt szentek kerültek egymás mellé, akiket ritkán ábrázoltak együtt. Ugyanakkor összeköti őket a keresztény élet iránti elhivatottság, a misszióban való aktív részvétel és a hitért vállalt nehézségek vállalása, beleértve akár a vértanúságot is. Kiválasztásukban szerepet játszott, hogy mindannyian a katolikus egyház kiemelkedő személyiségei, akiket a püspök átélhető és követhető példaképként kívánt a leendő papok elé állítani, felkészítve őket a hivatásukkal olykor együttjáró megpróbáltatásokra is. Közülük ketten, Szent István és Szent Gellért kötődnek a csanádi püspökséghez, két jezsuita szent pedig az egyházi élet török uralom utáni újjászervezésében oroszlánrészt vállaló szerzetesrendre utal.

Ma már csak leírásokból ismerjük az üvegablakok eredeti sorrendjét, mely az oltártól a bejáratig haladva a következő volt: *Nagy Szent Leó* pápa, *Assisi Szent Ferenc*, *Szalézi Szent Ferenc*, *Xavéri Szent Ferenc*, a szemközti oldalon pedig belülről kifelé indulva *Szent Péter*, *Szent István*, *Szent Gellért* és *Szent Alajos*. Mindkét oldalon kronológiai sorrendben helyezkedtek el a szentek, emellett az egymással szemben lévő alakok egy-egy gondolat által összekapcsolt párt alkotnak. Péter és Leó mint pápák, Assisi Ferenc és Szent István a szegények jelenlétén keresztül, Gellért és Szalézi Ferenc a tanítás és a misszió, Alajos és Xavéri Ferenc pedig a betegség és a korai halál révén kapcsolódnak egymáshoz.

Az üvegablakok jelenlegi helyükön egysoros elrendezésben találhatók, a következő sorrendben:

1. *Szent Gellért püspök vértanúsága*. Szent Gellért, a csanádi egyházmegye első püspöke, aki Szent István király megbízásából, Ajtony vezér legyőzése után lett a Maros-vidék térítője, emellett a király fiának, Szent Imre hercegnek nevelője volt. Az 1046-os Vata-féle pogánylázadás során halt mártírha-

⁷ A XX. század eleji magyarországi üvegművészetéről lásd: *Gellér Katalin*: Hungarian Stained Glass of the early 20th Century. In: *The Journal of Stained Glass*, XVIII, 1986–1987, no. 2., 201–216. old.; A XIX. század második felétől egészen 1945-ig készült színes üvegablakokról összefoglalást ad: *Szűcs Endre, Dörgő Miklós, Földényi György, Fűri Judit, Gonzales Gábor, Obreczán György*: A megfestett fény. Diszúveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig. Geobook Kiadó, h. n. [Bp.] 2005 (a továbbiakban A megfestett fény).

⁸ Nagy Sándor üvegablakművészetéről lásd *Gellér Katalin*: Nagy Sándor üvegablakművészete és történeti előzményei. In: *Ars Hungarica* 1977/2. 251–266. és *Gellér* 2003. 104–112. old. A gödöllői művésztelep üvegművészeti tevékenységéről lásd: *Nicola Gordon Bowe*: A fényvel festők. A gödöllői művészek és egyedülálló vívmányai az üvegfestészetben. (Painting with Light. Artists at Gödöllő and their unique achievement in stained glass.) In: *Gödöllő* 2003. 62–70., 390–397. old.

⁹ *Róth Miksa*: Egy üvegfestőművész az üvegfestészetéről. Bp. 1942. 50. old.

¹⁰ *Gellér* 1977. 259. old.; 264. old., 52. jegyzet; az üvegablakok történetét és témáját részletesen ismerteti: *Murádin Jenő*: A temesvári papnevelő intézet szecessziós üvegablakai. Nagy Sándor és Róth Miksa művei. Részlet. In: *Vár ucca tizenhét* 1999/2, www.e3.hu/~varucca17/ns/temesvar/temesvar.htm.

lált,¹¹ majd székhelyén, Csanádon temették el újra.¹² Az üvegablak azt a jelenetet ábrázolja, amikor kocsihoz kötözve a Kelen-hegyről (azóta Gellérhegyről) a Dunába vetették a szent püspököt. Ez a jelenet illusztrálja a „Boldogok, akiket az igazságért üldöznek, mert ők Isten királyságának országa” (Máté 5, 10) ígét. A püspök vértanúságát az Anjou Legendárium XIV. századi miniatúrája is bemutatta. Nagy Sándor merész kompozícióban fogalmazta újra a témát. A lezuhanó kocsis és a mártír testének átlós vonala expresszivitásával ragadja meg a figyelmet. A kép igen gazdag szimbólumokban. A kocsikerék értelmezhető világszimbólumként, nap- és holdjelképként, emellett küllőivel körbe írt keresztnek is tekinthető. A földre és vízre tűző napsugarak az isteni kinyilatkoztatást szimbolizálják, míg a kép bal sarkában virító sarga virágok a gyász és fájdalom kifejezői.

2. *Nagy Szent Leó pápa és Attila király találkozás.* A legenda szerint 452-ben a bátor főpap egy égi jel segítségével rábeszélte a Rómát ostromló hun királyt, hogy vonuljon el a város alól.¹³ Ez a jelenet szemlélteti a „Boldogok, akik békét teremtenek, mert ők Isten fiainak nevezetnek” (Máté 5, 9) ígét. A történetet a Képes Krónika miniatúrája és Raffaello vatikáni stanzákbeli freskója is megőrizte. Nagy Sándor újítása ezekhez képest az, hogy nem a hun hadsereg pompás felvonulását, nem is a tüzes karddal leszálló angyalt, hanem a két ember találkozását emeli ki. Leó a rábeszélés erejével győzi meg Attilát a békekötés szükségességéről, amit felemelt kezének egyszerre figyelmeztető és áldó gesztusa fejez ki. Leó és Attila ábrázolása együtt a katolikus egyház és a magyarság első találkozását is megjeleníti, hiszen a korban általános volt a hun-magyar rokonság eszméje. A hun történelem és mondavilág Nagy Sándor más alkotásain is megjelenik, így például az 1908 körül készült *Attila hazatérése a vadászatról* című csomózott szőnyegén vagy a veszprémi Petőfi Színház homlokzatán lévő *Hunor és Magor* című, 1909-ben készült sgraffittoja.¹⁴ Ugyanebben az évben a Velencei Magyar Ház (azóta sajnos elpusztult) üvegablakán Attila lakomáját ábrázolta, egy rézkarcán pedig Attila palotáját.

3. *Szent István király alamiznát oszt.* A csanádi püspökség alapítójaként is szerepel itt az államalapító szent király, aki a „Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek” (Máté 5, 7) ígétjét illusztrálja, mivel sokszor osztott adományokat a szegényeknek. Legendái szerint még éjjel, királyi rangját leplezve is kiment a nélkülözőknek alamiznát osztani, sőt azt se bánta, ha a tülekedő koldusok megtekintették a szakállát. Bécsben maig őrzik állítólagos erszényét, melyből a szegényeket segítette.¹⁵ Ezt

¹¹ Gellért püspök kis legendája szerint: „Amint a Duna folyóhoz érkezik, ime nagy tömeg istentelen nép özönlí körül, és köveket hajigálnak a kocsiban ülő atyára, de ezek isteni oltalom folytán nem érték el őt. Az atya áldással és a szent kereszt jelével szállt velük szembe. Azonban végül is a lovak fejét elrántva a kocsit felfordítják, az atyát földre vetik, és dühös igyekezettel kövezni kezdik.” Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Szerk. *Érszegi Géza*. Osiris Kiadó. Bp., 1999. 67. old. (A továbbiakban: Árpád-kori legendák). Szent Gellért nagyobbik legendája is megőrizte az eseményt: „... Pannónia első vértanúja a földre térdelve hangosan így kiáltott: „Uram Jézus Krisztus, ne ródd fel nekik bűnül, mert nem tudják, mit tesznek.” Am azok ezt látva még jobban feldühödtek, neki támadtak és kocsiját felfordították a Duna partjára. Ott lerángálták kocsijáról, taligára rakták, és Kelenföld hegyéről letaszították. Mivel pedig még mindig lihegett, mellét dárddal átütötték, ezután egy sziklához vonszolták, és agyvetejét szétlőcsantották.” Árpád-kori legendák 85. old.

¹² Ugyancsak Gellért püspök kis legendája szerint: „Himnuszok és énekek közepette Marosvára vitték, és nagy tisztelettel eltemették. Itt sok kegyelmet tapasztaltak a katolikus férfiak, de ezek László király és Lőrinc püspök idejéig, aki a szent ember után ötödiknek kapta meg a püspöki széket, nem kerültek nyilvánosságra.” Árpád-kori legendák 67. old.

¹³ A Képes Krónika így számol be erről: „Miatán Leó pápa a papok sokaságával és keresztelőkkel megérkezett Ravennába Attilához, a mezőn lóháton ülve tárgyaltak egymással. A rómaiak ígéreiteit és szavait meghallgatva, Attila király azokat terhesnek találta, de az Apostoli Szentszék iránti tiszteletből, továbbá az ott megjelent látomás keltette félelemből mégis teljesítette kéréseiket. Amikor ugyanis a király fölemelte a tekintetét, a feje fölött egy levegőben lebegő embert látott, aki kardot forgatott kezében, és szinte fogcsikorgatva azzal fenyegette, hogy fejét veszi.” Képes Krónika. (Bollók János fordítása) Millenniumi magyar történelem. Osiris Kiadó. Bp. 2004. 21. old.

¹⁴ *Gellér* 1977. 254. old.; *Gellér* 1978. 12. old.; az Attila-téma megjelenéséről Nagy Sándor művészetében lásd még *Gellér* 2003. 135. old.

¹⁵ Szent István király nagyobbik legendája így számol be erről: „Egy éjszaka aztán lelki intéstől, illetve egymagában, anélkül, hogy bárki tudott volna róla, fogván egy Isten ajándékával teli erszényt, szokása szerint felke-rekedett Krisztus kicsinyke nyájának meglátogatására. A szegények a mennyei kincseskamra pénzének osztásakor nyomban huzakodni kezdtek, Isten emberének érdeméről szakállá kiszaggatásával tettek tanúbizonyságot. ...” Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Szerk. *Érszegi Géza*. Osiris Kiadó. Bp. 1999 (a továbbiakban: Árpád-kori legendák) 23–24. old. Ugyanerről beszámol Hartvik püspök legendája is: *uo.* 36–37. old.

a jelenetet ritkán ábrázolták, noha Szent István évszázadok óta kedvelt témája volt a magyarországi egyházi művészetnek, a romantika és a historizmus korában pedig a nemzeti múlt iránti érdeklődés miatt a világi, történeti festészetben és más műfajokban is többször ábrázolták. Nagy Sándor a Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte szabadkai Városháza dísztermének üvegablakán is megörökítette Szent István alakját. Valószínűleg a megrendelő püspök kívánsága volt, hogy a szent király kegyességét bemutató eseményt jelenítsék meg, noha István életéhez, így a csanádi püspökség alapításához is hozzátartozott a háborúk sorozata és a király akaratával szembeszegülők kemény megbüntetése. A Szent István mögött feltűnő vár a historizmus kedvelt motívuma, egyúttal utal a király államszervező tevékenységére is.

4. *Szent Péter*. A római egyházat alapító tanítványa a „Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak” (Máté 5, 4) igét testesíti meg abban a jelenetben, amikor Jézus háromszori megtagadása után a kakas szavára keserves sirásra fakadt. Megindító az öregségében és lelki bánatában ábrázolt apostol alakja, arcán a hangsúlyosan ábrázolt, lecsorduló könnyecseppel. Magába forduló, gubbasztó alakja Rodin Gondolkodójára emlékeztet. Vele szemben a kakas a világosság hírnökeként a fény és a feltámasztás szimbóluma is.

5. *Xavéri Szent Ferenc halála*. A jezsuita misszionárius a „Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságra, mert ők megelégtettek” (Máté 5, 6) igéjét jelképezi. Miután Japánból Kínába hajózott át, súlyos láz vett erőt rajta, és egy kopár sziklaszigetre tették ki, ott érte a halál. A képen a szent földön fekvő alakja látszik kezeit felemelve, háttérben az őt eserbent hagyó kínai csempész távolodó bárkája. A jelenetet hasonló expresszívitás és feszültség jellemzi, mint a Gellért püspök vértanúságát ábrázoló ablakot.

6. *Assisi Szent Ferenc prédikál a madaraknak*. Az evangéliumi egyszerűséget, a „Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa” (Máté 5, 3) gondolatát testesíti meg a ferences rend alapítója, aki a természettel, a teremtet világgal való összhangot is hirdette. A harmónia és a természetközelség a gödöllői művésztelep alapítói számára is kiemelkedően fontos volt. Nagy Sándor később egy gobelinben is megörökítette Assisi Szent Ferenc alakját.

7. *Gonzaga Szent Alajos*. A betegápoló fiatal jezsuita a „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent” (Máté 5, 8) igéjét példázza az önfeláldozó szolgálattal. Kezében attribútumával, a kereszttel látható, körülötte a tisztaságot jelképező lilium, másik azonosító jelképe. A háttérben a római Szent Péter bazilika kupolája látszik. Az előtérben a koponya nem pusztán a halálra, hanem a mulandó világi javakról való lemondásra is utal.

8. *Szalézi Szent Ferenc*. Az ellenreformáció korának szelid hitszónoka, aki svájci és délfraancia vidékeken védelmezte a katolikus hitet írásával és beszédeivel, a „Boldogok a szelidek, mert ők öröklik a földet” (Máté 5, 5) gondolatát jeleníti meg. Sűrű indák közt olvas gondolataiba merülve, utalva arra, hogy nyomdát alapított írásainak terjesztésére, a nyitott könyv pedig magát a Szentírást is jelképezi. A mögötte álló gótikus templom a historizmusra jellemző elem, a gödöllőiek által is csodált középkort felidéző motívum. A katedrális mellett, hogy az egyház jelképe, a romantika óta a művészet, a szellemi és fizikai munkát összefogó közös alkotás szimbóluma is.

A gödöllői Nagy Sándor-házban megmaradtak az üvegablakok tervrajzai is. Ezek közül néhányat közölt Gellér Katalin, a gödöllői művésztelep és Nagy Sándor monográfusa az *Ars Hungarica* 1977. évi 2. számában, a Nagy Sándor üvegablak-művészetét és ennek történeti előzményeit bemutató cikkében. A mester két sorozatot is készített a vázlatokból. Először az üvegablakok kompozíciós vázlateit alkotta meg, ezek grafikus jellegűek, a téma lényegét ragadják meg. Ezt követően készültek el a színes vázlatok, melyek közelebb állnak a végleges változathoz, de még ezeken is változtatott egy-két helyen a vázlatokról a katonra való áttétel közben.¹⁶ Érdekes, hogy egyik sorozaton sem jelennek meg a keretdíszek, csak maga a téma. A tervezésben, mint sok más alkotásban, Nagy Sándor segítségére volt felesége, Kriesch Laura. Erre utal az iniciáléban megjelenő, indásan kanyargó L betű, mely házasságkötésük óta szerepelt a művész szignójában. Az elkészült üvegablakok a Butzenscheibek technika új változataként jöttek létre, melynek lényege a fény teljes egészében való átterestése és irizálása.¹⁷ Ennek köszönhetően élénk, tüzes színekben ragyognak, a kék, zöld, vörös, téglabarna, narancs- és citromsárga uralkodik a színegyüttesben. A temesvári üvegablakokra is ráillik Nagy Sándor vallomása az üvegművészetéről, amit 1913. június 23-án egy gödöllői barátjának („Lacinak”) írt levelében fogalmazott meg:

¹⁶ A színes vázlatokból közül néhányat: Gödöllő 2003. 234. old., kat. sz. 131. és A megfestett fény, 64. old.

¹⁷ Gellér 1977. 264. old. 52. jegyzet

„Minden technika között az üveget szeretem a legjobban, mert ennél a színek átlátszóságuknál fogva szinte már anyagfelettiek.”¹⁸ A rajzosságot, a dekorativitást is célul tűzte ki ebben a technikában, amiről Gerő Ödönnek írt, 1913. szeptember 27-én kelt levele is tanúskodik. A modern üvegekről írva kifejti, hogy „a legképtelenebb világítási erőket tudják produkálni: ezt felhasználva, s azt a körülményt, hogy a tökéletes forrasztó eszközök az ólmot valóságos rajztollá teszik... újat alkotunk.”¹⁹

A temesvári kápolnában lévőkhöz hasonló kör alakú, figuratív színes üveglablak viszonylag ritka a korban. Megemlíthető a Medgyaszay István tervei szerint épült veszprémi színház homlokzatán lévő kör alakú, Nagy Sándor tervezte ablakok sora (Majoros Károly kivitelezésében, 1908). Róth Miksa műhelyében készültek szintén általa tervezett kabinet ablakok. Más alkotóktól is találunk példát egykorú, kör alakú üveglablakokra.

A temesvári szeminárium, ezen keresztül pedig az üveglablakok későbbi sorsa hűen tükrözi a XX. század történelmének viszonyosságait. Az épület felavatásakor már hadban állt egymással Európában a két szövetségi rendszer. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés nemcsak a történelmi Magyarországot darabolta fel, hanem a csanádi egyházmegyét is szétszabdalta. A szeminárium létrejöttén bábáskodó Glattfelder püspök kénytelen volt elhagyni székhelyét, valóságos kitaloncolták, mivel nem volt hajlandó letenni a hűségesküt az új államra. A királyi Románia államkeretei között még szabadon működhetett a papneveldeben a magyar és német nyelvű képzés, ám a második világháború után kiépülő kommunista diktatúra megpecsételte a szeminárium sorsát. 1947-ben államosították a papnevelde épületét. 1950-ben pedig magát az intézményt is megszüntették. 1951-ben koncepciót perit indítottak az egyházmegye vezetői ellen, melynek dr. Boros Béla, a szeminárium utolsó rektora is áldozata lett, életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Az ő érdeme volt, hogy az üveglablakok megmenekültek a pusztulástól. A szeminárium elhagyásakor ugyanis utasítására a tematikus üveglablakokat leszerelték és gondosan becsomagolva száraz és illetéktelenektől elzárt helyre, a püspöki székesegyház karzatára menekítették őket. Itt vésztették át a diktatúra évtizedeit. A szemináriumi palota díszítéséből csak az üveglablakok maradtak meg napjainkra, mivel falfestményeit lemeszelték, annak idején nagy gonddal és odaadással tervezett és kivitelezett berendezését pedig széthordták vagy tönkretették. A funkcióját veszített kápolnában diákszállót rendeztek be. A menekítés sikerét jelzi, hogy sokáig a szakirodalomban is úgy vélték, elpusztultak az államosítás viszonyosságai közepette. Murádin Jenő a *Vár ucca tizenhétben* 1999-ben megjelent tanulmánya hívta fel a figyelmet az együttesre, ismertette kalandos felsőukat. Az üveglablakok a temesvári forradalom nyomán bekövetkező rendszerváltás után támadtak fel tetszhalott állapotukból. A püspöki palota udvarra néző emeleti folyosóján, annak lezárásaként nyerték el új helyüket 1995 szeptemberében, azóta előzetes bejelentkezéssel látogathatóak. Bár nem eredeti helyükön állnak, és szűk térben lehet csak megcsodálni őket, látványuk mégis lenyűgöző művészi élményt jelent.

Székely Gábor

Búcsú Frumóságban

Frumósza Moldovában, a Tárló folyó mentén, kilenc kilométer távolságra van Pusztinától, és azok közé a falvak közé tartozik, ahová a pusztinaiak nagy számban eljárnak búcsúra. A templombúcsú július 26-án van. Mária Magdolna napján. 1990 óta az ünnepi misét a naptári dátum szerint tartják meg, előzően az előző kommunista időszaktól, amikor a 26-a utáni vasárnapon volt a búcsú. Napjainkban már egyre kevesebben mennek gyalog, sokan személyautóval, lovas szekérral, kisbusszal, ami ezen a napon csak a búcsúsokat fuvarozza reggel 7-től fél 12-ig.

A Frumósra készülő pusztinaiak körében pár nappal vagy egy héttel korábban a szomszédok, rokonok, barátok elkezdnek szervezkedni, útitársakat keresni. Sok pusztinainak rokonai is vannak Frumóságban, de a búcsúra mások is elmennek. Többnyire az elfoglaltság vagy az időjárás dönti el a részvételt. 2003-ban egyik barátnőm megkeresett a búcsú előtt néhány nappal, hogy lenne-e kedvem vele együtt menni a búcsúra, mert neki nincs olyan szomszédja, akivel szívesen menne. Megbeszéltük, hogy reggel kilenc óra tájban beszélök hozzá és lemegyünk a temető alá, ahonnan a kis busz indul.

¹⁸ MDK-C-I-10/2586., idézi Gellér 1977. 251. old.

¹⁹ Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, itsz.: 15594/62., idézi Gellér 2003. 171. old., 130. jegyzet

Már reggel korán lehetett hallani a búcsúra indulók beszélgetését az utcán. A köszönéseknél nem hangzott el, „*merre mész?*”. Inkább csak, „*elindultatok-e?*”, „*jól siettek!*”, „*visztek-e jó nagy tarisnyát?*”, „*mikor van az első mise?*”, „*mikor van a nagy mise?*”, „*mivel mentek?*”. Amíg öltöztem, édesanyám sorra szolgálta a híreket, kik mentek le az úton, ki kivel ment; már tudtam a mise kezdetét, hogy hány hely van a kisbuszban, mennyibe kerül Frumózáig az út, hányan mentek lovas szekérral. Kis idő múlva kezdte mondogatni, „*a sokja elment, kezdnek meggyérülni*”. Tudtam, hogy sietnem kell, ha nem akarom hallani anyám rágódását, ami inkább fáj. Láttam, hogy legszívesebben ő is menne a búcsúra. Amikor indultam volna ki a kapun, szót, hogy várjak egy kicsit és nem sokára egy csokor virággal jött: „*örökké elfelejtesz valamit!*”. Elvettem a virágokat és komolyra, a búcsúba indulóhoz illőre fordítottam viselkedésemet: „*Maradjon békével, a nagy mise után sietünk haza. Járj Isten hírével, s az Isten adjon szerencsés utat. Ha meghínak enni, mennyetek el, s osztá induljatok haza!*” Annak ellenére, hogy hétköznap volt, nem találkoztam senkivel, aki a mezőre indult volna dolgozni. Vagy a búcsúra mentek vagy otthon maradtak, pedig nem volt kötelező ünnep.

Oti barátnőm már kész volt és izgatottan várt. Örvendett, hogy az édesanya elvitte a gyereket, így nyugodtan tud jönni a búcsúra. Mikor meglátta a virágot vissza akart témi, de aztán mégsem tette, a jó szerencse miatt. Adtam neki pár szál virágot és siettünk le az úton a többiekkel együtt. Most már izgulunk, hogy ne kelljen sokat várni a buszra, hogy minél hamarabb érijünk Frumózába. Alig voltak egy páran a váróhelyen. Több autó is volt, amik az embereket szállították. Legalább tizenötön szálltunk fel a kilenc személyes kisbuszra. Mindenki összébb húzódott, hogy többen férjünk el, s fél óra múlva már a frumózái templom előtt voltunk. Be is mentünk a templomba, ahol a misék egymás után következtek. Alig telt el pár pere, máris ismerős szólított meg majd mások és köszöntött. A kicsi misén gyónni szoktak azok, akik nem tették meg otthon. A pusztinaiak között élénk beszélgetést vettem észre, közelebb húzódtam, hogy megtudjam, mi az oka a suttogásnak. Elég gyorsan kiderült: az egyik gyóntató helyen egy fiatal pusztinai pap van és bátorították, biztatták egymást, hogy oda menjenek gyónni, mert az gyóntat magyarul. Én is odamentem, és valóban a sorban mind pusztinaiak voltak. Nem vártam meg, hogy a mise befejeződjék, amikor Oti is végzett a gyónással, intettem, hogy menjük ki, úgyis részt veszünk a nagy misén, most nézzük meg, mi van a vásárban, találkozunk-e ismerősökkel?

Oti viccesen megjegyezte, hogy nekem könnyű, mert látta, hogy már akadt ismerős, de ő éhezni fog, mert nem ismer senkit.

Nem volt időnk folytatni búcsús témánkat, mert az ismerős kijött utánam a templomból és máris kérdezte, hogy elígértünk-e már valahová, mert ha nem, akkor menjünk el hozzá most, vagy a nagymise után. Megköszöntem és mondtam, hogy nem volt időm elígérkezni, nemrég érkezünk, csak éppen a vásárba indultunk, aztán meg engem már régóta hívott az egyik jó ismerősöm, hogy jöjjen el a búcsúra és látogassam meg. Megértően elköszönt, de máris jöttek a következő hívogatók. Három mosolygó arc vett körül, három kislány egyszerre mondta édesanyjuk üzenetét: „*Édesanyám azt mondta, hogy csak a nagymisére tud eljönni, de ha meglássuk, mondjuk meg, hogy jöjjön nálunk enni most. Azt es mondta, hogy kend kerejsen másokat es, hogy legyünk sokan!*” Ertettünk a szóból, vihetem a barátnőmet, mehetünk többen is. A nagyobbik kislány Annamária volt, tízéves és jó ismerősnek számított, amióta megcsináltatták a magyar igazolványukat. A két kisebbik, Petronella 8 éves és Éva 7 éves. Szépen beszéltek magyarul és Oti nagyon csodálkozott, hogy Frumózában az iskolás gyermekek is jól beszélnek. (Itt a kis gyermekeket megtanítják románul, hogy az iskolában boldoguljanak, majd utána megtanulnak egymástól magyarul is). Évike rögtön átvette a szót és mondta, hogy ők járnak magyarul tanulni. Hívásomra velünk tartottak a vásárba, már tudták hol vannak a hajcsatok, a dinnye, a napszemüvegek. Nekünk is megmutatták, hogy milyen szépek. Mondtam, hogy válasszanak napszemüveget, hajcsatot, veszek nekik ajándékba. Nagyon boldogok voltak, belerakták a színes hajcsatokat kistáskájukban, amit már korábban vásároltak maguknak a „búcsús pénzből”, a napszemüveget rögtön fel is rakták. Otinak is eszébe jutott, hogy a kisfiának kell vásároljon búcsúfiát, mert ez volt a feltétel, hogy ottmarad „anyójjával”, ha visz neki valamit. Gyorsan túlestünk a vásárláson és máris a körhinták előtt álltunk, ezek ugyan messziről is látszottak, de Évike ragaszkodott hozzá, hogy menjünk közelebb. „*Erőst szépek a hintók, ilyenek még nem es vótak itt Frumózába.*” Ha már olyan közel kerültünk, akkor meghívtam mindenkit egy körre. Csak Oti nem fogadta el, mert „mit szólnak, akik meglátnak, hogy vén létünkre hintó-zunk”. Én vállaltam az anyuka szerepet és lefoglaltunk négy széket: jól szórakoztunk a hintán is, s azol is, akik lentről néztek. Ha már a vásárban voltunk, megnéztük az állatvásárt, a gabonavásárt. Ez nem érdekelte a lányokat, de nem akartak elveszíteni bennünket és mondták, hogy a misére is velünk tartanak. A sok nézelődés után még volt időnk fagyilaltot enni, utána indultunk a templom felé.

Közeledett 12 óra, amikor harangoztak be a nagymisére. A templom zsúfolásig tele volt, sokan a templom udvarán álltak, vagy árnyékos helyre ültek és ott várták a mise kezdetét. A hangosítás lehetővé tette, hogy a misét kint is hallják. A templomban keresztünk helyet és együtt maradtunk. Ilyenkor a sokaság miatt felbomlik az ülésrend, gyermekek, felnőttek, férfiak, nők ott állnak, ahol épp hely van. De Klára, a kislányok édesanyja mégis megtalált és intett, hogy kint keressük egymást. Mindenki hallgatta a misét, de lehetett látni, hogy közben nézelődnek, ismerőseket kutatnak.

A mise befejezése után már a templom ajtajában kezdődött a *hivogatás*. Aki nem látott ismerőst, vagy nem is számított arra, hogy kint találkozik valaki ismerőssel, ismeretleneket is megszólított és enni hívta. Az udvaron és templom kapujában nagy volt a sietség, a kapkodás, hogy vendégeket fogjanak. A templom előtti úton is lehetett látni hivogatókat, de a legtöbben már az udvarról úgy távoztak, hogy megvolt az a négy-öt személy, akiket vittek haza ebédre. A hivogatás mindig a mise után, vagy közben és a templom körül történik, senki nem keres vendégeket a vásárban, vagy délután, este.

Klára nézelődött más vendég után is, de nem látott ismerőst, így indultunk haza felé. Az édesanyja otthon volt és várta a kicsiszalanci vendégeket, akik mise előtt már felkeresték és ott hagyták a szekeret a lóval. A férje kicsiszalanci származású és a szüleinek még egy testvére a feleségével szekérral érkezett reggel. Klára a férjét a templom előtt hagyta, hogy amikor „meggyérülnek” az emberek, nézze meg van-e valaki, akit nem hívott el senki enni és azokat hozza el. Mondta, hogy ez neki többször is bevált, hogy olyan bűcsúsokot talált, akiket „senki sem hívott meg, ott álltak a templom kapujában és vártak. Az ilyeneket jó elhíni, mert azoknak jól esik az étel, aval csinálsz jó Istenfizesést!” A férje még hozott két vendéget, akik szintén kicsiszalanciak voltak, így nyolcan ültünk az asztal mellé, Klára legnagyobb öröme, hogy elfogy az étel, amit készített.

Az asztalok az udvaron a szőlőlugas alatt voltak megerítve virágos díszítésű pamut abroszokkal. Az összetolt asztalok mellett hosszú keskeny padok voltak, leterítve gyapjú szőtesekkel. Az asztalsor két végénél volt két szék. Amikor hazaértünk köszöntünk Mariska néninek, aki fogadott bennünket és máris mutatta az asztalokat, s mondta, hogy foglaljunk helyet. Klára figyelmeztette a lányait, hogy ne siessenek beülni az asztal mellé, mert a vendégeké az elsőbbség, inkább segítsenek neki, majd leülnek utoljában. Mariska néni, Klára édesanyja nem ült le az asztal mellé, beszélgetett a kicsiszalanci rokonokkal, dicsérték a szép misét és hogy annak ellenére, hogy *méhes nap* (hétköznap) van, *sok világ volt a misén*, sok volt az *idegenség*, szép bűcsű volt. Megszámlálták a miséző papokat: tizenhét pap celebrálta a misét. Klára kinézett a házból és bele is szólott tréfásan: „*azét mentek a misére, hogy olvassák a papokat?*” Hívta Annamáriát, hogy segítsen kihozni a felvágott kenyeret. Mentek a kislányok és hozták a kosarakat tele kenyérral. Édesapjuk jött a pálinkás üveggel, a tálcával és a poharakkal. Kitéltötte, és mindenkit megkínált pálinkával. Először mindenki megfogta a poharát és vártunk, míg körbe járja a hosszú asztalt. Hívta a feleségét is, aki a ház mögötti nyári tűzelőben volt. Amikor mindenki jelen volt, elhangzottak a pohárköszöntők. Klára kezdte magyarul: „*Az Isten tartson meg mindenkit, jöjjenek el másszor es!*” A férje románul köszöntötte a kicsiszalanciakat, azok inkább románul beszéltek. Az édesapja magyarul mondta a jó kívánságokat: „*Az Isten adjon jó egészséget, hála Istennek, jó egészségben találtunk!*” Mariska néni meg is jegyezte tréfásan, hogy apatársa még tud magyarul. Az idős bácsi elmondta, hogy náluk faluban sok az oláh és már kezdték elfelejteni a magyar szót, de a frumoszaiak, a pusztinaiak „*még tartják a magyar beszédet*”. Közben Klára kihozta az evőeszközöket, a tányérokat és a kislányok segítségével mindenki elé tettek kanalat, villát és tányért. A levest két leveses tálban rakta az asztalra és kiszolgáltuk magunkat. Az időseknek Klára mert a tányérjukba. Amikor mindenkinek volt leves a tányérjában, felálltunk, keresztlet vetettünk és az idős bácsi elkezdett imádkozni. Ezt mindenki követte: közösen elmondtuk románul a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a végén az asztali áldást szintén románul. Leültünk és Mariska néni máris biztatta a társaságot: „*Nyúljanak haza, ne szégyeljék, egyenek!*” Alig kezdtünk el enni és Klára máris újra töltötte a leveses tálakat, hozta a kenyeret és biztató, hogy még szedjünk. Finom volt a *savanyú leves*, házi tyúkból készült. Kapott is dicséretet a háziasszony. A húst, ami a levesben volt, kézzel fogták, sóba mártották és úgy ették meg. Amikor senki nem kért több levest, Klára összeszedte a leveses tányérokat és tisztát hozott a *galuskának*. A „tőtikét” is nagy, széles tálakon hozta az asztalra és onnan vett ki-ki saját magának. Az idősek kanállal ették, a fiatalok villát használtak. A galuskával egyszerre hozták a bort és a boros poharakat. Klára férje töltött a poharakba és körbejárva az asztalt, megkínálta a vendégeket. Volt aki vizet kért, azt a kislányok hozták bögrében és nyújtották annak, aki kérte. Három pohár bort kapott minden vendég. Két pohárral *tisztelt* a ház gazdája, amikor az egyik kiürült, újratöltötte és adta a következő vendégnek, úgy mondták a pohárköszöntőt és itták meg. Ha még maradt a pohárban, azt pótolta és úgy kínálta tovább, és közben mindenkit biztató: „*Igyák meg, vegyék ki a pohárból, szüvesen adjuk. Nem kell nézni, hogy fogy ki az*

évegből, még hozunk. Ahol vót, ott még van." Az utalás az üzletből vásárolt borról szólt. Nekik az udvaron kevés terem és azt már régen megitták, így a búcsúra vett bort adtak a vendégeknek. A galuska levéllel készült, finom volt, kérdeztem, honnan szedte a leveleket? „Ezt nem most szedtem. Tavasszal elmentünk több asszony az erdőbe, jó messze, se ott gyűjtöttük. Annyit hozunk, amennyit elbírnak a hátunkan a szakba. Eltegyük sóba egy nagy bidonba, 40-60 kilásba, s akkor van egész esztendőre. Az erdei vadfaszujjának erőst jó vékon a levele, azt használjuk galuskának, szapora, jó vékony. Ha kell csak mond meg, me't neked es hozak. Készen elsózam, te csak vidd haza Pusztinába!” Elmondta, hogy amit lehet, azt beszereznek pénz nélkül, a pénz soha sem elég. A galuskához vásárolt a faluban darálthúst, de a levest házi tyúkból főzte, másból nem is szokott, nem lesz jó az bolti fogyasztottból – „Mind elfő a borcsba, nincs jó íze, amit én nevelek, azért nem kell pénzt adni!”

A beszélgetést Klára szakította meg, hogy hozza a kozonát a kalácsot. Ő sütötte, a búcsúra igyekszik készíteni dióskozonát. Bár sok dolog van vele, ilyenkor kell. A kalácsot felszeletelve, tányérokra rakva tette az asztalra és melegen kínálta. Mindenki vett egy-egy szeletet, de már nem bírtak tovább enni. Tréfálkodva mondta Mariska néni, hogy „bezzeg hónapután a kapálóba' jól esne egy darabacska kozona!” Ezzel mindenki egyetértett, de most nem tudunk tovább enni.

Klára megmutatta a kemencét, amiben a finom kalács sült. A kemence fölött fedél volt, egyébként a szabadban volt építve, a ház mellé toldva, ott készültek az ételek is. Úgy látszott mintha csak ideiglenesen használnák, ez volt a nyári tüzelő. Mondta is a háziasszony, hogy sok mindent meg kellene csinálni rendszeren, de nincs miből, a férje keveset keres és sokat költ italra. Komolyan gondolkodott, hogy elmegy Olaszországba dolgozni. Ezt a nyári tüzelőben mondta nekem, és éreztem, hogy hallani akarja a véleményemet. Kérdeztem, hogy mi lesz a lányokkal, hiszen még kicsikék? „Nem kicsikék, tudják mi a nehézség. jön az ősz, kezdődik az iskola, kell vásárolni, nincs miből! Itthon hagyam anyámra, tudnak dolgozni. szót fogadnak!”

Segíteni akartam mosogatni, de kinevetett, nem engedte. Mutatta, milyen sok étel megmaradt a levesből és a galuskából. Rögtön felajánlotta, hogy szívesen ad hazavinni, is ha elfogadom. „Vigy el egy kicsi galuskát mámadnak es, adok levest es, csak azt kell locsogiatni.” Jót nevetett, arra gondolva, hogyan néznék ki a leveses üveggel. Mondtam neki, hogy néhány galuskát szívesen elviszek édesanyámnak, ennél jobb búcsúfiát nem is tudtam volna kitalálni. Jól szórakoztunk, amíg a tőtikéket beleraktuk egy nejlonzacskóba. Klára mindig arra figyelt, hogy meg ne lássák a vendégek, mit csinálunk, mert még kinevetnek. Befejeztük a pakolást és a beszélgetést. A vendégek készülődtek, azoknak is csomagolt utatralót maradék kozonából. Mindenki elvette, megköszönte és indultak is ki a kapun.

A kicsiszalanciaci rendezték a szekéren az ülőhelyeket, behámolták a lovat, románul köszöntek el, még egyszer megköszönték a vendéglátást és indultak haza. Mariska néni kikísérte őket a szekérig, beszélgetett az apatársával. Kicsiszalanc olyan kilenc-tíz kilométerre van Frumoszától, „lesz amit aprítani a lovacskának”, amíg hazaérnek” jegyezte meg Mariska néni, mikor visszaért az udvarra. Minket marasztaltak még, hogy beszélgessünk egy kicsit, igyunk még egy pohár bort. Tréfálva mondtuk, hogy minket is nagyon várnak otthon, és már elmúlt négy óra. Klára rögtön kitalálta, hogy mivel lehet bennünket marasztani, és indult kávé főzni. Olyan örömmel ment be a házba kávé készíteni, hogy nem volt szívünk visszautasítani. Mondta, hogy gyorsan kész lesz, mert rezsón készíti, nem kell tüzet rakni. A kis rezsó az előszobában volt egy széken, arra rakott fel egy fél literes edényt vízzel. Amikor felforrat a víz, egyszerre belerakta a kávé és a cukrot, összekeverte és kész is volt. Törökösen főzte, s amikor leülepedett a kávé az edény aljára, kitöltötte az előkészített esészékbe, és vittük az asztalra, amit Mariska néni már letakarított.

Ebéd után a lányok elkéredzkeztek sétálni a vásárba, Mariska néni mosogatott a tüzelőben. Mi beszélgettünk és kávéztunk. Klára Otinak is elmondta a tervét, hogy el akar menni Olaszországba dolgozni. Látszott, hogy nehéz döntés előtt áll. Meglepetésemre Oti biztatta, hogy menjen csak, ha a férje és az édesanyja engedi. Otinak a férje Magyarországon dolgozott, mondta, hogy nem sok pénzt küld haza. Jobbnak tartotta, ha az asszonyok mennek el munkát keresni, mert jobban megtakarítják a pénzt, többet küldenek, hoznak haza. Példákat is mondott Pusztinából, hogy az asszonyok házat építettek a külföldön keresett pénzből, és a nők könnyebben kapnak munkát, főleg Olaszországban, ahol legtöbben idős emberekre vigyáznak, takarítanak. A végén Klára elmondta, hogy már csak egy telefonhívásra vár és indul Olaszországba. Klára örült Oti biztató szavainak, én is sok sikert kívántam és szedelőzködtünk, hogy induljunk haza. Hívtuk őket, hogy jöjjenek el Szent Istvánba a pusztinai búcsúra. Klára megígérte, hogy ha itthon lesz, eljön.

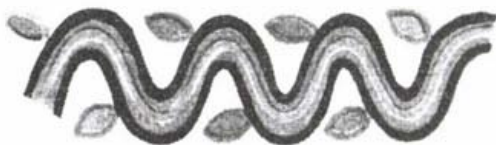
A kis busz a templom melletti megállóhelyen várta a búcsúsokat, nem volt nehéz megtalálni. Indulás előtt még benéztünk a templomba, teljesen üres volt, csak, akik elköszönni akartak, azok léptek be egy pillanatra és a bejáratnál imádkoztak. Gyorsan megtelt a buszunk. Az indulás után sokan keresztet vetettek, hogy szerencsésen hazaérjünk. Nagy volt a láрма, a zsúfoltság. Mindenki egyszerre beszélt és mesélte hol ettek, milyen volt az étel, hogy *sok világ volt a misén*, sok pap misézett. Dolog idő van, nehezen tudnak időt szakítani, de ilyenkor több pap összegyűl, mert nem köti le a vasárnapi mise a saját falujában. Sok volt a gyóntató pap, mindenki tudott gyónni, aki csak akart. Az egyik idősebb néni mondta, hogy Frumószába szeret járni, mert itt jó ételeket főznek. Nem minden faluban tudnak jól főzni, a frumószaik figyelmesek, mindenkit elhivnak mise után ebédelni, nem marad senki éhesen. Beszédtéma volt a *tarisnya* tartalma is: ki mit vásárolt, ki mit kapott. Sokan édességet vittek az otthon maradt gyerekeknek, volt aki paradicsomot, paprikát vásárolt, mert busszal könnyebb elvinni. Majdnem mindenki kapott búcsús kalácsot azoktól, akik elhívták enni. Egy néni elmondta, hogy *„nekem bizony kenyeret es adtak, met nem vótunk sokan s egy fajka megmaradott, aki elvette, annak azt es adtak, se kozonát es!”* Nagy nevetés tört ki a buszban, amikor bevallottam, hogy én galuskát is hozok anyámnak, mert tudom, hogy ennek örvend a legjobban.

Voltak, akik már a pusztinai búcsúról beszéltek. *„Jó a búcsúkra járni, de minyá jó a Szent Istán, se kell kezdjünk készülődni, ha sokat járunk, sokat várunk!”* Már a nyári nagytakarítással kezdik a készülődést, az utolsó héten a beszerzésre, a főzésre kell figyelni. A frumószaik búcsúsokkal nincs sok gond, csak vasárnap reggel érkeznek, de a lézpediek már szombaton estére megérkeznek és nem sietnek haza, akár keddig is maradnak és ez hosszabb mese. Az idősebbek a régi búcsújárásról beszéltek, amikor nem volt jármű és a lézpedieknek idejében el kellett indulni, szombaton reggel, így az erdőn át estére voltak Pusztinában. Nem csak egyszer kellett asztalhoz ültetni őket, nem egy napig maradtak, hanem háromig is. Ma inkább csak nosztalgia a három napi mulatozás a búcsúsokkal. Az autók felgyorsították a közlekedést, 40 km nem számít nagy távolságnak, akik gyalog jöttek vagy jönnek ma is, azok az erdőn keresztül, a rövidebb úton járnak, az csak 12 km. Nem volt sok időnk a lézpedi búcsúról, búcsúsokról beszélgetni, mert hamar haza értünk.

Amikor leszálltunk a buszról, több gyerek is várta a szüleit, köztük Oti gyereke is, aki rögtön kérdezte az édesanyjától, hogy mit hozott neki a búcsúból? Megkapta az édességet és még nagyon várt valamire! Egy darabig alkudoztak, hogy nincs más, mert drága volt, *„anyó meg kell mondja, hogy jó gyermek voltál-e”*, de amikor már tovább nem akarta fokozni a várakozást, elővette a színes napszemüveget és odaadta a fiának. Szilveszter felrakta és eltűnt, elszaladt megmutatni a barátainak az új napszemüvegét. Mikor az útelágazáshoz értünk, elköszöntünk egymástól, Oti megköszönte, hogy együtt lehettünk, mondta, hogy gyorsan eltelt a nap és mégis olyan sok minden történt.

Édesanyám a kapuban állt, nézte, kik érkeznek a búcsúból. Köszöntem és mondtam, hogy nem találom színes napszemüveget, most mi lesz? Jót nevetett, hogy ő nem kicsi gyermek, nem azért van a kapuban, mert vár valamit. Azért jóízűen ette a galuskát és a kalácsot, meg is dicsérte, hogy *„jól ettalálták, jót süttek, jó galuskát tőttek.”* Míg evett, megtartottam a beszámolót a búcsúról, utána is sokat kérdezett, leginkább az ismerősökről, akikhez ő járt a búcsúba fiatalabb korában *„még élnek-e?”* Nem válaszoltam, mert nem tudtam, de megígértem anyámnak, hogy jövőben megkeresem a rokonokat is, megkeresem Marika nénéiket, akikhez gyerekként sokat jártunk. Emlékeztem Marika néni vak férjére, a finom savanyú levesekre, az *agyag töltésre*, ahol játszottam, hogy nagyon közel laktak a templomhoz. Láttam, hogy édesanyámnak ez is nagyon jól esett. A buszban igazat mondott az idős néni: jól főznek a frumószaik: most is látom Marika néni levesének szép piros színét, érzem a kellemes savanyú, édeskés ízét.

Nyisztor Tinka

Moldvai csángó kisbunda himn

ÉVFORDULÓK

Erdélyi János és a sárospataki szellemiség

A XX. századi kollégiumtörténetek az Erdélyi Jánosnak tulajdonított jelmondatot – „*Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség*”¹ – úgy idézik, mint a pataki Kollégium mottóját, a pataki szellemiség tömör megfogalmazását. „*Akik fogalmazták, ebben foglalták össze az iskola múltját, benne látták az akkori jelenének értelmét és ezt vállalták feladatnak a jövőre nézve.*”² Ismeretes, hogy a Kollégium 300. évfordulójának ünnepségén került publikálásra és ennek szellemi atyja és egyik fő szervezője Erdélyi János volt.

A háromszázados ünnep 1831-ben lett volna időszzerű, de nem lehetett megtartani a kolerajárvány miatt, később pedig a forradalom és szabadságharc, majd pedig a megtorlás eseményei nem kedveztek a jubilálásnak. A gondolat 1858-ban merült fel ismét, de az intézményt fenntartó egyházkerület óvatosan visszakozott. Csak akkor dőlt el véglegesen, hogy lesz ünneplés, amikor az 1859. évi Kazinczy-megemlékezésrel Erdélyi János országos visszhangot és elismerést aratott. Egyházkerületi bizottság, kollégiumi és városi vezetés összefogva kezdett az – ugyancsak országos jelentőségűnek tervezett – megemlékezés előkészítéséhez.

A felbogozott város díszkapukat állított, az épületekre nemzeti, városi, kollégiumi, egyházi címerek és szimbólumok kerültek, melléjük pedig feliratok. Az említett jelmondat a Nagykollégium homlokzatán, központi helyet foglalt el, de nem ez volt az egyetlen. Mellette olvashatták a „*Hozd vissza Uram a mi foglyainkat!*” (Zsoltárok:126,4.), „*Féltétek Istent és néki adjatok dicsőséget!*” (Apokalipszis:14,7.) bibliai idézeteket. Az egyházközségnél a címer mellett az „*Énekeljétek az Úrnak, áldjátok az ő nevét, hirdessétek napról-napra az ő szabadítását!*” (Zsoltárok: 96,2.), a város egyéb épületein pedig: „*Éljen a magyar nemzet!*”, „*Éljen a magyar!*”, az izraelita hitközségen – mely a legnagyobb nemzeti színű lobogót csináltatta a Nagykollégium tetejére – „*Mi a jelszó? Egyetértés*” feliratot olvashatták. Másutt pedig a városban a „*Szeresd a hazát!*”, „*Hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar!*”-jelmondatokat.³ Nem zárható ki az sem, hogy Erdélyinek több felirat megalkotásában is volt valamiféle szerepe.

Amit biztosan tudunk az az, hogy a háromszázados ünnep szervezése Erdélyi János koncepciójának megfelelően zajlott, tehát mindenképpen szava lehetett a Főiskola szimbólumainak és jelmondatainak kialakításában. Tény, hogy ő jegyzi le a történeteket és a jelmondatot feltűnő szakértelemmel ismerteti, mint akinek több köze van hozzá egy kívülállónál, de a szerzőségéről szemérmesen hallgat.⁴ „...*azzal, hogy a háromszázados ünnepélyen (1860) ezt a felhívást ragyogtatta a főiskola homlokzatára: Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség – ő lett legfontosabb formába öntője annak, amit úgy hívnak, hogy pataki szellem*” – idézi T. Erdélyi Ilona⁵ Újszászy Kálmánt, aki az 1960-as évek közepén főgondnoki székfoglalójával citálta ugyanezt, a meglehetősen elszigetelt és elhanyagolt egyházi sajtón keresztül is, némileg felrúzva a jobbára békeszólamokhoz és vulgáris ateista propagandához szokott közvéleményt.

A jelmondat szerzőségét illetően talán a legfontosabb Erdélyi János „*Egy utazó naplójába*” című epigrammája, mely így hangzik:

„*Vándorbúval jössz s még; Isten karja vezetvén,
Három célra siess: hit, haza, emberiség.*”⁶

¹ Erdélyi János: A Sárospataki Református Főiskola háromszázados ünnepe. Sárospatak, 1860. 65. oлд.

² Újszászy Kálmán: „Három fáklyám ég...!” Egyházkerületi főgondnoki székfoglaló. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. Bp.–Sárospatak 1996. 175. oлд.

³ Erdélyi J. i. m. 64–66. oлд.

⁴ Ő jegyzi meg, hogy „két sorra tört rimes pentameter”-ről van szó. Uo.

⁵ T. Erdélyi Ilona: Újszászy Kálmánra emlékezve. In: Újszászy K. emlékkönyv. i. m. 574. oлд.

⁶ Erdélyi János összes költeményei. Piliscsaba, 2007. 224. sz. 173. oлд.

Ha tehát még más fogalmazta volna is a felhívást, mindenképpen Erdélyi szellemi hagyatékából merített. Számomra meggyőző ez az epigramma abban a tekintetben, hogy a jelmondat Erdélyi Jánostól származik. A fátyla a klasszikusoktól kezdve a felvilágosodás korán át napjainkig a világosítás szimbóluma, azé az szellemi viláosságé, melynek fényénél a hirdetett eszmét jobban érthetik azok, akikre ráragyog. A hit fátylaja a református Erdélyi Jánosnál hivatalból a Biblián, a Helvét Hitvalláson, Heidelbergi Kátén keresztül sugárzik. Ahogy ő mondja: „*A keresztyén időszak felderültével örökdő volt a hit, mely atyáinknál – mint mondani szerették – hegyeket indító nagyságban volt feltalálható. Ezen, mint aranyzálon függött a következő időszakok lelke folyvást, s amaz apró szabású skepsis, vagy tapasztalatlanság, mely a tudományok tökéletesedésekor igen kicsi zugába volt szorítva Európának, nem vihette föl magát uralkodó elvvé, jámbor induló pontul szolgált az újkori bölcsészet fejlődésének.*”⁷

Van, aki szerint Erdélyi szövegeiben nem találunk személyes hitvallást.⁸ Ám ha áttekintjük liráját, a „*könyvbe zárt dalaiából*” éppúgy külön kötetet lehet összeállítani az imádságos, a zoltáros, a bibliás vallomásaiból, mint a hazaszeretetének verseiből. Egy pl.:

*A hit sugára / Világol életünk útára.
Amerre a fény elárad / Derülő színekkel,
Menjünk elé bátran, vidám léptekkel.
Ha szívünkben a hit világa ég,
Meggzélidül az örök semmisség. / Borzalma elszéled
A fényözön mellett; / S értvén a sír titkait,
Végasztalónk a hit. / A hit!”⁹*

A haza fátylájához Erdélyi esetében hozzátehetjük: „*Mint író lelkesült és lelkesített a család, a haza, az emberiség és a természet, a vallás és éleli nemes eszméiért és amiket ezekről írt, azokban költőnek bizonyult, áldozott a szép, igaz és jó eszményképeinek oltárain és ezeknek törvényeit alkalmazta is a gondolkodás és a művészet világában és amiket ez elvekben nemzetetének adott: ezekkel a művész, a bölcsész –nevet érdemeltette ki.*” „*Fő eszméje neki is a haza volt*”¹⁰ – állapítja meg főkönyvtárnok utódja. Ennek bizonyosságai a következő lírai idézetek:

„*S ne lásson olly hazát, mint
Kedves magyar hazánk,
A messze elmenő nap,
S a nagy kerek világ.*” (Könyörgés)¹¹

„*Emlékezem nevedre, ah!
Szívem hazája, Hunnia.
Híven, ki rád emlékezem,
Mí vagy te, mélyen érezem.*” (Vándordal)¹³

„*Epedve gondolok
Túl e nagy ormokon
Mert ott virul nekem
A szívimáda hon.*” (Honvágy)¹²

„*Végzavával úgy hiszem
Megvigasztalandom,
Oh! e szó mindig velem:
Éljen a magyar hon!*” (Végzős)¹⁴

A hit, haza, emberiség fogalmai párosával szerepelnek már Kazinczy Ferenc korábbi nemzedékénél. Emberiség alatt általában embereket, társadalmat, emberi környezetet értenek. Kazinczy sokszor fejezi be így levelét: „*Élj szerencsésen, nagy és igaz fényű férjfiú, az emberiség és a haza nemesítésére...*”¹⁵ A kortárs Czuczor-Fogarasi szótárban ezt találjuk: „*emberiség – emberek öszvege. Az emberiség céljai erény és boldogság.*”¹⁶

A hegeliánus Erdélyi jelmondat-fogalmazására lehetséges, hogy hatott a „*háromszorosan megháromszorozott hármasság egységében*” gondolkodó német bölcselő,¹⁷ aki szerint a vallás legmagasabb

⁷ Erdélyi János beköszöntő székfoglaló beszéde Sárospatakon. Kt.

⁸ Újszászy Kálmán: Erdélyi János reformátussága és egyházközeleti munkássága. In: Újszászy K. emlékkönyv. i. m. 425–432. old.

⁹ Erdélyi J. összes költeményei. i. m. 366. sz. 339. old.

¹⁰ Szimey Gerzson: Erdélyi János emlékezete. In: Emléklapok Erdélyi János nagykaposi emléktáblájának leleplezése alkalmából. Sárospatak 1894. 26. és 10. old.

¹¹ Erdélyi J. összes költeményei, i. m. 3. sz. 9. old.

¹² Uo. 5. sz. 11. old.

¹³ Uo. 2. sz. 16. old.

¹⁴ Uo. 98. sz. 83. old.

¹⁵ Kazinczy Ferenc levelezése. No 1372.

¹⁶ Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. Pest 1864. 340–341. old.

¹⁷ Hegel Georg Wilhelm Friedrich, (Stuttgart 1770 – Berlin 1831)

foka a keresztyénség, s benne Isten úgy jelenik meg, mint abszolút szellem. A szellem három fejlődési formája – az isteni abszolút, az egyéni szubjektív és az egyetemes objektív – lehet akár a hit, haza, emberiség párhuzama.

Erdélyi filozófiája szerint a nemzet az emberiségben teljesebb ki, nemzetek nélkül nincs emberiség, emberiség nélkül nincs nemzet. Irodalmárként az „*emberiség-költészet*”-et hirdeti. Kritizálja a klasszikus eszmények idealizálót, a nyugati irodalom utánzóit, mert szerinte az ő útjaik nem vezethetnek az egyetemes emberhez. Elzárkózik az egységes világirodalom gondolatától, mert a nemzeti és történeti irodalmat pusztító kozmopolitizmust látja benne és bírálja az országonként belterjes, zárt irodalmat, ha annak értékei csupán egy szűk réteg számára fenntartott privilégiumok maradnak.¹⁸

Szerinte a népi-nemzeti irányzat az, amely leginkább megtalálhatja legsajátosabb, legeredetibb értékeivel a végső helyét az egyetemes emberi költészetben. Egy sajátos közösség hangján, de mégis az emberiség egészéhez szólhat. A magyar irodalom útja az, hogy a különös értékeivel, a legnagyobbak közvetítésével, fölemelkedjen az egyetemesig.

Programja az irodalmat a nemzeti polgárosodás eszközeként tekinti, s fejleszteni kívánja, hogy ennek az eszköznek az alkalmazása hatékonyabb legyen. Hirdeti: nemzeti művelődés körébe a nép egészét be kell vonni. Viszont felülemelkedik a nemzeti elfogultságon is és az egyetemes művelődés szempontjaira összpontosít.¹⁹

Az irodalomtörténet Erdélyi emberiség-igényét a kor legfontosabb elveként különbözteti meg és ki-fejtését az irodalmi népiesség első jelentős lépésének tartja. Erdélyi elmélete testet öltött és megvalósult Petőfi életművében, látványosan igazolva elgondolásának, eszméinek helyességét.

Összetartó erő és közösségi szellem, kuruckodás és nyitottság, népi kultúra és hazaszeretet részben családi örökség s a régióé. Kaposé, Ung vidékéé, de a pataki Kollégiumban váltak útravalóvá, és nemesedtek hivatástudattá Erdélyi János számára. Az úrfiak, valamint a tarisznyások és dárdások diáktársadalmában, a nemes ifjú és a szolgálóiak, a nevelő nagydiák és tanár kapcsolatrendszerében életre szóló tapasztalatok mutatták meg, nem egyszer keményen, hogy mennyit ér valójában az otthonról hozott származás, vagyon, vagy a tehetség és szorgalom, s mennyire fontos a „*közös fedél törvénye*”, az egymásrautaltság, az egymásért és közös ügyekért vállalt felelősség. Ennek a világnak a törvényei megvetik a kasztrendszer, a hamis emberi tekintély, az előjogok, az erkölcsi hitványosság, a szervilizmus minden formáját és képessé teszik arra a diáktársadalmat, hogy akár a lét–nemlét határán is kockáztasson a jó ügyért, ha kell, szembe menetljen a hatalom intézkedéseivel, különös szolidaritással védje az övéit, az idegen hatásokat teljes mértékben integrálja, saját magára szabja, és időről-időre megújuljon a szabadság, a haladás és a sajátosan egyetemes küldetése jegyében.

Ennek a világnak a hiteles önjellemzése a tárgyalt jelmondat.²⁰ S ennek jegyében tette meg Erdélyi János a legtöbbet, amit tehetett²¹ azért, hogy kimozdítsa a Kollégiumot a sorvadásnak kiszolgáltatott állapotából és megnyíljon az út a tanszabadság, s amellett a főiskolai pénztár rendbetétele, a nyomda felállítás, a népiskolai könyvtár, új könyvtári rendszer bevezetése, új tanszékek, a tanítóképzés, a jogakadémia, a Sárospataki Füzetek indítása, a mozgalmasabb szervezeti, intézményi és irodalmi élet előtt. S a helyi, majd országos sikereket elérő tudós, szerkesztő, színházigazgató, tanár, könyvtárnok, író, költő, filozófus, esztéta, historikus, etnográfus, irodalomszervező, kritikus minden magyar kortársát megszólította, ha lehetett, öntudatra ébresztette, izlést formált, „*emberiségi – művészet*” teremtett és tevékenysége közvetve egész népét segítette tovább a haladás és művelődés egyetemes értékei felé.

A 140 évvel ezelőtt elhunyt, a pataki szellemet nem csupán szavakba öntő, hanem életművével megtestesítő Erdélyi János alakja a pataki diák örök eszménye, egyben követendő példaképe a hit, a haza s az egyetemes emberi értékek mindenkori elkötelezettjeinek.

Kiss Endre József

¹⁸ A magyar irodalom története. 4. Szerk. Sőtér István. Bp. 1965. 47–53. old.

¹⁹ T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János. Bp. 1981. 145. old.

²⁰ Barcza József: A pataki szellem. Debrecen 1988.

²¹ Czine Mihály: Erdélyi János emlékezete. (Halálának 100. évfordulóján.) Irodalmi Szemle. 1968. 339–343. old.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Erdélyi János:

A magyar népdalok¹

*„A valódi nemzeti poézis eredeti szikráját
a köznépi dalokban kell nyomozni”
Kölcsey*

Míg valamit csak homályosan ismerünk s ösztönszerűleg érzünk, fél becsben áll előttünk. Így vagyunk pedig rendszeresen azzal, mi hozzánk legközelebb van, mert a körülünk levő élet elvégre mindennapi leszen és fel sem tűnik többé, mint a levegő, s elveszti ránk nézve ingerét. Bizonyítja ezt az irodalom fejlődésének egész története. Még a régi görög nemzet is egyiptusi hagyományok és mesék után kezdé alakítani első istenvilágát, vele költészetét, életét; az európai újabb nemzeteken hasonlóan évről évre kimutatható irodalmuk kezdetének idegen színezete. Világosan tudjuk ugyanis, mit vön egyik a másiktól, miben indult egyik a másik után, meddig horda előképe színét, s hogy önállóvá, sajátá egyedül akkor lön, mikor a vele született erőt fölfedezvén, önismeretre jutván, szabad fejlődést engedte annak, s megjelent mindegyik a maga eredetiségében. Mi magyarok sem voltunk ez oldalról különbek a világ más nemzeteinél; mert ha volt nemzet, mely sokáig utánzott, az mi valánk, s vagyunk is nagy részben e mai napig. Költészetünk – minthogy költészetbe rakja le a szellem mindenütt a művelődés leglátványosabb színeit, csak ezt említem általános irodalmunk helyett – költészetünk, mondom, minden iskolát kitanula már; hallottunk éneket és dalt görög és római mértéken és modorban; ismertünk olasz és francia hevet és könnyűséget, angol ízt és német komolyságot művein, de még most sem igen vagyunk tisztában afelől, melyik hát az igazi magyar nemzeti költészet.

Azt nem minden ember hiszi, hogy lehet magyarul írni, de még sem magyarul, pedig úgy van. Írókat lehetne felhoznom, kik magyar szókat raktak ugyan egymás mellé, de hol deák, hol német alakban elannyira, hogy munkáiknak úgyszólván csak teste magyar, de lelke idegen. Mély foka ez a süllyedésnek; azért szivesebben tűrök egy-két idegen eredetű szót tiszta magyar formában, mint legtöbbszörkeresb szókat idegen szellemben, mert csak így és nem másképp lehet az angol és franciának, nyelvek töredékeiből saját és nagy nemzeti nyelvet és irodalmat állítani elő; csak így lehet nekünk az idegen műveltség befolyásának igáját lerázni nyakunkról és megszólalni, mint szólnunk istentől adatott.

Átbúvároltuk a világ irodalmát, s megfáradtunk belé, ekkor aztán beláttuk, hogy némely igazságok, minők az izléséi, nem pusztán a gondolkozó ész kívánalma, hanem a vérrel is vannak összekötöttesben. Ezen vér szerint való igazságokat kell már nekünk, szép nemzetiségre törekedvén, kelendőkké tenni; de mindenekelőtt kikeresni azon alaphangokat, melyekhez távolról sem férkezheték idegen. Ilyeket találunk bőven a népi költészetben, habár töredékesen s nem oly viritó épen is, mint a nemzet ifjúsága idején lehettek.

Megjegyzendő pedig, hogy a nemzet irodalma rendszerint akkor fordul egész szeretettel önnépi költészetéhez, mikor már félreismérhetlen jeleit adá művelődésének. Innen úgy látszik, hogy a műveletlen osztálynak és költészetének méltánylására bizonyos előhaladási fok szükséges. Mennyi sokat írt már az

¹ Erdélyi János (Kiskapos 1814 – Sárospatak, 1868) költő, kritikus, esztéta jobbágysorból emelkedett fel az akadémikusáig. Nevéhez fűződik a háromkötetes „Népdalok és mondák” c. gyűjtemény kiadása (1846-48), amely nagy hatást tett a kor költészetére. 1851-től haláláig a sárospataki református főiskola tudós tanára volt. A magyar népdalról írott gondolatait most halála 140. évfordulója alkalmából közöljük újra. (A szerk.)

angol és német, amikor Percy és Herder figyelmet gerjesztenek a népi költeményekre! Nálunk a Kazinczy kora leginkább külföld utánzásában folyt el, helyesen, mert sokkal könnyebb utánozni, mint önleg indulni az irodalomnak, de nem mondhatnók, hogy azóta nem haladánk, s ennél fogvást a népköltészet megkedvelését visszalépésnek csak a balga fogja tekinteni. Valóságos haladás ez, éspedig annál inkább, mert a nemzet becsülni kezd olyat, mit azelőtt nem becsült, és becsülvén magát, csak újabb tanúságot tesz erkölcsi erejéről, mert a becsülő magát becsüli meg. Tehát magunk becsülése és önismertünk fejlődése az a két szárny, mely keletet ad a népi költészetnek. Hatása meg fog tetszeni irodalmunknak, mert a népköltészet olyan a művelt íróknak, mint törzsök a virágnak.

Van azonban az irodalmin kívül más tekintet is, mely a népi költészetet a kor egyik és fő szükségévé teszi, s ez a magyar nép lélektudománya. De igen kár, hogy népköltészetünk aranykorának virágai odavannak. Szerencsére azonban a népköltészetnek egyik fő érdeme a *valóság*, miszerint amit benne találunk, az mind igaz tény, azaz ha valami benne történetre vonatkozik, az történet; ha erkölcsre, az erkölcs; ha izlésre, az izlés; minél fogva itt minden betű adat, hol a történet-, hol az erkölcs-, hol az izléshez, vagyis a nép egész belsejének felvilágosításához. Ez okból minden hűséggel, iskolainál szigorúbb és pontos lelkismerettel jártak el a tudósok mindenütt népok költészetének magyarázatában és adtak annyit a népismerethez, mennyit más forrásból sohasem adhattak volna. Csak vegyük fel a magyar népdalokat. A különböző című könyvek legalább ugyanannyi oldalát fedik fel a magyar természetnek. Mennyiféle érzés, gondolat, eszme nem fordul itt elő külön-külön alakban és színek alatt! Látható itt a nép a maga egész valóságában. Pusztán vagy faluban lakván, megismerhetsz egyeseket, de itt az egészet; s valóban fogalmat szerezni a népről, melynek tudomány és törvényhozás egyiránt hasznát vehesse, csak oly könyvek, mint a népköltési gyűjtemény, átismérése után lehetséges.

Nálunk a népboldogítási tervek egymást érik. Vajon nem lehetne-e rá mondani, hogy embereink jobban tudják a tervet, az elméletet, mint ismerik a népet s életet? Kévszót mondék, de sokaktól akarok értetni, mert hazánk mostani eldaraboltságában mélyebb rokonságra van szüksége, mint a külső körülmények által ránk parancsolt jogi kötelek, s ott van különösen a lelki egybeolvadás, melynek a kölcsönös ismerkedés, egymás érzéseinek, ha öröm, megosztása, ha szomorúság, elvállalása, kimaradhatlan s örökítő föltételei.

Németországban utazván eléggé volt alkalmam tudományos férfiakkal beszélni, kik örömmel kérdezősködtek a magyar faj felől. Mikor ennek kis számára jött a szó, nem azt kérdezék: hogy áll, mint áll politikailag, hanem van-e saját öltözete, éneke, tánca, hagyományos szokásai, sőt előítélete? Miért? Mert a nép csak ily külsőnek tetsző jelek által, mik ugyan mindig legszorosabb összeköttetésben vannak a belsővel, esik szemléletünk alá. Itt a tánc, nyelv, érzés nem divat, mint a felsőbb körökben, melyeknek, mint szomszéd telekre kihajlott fának, mások szedik gyümölcsét. Itt a szokás egyszersmind erkölcs, a hagyomány történet s az előítélet meggyőződés. Ha én a német tudósok kezébe egy népdalgyűjteményt adhaték, bizonyosan jobban megfelelek vala kérdéseikre, mint eddigi, a nép körül tett tapasztalatimból.

Mikor Goethe a szerb népdalokkal ismerteté meg nemzetét, annak örült leginkább, hogy képzeldősök és tudományuk világa egy új nép ismeretével gazdagodott. Fog ezen világ gazdagodni a magyar népköltészet megismerésével is bizonyosan, mert olyan ez, mint mikor új képet függesztenek föl eddig nem tudott mestertől valamely műcsarnokba. Azt a sajátosság, titokban századok óta folyvást működő, s mondani szeretném, művészi tömeget eredetileg feltüntetni volna már főcél a népköltészetel. Kinek ennyi nem elég, annak minden is kevés, azt pedig bizonytalannal elérjük. Nem a versek, mint műgondosan kikerekített remek darabok, noha ilyek sem fognak hiányozni, hanem a zamat, képesség és gondolatvilág, melyben forog a nép képzeldősége, főleg az a kitartó erő, mely magára hagyatva, iskola és minden nélkül buzog idők óta, mint a forrás, az a hűség magához, mely népünket védé a felolvasástól, lesznek üdvös eredményül ezen tárgy feletti tanulmányainkból, mikor aztán el fogjuk hinni, hogy népünk, ha olyat adsz neki, mi vérehez való, ha vérebe oltod a műveltséget, a fogamzás biztossága mellett örök időkre is megőrzendi azt, s vele a polgárisodásnak nem egyént nyertél, ki meghal, hanem testület, mely halhatatlan.

Említsem-e azon gyönyört, melyet a magyar ember, ki idegen írók olvasása által el nem ferdült, fog érezni, midőn ifjúságának s vidékének divatos dalaival találkozik a gyűjteményekben? Ez fogja szeretni a magyar népdalokat, ha nem egyébert, legalább azon nyelvi sajátosságokért, amelyeket, mint az ő verét, idegenre nem lehet átfordítani, s kedvet lelend magában megtorolni azon boszantást, mellyel szomszédink vagy ezek lelkével rokonult honosink üldözik a törzsökös magyar embert, hogy fordítsa le, ha tudja, egyes német kifejezéseiket, miáltal csak nyelvünk szegénységét akarák szemünkbe tüntet-

ni. Én csak egy sort jegyzek ide a sok közül, Európa nyelveinek, fordítás végett: "Akit én szeretek, *meg van szerelve*" – hogy más témék nyelvű sajátosságokat elhallgassak. Diadalát űli ebben a nyelv is, mint későbbi vizsgálatainkból egymás után ki fog világlni; mert azok a "csalom a szívedet, csalom a szemedet, eszem-adta, eszem a teremő fadat"-féle, bár nem igazolható, de éppen azért eredeti kifejezések, melyeknek mégis van tulajdon, elfogadott értelmök s keletük, semmi egyéb, mint a nyelv daca, fejessége, zamata.

Mindennek ellenére mi eddig a magyar népköltészetet nem becsültük, mert nem ismertük. Az idő intése, a kebel szüksége pedig már jó ideje hogy megszólítsa a költőket, kik többé-kevésbé kezdék elkapogatni a népdal hangját, s ennek volt is látatja műveikben. Soha nem felejttem el, mikor először olvasám Kisfaludy Sándornál a „dicsértessék az úr isten”-t, mennyire tetszék az nekem. De annál inkább fáj egy valaki észrevétele, miszerint éppen e helyet rosszalá, mert mint ő mondá, igen *parasztos*. Azonban nem volt-e parasztos nyelvünk, táncunk és minden, ami magyar, elfinomult, elvált atyánkfiai előtt? Ma már senki nem hiszi parasztosnak a „fogadj isten, jó napot”-féle köszöntéseket, és a világ jobban beszél felőlünk, s magunk is úgy érezzük. Azért igen tudom én, a mívelt osztálynak melyik lépcsőjére számítsam azon fejeket, kik sehogy sem bírják megfogni, micsoda érdeme lehet a Kisfaludy Társaságnak oly dalok gyűjtésében, melyeket utolsó falusi szolgáló is énekel.

Mindarról, mi nekem e tárgy körül tett vizsgálódásomban feltűnt, számot fogok adni az olvasó közönségnek, s reményem van észrevételeim által figyelmet, bővebb vizsgálódásra kedvet gerjeszteni többekben, mert óhajtanám magokból fejteni ki a népdalok becsét. Én bennök többet látok, mint sok más, kinek az egész nem egyéb, mint hallomás vagy emlékezet dolga, mert tudom, mily szükségképp tartozik a nép életéhez annak költészete. [...]

Helytörténet és tudománypedagógia az iskolában

A tudomány rendszere ismeri, elismeri a helytörténet létét a szaktudományok területén. A gyakorlatban viszont még a szaknév használata sem mindig egységes. Sok az átfedés, a diszciplína tartalmi jegyei gyakran érintenek más tudományágakat vagy művészeti diszciplínákat. Nem az a baj, hogy ezzel az interdiszciplinaritás szélesebb mezsgyéjére helyezik szaktudományunkat, hanem az, hogy más tudományággal (elsősorban az antropológiával és segéd tudományaival) való kapcsolatát s vele terminológiáját (közös kutatási céljaik, módszereik alapján) azonosítják, összemossák.

Helyes ezért mindenekelőtt tisztázni a helytörténet mint tudomány feladatát. Egyetértünk az alábbi meghatározással: „A helytörténeti kutatás feladata egy adott település egészének (vagy egy részének), illetve települések egy csoportjának, kisebb-nagyobb tájegységnek (azaz egy országnál kisebb terület) múltjának feldolgozása. Módszerei ebből következőleg azonosak a történettudományéval (beleértve annak segéd- és rokottudományait).” *A tudomány térképe* (Kisenciklopédia a tudomány egészéről) megbízhatóan kijelöli a helytörténet helyét: főága a történelemtudomány, s hat ághoz kötődően mint alág kap megnevezést.

A helytörténet „A történelem segéd tudományai” ággal rendkívül szoros kapcsolatban van. „A történelem segéd tudományai elnevezés egyrészt azt jelenti, hogy elősegítik a történeti kutatást, annak módszerét adják (ezért a „segéd” elnevezés), másrészt a történeti kutatás és a történelemtudomány egy-egy speciális területét és ismeretanyagát alkotják.” „Gyakran fordul elő átfedés más tudományágakkal” – olvashatjuk a rendszertanban, s ezek a gondolatok hangsúlyozottan megfelelnek a helytörténet iskolai praxisának. Csak felsorolászerűen is beláthatjuk, hogy a helytörténet kutatási területei között helye lehet a segéd tudományok forrásaiból a diplomatikának, a paleográfának (régí írások története, használata, olvasása, átírása stb.), a kronológiának, az epigráfiának (felírtattnak), a kodikológiának (kézirattal), a papirologiának, a heraldikának (címertan), genealógiának (származástan), archontológiának (méltóságok, tisztségviselők felsorolásainak tana), a szfragisztikának (pecséttan), a falerisztikának (rendjeltnak), a vexillológiának (zászlótnak), a mértékek, érmék és papírpénzek történetének, a földrajz- és éghajlattannak, a hely- és személynevek tanának és az ikonográfiának. De segéd tudományként a helytörténet ugyancsak támaszkodhat az archeológiára (régészet), az agyagművészet történetére, az

onomasztikára (nevek vizsgálata), a filológiára, a sztratiográfiára (rétegtan), az irattanra, a muzeológia és levéltártudományra (pl. intézmények szervezetével, tevékenységével kapcsolatos kérdésekben – lásd: iskolatörténet stb.). Ki kell azonban mondanunk, hogy ezek a kutatások – éppen a történelem segédtudományai által – gyakran érintkeznek a tudomány más főágaival (demográfia, élettudományok, földrajz, föld- és űrtudományok, művészet- és irodalomtudomány, pedagógia stb.), azok ágaival és alágaival, s ezzel el is érkeztünk az interdiszciplinaritáshoz.

A települések története nem ritkán veti fel az itt felsorolt tudománytörténeti kérdéseket. Ezekre pedig felkészülten lehet csak választ keresni, ami gyakran megkérdőjelezi az amatőr és autodidakta „helytörténészek” produktumainak hitelességét. Nem véletlen, hogy értékelhető helytörténeti kutatásokra, publikációkra sokkal ritkábban kerül sor, miközben az elmúlt másfél évtizedben elborította a „piacot” a „hézgapótló” kiadványok sokasága. Az iskola is nagy veszélynek van kitéve általuk. Helyesen oktatni ezért nagy felelősség a helytörténeti tudást, még inkább a helytörténeti alkotástant.

Szólnunk kell a helytörténet forrásanyagairól. Három fő csoportot különböztetünk meg: tárgyi emlékek, iratlan hagyományok és írott források (a részletezéstől most eltekintünk). E munkák tudományos kérdéseivel a muzeológia, a könyvtártudomány és a levéltártudomány foglalkozik. Ismeretük ugyan csak nélkülözhetetlen az alkotó munkához.

Bényei Miklós megfogalmazása szerint a helytörténet kifejezés kettős értelmű: „egyrészt jelöli az adott hely (egy település, egy megye, egy kisebb táj, egy városrész stb.) múltját, pontosabban a múltra vonatkozó feltárt vagy a forrásokban rejtőző információkat, tehát egy ismerethalmazt, másrészt a történettudomány azon irányának megnevezésére szolgál, amely az adott hely (vagy valamely intézménye, üzeme stb.) múltját, a helyhez kötődő, valamely személy életét, történeti szerepét tanulmányozza a források segítségével, illetve a történeti események, jelenségsorozatok helyi tényezőit, sajátosságait mutatja be... A helytörténet ilyen értelmezése kizárja azt a felfogást, amely az országos (nemzeti) és a helytörténeti kutatást a történettudomány két különböző szintjeként, fokaként képzelel el.”

Áttekintve még Zsolnai József rendszertanát, megállapíthatjuk, hogy a szerzők egyetértenek a fenti következtetéssel. A *pedagógia új rendszere* sem különböztet meg történeti és helytörténeti pedagógiát, elfogadva a módszertani azonosságot, egységet. Ez egyértelművé teszi számunkra a helytörténeti kutatás rangját, értékét.

Nem térünk ki a Nemzeti alaptanterv, illetve a kerettantervek problematikájára, csupán jelezzük: ilyen tantárgy, tevékenység nem része a központi gondolkodásnak. Bizonyos feladatai viszont beépülhetnek más tantárgyakba, lakóhelyismeretként beékelődhetnek abba az ismeretrendszerbe, amit a kultúra részeként jónak látunk. Nincsenek kanonizált értékei, követelményei.

A pedagógiai rendszerváltásnak egyik sarokpontja éppen a képességfejlesztésben, a tevékeny, alkotó tanulói magatartásban érhető tetten. A helytörténet oktatása olyan hiányt pótol a tantervi rendszerben (műveltségi területek komplexitásában), amely a korábbi korszak egyik tipikus „gyengeségét” számolta fel. Világos koncepciót állít pedagógus és tanuló elé, nem engedve a tudományterületek homályos összemosásának, ám teret enged a tudományközi gondolkodásnak.

A dorogi Zrínyi Ilona Általános Iskolában az ÉKP program önálló helytörténet tantervét helyezzük el a tantervi rendszerben. A Zsolnai József koncepciója alapján Németh György által összeállított tanterv megjelölt céljai *A tudomány térképe* filozófiájának megfelelően fogalmazódtak meg. Bevezető gondolataiban a magyarság teljes kulturális örökségéhez köti mindazokat a regionális, tájegységi, települési, településrészi értékeket, melyek megismerése, feldolgozása, alkotó kutatása az értékek megőrzéséhez, megóvásához, megvédéséhez nyújt biztos szemléleti alapokat. Mindez együtt jár a könyv- és könyvtárhasználati képességek fejlesztésével, az elemző értékelés készségével, melyek eredménye a „sokoldalú, differenciált és reális múltszemlélet és magyarságkép kialakulása”. Mindezt úgy kell megvalósítani, hogy a kívánatos időkeret (7-8. osztályban 0,5-1 óra) nem áll rendelkezésre! Ennek azonban megvan az az előnye, hogy – a tudománypedagógia újabb törekvései szerint – ennél korábban is megkezdhető a kutatni képes diák fejlesztése.

A helytörténettel (honismerettel) egyéni utakat kereső intézmények már bizonyították, hogy a szakterület(ek) nem korhoz kötött(ek) – az óvodától a felsőoktatási képzésig terjednek –, nincsenek privilegizált tantárgyak (műveltségi területek), maguk az iskolák is tudományközi (tantárgyközi) lehetőségeket kínálnak, és alkotási pozíciót teremtenek úgy a tantárgyi rendszerben, mint a tanórán kívüli tevékenységekben.

A befejező gondolatokat egy iskolai praxis törekvéseire támaszkodva fogalmazzuk meg. Nevezzük a folyamatokat dorogi útkeresésnek.

A hely történetét nem tudjuk tanulni (tanítani) önálló tantárgyi keretben (nincs hozzárendelve óraszám, szaktanár), vagy tantárgyakhoz rendelve (lásd kerettantervek), ezt folyamatosan kívánjuk gyakoroltatni. Ezt a törekvést pedig sokkal inkább meghatározzák a tanórák aktualitásai, a helyi események, a mindennapi szükségletek. A dorogi helytörténeti alkotásra nevelés elsősorban a folyamatokra épít.

Az iskola mintegy húsz éves történetéhez (1984-től napjainkig) kötődik a helytörténeti nevelés útke-resése. Ez az oka annak, hogy míg a kezdeti években a törekvés elfogadtatására, értékékként való elismerésére kellett elsősorban törekednünk, ma már a legfőbb gondunk a létrehozott értékek megbecsülésének fokozása, s az eddig létrehozott értékek beépítése (beépülése) a mindennapok gyakorlatába.

Az iskola előkertjében (1991–2000 között) néhány kiemelkedő helytörténeti érték művészi szándékú megőrkítése is megtörtént, így az iskolalapító, a város jeles szobrásza, botanikusa kapott emlékjelet, de az elpusztult Árpád-kori templom arányosan kicsinyített műromjának, az akkori királyi vár szakácstelepülése szimbolikus szoborba öntésére is sor került a millicentenárium évében (Lásd még: Honismeret, 2008/1. szám.).

A kezdeti kísérlet (1984–1991) a szakkörök, nyári táborok keretében indult részben intézményi, részben társintézményi támogatással, vagyis a tehetséggondozás kiterjedt a város és környéke (tábori formában a megye) más iskoláira is. Egy „járás” kiadványban (Hírharang) és egy megyei tábori füzetben (Tábori Kincskereső) jelenhettek meg a közös munka termékei. Jellemzője a műfaji sokféleség, az útkeresésben a tudományosságra törekvés mellett az egyéni teljesítmények túlsúlya, valamint a művészetek komplex jelenléte volt.

Az ÉKP program bevezetésével (1991) kezdődött a helytörténeti kutatások korszaka, amikor az iskola (az anyagi és erkölcsi támogatás megszűnése ellenére) önállóan folytatta kockázatos vállalkozását (a Hírharang kiadói bázisa megszűnt, a „távoktatásra” kényszerült vidéki résztvevők lemorzsolódtak). Az ÉKP program keretében – és kezdeti több óraszámában – előbb (helyi) tantervvé, tantárggyá vagy tantárgyon belüli tevékenységgé vált a helytörténeti munka. A korszakot a tudományossághoz közelítő tematikus kiadvány elkészítésének szándéka jellemzi. A helytörténet változatlanul egy eleme a kiadványoknak.

Ekkor indul a „Dorogi értékek nyomában” iskolai füzet- (később könyv-)sorozat, kezdetben beépülve a Dorog Város Barátainak Egyesülete könyvsorozatába (Dorogi Füzetek), majd 3 év múlva teljes anyagi függetlenséggel, de további szoros szellemi együttműködésben az egyesülettel (tanáraink titkári és szerkesztői feladatot töltenek be a civil mozgalomban). E korszak termékeiként elkészül Dankó József helyi tanterve és annak két segédlete (Otthontól hazáig I-II.), az utóbbiak jelenleg is hasznos munkafüzetek a helytörténet oktatásának.

Ugyancsak erre a korszakra esik sikeres részvételünk a Város- és Faluvédő Szövetség pályázatain, diákjaink számos díjat nyertek. Szerepel köztük a temetők német nyelvű sírfeliratainak elemzése. Találunk köztük életrajzi munkát (egy építész hagyatéka Dorogon), mely elsősorban történeti téma, számos művészettörténeti elemmel gazdagítva, és a régi pincék, préházak, szőlőprések összegyűjtését és feldolgozását jelentő néprajzi munkát.

Itt készült el az első *Iskolatörténet* anyaga, s elindult egy „Évlapok” című éves kiadvány, amely dokumentálja a tanév teljes eseménynaptárát, tanári és munkatársi névsorát és tevékenységét, pedagógiai, közéleti és publikációs munkáját, az intézmény szervezeteit.

A tanterem elnevezése – ugyancsak a helytörténeti kutatások eredményeként – jóval a minisztériumi felhívást megelőzően (1992-től) megtörtént. Ezek a rövid életrajzok a diákkutatók munkájának eredményei. Napjaink törekvései közé tartozik, hogy a feljegyzések – ugyancsak diákmunka nyomán – több nyelven is olvashatóak legyenek.

Az ÉKP Tudományos Diákköri tevékenységéhez, annak tudománpedagógiai alapozású mozgalomához (1998–1999-től) már egyenes út vezetett.

A helytörténetet kutató diákok és az őket segítő pedagógusok elsősorban a közös értékteremtést szorgalmazzák. A létrehozott termékek a városi helytörténet archív anyagai lesznek.

A lokális identitás – mindezek alapján – az iskolai gyakorlatban azonosulást jelent

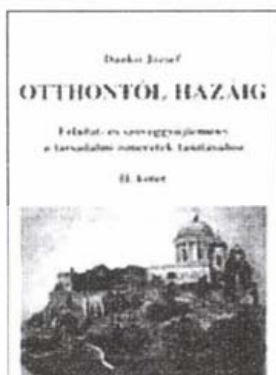
- a település történetével (helyi történelem),
- a magát megkülönböztető (néprajzi, természeti, ipar-, művelődés-, tudománytörténeti stb.) helyi kultúra ismeretével és ápolásával,
- az intézmény történetének ismeretével, kutatásával és ápolásával,

• a jeles személyek ismeretével, kutatásával.

A legújabb törekvés már egy másik, önálló fejezet kezdetét jelentheti: Dorog városa és kistérsége közös lakóhelyismereti programon dolgozik 14 település közreműködésével. Az Esztergom-Dorog városokban szerveződő „Iskola és honismeret” konferenciánk 2008 októberében erről is beszámol a jelentődőknek, s reményeink szerint minden érdeklődőnek.

Kovács Lajos

Felhasznált irodalom: *Alapi Gyula:* Komárom vármegye kultúrtörténetéből. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat és Kernstok Károly Közalapítvány. Tatabánya 2000.; *Balogh Kata – Bárdos István (szerk.):* Komárom-Esztergom megye településtörténeti kalauza. Megyei Pedagógiai Intézet. Tatabánya 1993.; *Balogh Lajos – Ördögh Ferenc (szerk.):* Komárom megye földrajzi nevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp. 1985.; *Bél Mátyás:* Esztergom vármegye leírása. Esztergom 2001.; *Budainé Mosonyi Klára:* Dorogiakról dorogiaknak. Községi Tanács. Dorog 1971.; *Dankó József:* Otthontól hazáig. Feladat- és szöveggyűjtemény a társadalmi ismeretek tanításához I., II. Zrínyi Ilona Általános Iskola. Dorog 1999., 2000.; *Kollega Tarsoly István (szerk.):* Magyarország a XX. században. V. kötet. Tudomány 2. Társadalomtudományok. Babits Kiadó. Szekszárd 1997-2000.; *Kovács Lajos (sorozatszerk.):* Dorogi füzetek 1-36. Dorog Város Barátainak Egyesülete, Dorog 1991-2005.; *Kovács Lajos (sorozatszerk.):* Dorogi értékek nyomában 1-15. Zrínyi Ilona Általános Iskola. Dorog 1992-2005.; *Kovács Lajos (szerk.)* Évlapok. (a Zrínyi Iskola éves eseménytörténete.) Zrínyi Ilona Általános Iskola Dorog. 1992-2005.; *Kovács Lajos (szerk.):* Dorogi emlékek – Város születik... (Képcsaplalbum dr. Bartalos József gyűjteményéből.) Dorogi Közhatalnó Közművelődési Kht. Dorog 1999.; *Láng Beáta:* A dorogi németek kitelepítése 1947-ben. (ELTE, szakdolgozat.) Dorogi Füzetek 12. DVBE, Dorog. 1997.; *Magyar Elektronikus Könyvtár I., II. – Történelem, helytörténet. (NDA@SZTAKI).* Copyright © 1997-2005 mta sztaki; *Ortutay András (szerk.):* Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. Tatabánya 1988.; *Ortutay András (szerk.):* Jó, ha a dolgokat írásba foglaljuk. (Tanulmányok Komárom-Esztergom megye múltjából.) Tatabánya 2003.; *Solymár Judit – Kovács Lajos:* Dorogi lexikon. Városi Önkormányzat. Dorog 2008.; *Szranz András (főszerk.):* A tudomány térképe. Kisciclopédia a tudomány egészéről. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt. Keraban Kiadó, Bp. 1995.; *Szabolcs Ottó (szerk.):* Történelempedagógiai füzetek. A Magyar történelmi társulat Tanári Tagozata és az ELTE Bölcsészettudományi Kara. 2. sz. Bp. 1994.; *Szabolcs Ottó (szerk.):* Történelempedagógiai füzetek. A Magyar történelmi társulat Tanári Tagozata és az ELTE Bölcsészettudományi Kara 1994. 4. sz.; *Zsolnai József:* A tudomány egésze. Műszaki Kiadó Bp. 2006.; *Zsolnai József (szerk.):* Az értékközvetítő és képességfejlesztő program alternatív tanterve. VETK Pedagógiai Kutató Intézet ÉKP Központ. Pápa. 2004.; *Zsolnai József:* A pedagógia új rendszere címszavakban. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1996

HAGYOMÁNY

A Berettyó-felvidék

(Felső-Berettyómente)

A Felső-Berettyómente nagy múltú történelmi-néprajzi táj, a Szilágytság része, annak délnyugati szöglete. A folyó árterületén sorakozó települések együttesét értjük alatta a Tuszatelke és Márkaszék közötti szakaszán. E kis tájat jelentő hét település, 110-120 km² nagyságú, többségében református magyarok lakta területével, többnyire kulturális egységet alkotva ugyan, de földrajzilag nem elzárt területen, az Érmellék, az Alföld és a Kraszna vidéke éles határvonallal nem jelölhető találkozási zónájában, a Berettyó teraszos völgyében fekszik. Az említett kis, valamint nagytáj között elfoglalt határhelyzete megmutatkozik természetesen a falvak kultúráján. Úgy tűnik inkább az utóbbi javára, de a krasznaiai jegyeket viselő jelenségekkel is szép számmal találkozunk (pl. bagosi viselet). Meg kell jegyeznünk, hogy az itt élők összetartozás tudata révén élesen elkülönítik magukat a fenntebb említett tájaktól.

Nevét e tájegység a vidéket átszelő, a vadregényes Réz-hegységből eredő Berettyóról kapta, mely egyben egyik legrégebb folyónevünk is (1213: Berecyou). Jelentése berek, „ártéri erdő”, jó folyó.

Nyelvi és kulturális szempontból a Berettyó-felvidék két eltérő, kisebb tájegységre oszlik: a tulajdonképpeni Felső-Berettyómentére, vagy egyszerűen a Berettyómentére és a Rézáljára. Az első tájegységhez tartozik Alsóvalkó, Szilágybagos, Szilágyborzás, Szilágynagyfalu, Búrgezd, Szilágyzovány, Zoványfürdő, Ipp, Kémer és Lecsmér. A rézáljai települések a Réz-hegységre támaszkodó halomvidékre (Piemontul Plopişului), valamint szubmontán medencékben települtek. Ide tartozik Tuszatelke, Felsőszék, Krasznafüzes, Fűzespaptelek, Valkóváralfa, Felsővalkó, Jáz, Alsóvalkó, Gyümölcsénes, Halmosd, Detrehem, Alsó- és Felsőkaznacs, Cserese, Márkaszék és Porc.

A táji adottságok, a viszonylag tagolt felszín, mérsékelt meleg és nedves éghajlat, sűrű vízhálózat, közepesen termő, többnyire vályogos-agyagos talaj, az erdők a vidék gazdagságát mutatják. Ehhez a táji kerethez idomult az évszázadok során a nép foglalkozása, építkezése, öltözete életmódja.

A helynevek (Cserhát, Sötétbükk) tanúsága szerint hajdan az egész vidéket hatalmas tölgy- és bükk-erdők borították, s ezekben bölények tanyáztak. A középkor elején a vidéket a hercegi bölényvadászok lakták, központjuk pedig Ipp volt. A vidéket ezért Bölénymezőnek nevezték, mely Ipptól Borzásig tartó sík, ártéri területet foglalta magába.

A Berettyómentét kísérő lapos teraszfelszínek már a Körös-kultúra emberének is kiváló lehetőséget nyújtott a letelepedéshez. Az avarok és a szlávok jelenlétére utalnak a Nagyfalu határában ma is meglévő boronavázás temetkezési halmok (kurgánok), a besenyők jelenétét pedig Gyümölcsénes helyneve igazolja.

A vidéket a Kraszna mentével együtt a Csolt-Vata nemzetség nyári legelőterületként használta, de birtokolt itt a Napkor-Meszte nemzetség is (pl. Borzás). Első foglalóként a magyarok szállják meg a vidéket. Ezt bizonyítja a gazdag magyar víznév (Berettyó, Almás, Gyümölcsénes stb.), erdőnév (Igyfan, Sötétbükk), falunév (Nagyfalu, Bagos, Borzás) is.

A források a folyó mentén elhelyezkedő falvakat többnyire a XIII. és XIV. században említik először: Ipp (Ypu: 1208), Nagyfalu (villa Nog: 1213), Bagos (Bogus: 1214), Valkó (Wolko: 1214), Zovány (Zwan: 1249), Búrgezd (Bylgoz: 1257), Borzás (Bozyas: 1342).

A tatárjárás után e településcsoport a nagyméretű birtokadományozások révén a Geregye nemzetségből származó Pál országbíró, majd később (1340 körül) a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család kezébe kerül. A XVI. században a falvak körül néhány Valkóvárához tartozó település, Bagos, Zovány a somlyói Báthori uradalomhoz tartozott.

A vidék egyik legkorábbi és legnépesebb települése Szilágynagyfalu. Medenceközponti fekvéséből eredendően lett a terület gazdasági központja. A Hunyadiak korában mezővárosi (oppidum) rangot kap,

állatvásáraitól pedig 1471. óta van tudomásunk. Vásáros központi ranggal rövidebb ideig rendelkezett Bagos és Alsóvalkó is.

A falvak egy része jobbágyfalu volt, elsősorban a már említett Bánffy család jobbágyai, szolgáló emberei lakták, de jelentős számú kismemes is élt, elsősorban Bűrgezden és Borzáson. A Bánffy család nevéhez fűződik a Nagyfalutól délre alapított pálos rendi kolostor (1413). Így vált Nagyfalu a vidék vallási központjává már a középkorban. Mindjárt a pálosok itteni megtelepedése után épül a kezdetben katolikus, majd az új tanok felvétele után református a templom (1450–1480 között). A késő gót stílusban megépített templom az ilosvai, menyői és a krasznai mellett a Szilágyság legszebb középkori műemléke.

A Berettyó-felvidéket alkotó falvak, beleszámítva a Rézalja falvait is, a török hódoltság utáni évekig etnikailag többnyire egységesek voltak. Demográfiai viszonyaikban, etnikai összetételükben főleg az 1720-as évektől kezdve áll be lényeges módosulás. A török uralom idején elnéptelenedett falvakat (pl. Bagos) újra kellett telepíteni. Az ún. belső migráció (jobbágyvándorlás) idején nagyszámú tömeg érkezett Máramaros, a Nyugati-Sziget-hegység (Bánffyhunyad, Csucsá, Feketető és a Rézalja) irányából, de érkeztek az Alföld (Szabolcs, Nyírség) felől is. Így a falvak új népelemekkel töltődtek fel, emelkedett a természetes szaporulat is, s az 1784. évi népszámlálás szerint a terület lakossága meghaladta a 15 ezer főt. Természetesen az újonnan letelepedett népesség magával hozta származási helyének kulturális elemeit is. Így a Berettyó-felvidék korábban egységes néprajzi képe jelentősen megváltozott.

A XIX. század végi vasúti és közúti építkezések (1899) révén kapcsolódik be a táj a Berettyómente a Szilágyság és ezen keresztül az ország vasúti forgalmába, s ennek folytán a vidék gazdasági élete is fellendült. Megnőtt a búza és a szarvasmarha iránti kereslet. Megélénkültek a vásárok is. Jellemző, hogy Szilágynagyfaluban, mint vásáros központban a korábbi négy vásár a XIX–XX. szd. fodulójától kezdve szaporodott. A vásári áruk fokozott elterjedésével e vidéken is kezd kialakulni a polgáriasadottabb életmód és viselet. Fokozatosan eltűntek a hagyományos paraszti viselet olyan ruhadarabjai mint a guba, bőgatya, pendely, válkendő stb. Átformálódott a falvak arculata is. Általánossá vált a háromosztatú (külsőház, konyha, belsőház) tornácos lakóház. A sárból készült lakóházak helyét átveszik a vályogból, égetett téglából készült házak.

A Felső-Berettyómente mezőgazdaságát a növénytermesztés és az állattenyésztés bizonyos fokú szakosodása is jellemezte. A növénytermesztésben főleg a búza (Bagos, Nagyfalu, Zovány) és a gyümölcs-termesztés (alma, kajszli, szilva, cseresznye) fejlődött. Az állattenyésztés keretében a vidék a hírtott ökrök tenyésztésével (Nagyfalu, Zovány) és azok értékesítésével tűnt ki.

Az ipar csirái az 1920-as évektől kezdve jelentkeztek. Akkor létesül a Darvas-féle fatelep (Nagyfalu), mely a Réz-hegység erdőit termelte ki. Ugyanebben az időszakban több berettyómenti faluban szesz- és olajgyár (Alsóvalkó, Nagyfalu) kezdte meg működését. 1950-ben nyílt meg a téglagyár (Nagyfalu), valamint az ippi szénbánya, amely jelentős számú mezőgazdaságból „felszabadult” munkærőt foglalkoztatott. Máiig sok munkást köt le a vidék nyugati felében létesült berettyószéplaki kőolajkitermelő-finomító, valamint a közeli Szilágysomlyó ipara.

A Berettyó-felvidék a szézen kívül nem bővelkedik ásványkincsekben, de az 1970-es évek tavaszán feltárt termálvíz sokat lendített a vidék gazdaságán. A szilágysági hévízfürdő, a vidék festői környezetével (Réz-hegység, Szilágysomlyói Magura), műemlékeivel, borászatával, megfelelő infrastruktúrális háttérrel (utak kiépítése, a meglévők korszerősítése) sokat lendíthetne a vidék gazdagságán, a jövőben idegenforgalmi övezet magját jelenthetné. Kiemelkedő jelentősége van a gyümölcsösöknek és a szőlőnek, főleg a magasabb, déli domboldalakon (Alsóhegy, Nagycsicsó, Szóvárhegy, Hangás), ahol már a XIII. századtól vannak adataink a szőlőművelésre. A bor érlelésére és tárolására a szőlőhegyeken építettek pincéket, ezek általában homok- illetve agyagdombok.

A nagy múlttal rendelkező települések jó része a folyó árterületén (Borzás, Zovány), a környező dombokon (Alsóvalkó, Bagos) vagy a folyót kísérő teraszokon települtek (Nagyfalu).

A vidék falvai műemlékekben gazdag települések. A vidék déli részén helyet foglaló települések (Tuszatelke, Felsőszék, Paptelék) román ajkú lakossága fatemplomokat épített a XVIII–XIX. században. A magyar települések (Alsóvalkó, Szilágysomlyó, Szilágysborzás, Szilágynagyfalu, Szilágyszovány, stb.) református közössége kőtemplomokban áldja az Istent. A templomok régiek, egy részük a gótika hanyatló korszakában épült (Borzás, Nagyfalu, Ipp). Lévn uradalmi központok bennük kastélyok, udvarházak, régi polgári épületek emelik művészettörténeti jelentőségüket.

Műemlékként elismert a nagyfalusi református templom, a nagyfalusi Bánffy kastély és udvarház.

Major Miklós

Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv*

Aki a magyar nyelv sorsa szempontjából tekint szét a XVIII. század közepe táján Magyarországon, három olyan közösségfogalommal kell számot vetnie, amelyek mindegyikének befolyása van a nemzeti nyelv ügyének alakulására. Az egyik közösség az ún. *natio hungarica* volt, amely a magyarországi nemességet jelentette. Fontos hangsúlyozni, hogy *magyarországi* nemességről van szó – ez a nemesség tudvalevőleg nem csak magyarul beszélt, noha közöttük egyértelműen a magyar anyanyelvű nemesség volt többségben. Ez a nemesség azonban abban az értelemben is magyarországi nemesség volt, hogy azok, akiknek az anyanyelve a magyar volt, nem sok hajlandóságot mutattak arra, hogy a közéletben a magyar nyelvnek kiemelt helyet teremtsenek. Ez voltaképpen érthető: ennek a több nyelven beszélő nemesi nemzetnek (s vele az országnak) a békéjéhez nagy mértékben hozzájárult, hogy volt egy közvetítő nyelv, a latin. A latinhoz – s ezzel a nemzetiségi nyugalomhoz – való ragaszkodás olyan erős volt, hogy amikor 1784 májusában II. József meghozta hírhedt és szinte sokkot kiváltó nyelvrendeletét, akkor az általa hivatalos nyelvként bevezetni kívánt némettel szemben a megyék túlnyomó része (több, mint hetven százalék) a latint kívánta vissza. A másik közösségfogalmat az ún. *hungarus tudat* alakította ki – ezt a közösséget a Magyar Királyság területének bármilyen nyelven beszélő lakosai jelentették. Az ő számukra a hazát ennek a soknemzetiségű Magyar Királyságnak a *területe* jelentette. Arra vonatkozóan, hogy ez milyen erős nemzeti érzés forrása volt, Tarnai Andor 1960-ban megjelent kiterjedelmű, de rendkívüli súlyú könyve tanúskodik. Ebben kimutatta, hogy a rossz hírű nacionalista szlogent, az „extra Hungariam non est vita” utóbb sokat idézett formuláját észak-magyarországi németajkú (magyarul nem is publikáló) értelmiség körében találták ki és sokáig ott is terjedt. A harmadik közösségfogalom pedig az a mindig is meglévő, csak éppen a történelem különböző időszakában különböző változatokban, módokon és helyzetekben élénk tűnő közösség volt, amelyet *nyelvi-kulturális kötelek* fűztek össze. Tudjuk, hogy a magyar nyelv és irodalom a korábbi évszázadokban is nagyon jelentős teljesítményeket hozott létre, de azért látnunk kell, hogy e nagy teljesítmények mögül hiányzott a saját intézményi alap, általában valamely más és magasabb rendűnek elismert elvet – például vallás ügyét – szolgálva születtek meg.

A mi korszakunkban a magyar nyelvi-kulturális nemzet tagjai a királyságnak mintegy 43%-át tették ki – ők voltak azok, akik a soknyelvű Magyar Királyságban magyarul beszéltek és (ha tudtak) írtak. Erről a három, egymást természetesen átfedő halmazról több dolgot is meg kellene állapítani, de most csak kettőről szólnék. Az első: nem volt közöttük különösebb feszültség, így a különféle nyelveket beszélő közösségek (nem kis részben a latin közvetítő nyelv révén) egyensúlyban voltak. A második: ez az egyensúly a XIX. század közepe táján kezdett felbomlani. A magyar lakossághoz tartozó értelmiségiek és nemesek körében egyre inkább előtérbe került a nyelvi-kulturális nemzet jelentősége. Ma már aligha elégíthet ki bennünket, ha ezt a szembeötlő – s különösen az irodalom világa révén alaposan dokumentálható – folyamatot valamilyen tetszetős metaforával magyarázzuk (ha pl. azt mondjuk, hogy felébred az addig „szunnyadó” nemzeti érzés), ennek az átalakulásnak az alapját a magunk részéről egy jól áttekinthető, de azért elég komplikált szociológiai folyamat eredményeként látjuk. Ebben a pillanatban úgy látszik, hogy négy, egymást követő s egymástól alaposan eltérő arculatú nemzedék munkájának eredménye, hogy a XIX. század első két évtizedében kialakul az a nyelvi-kulturális nemzetfogalom, amely fölött már nincs más elv, ha szolgál, s tudjuk: mindig szolgál, saját elveit szigorúan őrizve szolgál. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ekkor döntő lépést tett abba az irányba, hogy olyan intézménnyé váljék, amelynek saját törvényei vannak s amelyeket következmények nélkül nem lehet semmibe venni.

A négy nemzedék közül az *első* a század közepe táján lépett a színre s elsősorban az egyházi értelmiség köréből került ki. Tudjuk, hogy Mária Teréziát nem szokták a felvilágosult abszolút uralkodók közé számítani, de azt is tudjuk, hogy az örökösödési háború keserves végeredménye után, az 1740-es évek végén az ő uralkodása alatt is erőteljesen bekopogott a szekularizáció szelleme. A különféle következmények közül számunkra most az a fontos, hogy – egy metaforával kifejezve a helyzetet – a magyar klerikusok Bécs felől fagyos szelek fuvallatát érezték s bemenekültek előle a magyar nyelv erdejébe. A fogalmak nyelvén pedig azt mondhatjuk, hogy az udvarnak a szekularizáció irányába tett lépéseire válaszként a nyelvi-kulturális értelemben felfogott magyar nemzet alakulástörténetében nyitottak új s a távoli jövőbe világító, nagy fejezetet. Másképpen: a politikai tartalmú nemesi nemzet fogalmát igye-

* Elhangzott 2008. április 23-án Széphalmon, a Magyar Nyelv Múzeumának megnyitóján. (Szerk.)

keztek erőteljesen kulturális irányba bővíteni. De rögtön hozzá is kell tennünk: ez a nemesi nemzet erőfeszítéseiket és eredményeiket nem értékelte valami sokra. Az 1764/65-ös diétán természetesen a pénzügyekről folyt a nagyon is éles vita, a magyar nyelv ügye pedig szóba sem került.

Az újkori nyelvkérdés történetében a *második nemzedék* az 1770-es években színre lépő nemesi garnitúra alkotja, velük jelentkezik be a (Kosáry Domokos terminusával) felvilágosult rendiség. Ennek a nemzedéknek a legnagyobb hatású alakja Bessenyei György volt, az 1770-es évek végén számos írásban kifejtett s a társadalom egész életére kiterjedő programjának középpontjában már a magyar nyelv ügye áll. E program rendkívül gazdagon strukturált gondolati építmény volt, de centrumát a *Jámbor szándékban* szerencsénkre tömören is összefoglalta. A társadalom célja a közboldogság, ezt elérni a tudományok terjesztésével lehet, a tudományok terjesztésének a kulcsa pedig a nyelv, mégpedig a „számosabb rész” nyelve, tehát nem a latin, hanem a magyar. A nemzet létét azonban önmagában véve nem a nyelv stabilizálja, a nemzeti lét fennmaradásához birtok és erő szükséges. Ez az erő hajdan a kardforgatásban mutatkozott meg, a művelt XVIII. században pedig abban kell, hogy megmutatkozzék, hogy a nemzet milyen mértékben és milyen színvonalon birtokolja a „tudományokat”. A nyelvnek ebben van döntő szerepe. A nyelv önmagában véve tehát nem alkotóeleme a nemzetnek, a nyelv itt még másfajta kapcsolatban van a nemzettel: a *tulajdon*. Ez azonban létfontosságú tulajdon: az a kulcs, amely a tudományok kapuit nyitja meg s e kapuk mögött rejlik az erő forrása a nemzet számára s ezzel voltaképpen az egyedüli lehetőség, hogy ne tűnjék el a történelem viharaiban. Ennek a gazdagon tagolt rendszernek a tartalma a nemesi érdekeknek megfelelő modernizációs ideológia.

A *harmadik nemzedék* az 1780-as években lép a színre, II. József trónra kerülését követően, Bessenyeinek és társainak visszavonulása után: a kalapos király nem sok teret hagyott a nemesi törekvések számára. E nemzedék túlnyomórészt a társadalom alacsonyabb néposztályaiból származik és alapvetően másképpen tekint a nemzeti nyelv kérdésére, mint elődei. Vitaról ugyan egyáltalán nincs szó, de a hangsúly alapvetően megváltozik: a nyelv már egyértelműen első a nemzetet alkotó tényezők közül. Ha nem is minden író számára az egyedüli, de bizonyosan mindenki számára a legfontosabb. „Egy a nyelv, egy a nemzet” – írja a kor egyik legnagyobb hatású, a nyelvkérdés vonatkozásában pedig központi szerepet játszó alakja, Péczeli József, Komárom prédikátora. Ezt a gondolatot számtalan változatban leírták a kor írói, de a lényeg mindegyikőjükénél – Csokonai Vitéz Mihálynál éppen úgy, mint Batsányi Jánosnál, Kármán Józsefnél éppen úgy, mint Révai Miklósnál – ugyanaz: a nemzet első és legfontosabb határozománya a nyelv. Ez sem ártatlan interpretáció. Ezzel a beállítással ők a nyelvkérdést az alacsony sorból származott értelmiség – mondhatjuk így is: a magyar harmadik rend – ideológiájaként értelmezik. Ha csak az tekinthető a magyar nemzet tagjának, aki magyarul beszél, akkor a *natio hungarica* rendi ideológiája ellen indul támadás: a magyar nemzetet ezek szerint nem a magyarországi nemesség alkotja, hanem mindenki, aki magyarul beszél. Az állításnak a rendi alkotmány árnyékában ugyan semmiféle közjogi súlya nincs, a mellette szóló érvelésnek azonban ellenállhatatlan ereje van, hiszen azt mondja, hogy *magyar nyelv nélkül nincs magyar nemzet sem*. Ha nem törődünk nyelvünkkel, két-háromszáz év múlva csak úgy emlékeznek ránk, mint mi a keltákra: ők is éltek valaha. Jegyezzük meg, hogy ennek a fenyegetésnek lényegében semmi köze nincs a sokat emlegetett herderi „jóslathoz”, hiszen ez csak 1791-ben látott napvilágot, a fenyegetés viszont már a nyolcvanas években erőteljesen jelen volt a hazai írott nyilvánosságban. De nem csak a fenyegetés van ott. A történelemben minden jelentős nemzetnek fejlett irodalma („tudománya”) volt – a nemzeti nyelv és a nemzeti irodalom sikere ezt az esélyt, a jelentős nemzetek sorába való emelkedés esélyét adja meg. Ez az ideológia tehát – fontos hangsúlyozni – nem csak a magyar harmadik rend nevében szól, hanem a magyar harmadik rendből származó írástudók nevében. Hangjuk indulatos és magabiztos. A kínálkozó idézetek közül csak egyet említenek: az „Urak udvarában divízióként koslatnak a jobbágyok zsírján hizott kopók”, miközben a „tanultak éhen fáradoznak a nemzet dicsősége mellett” – ezt az igen kemény mondatot Csokonai Vitéz Mihály írta le 1793-ban, a *Tempefői című színművében*.

Elénk tűnik azonban az 1780-as évek vége felé egy fiatal író, aki számára – miközben nem kételkedett a megállapítás igazában – nem volt különösebben rokonszenves a gondolat, hogy a nemzetet a nyelv teszi igazán nemzetté. *Kazinczy Ferenc* – merít róla van szó – a nyelvkérdésre vonatkozó álláspontjának alapvonásai ennek az évtizednek a végére alakultak ki s nem nélkülözik a meglepő fordulatoakat. Korábban nem így gondolkodott. Bessenyei Györgyhez és a nemesség többségéhez hasonlóan ő is úgy vélte, hogy a nyelv és a nemzet között nincs lényegi kapcsolat. Egy epizód: 1780-ban Dienes öccsével joggyakorlaton hosszabb időt töltött Eperjesen s különösebb érzelmek nélkül szemlélte a városka tarka-barka nyelvi állapotát. Nem a magyar nyelv sanyarú sorsán bosszankodott, hanem azon, hogy senkivel nem volt alkalma a franciát gyakorolnia. Tíz év múlva, 1790-ben viszont éhhalállal fe-

nyegeti azokat az országlakosokat, akik nem akarnának megtanulni magyarul. Ebben az elképesztően goromba hangban azonban nem maga a gorombaság az érdekes, hiszen abban nyilván a kompenzálás és az idomulás játssza a főszerepet – II. József halála után, a nemesi ellenállás diadalának hónapjaiban vagyunk, márpedig még néhány hónappal korábban (és éveken át) Kazinczy az imént emlegetett nyelvrendeletet meghozó császár buzgó hivatalnokja volt. Lényegesebb észrevennünk, hogy illyesfajta mondatokhoz még csak hasonlót sem ír le élete hátralévő negyven éve során, sőt, nyíltan azt sem fogalmazza meg, hogy a nyelv a nemzet határozómánya. Mégis igaznak gondolta, csak éppen *önmagában*, pontosabban: abban a formában, ahogy 1790 táján felmerült, veszélyes igazságnak. Kazinczy ellenszenvvel viseltetett az ideológia iránt, amely a Péczeli József által oly tömören megfogalmazott „egy a nyelv, egy a nemzet” formulája magába foglalt. Utaltunk rá: ha ugyanis a nyelv konstituálja a nemzetet, akkor a *nationalit*ot immár nem a nemesség alkotja, hanem mindenki, aki magyarul beszél. Ráadásul az értelmiség interpretációjában a nemzet fiai közötti hierarchia is új alapokra kerül: azok számíthatnak különös figyelemre és kitüntetett helyre a nemzet életében, akik hozzá tudnak járulni a magyar nyelvű tudományok virágzásához. Kazinczy – az első köztársasági mozgalom elitéltje – ebben a kérdésben hajlíthatatlan volt. Minden jel szerint veszélyesnek tűnt számára az alacsonyabb néposztályok felől érkező írástudók ellenőrizhetetlen becsvágyát és indulatait megalapozó és fel-felszító elgondolás.

Kazinczy már az 1780-as évek végén megtalálta a nemzet régi, nyelvi-kulturális fogalmába újonnan beépített ideológia elleni védekezés hatásos módját. Mondhatnánk: megtalálta azt a nyelvet, amelyen más módon lehet (és kell) beszélni a nyelv nemzetalkotó szerepéről. A nyelv nemzetalkotó szerepének elismerése és – ugyanakkor – a hozzátartozó ideológia elleni védekezés a nyelvkérdéshez való teljesen új viszony kialakítása volt. Ez kizár a nyelv ügyéből mindenfajta közvetlen társadalmi utalást: sem a Bessenyei György és utódai által emlegetett „közjó”, sem az értelmiség által kitűzött cél, a nemzet reprezentációja sem bír számára lényegében semmiféle jelentőséggel. Csak és kizárólag a nyelv „tökéletessége”, ez – gondolhatjuk – egyaránt magába foglal mindent, ami szükséges a közzóhoz és feltétele annak hogy a magyar nyelven művelt „tudományok” megállják a helyüket az emberiség kulturális teljesítményeinek versenyében. Az autentikus magyarságnak legfőbb mércéje a nyelvben való teljes otthonlét, a teljes nyelvi kompetencia birtoklása lehet. Ez pedig csak az írott nyelv világában, az irodalomban gondolható el, hiszen csak ott tehető nyilvánossá és ott ellenőrizhető. Ha az értelmiség ideológiája szerint mindenki a magyar nemzethez tartozik, aki magyarul beszél, Kazinczy törekvése egész életében arra irányul, hogy éppen ebben a vonatkozásban állítson fel minőségi kritériumokat. Ezzel ellenőrizze – pontosabban: ő és a művelt kevesek ellenőrizték – azt, ami 1790 körül a kortársak ideologikus törekvéseinek alapja volt: a nemzeti nyelvet. A nyelvileg egységes nemzet fiai között a régi hierarchia helyett egy új, merőben kulturális alapokon álló hierarchia körvonalai jelennek meg, az önelvű, a különféle ideológiáktól és máshonnan eredő szemléleti módoktól egyaránt mentes nyelvi-kulturális nemzet fogalma elsősorban az ő tevékenysége nyomán teljeseedik ki és szilárdul meg.

Itt rögtön meg kell jegyeznünk, hogy Kazinczy munkásságának és küzdelmeinek az értelmezéséhez a hagyományos „nyelvújítás” szó több szempontból is szerencsétlen terminus, hiszen – egyrészt – munkásságában és küzdelmeiben a művelt köznyelv, vagy ahogy Pais Dezső óta mondjuk: az egységes irodalmi nyelv kialakításának döntő szerepe van. Meg lehet kockáztatni az állítást: ezért a nyelvi egységért alighanem Kazinczy tette a magyar nyelv történetében a legtöbbet. Kétségtelen: nem tartozott a kor zseniális grammatikusai közé, de bizonyos értelemben ő is lángelméje volt a grammatikának. A kor egyik vagy talán legnagyobb nyelvtudósa, Révai Miklós tanítványaként alighanem pontosabban és mélyebben értette a Révai által elgondolt magyar nyelv működését, mint maga a mester. Kettőjük között számos ponton volt komoly nézeteltérés s Melich János 1908-ban megjelent tanulmánya óta tudjuk, hogy ezekben az utókor – az 1830-as években már működő Akadémia s mára kialakult nyelvhasználatunk – kivétel nélkül neki adott igazat. Ebben a tevékenységben pedig nyilvánvalóan nem az „újítás”, hanem éppen az egységesítés a döntő mozzanat. A nyelvújítás szó helyett részben ezért, részben pedig azért szerencsésebb a „neológia” szó használata, mert ez az általánosabb jelentésű szó Kazinczy újításait sem szűkíti le arra a tevékenységre, amelyet az öt megelőző fél évszázad írói már szinte folyamatosan gyakoroltak. A nyelv bővítése, szépítése, gazdagítása – „újítása” – Faludi Ferenc óta is igen intenzíven folyik a magyar irodalomban. A neológia fogalma megengedi, hogy Kazinczy elképzeléseiben meglássuk az időben alaposan változó alakzatokat és – főleg – , hogy meglássuk a neológia 1810 körül kialakult, megszilárdult és rendszerre szerveződött elméletét, amelynek a szó szoros értelmében vett nyelvújítás csak egyik, bár vitathatatlanul lényeges eleme. Itt azonban alapvető dolog annak tudomásul vétele, hogy Kazinczy *íróként* kívánta úgy alakítani a nyelvet, hogy az hű kifejezője legyen mindannak, amit a „lélek gondol és a szív érez.” A neológia elsősorban írói program, abban az értelemben, hogy az iroda-

lom felől közelít a nyelvhez. Ez azt jelenti, hogy *szabadon* bánik a nyelvvel – olyan szabadsággal, amely előtt nincs elvi akadály, nem lehet akadály még a grammatika sem. Ezt az az író mondja, aki igen élesen fogalmazott kritikai levelekben és több írásában is erőteljesen megkövetelte íróársaitól anyanyelvük tudós ismeretét. Lehetséges, hogy egy író – műve érdekében – megsérti a grammatika szabályait, de az nem lehetséges, hogy ne ismerje alaposan ezeket a szabályokat. Erről a szabadságról és erről a tudásról ma sem gondolkozhatunk másképpen, hiszen ez a jog, az alkotásnak ez a *szinte* feltétel nélküli szabadsága ugyanakkor súlyos kötelezettségekkel jár együtt. A legfontosabb: a szabadon alkotó írónak munkájával ki kell állnia az olvasók (a „sokaság”, a „nép”, a „nemzet”) elé, amely kiméletlenül szankcionál s „pironkodhat” a „lélektelen író.” A „sanctio” Kazinczy neológiájának az egyik központi fogalma. A nemzeti nyelv újításában tehát az író tevékenysége az aktív princípium, de ezzel a szabadsággal úgy kell élnie, hogy az eredményt elfogadják az olvasók – elfogadja a nemzet. Az író bátorsága csak akkor igazolható, ha szépséget nyer általa. Ezt csak nagyon művelt, ízléssel, fáradhatatlan szorgalommal és nagy tehetséggel rendelkező írók valósíthatják meg. Ez olyan elgondolás, hogy képtelenség vele kapcsolatban nyelvrontásról beszélni, de Kazinczyt az 1810-es években igazából nem is ezért támadták, hanem azokért az igen kemény normákért, amelyre felépítette a magyar irodalom most és jórészt általa kialakított, önelvű, saját törvényeihez hű rendjét.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az ideológiai elemektől látszólag megtisztított nyelvi-kulturális nemzetfogalom maga is ideológia szolgálatában áll – Kazinczy tevékenységében a rendi felvilágosodás harmadik nemzedéke szólal meg, hiszen ez a hazafiak közötti, igen keményen őrzött és folyamatos vitákban érvényre juttatott hierarchia látványosan, néha szinte provokatív módon mellőzi a társadalmi hierarchiát. Csak egyetlen mozzanatra utalnék. Kazinczy világában a legelőkelőbb helyeket igen alacsony sorból származott költők foglalják el, számára a kortársak közül sokáig csak két jobbágyivadéknak (Virág Benedek és Kis János) és egy szegény miskolci szabómester gyermekének (Dayka Gábor) van vitathatatlan tekintélye, látványosan mellőzi viszont a kor nemességének ünnepeit poétáját, Himfyt, a Kesergő szerelem szerzőjét. Ezek azonban csak ama jelek sorába tartoznak, amelyek mind arra utalnak, hogy Kazinczy tevékenységével lerakta a magyar irodalom köztársaságának alapjait, a nyelvi-kulturális nemzetet belül olyan intézményesült struktúra kristályosodott ki, ahol a szabadságot a jogoknak, kötelezettségeknek, normáknak és szankcióknak egymással összefüggő, szilárd és áttetsző rendje biztosítja.

Bíró Ferenc

Kötődés a szülőföldhöz

Fogadni mertem volna, hogy a Gyergyóremete főterén álló Cseres Tibor-szobrot nem „felső” kezdeményezésre állították. Hasonlóképpen a község kívánsága volt, hogy a közművelődési egyesületet az íróról nevezzék el. Cseres „az ő fiuk maradt” közel-távolban, Budapesten is. Abban is bizonyos vagyok, hogy a helyi akarat kicsiholásában döntő része volt Asztalos László doktor úrnak, immár nyugdíjas orvosnak. Minden jó ügy iránt elkötelezett, minden közösségi gondot felvállaló embernek ismertem meg a Ceaușescu-diktatúra korszakában, mikor sokak felfogásában a visszahúzóds saját otthonunkba jogos önvédelem volt. Asztalos László mintha nem akart volna tudomást venni a körülöttünk kavargó viharokról. Otthonában szívesen látta barátait és minket, kóbor írődeákokat, akik közül jó érzékkel válogatta ki a rokonszenvére érdemeseket. Ami szakmai erényeit illeti, azokat jól megvilágíthatja, hogy egész orvosi pályáját egyetlen helységben, Remetén futotta meg. A sepsiszentgyörgyi születésű orvos 1959-ben kapta kezébe diplomáját a marosvásárhelyi orvosegyetemen, és nyugdíjazásáig el se mozdult innen. (Egy évvel a Cseres-szobor felállítását követően ment nyugdíjba, de a gyógyítást nem hagyta abba.) Egyik kollégája úgy jellemezte, hogy „nemcsak a testet gyógyítja, hanem a lelket is.” Nyilván arra értette, hogy Asztalos László doktor egészségügyi előadások sorozatát tartotta a remetei székelyeknek. Ő alakította meg és vezeti a helybeli népi zenekart, ami nemcsak „magánszenvedélye”, de úgy tartja, hogy a zene, különösen a közös muzsikálás nemesíti a lelket, növeli az igényt, ezek pedig az orvos hasznos segítő társai a gyógyításban.

Ajtaja nyitva áll mindig. Fiatalabb, de idősebb értelmiségiek is, sűrűn kikérik a tanácsait. Tekintélyes ember.

„A doktor úr!”

Gyergyóremete népes település, mint a gyergyói falvak legtöbbször. Gyergyóalfalu lakossága 6200 lélek. Ditrőé 6500, Csomafalváié 4800, Újfalué 3300, románok ezekben a falvakban csak a csendőrök. Remetén négy iskola áll a tanulók rendelkezésére. A székely falusi telephelyekhez viszonyítva, nagy számú mindenütt az értelmiség. Ennek ellenére – vagy éppen ezért? – kevesebb az egymás közötti civakodás, sértődés, harag.

Így van ez mindenütt, nemcsak a gyergyói medencében. Neveléstudományi szakember, egyetemi tanár magyarázta meg ennek a titkát. A gyergyói székely professzort, ditrői születésű Bajkó Mátyás debreceni tanárt, az Erdélyi Szövetségben ismertem meg. Noha akkor, az 1990-es évek elején már negyven éve távol élt a szülőföldjétől, lelki kötése ép maradt, talán még erősödött is Ditrőhöz, ahol született. 1925-ben látta meg a napvilágot a városnyi nagyközségben, gazdálkodó szülők gyermekeként. A csíksomlyói tanítóképző liceumban kezdte tanulmányait, a kolozsvári magyar egyetemen folytatta, és Debrecenben fejezte be. Neveléstudományi szakember lett, egyetemi oktató, majd professzor a Kossuth Lajos egyetemen. Az erdélyi élet, a magyar gondok kiváló ismerete mutatkozott meg tanulmányában, és abban, hogy egymagában, önerőből folyóiratot jelentetett meg Debrecenben, *Erdélyi Tükör* címmel. Kétfelé is nyitott volt a folyóirat: a magyarországi olvasók számára Erdély magyar művelődési hagyományait és újrainduló mozgalmait közvetítette, az erdélyiek képet kaphattak benne arról a munkáról, amit a pesti Erdélyi Szövetség, a debreceni Erdélyi Kör és testvérszervezeteik fejtettek ki, a kisebbik haza védelmében.

Bajkó Mátyás volt ennek a kiadványnak a szíve-lelke. Ugyanakkor a pedagógia eredményes tudósa. Erdélyi szellemiségét magával hozta szülőföldjéről és alkalmazta a civis városban is. Ennek egyik vonása, hogy ő, a szinkatolikus vidék szülötte egyforma szorgalommal és hozzáértéssel foglalkozott a protestáns, református, unitárius tanintézetekkel és a római katolikus iskolákkal. Egyik alapvető munkája: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban.* (Akadémiai Kiadó, 1976.) „Történelmi gondja” volt a magyar nyelv sorsa századokon át a magyarországi és erdélyi iskolákban. Nagy figyelemmel követte a falusi és kisvárosi tanári, tanítói közösségek, a vidéki értelmiségiek helyét és szerepét idők során és napjainkban. Azt tapasztalta, hogy minél kisebb egy falusi értelmiségi közösség, annál gyengébb a befolyása a helység lakosságának művelődésére, öntudatára. Apró falvakban, ahol egy-két tanító jelenti az értelmiséget, életvitelüket, szokásaikat kuriózumnak tekintik, s nagyon kevesen próbálják „utánozni”. Ha civakodnak egymással, arról mindenki tud, tárgyalja, mint tőlük idegen világ jelenségeit. A nagyobb létszámú értelmiség külön réteget alkot, közösséget, amelynek tulajdonságaira, civilizációs szokásaira érdemesnek tartják figyelni.

– A gyergyói falvak ilyenek – jegyeztem meg.

– Feltétlenül – felelte. – Debrecenben éltem, de szívesen jöttem haza, és nyitott szemmel jártam Ditrőben meg a környéken. Igen érdekesnek tartom, hogy a helyi értelmiségi közösségek hatására falujuk városuk történetében nemcsak a nevezetes eseményeket, háborúkat, árvizeket, tűzvészeket őrzik emlékezetükben, hanem a távolra szakadt és ott hirre, tekintélyre emelkedett falustársaikat is. Nemcsak a mai nemzedékek kortársait, de az előző idők nagyjait is. Ez már „történelmi szemlélet”, tágra nyitott horizont, a szellemi örökség megbecsülése.

Itt van mindjárt *Puskás Tivadar*, világhírű tudós, a telefonhírmondó feltalálója. (Bajkó Mátyás már csak azért is elsőnek említette, mivel a tudós nagyszülei nagy ragaszkodással mindig ditrőinak tartották magukat. A székely feltaláló már Budapesten született, éppen a magyar polgári demokratikus forradalom kitörésének évében, 1848-ban. Még nincs harminc éves, amikor Edison munkatársa Amerikában. A nagy tudós annyira megbizik benne, hogy felkéri saját képviselőre Európában. Harmincegy esztendősen felállította az első párizsi telefonközpontot, és ennek igazgatója lett. Újabb két év múlva, az 1881-es párizsi világiállításon bemutatta korszakalkotó találmányát, a telefonhírmondót. Így nevezte el a vezetékes rádió őst. Néhány év múlva újabb Puskás Tivadar-találmány születik: a multiplex kapcsolószerkevény, amelynek segítségével a központban ülő kezelő össze tudja kapcsolni a telefon-előfizetőket.

Óreg erdélyi postahivatalokban látni még ilyen kapcsolószerkevényeket.

Dallamtelefon! Feltalálója ezt a költői nevet adta az elmés szerkezetnek. Hivatalosan 1893-tól Telefon Hírmondónak nevezték a pesti műsorszórót. Ebben az évben halt meg Puskás Tivadar. 1925-től Magyar Telefon Hírmondó és Rádió Rt.

Ki tud már a „dallamtelefonról”? Nekem először (és utoljára) nagybátyám, Rápolti Zoltán emlegette. Nagyapám, az uzoni községi jegyző fia Budapesten szerzett mérnöki diplomát. Eredetileg zenei pá-

lyára készült, tehetségesen hegedült és zongorázott, de a szülői tanács inkább a műszaki pálya felé térítette életútját. A zongorázásból annyi „haszna” származott, hogy egyetemi hallgató korában filmvetítések közben vagy a filmek kísérletében a mozikban zongorázott. A korabeli Pestnek jellegzetes figurája volt a mozik zongoristája. A fiatal mérnök haza akart térni Erdélybe, de Trianon megghiúsította szándékát. Csonka-Magyarországon sem nyíltak fényes lehetőségek egy kezdő mérnök számára. Zolti bátyámat kisegítette székely leleményessége. Játékboltot nyitott Buda úri negyedében, a Krisztina körúton. Főleg műszaki játékokat árult, és ha a villanyvonat, rúgós kiskocsi, emelődaru vagy tüzet okádó tank elromlott, sajátkezűleg megjavította. Később aztán, immár műszaki érdeklődésű Zoltika fiával közösen létrehozta a magyar főváros első kihangosító vállalatát. Az 1940-es erdélyi bevonuláson karpaszománnyos őrmesterként egy honvéd híradós kocsival lépte át a máramarosi határt. A hajdani filmhíradót mindig megállítom a videóban ezen a helyen. A híradóskocsi ablakában szemüveges, sovány fiatalember, égő tekintettel. A sereget nem kísérték el végig, a Székelyföld déli szegélyéig. Pedig nagyapám milyen boldog lett volna, ha az ő katonanokája hozza el a szabadságot a falujába! És a másik unokája – jómagam – köszönti a községháza lépcsőjéről, annál az épületnél, amelyet a család első jegyző tagja, Pünköszt Károly 48-as hadnagy emelt...

Zoltán bátyámat zenei hajlama predesztinálhatta arra, hogy emlékezetében őrizze, nekem emlegesse Puskás Tivadar ötletes nyelvújítását, a „dallamtelefon”. Egy rövid nyelvészeti előadást is rögtönzött hozzá. Arról szolt ez, hogy a nyelvújítás bajnokai mindig a szellem kiválóságai voltak. Ők tudták igazán megbecsülni a nemzet közös kincsét. Kazinczy Ferenc? Korának egyik legműveltebb írója. A műszaki forradalmak századában, a tizenkilencedikben sem azok akarták izes magyar nyelven megszólaltatni az új fogalmakat, találmányokat, akik nem tudták volna valamelyik világnyelven, németül, angolul, hanem akik nyelvük szépségében a maguk lelki tisztaságát, épségét látták. Puskás Tivadar jól tudott angolul, németül, de nemzetét akarta gazdagítani találmányainak nevével is.

– Dallamtelefon? A szó is muzsikál. Most bizonyára angolul vagy németül keresztelné el a feltalálóját.

Ugrik néhány évet az emlékezetem. A székelységnek készült, brassói napilap, a *Népi Egység* 1945-ös példányaiban „különös” szavakkal találkozhatik a kései böngészgető. Szemlér Ferenc költő, a lap vezetője nyelvi újításokba kezdett a kéziratokban. Halálra ítélte a *telefon*, helyette *távbeszélőt* honosított meg. Aki telefonált, az *távbeszél*. A *Szovjetuniót* az újság – igen gyakran írt róla – *Szovjetszövetségnek* nevezte, azzal a magyarázattal, hogy ha már a *tanács* szó orosz megfelelőjét, politikai készítés folytán, használni kényszerül, legalább az *unió* hangozzék magyarul. S volt még egy tucatnyi jövevényszó, amelyeket lankadatlan figyelemmel magyarított.

Szemlérről pedig tudni illik, hogy egyik legszorgalmasabb műfordító volt. Kötetek során magyarította románból, költeményeket, regényeket; hasonlóképpen igen sok angol vers alatt a tolmácsoló nevével Szemlérét találjuk. Szívvel-vérrel erdélyi költő volt, aki az 1940 és 1944 közötti időket is Dél-Erdélyben töltötte, kisebbségiként, mikor még sóhajtani sem mertek nyilvánosan magyarul, de ő, a poeta doctus szorgosra taszított anyanyelvét legdrágább kinsként csiszolta, ápolta, gazdagította...

*

Ditróban az ipari szakiskolát 1989 után Puskás Tivadarról nevezték el. Ragyogó ötlet. A jeles név ébren tartja a helyi emlékezetet, és becsúgyat ébreszt a mai ditrói meg környékbeli székely fiatalokban: milyen magasra emelhet a tudás, a szorgalom, a hűség!

Ez a hűség annyiféle lehet, ahány emberi egyéniség létezik. Egy székely festőművész és egy székely szobrász. A maga nemében úttörő művész mind a kettő. Halhatatlanok. A naptári idő szétválasztotta őket. Szülőhelyük sem volt ugyanaz. Közös nevező a sorsukban: Budapest. És a fiatalabb, a szobrász azzal fejezte ki testvéri érzéseit, lelki rokonságát, hogy szoborba faragta a festőművészt.

A magyar biedermeier festészet egyik legjelentősebb mestere, Barabás Miklós a háromszéki Kézdimárkosfalván született, 1810-ben. Kolozsvári tanulóévek és bukaresti munkálkodás után, 25 évesen Pesten telepszik le, ahol hamarosan a gyors fejlődésnek induló város egyik központi szereplőjévé válik. A maga idejében, a kialakuló nemzeti művészet szolgálatával nagy szerepe volt Pest művészeti életének felvirágzásában. Kossuthról, Petőfiről, Bem tábornokról, Széchenyiről készített portréi a műfaj remekei. Ő örökölte meg a Lánchíd alapkövetését.

Földije, Borsos Miklós egy évszázad múltán szobrot állított székely elődjének a Margit-szigeti Művészstánon.

Nem egyedül Barabás Miklóst idézte meg a huszadik század nagy székely szobrásza a magyar szellemi életben kitűnt földijei közül. A Városligetben áll Benedek Elekről mintázott mellszobra. Erdélyt

idézte Budai Nagy Antal parasztlázadó szobrával a XXII. kerületben, Bartók Béla gránit síremlékével a Farkasréti temetőben.

Megteveszthetnek a lexikonok: Borsos Miklós szülőhelyeként nem a Székelyföldet tüntetik fel, hanem Nagyszében városát. Ez az adat akár azt is sugallhatná, hogy Borsos Miklóst a szebeni Bruckheltal roppant gazdag képzőművészeti gyűjteménye csábította a szobrászat útjára. Csakhogy ő is „véletlen vándor” volt Szeben városában, mint édesanyja, a gyergyócsomafalvi székely asszony, aki 1906-ban, a jövő művész születésének évében ebben a patinás városban kereste a kenyerét. Csomafalváról is, akárcsak az egész gyergyói medencéből újabb és újabb rajok indultak el, a négy égtáj irányába, munkaalkatmal találni.

A hajdani Csík vármegyében – vagyis Csikban és Gyergyóban – századokon át a társadalmi mozgás fő iránya – a kivándorlás volt. Szomorú képet festett erről Bözödi György a *Székely bánjában*, 1938-ban: „Csikban fogalom a »moldvások«, a proletáriátus magyar neve ez. Az itthon megélni nem tudók fejszével, csákánnyal a vállukon tömegesen özönlöttek át a Kárpátokon a háború előtti években. Tarisznyát nyakába akasztva ma is ezrével megy a nép az Ókirályságba, ez a „koldusok tömege” a csiki országutakon. A román városokban szolgák, kocsisok, utcaseprők, téglahordók lettek belőlük, a leányokból és asszonyokból pedig mindenek, szakácsnők, pincérlányok és szeretők”. Hiába élelmes és szorgalmas a székely ember, a Havasalföldre és Moldvába kifutottak közül tulajdonképpen egyetlen egy sem vitte sokra. Mintha sorsuk el lett volna átkozva. Vagy a körülmények voltak átkozottak számukra?

Kiáltó ellentétet állít elénk a nyugati irányba útra keltek sorsa. Mintha jó szél dagasztotta volna a vitorláikat. A csiki, gyergyói lányok Brassóban, Nagyszében, Segesváron főképpen a szász polgári házakban hivatalosan ugyan „cselédek” voltak, de néhány éves távollét után, saját maguk kereste kelenyével és sok jó szokással, civilizációs tulajdonsággal tértek haza. Brassó, Kolozsvár, Nagyvárad és Budapest – főleg Csepel – üzemeiben az odakerülő székely legények szakmát tanultak, mesterlevelet kaptak, városias igényekkel gazdagodtak. Nem volt ritka az olyan szerencse, mint a Borsos Miklósé, a szegény csomafalvi székely lány fiáé. aki huszonkét évesen már Firenzébe jutott el, Itália művészetét tanulmányozva, idehaza Glatz Oszkár tanítványa lehetett, majd a budapesti Iparművészeti Főiskolán a következő művésznemzedéket taníthatta.

Még a huszadik század kényszerű gyergyói vándorai, a számkivetett székelyek is megvetették a lábukat és példásan boldogultak „nyugati” telephelyeiken. Ez a 140 család, 860 személy Gyergyóremetéről és Ditrőből, a történelem forгатagából majdnem a lét szakadékába zuhant...

Vissza kell pillantanunk Trianonig, vagyis 1920-ig. A letiport, elvéreztetett Csonka-Magyarország új határai az utódállamok felé legtöbb szakaszon egyáltalán nem követték az etnikai vonalat, a nyelvhatárt, noha Wilson amerikai elnök a népek önrendelkezési jogáért lépett be az első világháborúba. Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia nem úgy kívánt segíteni ezen, hogy a szinmagyar tájakat visszaadta Magyarországnak, hanem saját telepesével bontotta meg a magyar népi egységet. Szatmárnémetitől Aradig addigi hegylakó románokat hozták a határra, és vagy a régi, magyar települések mellé jelölték ki új lakóhelyeiket, vagy vadonatúj falvakat hoztak létre számukra, olyan román történelmi nevekkal, akiknek viselői soha semmilyen kapcsolatban nem álltak a vidékekkel.

Ugyanez az eljárás ismétlődött a Felvidéken, a Csallóköz déli szegélyén, az Ipoly mentében, ahol az új településeken minden szláv ajkúnak volt hely, csak a magyaroknak nem. Cseres Tibor a *Vérbosszú Bácskában* (1991) oldalain megírta, hogy a szerb földreform legfőbb célja a magyarok elűzése volt ősi földjeiről. „Az eltávozott, a kiűzött, kivándorolt magyar népesség helyére az új délszláv állam több mint 15 ezer tisztviselőcsaládot és sok-sok dobrovoljac (határőröz) telepest költöztetett a maradék magyarság mellé.”

Így jött létre a Romániának adott Szatmárban, Börvely tőszomszédságában egy román telepes falu, Lukácsfalva. (Egy irredenta román pap, Vasile Lucaciu neve után keresztelték el.) Börvely, az ősi magyar település lakói, a kuruc harcosok leszármazottai „beszorultak” az új országhatár és Lukácsfalva közé. Csak ez utóbbin át juthattak el Nagyváradra, ahol termékeiket értékesítették. Szinte naponta ismétlődtek az összetűzések a börvelyi magyar gazdák és a lukácsfalvi román telepesek között, mivel utóbbiak nem engedték áthaladni falujukon a magyarok szekereit. Az ellentéteket a bécsi döntés oldotta fel, akkor ugyanis a telepes románok – a magyarok bosszújától tartva – mind egy szálig elhagyták Lukácsfalvát.

Gyergyó akkor még érezhető népfőlöslégén a budapesti kormányzat áttelepítésekkel igyekezett segíteni. A legszegényebb remetei és ditrói családok egy része így került Lukácsfalvára. De alig honosodtak meg új otthonaikban, jött a második világháború, a front, megjelentek az orosz és a román katonák,

és a székely honfoglalóknak menekülniük kellett. Akkoriban menekülőkkal, üldözöttekkel és üldöző idegen seregekkel teltek meg a magyar országutak! Megtörténhetett volna, hogy a gyergyói telepések úgy szétfutnak a nagyvilágban, soha senki nem leli meg a nyomukat. Népcsoportok tűntek el a Kárpát-medencében! A remetei, dítói telepések nem engedték el egymás kezét, és Dálnoki Miklós Béla nemzeti kormányja – noha minden pillanatra kijutott a veszedelemből – védelmezte őket az elmerülés-től.

Buda környéki falvak. Újonnan épült vagy szépre tatarozott lakóházak, utcányi sorban. Látszik rajtuk, hogy dolgozó emberek hajlékai Torbágy, Etyek, Telki, Budajenő, itt vertek tanyát, alakítottak ott-hont, közösséget a volt Lukácsfalvi székelyek. 1946 májusában jött még egy nagyobb csoport Remetéről. Magányosok vagy kisebb családok csatlakoztak hozzájuk Gyergyószentmiklósról, Újfaluból, Alfaluból, Hódosról, Tölgyesről, a Gyimesekből. Ezek a kései honkeresők Pátyon, Budaörsön, Buda-keszin állapodtak meg. Sőt, Budapesttől távolabbra is jutott belőlük, Üllőre, Dunavarsányba, Diósdra, Tatabányára... (Dr. Balás Gábor: *Székelyek útja a hargitai tájról*, 1997.)

Kiválóan alkalmazkodtak a budai székelyek új viszonyaikhoz, szakmunkások lettek a fővárosi üzemekben, szép számmal értelmiségiek, az utóbbi időben ott vannak a vállalkozók között. Kiemelkedik valamennyiük közül a mai Budapest sikerembere: Demján Sándor, aki már a pártállam idején nagyszabású vállalkozásokba kezdett. 1989 után pedig országos hírű és tekintélyű vezető ember, gyárak, üzletláncok alapítója és üzemeltetője, aki igazi nagyvonalúsággal áldoz a művelődésre, irodalomra, művészetekre, tehát példás mai mecénás.

Buda környékén egy új, lélekszámra kisebb, de hűséges és igényes Gyergyó alakult ki, sajátos székely világ. Sok otthoni hagyományt megőriztek, újrakezdték. Otthoni muzsika, táncok, Budajenőn egyenesen táncházat működtetnek. Szomszédság, rokonság felkerekedik, és meglátogatja a szomszéd faluban élő ismerőseit. A telkiek átmennek Budajenőre, eljutnak Torbágyra is. (Biaborbágy néven a két háború között az egész ország ismerte, mivel itt történt a legnagyobb vasúti szerencsétlenség, a viadukt felrobbantása, Matuska Szilveszter máig rejtélyes merénylete.)

Odahaza, az elindító gyergyói medencében is figyelemmel kísérték a „vándorlók” útját. Leveleket váltottak, ha minden harmadik jutott is el a címzettekhez... Biztonságosabb volt a gyalogposta, de ez ritkaság, román útlevél kellett hozzá. A lelkek hídját semmilyen ármány nem tudta felrobbantani. Az érzelmek hullámhosszán számon tartották egymást.

Budajenőn jól beilleszkedtek a régi lakosság vallásos hagyományaiba. Csakhogy nagyon hiányzott nekik a csíksomlyói Szűz Mária, a pünkösdi búcsú. Somlyó, kegytemplom, a ferences kolostor, az egész Székelyföldet lázba hozó somlyói búcsú élő történelem a gyergyóiak számára.

Gyergyóalfaluban kiváltképpen.

A hatezer lakosú, színszékely nagyközség templomának alapjait még a XIV. század első felében rakták le. Kétszer is alaposan átépítették, először a XV. században a gótika, majd a XVIII. században a barokk stílustörvényei szerint. Impozáns rokokó főoltárán, két apostol között a csíksomlyói kegyszobor másolata, Szűz Mária a Kisjézussal.

A felirat a hűség imája: „*Isten tarts meg minket őseink szent hitében és erényeiben. Az első pünkösdi búcsúmenet emlékére, melyet 1567-ben István gyergyóalfalvi pap Csíksomlyóra vezetett.*”

Abban a drámai esztendőben János Zsigmond erdélyi fejedelem megparancsolta, hogy a csíki és gyergyói székelyek, a „régí hit” utolsó erdélyi szigeteinek lakói, azonnal hagyjanak fel a pápista vallással és kövessék egész Erdély lakosságát az unitárius vallás útján. Gyergyó népe azonban töretlenül kitartott a katolicizmus, a szentháromság hitében. A fejedelem vasas sereget küldött ellenük. István plébános Alfaluban lelkesítő beszédben szólította fel híveit akár a végső áldozatra. És maga állt a paraszti sereg élére. Ez volt a híres csata a Hargita hágóján, Tolvajos tetőn, amelyben a csíki és gyergyói sereg megvédelmezte hitbeli meggyőződését, a maga Krisztusát.

István plébános híveit elsőnek Csíksomlyóra vezette, hogy a kegytemplomban hálát adjanak Istenüknek. Azóta is minden pünkösdkor Gyergyóalfalué az első keresztalja a Somlyóra vivő úton.

A legendás alfalusi templom előtt egy másik fogadalom a zászlótartó talapatán, márványba írva: „Ember, vésd szívedbe, hogy ez a föld mindig székely volt, és az is marad!”

Hit és nyelv, nemzet és történelem, katolicizmus és magyarság itt örökre elválaszthatatlan...

Megértették a szülőföldön maradtak, hogy távolra szakadt testvéreik mennyire átérzik minden magyarok fővárosának lábainál Csíksomlyó hiányát. Nélküle nem teljes az életük. Akik tudnak, felkerekednek, és Pünkösdkor hazajönnek.

Csibi István faragóművész Ditróban elhatározta, hogy elkészíti és Budajenő székely és nem székely híveinek ajándékozza a somlyói Boldogasszony szobrát, a kebeléhez szorított Jézuskával. A csodatevő alkotást már menekítették Somlyóról, a török-tatár horda elől, egyenesen Moldvába. A Szeret mentén élő csángó-magyarok azóta ragaszkodnak annyira Máriához. Most a szobor másolata indul útra, az elvándorolt székelyek után.

Kalandos utazása volt a szobornak, akárcsak hajdanán a gyergyói menekülő székelyeknek. Biharpüspökiben a román vámósok le akarták szállítani a szobrot kísérő két székely asszonyt, ajándékkal együtt. Mutatták a törvénykönyvet, hogy műalkotást engedély nélkül tilos átvinni a határon. Csempészésnek számít. Az egyik asszony vállalkozott, hogy ő leveszi a vonatról a szobrot. Nehéz lenne a vámós úrnak. Leszállt a kocsiból, igyekezett elvegyülni a nagy sürgés-forgásban. A vonat váratlanul elindult. A székely asszonynak alig sikerült felugrania az egyik lépcsőre. A román vámós fenyegetően intgetett utána, de hiába.

A szeretet és a jószerecse elhozta a szobormásolatot Budajenőre. A helybeli plébános helyrehozatta falujuk fölött a tetőn a XV. században épített kápolnát és ott helyezték el. A Buda környéki falvak székely telepesei Pünkösöd szombatján elzarándokolnak „székely Máriához”, ahogy őseik tették és a mai gyergyóiak teszik Csiksomlyón.

*

Míg székely diáknemzedékek úgy nőttek fel, tettek érettségi vizsgát, hogy egyetlen hivatalosan behozott Nagy László-kötet nem járhatott a kezükben, míg a vándormadaraknak is veszélyes volt átrepülni a trianoni határ fölött, a lelkek hidján át szabadon, jó szívvel járt át egymáshoz Gyergyó és Budavölggye. Titokban, a hivatalos „felszín” alatt kiválóan ismerték az elszármazottak életét az anyaországban, jeles művészekké lett gyergyóiak irodalmi, művészeti munkásságát. A rögeszmés félelemmel őrzött országhatár lazulása nyomán, 1989 után, úgy forrt össze megint a nemzet mesterségesen szétszakitott szellem-teste, mint ahogy törött kéz csontja áll helyre. Még csak „népszavazás” sem kellett hozzá!

Gyergyócsomafalván olyan biztonsággal fogtak Borsos Miklós emlékének ápolásához, mintha évtizedek során alaposan kidolgozott tervet valósítanának meg. Alig egy esztendővel a művész halála (1991) után, Gyergyócsomafalván létrehozták a Borsos Miklós Művészetéért Alapítványt. Célul tűzték ki Borsos Miklós művészetének mind teljesebb megismertetését, nemcsak a községben, nemcsak a gyergyói medencében, de – nagyralátó elképzelés – az egész erdélyi magyarság körében. Ápolni kívánják a művész szellemi és erkölcsi hagyatékát. A jövődő Borsos Miklósok megvédelmezése ez az elköteleződés, amit programjukba vettek. Ennek jegyében megkeresik a tehetséges csomafalvi gyermekeket, támogatják őket művészeti hajlamaik felismerésében, tehetségük kiteljesítése, ápolása érdekében. Ezt se korlátozzák a falujukra, tehetséggondozásukat kiterjesztik az egész Székelyföldre.

Szülei hajlékában, a Fő úton emlékház nyílt. Kiállításokat rendeznek, bemutatják Borsos Miklós emléktárgyait, előadásokat tartanak. Nemzetközi alkotói táborokat hívtak létre. Borsos Miklós-díjat létesítenek.

Egy programpontra, amely messze kiemelkedik az átlagból: az egész Kárpát-medence tehetséges magyar gyermekeit szárnyaik alá veszik, tanítják, irányítják, támogatják. A maguk módján és lehetőségei szerint, a legidősebb történelmi parancsot vállalták magukra: a magyar nemzet szellemi-lelki egyetemesét.

*

Ha egy viszonylag kis tájegység, mint amilyen a gyergyói medence, ilyen sok nagy mestert ad a képzőművészetnek, ott az irodalom sem érezheti idegennek magát. Gyergyószárhegy nevét, Kájoni János jóvoltából, századokkal előbb felírták a katolikus hittérítés, a magyar művelődés, nyomdászat térképére. Most Gyergyócsomafalva jelentkezett az irodalom listáján.

Egyszerre ketten is, apa és fia.

Előbb az apa fogott tollat, noha egy hatvanat elhagyott, fél szemére vak falusi kovácsmesternek nem kenyere az írás. De a háborút megélt, világot járt, mindig nyitott szemmel figyelő Czerják Gergelynek belső sugallat parancsolta, hogy élményeit, tapasztalatait fel kell jegyeznie utódai, közössége okulására. A *Havasi Gyopár* beleilleszkedik az erdélyi magyar népi memorialisztika erőteljes vonulatába, amely az 1970-es években bontakozott ki. Egyben-másban különbözik is társaitól. Míg az életük sorát elmesélő népi emlékirók legtöbb esetben megmaradnak a maguk jól behatárolható életkörülményében, egyéni fájdalmaiknál és örömeiknél, a velük történt eseményeknél, addig Czirják Gergely a nemzet egészére, a korszak világeseményeire is kitekint. Mivel nemcsak az erdélyi magyar kisebbségi sorsot élte meg, kétésszer is, hanem – éppen a kisebbségi sorsból üzötten – egy ideig az anyaországban élt, és 1940 őszén honvéd tüzerként tért haza Észak-Erdélybe. Szerzőnk memoárja – jellemzi a kötetet gondozó kiváló iroda-

lomtörténész, Nagy Pál – „figyelemre érdemes személyes adalékokkal, egyéni meglátásokkal gazdagítja történelmi ismereteinket a második világháború közvetlen vonatkozásait, a székely hétköznapi századunkbeli arculatának színárnyalatait illetően.”

Szívet melengető újdonság a kötetben az erdélyi bevonulás ábrázolása, egy honvéd tizedes emlékeivel. Erről a sorsfordító történelmi eseményről majdnem fél évszázadon át csak gyalázkodásokat olvashattunk történelmi tanulmányokban, de egyéni élménybeszámolóiban is. Tömény hazugság takarta el az erdélyi új nemzedékek elől apáik, nagyapáik felejthetetlen tapasztalatait. A renegálás rítusához hozzátartozott az 1940 szeptemberi nemzeti felszabadulás kényszerű megtagadása. Czirják Gergely, a tiszta lelkiismeretű és mélységes hitű, őseinek életre-halálra elkötelezett székely kovácsmester makacs realizmusával érzékelteti a lelket mélyéből feltörő örömet.

„A kolozsváriak egy igen előkelő gesztussal megtisztelték a bevonuló csapatok minden egyes tagját. De mindez olyan eredeti módon ment végbe, hogy az felejthetetlen. Az ősi Szent Mihály templom közelében az egész teret megrakták asztalokkal, a rengeteg asztalt leterítették fehér abroszokkal, ezekre öszirózsás csokrokat helyeztek. A magyar ruhás leánysereg percek alatt szolgálta ki a sok honvédet. Minden honvéd részesült egy jó nagy adag töltött káposztában, sok friss disznóhússal. Hófehér cipő, liter bor járult ehhez. Ahol fogytán volt a bor, ezek a szép leányok odacsempésztek még egy-egy üveget.

Amíg folyt az étkezés, ünnepi beszédek sugároztak a hangszórók, ropogós magyar nótákkal fűszerezve. Végül a helyőrség parancsnoka megköszönte a kedves kolozsvári lakosságnak ezt a ritka szép megtiszteltetést. De a cigányzenészek is kitétek magukért. Úgy, hogy nem túlzok, ha azt mondom: felejthetetlen ünnepet rendezett a honvédek részére Kolozsvár népe”.

A Szent Mihály templom főpapja most a népi emlékiró édes fia, Czirják Árpád. Főesperes, a gyulafehérvári Székeskáptalan kanonokja, érseki helynök. Hatvankét esztendő, a kor nem látszik meg rajta. Ahol eddig szolgált, mindenütt ott hagyta a nyomát, épületekben, tüzes prédikációkban, emberséges közvetlenségével. Beszédei méltóak azokhoz a nagy erejű prédikációkhoz, amelyek ebben az ősi templomban századok során elhangzottak. Gondolatainak visszhangja támad nemcsak közvetlenül a hívei körében, de az egész városban. Ezekben a prédikációkban olyan pap szólal meg, aki felelősnek érzi magát valamennyi embertársa sorsáért, a közérkölcöskért, a tisztesség, az emberség érvényesüléséért.

*

Egyáltalán nem lepődtem meg, mikor kezembe vettem Czirják Árpád kötetét, az *Erdélyi magyar breviáriumot*. Nem prédikációk gyűjteménye, noha mindegyik írás a keresztény világszemléletre, az emberi helyállásra, testvéri szeretetre alapozódik. Úgy jellemezhetném: papi szavak hívőkhöz és hitetlenekhez. Czirják Árpád az esztendő minden napjánál megkeresi annak szülöttét, kizárólag Erdély múltjából, jeles embereket, akiknek műveihez, tetteihez mai tanulságokat fűzhet. A terjedelmileg rövid, néhány lapnyi esszé, gondolat-futamok olyan emberi tartást rajzolnak ki, amelynek követése méltóvá tehet valamennyiünket a nagy, dicső elődökhöz. Semmiféle felekezeti szempontot nem követ, ezért fel sem tűnteti a megidézett nagyok vallását, csak „civil” életrajzukat rögzíti.*

Irodalmunkban jónéhány olyan alkotót tartunk számon, aki papként, szerzetesként, püspökként alkotott maradandó irodalmi műveket. Csak 1945 után ütötték ki egyházi személyek kezéből az írói tollat. Erdélyben a hajdanán igen nagyszámú egyházi sajtókiadványok, lapok is kitéltettek a családi otthonokból. Csak a református és unitárius egyházak adtak ki, pusztán vallási témákkal foglalkozó lapot, csontig cenzúrázva. A katolikus egyház ezt a gondolatnyomorítást visszautasította, Márton Áron püspök inkább a némaságot vállalta.

Pedig éppen Márton Áron ismerte a nyomtatott betű hatalmát, a keresztény szellemiségű sajtó nélkülözhetetlenségét. A harmincas években, György Lajos egyetemi tanár barátjával közösen szerkesztett pedagógiai folyóiratot, az *Erdélyi Iskolát* a magyar tanárok és tanítók számára, mégpedig felekezeten felüli szempontok szerint. Ez volt akkor az erdélyi magyar pedagógusok egyetlen szakmai folyóirata. Továbbá Márton Áron három éven át olyan munkatársa volt a *Katolikus Világnak*, akinek a nevét a szerkesztőség feltüntette a lapban. Főmunkatársként az újság szellemiségének alakítója volt.

Czirják Árpád példaképe, Áron püspök nyomába lépett az *Erdélyi magyar breviáriummal*. Szilárd hittel, emberséggel, a legnagyobb erdélyi püspök igényességével, odaadással, a magyarság iránt rendíthetetlen hűséggel forgatja az írói tollat, Gyergyócsomafalva szellemi követeként.

(2005)

Beke György

* Czirják Árpádot azóta elmozdították szolgálati helyéről. (Szerk.)

Gondolatok a felnémeti utcanevekről

Felnémet 1960-tól Eger városrészévé lett. A falu elvesztette korábbi önállóságát, és lassan ugyan, de elindult az urbanizáció útján. Azért mondom, hogy lassan, mert kezdetben a „nagy testvér”-től, Egertől kevés támogatást kapott. Ahhoz, hogy a városi rang előnyét is érezzék a felnémeti lakosok, éveknél kellett eltelnie. Ma már szemmel láthatóak a pozitív változások, s ezek áldásaiban az egykori falu lakosai részesülhetnek. Felújították az utakat, kényelmes közlekedés könnyíti meg a városba való eljutást. Igaz viszont, hogy a régi helyi szolgáltatás (boltok, kisipar) elsorvadt.

Felnémetnek sajátos kultúrája, népszokása volt, népviselete is, palócos nyelvjárása is eltért az egriekétől. Utcanevei őrizték a hagyományt, s ezek mind a természetes szemléleten alapultak.

Hasonlóan az ország más településeihez, az utcaneveket az elmúlt mintegy 50 év alatt többször megváltoztatták, a döntések mindig fent születtek, amelyek előbb a helyi községi, később pedig a városi tanács határozataiban öltöttek testet. Soha sem kérdezték meg a felnémeti embereket, akik között akadtak olyanok is, akik jól ismerték a falu múltját, hiszen gyerekkoruktól fogva ide kötődtek. Így például Németh András tanár urat, a falu szülöttét, a Felnémet hagyományait haláláig őrző és gyűjtő lelkes népművelőt.

Közismert, hogy a legtöbb faluban megtalálhatók az *Alvég*, *Felvég* (esetleg *Alszeg*, *Felszeg*), *Újsor*, *Kertalja* stb. elnevezések. Ezek a nevek jól mutatják település szerkezetét, hiszen az *Alvég* a déli, a *Felvég* pedig északi „végére” utal. A *sor* utótagú közterületi névben pedig az tükröződik, hogy csak egy sor házból áll az utca. De ha később be is építették mindkét oldalát, a sor elnevezés megmaradt, noha tulajdonképpen már utca lett.

A Nagysor és az Újsor korrelációból kikövetkeztethető, hogy az előbbi a falunak központi helye lehetett, míg az utóbbi egy újabban keletkezett közterület. Török Sándor Konstantin a felnémeti dialektusról írt tanulmányában (Magyar Nyelvőr 1896) ezt a Nagysort nevezi *Bíró sorának*, mivel feltehetőleg itt laktak azok a gazdagabb személyek, akik közül a falu bíróját választották. Az említett szerző tanulmányában olvasható az alábbi népdalidézet: „Erre gyere, ne menj ára / Nem menny a Bíró sorára / Híres lányok laknak ára”, / Be van a kapujok zárva.” A *híres* jelző feltehetőleg a módosságra, rátartiságra utal.

Érdemes megemlíteni a Borsod utcanevet, amit a felnémeti dialektus *Bossodnak* ejt. Az elnevezés arra utal, hogy az Eger-patak bal partján lévő terület, így például az egri vár is, egykor Borsod megyéhez tartozott.

Ugyancsak említésre méltók a *Sánc*, *Sáncalja*, *Szérűskert* közterületi nevek. Jelzik a felszíni formát (sánc), illetve őrzik egy régi mezőgazdasági tevékenység emlékét (a szérűskertben folyt a gabona cséplése).

Nos, az ilyen hagyományos elnevezéseknek esett neki az egykori hatalom Felnémeten is. Az *Alvég* előbb Rákosiról, azután meg Rákócziról kapta a nevét, végül Béke utca lett belőle. A *Felvég* Hámán Kató, majd Petőfi Sándor utcaként vált hivatalossá. Eltörölték az *Újsort* is, azt meg Kossuth Lajosról keresztelték el. A *Kertaljának* nagy költőnk, József Attila lett a névadója. A névváltoztatási mániának a *Nagysor* is áldozatául esett, Honvéd utcának nevezték egy ideig. Még jó, hogy nem Néphadsereg útjának.

Mint látható, az úgynevezett természetes utcanevekből sorra mesterségesek lettek. Sőt mi több, kető kivételével mindegyiket személyről neveztek el. Igaz, hogy Rákosit és Hámán Katót nem számítva, valamennyien méltók arra, hogy egy-egy utca a nevüket viselje. Sajnos, az utcanévadás eléggé általános gyakorlata, hogy a történelmi személyekről – emlékállítási céllal – közterületet neveznek el. De hát nem sok ennyi személynév?

Miként fentebb említettem, szerte az országban divik ez a nem is mai keletű névadási forma. Pedig már a múlt század első harmadában olvashatjuk egyik jeles nyelvművelőnknek, Halász Gyulának kritikai megjegyzéseit: „...ne osztogassuk el valamennyi utcánkat *embereknek*, kivált ne a múltó nagyságoknak! Ne csináljunk temetőt az élők városából, –fejfa fejfa melllett! Ne pusztítsuk ki végleg földrajzi neveinket!”

Napjainkban több is, névtannal foglalkozó nyelvész szakember mutat rá erre a nemkívánatos jelenségre.

A rendszerváltás az utcanevek átkeresztelésének újabb időszaka volt. Pozitívként említhetjük meg, hogy az eltörölt, egykori hagyományos nevek – úgy ahogy – visszakerültek a névtáblákra. Csak-hogy amolyan felemás módon. Az *Alvég, Felvég, Újsor* kivételével újra hivatalos elnevezés lett, csak éppen nem az eredeti formában. Megtoldották egy *i* képzővel és hozzábiggyesztették az *út* közszoí elemet. Ezek a nevek névtanilag két szempontból kifogásolhatók. Először: az *i* melléknévképzőnek a közterületek első elemében irányt jelző szerepe van. Azt jelzi, hogy az út valamilyen település, vagy egyéb földrajzi megnevezés felé vezet: *Bélapátpátfalvi út, Egri út, Szarvaskői út, Tárkányi út*, illetve *Bervai út*. Budapesten is számos ilyen név van: *Jászberényi út, Salgótarjáni út, Váci út* stb. A kifogásolt felnémeti utcanevek ebben a formájukban arra utalnak, mintha a *Felvégi út* a Felvég felé vezetne. Holott maga az utca a Felvég. Persze az már más kérdés, hogy a mai településnek nem ez az utca a vége, de a hagyományörzés megkívánja az eredeti elnevezés megtartását. Másodsor: a fentebb felsoroltak egyike sem *út*, hanem *utca*. Az *út* nagyobb szakasz, és általában a településről vezet ki, az *utca* pedig, miként azt az új kiadású Magyar értelmező kéziszótárban olvassuk: „Városban, falun kisebb közlekedési útvonal, amelyet legalább részben házak (esetleg telkek) szegélyeznek”.

Szólnom kell még a Kertaljáról és Nagysorról. Talán nincs is olyan irodalmat értő és szerető ember, aki ne hajtana fejet József Attila költői nagysága előtt. Én mégis szívesen használnom a régi nevet, amelyben érzem a közösség akaratát, a természetes névadást.

A *Kovács Jakab utca* gyermekkoromban Nagysor volt, s ezt a felnémetiek a *Nassornak* ejtették, miként a fent említett Borsod is a *Bossod* tájnyelvi alakban élt. Ezek a szóalakok tehát őrizték a nyelvjárási ízt, de az utcanév megváltoztatásával ez az ejtésforma is kiveszett.

Említsük meg a *Drága-patak* helynevet. Ezt is megőrizhették volna a névadó városatyák, ha a hagyományörzés fontos lett volna számukra. A Drága-patak ugyanis egykor külterületi helynév volt. A Bakos József–Fekete Péter szerzőpáros *Eger és Felnémet földrajzi nevei* című munkában, amelynek első kötete a külterület helyneveit tárgyalja, ezt olvassuk: „Kicsi árokszerű mélyedés. Pataknak nyoma sincs. Művelhető terület. Az adatközlők szerint valamikor kút is volt ezen a részen. Azt is tudni vélik, hogy 1820-ban olyan nagy szárazság volt, hogy minden kút kiapadt, csak egyedül ez nem. Nagyon drága lett egyszerre a falu lakóinak a víz. Így hálálkodtak akkor: *Jaj, de drága az isten ággya mők, hogy van*” (Eger 1972.). Ma a Drága-patak helyén van a *Telepi utca*.

Tekintsünk egy kicsit vissza a múltba, hogyan jött létre ez az utcanév! Az 1940-es évek végén a Berva-völgyben egy hadiüzemet hoztak létre. A mostani Bervai út jobb oldalán öt emeletes házból álló lakótelep épült a bervai gyár műszaki és adminisztratív dolgozói számára. Ezt a kis lakótelepet nevezték Ötösnek. Később az ennek környékén lévő korábban mezőgazdasági célú földterületekre családi házakat építettek, és új utcákat alakítottak ki. A régi Drága-patak helyén is létesült egy utca. De ahelyett, hogy az egykori külterületre emlékeztető utcanévet választották volna, a szürke, semmitmondó Telepi utcára keresztelték. A névadás tehát eltüntetette azt a kialakult földrajzi nevet, amit egykor a közösség adott.

Visszatérve a személynevekre. Meg kell említenem az Egri csillagokból ismert Jakab nevű felnémeti kovácsot, akiről az egykori Nagysort nevezték el. Úgy vélem, hogy jogosan büszkék a település lakói falujuk szülőltére, és az is érthető valamelyik, közterület viseli a nevét. De semmiképpen sem az egykori *Bíró sorának*, a *Nagysornak* a kárára. Talán valamelyik újonnan beépített közterület nevében fejeződhetett volna ki a falu tisztelete. Hozzáteszem még, azt is, hogy nem Kovács Jakab néven, ugyanis az egri várban harcoló felnémeti hősnek a családnevét nem ismerjük, a *kovács* foglalkozásnév volt. A Jakab kovács utcát viszont én is örömmel támogatnám.

Dóra Zoltán

HELYESBÍTÉS

„Ezúton szeretném megköszönni, hogy cikkemet júniusi számukban leköszölték. Azonban felhívnom a figyelmet, hogy a Tartalomjegyzék mellett, ahol felsorolják a kiadvány munkatársait, nevetem Filotás Gábornak írták, holott a tartalomjegyzékben és a cikknél következetesen jól írták. További észrevételem: szintén ennél a résznél törökkoppányi diáknak tüntettek fel, pedig a Honismereti Akadémiára történő regisztrációmon a tabi Rudnay Gyula Középiszkola, Szakközépiszkola és Kollégium volt feltüntetve.”

A hibákért a szerzőtől és az olvasóktól elnézést kér – a Szerkesztő.

A HONISMERET FORRÁSAI

Mos de Chantona spanyol követ jelentése Szigetvár elestéről

Mos de Chantona II. Fülöp spanyol király követként tartózkodott a bécsi udvarnál. Megbízójának 1566. szeptember 22-én 16 oldalas jelentésében számol be az osztrák II. Miksa császár a Győr melletti komáromi táborában bekövetkezett eseményekről. Jelentése részben spanyol nyelven, részben rejtjeles írással íródott. A leírás a többé-kevésbé ismert Szigetvár ostromáról és bevételéről szól, valamint Zrínyi Miklós haláláról. Ezek a részletek nem készültek titkos írással, nem így a bizalmas jellegűek, amelyek az osztrák császárt marasztalják el a törökökkel való halogató taktikája miatt, egyben kiemelik felelősségét Szigetvár elestéért. A követi jelentés értéke kétségtelenül abban rejlik, hogy a szigetvári katasztrófáról és a „magyar-horvát Leonidász” haláláról szóló első jelentések egyike, és sok, eddig ismeretlen részletet tartalmaz, amelyek az eseményeket túlélő Zrínyi kamarása, Cserenko Ferenc krónikáját is némileg kiegészítik.

De Chantona spanyol küldött jelentését egy magas rangú török hírszerző fogságba ejtésével kezdi, akit katonái kísérettel az osztrák császári tábor megfigyelésére küldtek megbízói, vagyis a Szigetvár környékén tartózkodó oszmán hadvezetés. A török hírszerzőt azonban az osztrák táborban lévő magyar katonák elfogják, ám még csak meg sem sebesítik, majd a császár elé vezetik. A török rabot kikérdezték, s az a feltett sok kérdésre adott válaszában, különös tekintettel az oszmán sereg létszámára vonatkozóan, sok értékes információval szolgált: „Nem sokkal Szigetvár ellen indított tizenötödik, sikertelen török rohamot követően megtudtuk azt is, hogy a török rohamok a várban olyan nagy kárt okoztak, hogy a vár egész belső része nyitottá vált, illetve, hogy nem maradt több, mint 500-600 körüli várvédő. Visszatérve a várba Zrínyi egy janicsár agát karóba húzatott, hogy azt az ellenség jól láthassa. A törökök ekkortájt küldték oda, beszélje rá Zrínyit a vár átadására. A másik általános rohamot a törökök szeptember hó hetedikén intézték, amely három óráig tartott, s a belső várban lévők nem tudták megakadályozni az ellenséget, hogy betörjön” – vallotta a török kém.

„Így a bennlévő katonák, a nevezett grófnak kívül, megsebesültek vagy elestek. Zrínyi állandóan harcolt és végezettül kénytelen volt egy kis hidra húzódni, őt azonban senki sem merte megközelíteni. habár kezében rövid kardján kívül semmi mást nem tartott.

A török nagyvezír Szokolovics Mehmet pasa elküldte hozzá követét, kérve Zrínyit, hogy adja meg magát. Megtiltotta hogy bárki megölje, valamint megígérte neki, hogy jól fognak bánni vele. Amde ő nem állt az alkura. Ekkor egy janicsárnak megparancsolták, hogy kovás puskájával találja el Zrínyi mellét, amit az meg is tett. A gróf azonban a lábán állva maradt. A törököket kutyáknak nevezte, és hívta őket, hogy közelítsék meg, ha merik. Majd egy másik kovás puskával meglőtték a testét, egy újabb golyó meg a fejét találta el, s ekkor a földre esett.

Ezt követően odajöttek és levágták a fejét, amit a nagyvezír Szokolovics Mehmet elé vittek. Amikor meglátta, megkérdezte, hogy valóban a gróf feje-e, és amikor meggyőzték, hogy az, csak ennyit mondott: »Te horvát, horvát, többször is kértelek, hogy add át a várat, ám te nem akartad átadni. Most azt a fejjel együtt adtad át!«

Szokolovics nagyvezír megparancsolta, hogy hozzanak sárga selymet és azzal takarják le a halott arcát, a fejét takarják egy fekete bársonyba, majd tegyék egy földön lévő párnára. Miután egy napig ott tartották, elküldték a budai pasához, aki bibor színű selyembe takarta és a Komáromban (Komáromban) lévő Szalma grófhhoz küldte” – fejezte be vallomását az elfogott magasrangú török hírszerző.

Mos de Chantona szamtanúként élte át a bekövetkező eseményeket: „Vasárnap, (szeptember) tizenötödikén Komárom összes lakója eljött, hogy a Győr melletti táborral egyesüljön, a (gróf fejét) egy fekete vászonnal és fekete bársonnyal letakart és egy fehér kereszettel ellátott kocsiba tették. S így a magyar lovasszázad előtt a kocsi a helység kapuja elé ért. A császár megparancsolta, hogy a kocsi a mezőn álljon meg, s azt az összes úr gyertyával a kezében kísérfje el a templomig, és a papság jöjjön ki elébe.

Egy eretnek (nem katolikus) magyar főúr azonban, míg a császár az odaérkező lovas katonáit szemlélte, a kocsisnak megparancsolta, hogy siessen, majd így hajtottak el a templom ajtaja elé minden ceremónia és kíséret nélkül.

Mindenképpen megható volt látni az összes magyart, akik a megboldogultat siratták, azt, aki hősiiesen ellenállt a rohamoknak, azaz augusztus 29-én visszaverte a janicsárokat, 30-án a szpáhikat, és 31-én a teljes török sereget visszavonulásra készítette. Ámde a legutolsó (szeptember) hetedik rohamban is kitűnt bátorságával. Ekkor ezüsttel és sok díszítéssel szőtt ünneplős öltönyét vette magára. Nem lehet tudni mi volt rajta, azon kívül, hogy kezeit levágták, azért hogy arany karkötőit levehessék róluk” – közli Eduard Peričić.

Frankovics György

Zempléni címerek

Lassan már két évtizede kezdünk hozzászokni, hogy a településeknek ismét van címerük (és zászlajuk). Még nem mindegyiknek, de a címer elkészíttetése, elfogadása már csak az önkormányzatokon múlik, a felsőbb hatalmi szervek lényegében semmilyen formában nem akadályozhatják a címerhasználatot.

Az 1940-es évek végétől évtizedeken keresztül az állami címeren kívül nem lehetett másféle címet használni. Aztán (két évtized múltán) lehetett (megújított) címerük a városoknak, de a falvaknak nem. 1968-tól az új csehszlovákiai település-címerek korántsem tükrözték annyira a pártállami jelképeket, mint a magyarországiak. A Püspöki Nagy Péter által az 1970-es évek elején tervezett Dunaszerdahely, Rozsnyó vagy Zseliz címere (mindhárom történetét kismonográfiában is megjelentette) jó példa erre, ha az akkori – példának okáért – Sátoraljaújhely vagy Miskolc címerével összehasonlítjuk. Az említettek mellett Párkány, Ipolyság és Nagymegyér címerét is Püspöki Nagy Péter tervezte.

A rendszerváltás után az önkormányzatok sorra terveztették az új címereket, s ez a folyamat még ma is tart, mert például több tucat olyan település van Magyarországon, amelynek csak 2007 óta van címere.

Napjainkban már kialakult azoknak a grafikusoknak és címertervezőknek a köre, akik címereket terveznek, kiviteleznek, s a címerek és zászlók készítésére és sokszorosítására is megjelentek az arra szakosodott vállalkozók.

Az új magyarországi és a szlovákiai címerek között szembeötlő különbségek vannak. A szlovákiai új címertervezési gyakorlat láthatóan követi a nyugat-európai példát (standardot), azaz szinte valamennyi címerképet kerekaljú pajzsba terveztek, s a címerpajzsokhoz általában semmilyen járulékos vagy díszítő elem nem járul, közszénevet tartozó felíratos szalag sem. A címerképek általában egyszerűek, szigorúan betartják a heraldika szabályait.

Magyarországon az önkormányzatok által elfogadott címerek stílusukat (jellegüket) tekintve igen sokfélék. Vannak közöttük olyanok, amelyek meglehetősen szigorúan betartják a címertani szabályokat, s emellett egyszerűek, megfelelnek az európai „szabványnak”, a többség azonban nem ilyen. S ezen a dolgon valamiképpen változtatni kellene. A változtatás hogyanjának és a miértjének kérdésére válaszolva először szükséges némi történeti áttekintés:

1526 előtt csak néhány vármegyének volt címere, s ezek közül csak Somogy vármegye címeradó-mányozó oklevele maradt meg (II. Ulászló, 1498). Zemplén vármegye 1550-ben fordult (más megyékkel egy időben) I. Ferdinánd királyhoz, hogy adományozzon számára címet. Erre az adományozásra a XVI. század második felében került sor. V. Ferdinánd király 1837-ben újította meg Zemplén vármegye címerét, s a díszes adománylevél ma is megtekinthető Zemplén Vármegye Levéltárában, Sátoraljaújhelyen. Zemplén vármegye címere három mezőre osztott, felső mezejében két angyalalak koronát és belőle kinövő szőlőfürtöt tart, a címerpajzs alsó felének egyik oldalán a vármegye folyóíra utaló un. pólyákat találunk, a másik oldalon a három hal is a vizekre utal. A koronás sisakból is szőlőfürt nő ki. Borsod-Abaúj-Zemplén ma is használatos címerének első változatát Csorba Csaba tervezte (1987), a grafikai kivitelezés Balsai Jolán munkája. Kisebb módosítással ez lett a megye címere a rendszerváltás után. E címerben megtalálható Abaúj-Torna, Gömör, Borsod és Zemplén címerének címerképe, hiszen ezekből a megyékből, illetve megyetörvényekből hozták létre Borsod-Abaúj-Zemplén megyét.

A különböző városok akkor kezdtek pecsétet használni, amikortól megteremtődött saját, rendszeres írásbeli ügyintézésük (ez településenként különböző időpontban történt). Dacára annak, hogy Sátoralja-

új hely hamarabb kapott városi kiváltságokat (1261), mint Pozsony, saját írásbelisége csak a XV. század elejétől indult meg. Hivatalosnak (hitelesnek) számító írás kiadásához már a középkorban is szükséges volt az iromány megpecsételése. A pecsét feliratának (kőirátának) tartalmaznia kellett a város (település) nevét, s valami szimbólumot, ami általában valamilyen keretbe foglaltak, ami lehetett címerpajzs is. A címerpajzsba foglalt szimbólum általában címernek tekinthető. Fallal körülvett városoknál (ilyen a középkori Zemplénben nem volt) gyakran a városfalra utaló motívum került a címerbe. Különleges királyi kegyként az ország (vagy a királyi család) címerének részlete is ékíthette a címet (mint pl. Kassa esetében). A városcímer az idők folyamán változhattak. A változás általában azt jelentette, hogy a címermotívumok száma bővült, s némely esetekben (mint Kassánál) végül a címer meglehetősen bonyolulttá vált. A nemesi címerektől eltérően a városi címerek esetében a pajzsokhoz általában nem kapcsolódtak egyéb ékítmények (sisak, sisakdísz, sisaktakaró, címertartók stb.), de azért voltak kivételek.

Falvaink a középkor folyamán kivételes esetektől eltekintve nem használtak címeres pecsétet. Ennek egyszerű a magyarázata: a falvaknak (a jobbágyfalú vezetéseinek) nem volt írásos adminisztrációja. Ha írásra volt szükség, akkor vagy a helyi, illetve a szomszédos templom papját, vagy a közeli várost, vagy más (írásbeli ügyintézővel is foglalkozó) egyházi intézményt kerestek föl (Zemplénben ilyen volt a leleszi premonstrai konvent, mint országos hatáskörű hiteles hely), s ott megszületett a szükséges hivatalos irat.

A XVI–XVII. században is csak kevés falunak volt szüksége pecsétre. A XVIII. század folyamán azonban az írásbeliség már egyre jelentősebben kiterjedt, s nem maradhettek ki belőle a falvak sem. A XVIII–XIX. század folyamán szinte valamennyi falu elkészítette a hivatalos iratok hitelesítéséhez nélkülözhetetlen saját pecsétjét. A fém pecsétnyomót az iratra csöppentett viaszba ütötték, így történt a megpecsételés.

A települések a pénzügyi lehetőségeikhez képest igyekeztek pecsétkészítő mestereket találni, s ezeknek a mestereknek a színvonalától (technikai fölkészültségüktől, felszerelésüktől) függött, hogy milyen is lett a pecsétnyomó.

Egy 1906-ban kelt országos belügyminiszteri körrendelet értelmében a főszolgabíróknak össze kellett gyűjteniük a községektől az addig használatos pecsétnyomókat, s ezeket a vármegye levéltárában kellett elhelyezni. Így került egész sor zempléni település pecsétnyomója Sátoraljaújhelyre. Zemplén vármegye levéltárába, ahol egy 1971-ben készült kataszter szerint 77 darab volt fellelhető belőlük: többek között Sátoraljaújhely (1845), Taktaszada (1810), Tiszalúc (1697), Tokaj, Mezőzombor (1698), Kesznyéten (1838). Tekintve azt, hogy a vármegyének ekkor 451 települése volt, a régi pecsétnyomóknak mindössze 14 %-a maradt meg. Szerencsére a többi, csaknem négyszáz község hiányzó pecsétnyomójának lenyomatát is ismerjük, mert megmaradtak lenyomataik a levéltár iratanyagában.

A XVIII–XIX. században készült pecsétnyomókon megfigyelhető, hogy falvak esetében a kőiraton belüli embléma általában nagyon egyszerű és sematikus (növények, állatok, mezőgazdasági eszközök, termelvények közül szőlő vagy búza, amelyekhez járul olykor egy-egy emberalak).

Az 1896-ban létesített Országos Községi Törzskönyvbizottság 1898–1912 között megállapította az egyes települések hivatalos nevét (kiküszöbölve ezzel, hogy azonos nevű települések legyenek a Kárpát-medence területén). S ennek megfelelően készülhettek el a települések új, hivatalos pecsétjei (pecsétnyomói). A Magyar Országos Levéltár szakértői útmutatásával készültek el a címeres pecsétnyomók ábrái. Az említett levéltárban őrzött pecsétlenyomat-gyűjtemény anyagából több százat közölt (pl. területünkről Sárospatakét, Sátoraljaújhelyét, Királyhelmeccét, Bodrogkeresztúrét, Leleszét, Bodrogolaszét, Bodrogzsadányét) az 1999–2006 között megjelent Révai Új Lexikona (I–18. kötet).

1906 után sok olyan település, amelynek korábban címeres pecsétnyomója volt, nem újíttatta meg, hanem az egyszerűbb és természetesen jóval olcsóbb megoldást választva olyan új hivatalos pecsétet készítettett, csak feliratot tartalmazott, emblémát vagy címet nem.

1906–1918, valamint 1938–1944 között a zempléni települések túlnyomó része nem használt címeres pecsétet. Az 1849–1913 közötti pecsétnyomók (536) kataszterét Tihanyi Endre szerkesztésében jelentette meg a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Tegyük ehhez hozzá azt is, hogy a XIX. század első felében egész sor település a régi címeres pecsét helyett olyan emblémát tette a kőiratba, amely címernek nem tekinthető, hanem a települést és környezetét ábrázoló tájkép volt. Ezt figyelhetjük meg például Sátoraljaújhely esetében is.

Csorba Csaba

Irodalom: *Román János* (szerk.): Feudális kori községi pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban. In: Borsodi Levéltári Füzetek 3. Miskolc, 1971. – *Tihanyi Endre* (összeállította): Kapitalizmus kori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban. In: Borsod megyei Levéltári Füzetek 11. Miskolc 1978. –

Hörscik Richárd: Sárospatak pecsétörténete. In: Adalékok a XVI–XX. századi magyar művelődés történetéhez. Szerk.: Bálint István János. OSZK. Bp. 1987. 195–217. old. – *Csorba Csaba*: Vármegyei címerek és Borsod-Aba-új-Zemplén megye címere. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. Miskolc 1991. 105–137. old. – *B. Balsai Jolán–Csorba Csaba*: Régi és új címerek megyénkben. In: Széphalom 3. 1990. 263–281. old. – *Csorba Csaba*: A címer mint önkormányzati (közösségi) jelkép. In: Honismeret 1999. 3. sz. 89–91. old. – *Csorba Csaba*: Hegyaljai címerek. In: Tokaj-hegyaljai kalendárium 1991. Miskolc 1990. 120–123. old. – „Habent sua fata armorum” In: Honismeret, 2001. 1. sz. 3–7. old. – *Püspöki Nagy Péter*: Dunaszerdahely város címere. Heraldikai és történelmi tanulmány. Dunaszerdahely 1970. – *Püspöki Nagy Péter*: Rozsnyó város címere. Heraldikai tanulmány a történelmi címer felújításához. Bratislava 1973. – *Püspöki Nagy Péter*: Zseliz város címere. Heraldika és történelmi monográfia. Bratislava 1976. – *Novák, Jozef*: Slovenské mestské a obecne erby. Bratislava 1972. 452 old. – *Alexy, Z. G.*: Kommunalheraldik in der Gebirgsregion der slowakischen Hohen Tatra. Der Wappenlöwe 1988. 2–16. old. – *Sokolovský, L.*: Pobody a osudy erbu Kakavy nad Rimavicou. Own publication. 1996. 18 old. – *Vrtel', L.*: Osem Storoci Slovenskej Heraldiky. Matica Slovenská. Martin 2003. 296 old. – *Graus, I.*: K najstaršej podobe erbu Banskej Bystrice. Genealogicko-heraldický HLAS. 2(2000) 16–22. old. – *Kartous, P., Novák, J. and Vrtel', L.*: Erby a vlaky miest v Slovenskej republike. Bratislava 1991. 341 old. – *Kartous, P. and Vrtel', L.*: Heraldický register Slovenskej Republiky. Part I Ministry of the interior. Bratislava 2000. 277 old. – *Kartous, P. and Vrtel', L.*: Heraldický register Slovenskej Republiky. Part II Ministry of the interior. Bratislava 2001. 274 old. – *Kartous, P. and Vrtel', L.*: Heraldický register Slovenskej Republiky. Part III Ministry of the interior. Bratislava 2003. 303 old. – *Kartous, P. and Vrtel', L.*: Heraldický register Slovenskej Republiky. Part IV Ministry of the interior. Bratislava 2005. 295 old.

Bodroghalom

Kistoronya

Imreg

Karos

Makkoshotyka

Mikóháza

Nagygéres

Alsóregmec

Lácacséke

TERMÉS

Nápolyi Johanna, Endre és Nagy Lajos

A fordító megjegyzése: Céлом az volt, hogy ismertessem a Nápoly története című monográfia III. kötetének¹ számomra meglepő anyagát, amelyet a hazai történészek esetleg nem ismernek, noha a mű 40 éve, 1967-ben jelent meg. A fordítást nem szó szerint, hanem értelem szerint igyekeztem élővé tenni. Kihagytam azokat a nagyobb részeket – például a nápolyi építkezés történetére vonatkozókat –, amelyek magyar szempontból érdektelennek tündek, így bizonyos szempontból önkényesen válogattam a fordítanivalókat. A nagyobb kihagyásokat szögletes zárójelbe tett három ponttal [...] jeleztem.

Dr. Sztankay Csaba

Nápolyt 1328 nyaratól kezdve súlyos csapások érték. Augusztusban Sziciliából kiindulva Federico d'Aragona 80 hajóval sietett a bajorok segítségére, akik e hó első napjaiban Milazzoból (Szicília) indultak el Pietro herceg parancsnoksága alatt. A kalábriai partok mentén haladtak a nápolyi öböl, elpusztították Gaeta parti részeit, Ischiát, majd Talamonét és Grossetot. Mintha ennyi baj nem lett volna elég, az év vége felé nagy szerencsétlenség érte az Anjou-házat. A király (Roberto) fia, Carlo az év november 9-én meghalt, Carlo felesége pedig megszülte második lányát. Így Robertsonak két lányunokája maradt örökösül, tehát semmi reménye nem maradt arra, hogy fiúutódja legyen: Giovanna (Johanna) és húga, Mária jelenthette Anjou Róbert (Roberto) utódlását. Boccaccio egyik levelében leírja, hogyan nézte végig Roberto fia halálát „kövé vált tekintettel, szótlanul és rezdületlenül”. [...] Petrarca szerint ugyanaznap az államférfiakat magához kérte „és ott megrendítő beszédet tartott”. De a Croniaca di Partenopéban² az áll, hogy a kalábriai herceg a halál hírére „a szerencsétlen azt kiáltotta az udvarnak: *Cecidit corona capitis mei! Vae nobis, vae mihi!*” („Leesett a korona fejemről! Jaj nekünk, jaj nekem!”) Ezzel szemben biztosra vehető, hogy ekkora kétségbeesést ábrázolni csak a krónikák hagyományai kívánhattak meg, az utólagos következmények és a kialakult krízis hatására. Azt sem lehet kizárni, hogy a király már előre láthatta a veszélyeket, amelyek a kormányzatra és családjára vártak, s két oka is volt a keserűsége: kedves fiának elvesztése egyrészt, másrészt az, hogy uralkodóként gyakorlatilag örökös nélkül maradt.

A trónutódlás

[...] A következő nyár újabb gondokat hozott az ellenséges támadások miatt, amelyek a tირréni partot érintették, a rákövetkező hónapok pedig az állandósuló inség miatt. A Bajor Lajos fenyegetőzésével kezdődő időszaknak végül is a pisai békekötés vetett véget 1330. június 21-én. Így Roberto ismét foglalkozhatott a trónutódlás kérdésével. Mivel örökösként csak a két lány jöhetett szóba, s nem lehetett az özvegytől fiút remélni (Nápolyban tréfát üztek Sancia terméketlenségéből, mint ez kitűnik Boccaccio Franceschino de Bardihoz írott leveléből), Roberto jónak látta testvérét, Filippet (Tarantoi Fülöp) kizárni a hatalomból, s vele együtt annak fiát, Robertót is (aki 1320 körül született), hogy a tarantói Anjou-ág és a magyar Anjou-ág ne kerüljön konfliktusba. A magyar trónkövetelést igyekezett semlegesíteni azáltal, hogy a lányunokák és Károly Róbert fiai közötti barátkozást támogatta. [...] Szándéka szerint Károly Róbert érvényesíteni akarta örökösödési jogát, amelyet – véleménye szerint – már Roberto is jogtalanul birtokolt. El akarva kerülni a veszélyt, ami ebből a nápolyi udvarra származhatott volna, Roberto

¹ Az itt közölt szöveg a kötet 174–254. oldalairól való.

² Partenope = Nápoly régi (görög) belvárosának a neve.

szükségét látta, hogy a magyar udvart kompromisszummal tegye érdekeltté egy rendezett utódlásban: Roberto unokái és a magyar király fiai közötti házassággal ki lehetett volna kerülni a trónkövetelést, tisztázatlanul hagyva a feltételeket, amelyek a férjet illették volna a nápolyi uralkodó mellett. Ilyen tárgyalások a két udvar között folyamatban voltak már 1329-ben is. 1330 novemberében a király összehívta a Castel Nuovo nagytermébe testvérét, Giovannit, annak három fiát (Carlo, Luigi, Roberto), a prelátusokat, hercegeket, bárókat, a nápolyi polgármestert és a város képviselőit, több támogatóját, barátokat és a külföldi államok követeit. Az egybegyűlték előtt beszédet tartott, ahol bejelentette, hogy férfi-örökös híján Johannát (Giovanna) tekinti örökösének, másodsorban pedig annak húgát, Mariát. Tarantói Fülöp (Filippo) ezzel nem értett egyet, mivel őt és fiait kizárták az öröklésből, ő azonban 1331-ben meghalt. Özvegye viszont három fia közül egyiket Giovanna férjéül ajánlotta. De az előrehaladott tárgyalások során Nagy Lajost Giovannával, Endrét Máriával háziasították volna össze. Mivel azonban Lajos a magyar trón örököse volt, később Endrét szemelték ki Giovannának, Lajos kapta volna Mariát. Utóbbi házasság azonban „elhalasztódott”.

1331. március 3-án a főurak felesküszenek Roberto rendelkezésére, amely szerint Giovanna (Johanna) lesz az örökös. Másik testvére, Filippo (Fülöp) nem esküszik fel, mivel őt és utódait Roberto kizárta az örökösödésből. Filippo azonban ugyanabban az évben meghalt. A harmincas éveiben lévő özvegye, Caterina di Courtenay a pápához fordul, hogy megakadályozza a magyar Anjouk beházasodását. Ugyanakkor felajánlja három fia közül valamelyiket Giovannának férjül.

Károly Róbert magyar király 1332-ben elhalasztja nápolyi útját a trónörökös özvegyének halála miatt. 1333 szeptemberében azonban nagy és fényes kísérettel érkezik, s Roberto az ő tiszteletére eléje megy „a nolai mezőre, ahol a Nostra Donnának szentelt templomot Károly Róbert tiszteletére, a két család összekapcsolódása örökös emlékezetére” (Villani) avatja fel. Nápolyba ünnepélyesen vonulnak be szeptember 18-án, a magyar és olasz méltóságok egymás mellett haladnak a menetben a virágokkal és lobogókkal díszített utcákon át. Másnap tartják az eljegyzést, ekkor Roberto díszbeszédet tart, sok bibliai idézettel. Az ünnepségek napokon át tartottak, 50 000 angolna és egyéb hal kerül terítékre a környező tavakból. Mindez rendkívül sok pénzt emésztett fel. Endre 6, Giovanna 7 éves, mikor mint jegyesekek összeköltöztek. Az esküvőre 1342-ben kerül sor, ezek szerint Endre akkor 15, Giovanna 16 éves.

Az egyének és a tömegek eldurvulása (Huizinga szavával élve) általános jelenség volt abban az időben – nemcsak Nápolyban, hanem az egész Nyugaton – az udvarok perlekedésében, a tömegmozgalomban és a brigantizmusban egyaránt. Így lett Giovanna uralkodásának ideje az olasz Dél történetében a legrosszabb időszak. Ha az ingatag, gyenge valaki helyett, mint amilyen Giovanna volt, egy erélyes és intelligens uralkodó került volna a trónra, a különböző problémák megoldhatók, a krízis jelei kezelhetők lettek volna. Maga Giovanna panaszkolta, miért is nem született férfinak. De Roberto utódlásának kérdése eldöntött dolog volt – mint a fentiekből is kitűnt –, az uralkodó elfoglalta a helyét a trónon, s olyan volt, amilyen, nem léphette át saját árnyékát. Gyengeségéhez hozzájárult, hogy az unokatestvérek állandóan zaklatták, a különböző kamarillák mindenfelől bujtogatták, továbbá őse rendelete szerint s személyes ellenszenvé révén nem kívánta megosztani a hatalmat férjével (ha az elsővel nem, legalább a másodikkal megoszthatta volna, avagy elhatározhatta volna, hogy özvegy marad, aki egy jó képességű miniszter segítségével kormányoz). A trónöröklés kényes kérdését sem rendezte (utódja a húga, Mária lehetett volna). Giovanna 17 éves korában került a trónra. Nagypja szándéka szerint meg kellett volna kísérelnie központi erővé lennie, egyházi gyámkodás nélkül. Ebből az is következik, hogy feladata igen nehéz volt, különös tekintettel fiatal korára és tapasztalatlanságára.

Tanácsadói egyben egyetértettek: a személyes problémát a „kényelmetlen és semmirekellő” magyar férj „eltávolításával” kellene megoldani, s helyét vagy a tarantói vagy a durazzói család egyik tagjával betölteni. [...] Az Endrét körülvevő magyarok tekintetében megemlítendő, hogy Roberto küldött hozzá válogatott és előkelő nemesembereket (Andrea Caracciolo, Pietro Minutolo, Giovanni Barrili). Ennek örülnie kellett volna, mert érdeke volt az egyetértést Giovannával és a nápolyi udvarral kialakítani, ő ezt mégis nyomasztó ellenőrzésnek foghatta fel, s idegenné érezhette magát az idegenek között. Egy kis kört alakított ki magyar barátaiból, s ezek után bizonyos fokig könnyebb lett elviselnie a családjá és országá iránt érzett nosztalgiát. Külön öröm lett számára édesanyjának, Erzsébet királynénak (Károly Róbert özvegyének) tervezett látogatása Nápolyba, melynek célja volt Endre királyi rangra emelése és a hatalomból való részesedése, amit azonban Roberto végrendelete világosan megtiltott. Pedig ezt a célt szolgálhatta a magyar díszkíséret felvonultatása: királyi titulust és funkciót Endrének! Az említett (tűntető) felvonulás dátuma: 1343. július 24.

Giovanna, aki szigorú, zárdái nevelést kapott, a Castel Nuovóban vidám luxuséletet élt, költekezett, pazarolt, szépségét csodáltatta. amikor jólöltözöten kilovagolt a városba. Semmi nyoma nincs annak, hogy tanult vagy leendő feladataira felkészült volna. Néha foglalkozott építkezéseinek megtekintésével. Beszède, gondolkodásmódja nagyon hamar alkalmazkodott a nápolyiakéhoz; levelezésében is a nápolyi nyelvjárást használta. A nápolyiak hamar elfogadták és „sovrana naturale”-nak nevezték őt.

A királyság bukása

Giovanna uralkodásának kezdetén nem mutatkoztak nehézségek vagy megrázkódtatások. Ugyan az Egyháznak, illetve a pápai udvarnak, s bizonyos más nápolyi köröknek rosszul esett, hogy őket Nápolyban kizárták a kormányzástól, ám VI. Kelemen pápa nagyvonalúnak és türelmesnek mutatkozott, s amíg nem volt reá szükség, nem avatkozott be a kormányzás ügyeibe, kívárta a dolgok alakulását. Az alkalom meg is jött: s ez éppen Giovannának és férjének, Endrének, illetve „pártjaiknak” az ellentétéből következett. A magyarországi Endrével kötött házassága nehéz és látszólag megoldhatatlan helyzetbe hozta Giovannát, miután Roberto végrendelete a férj, vagyis Endre szerepét formális képviselőre korlátozta. Eközben Endre, rokonsága biztatására és sürgetésére nemcsak a hálósoba, hanem a hatalom megosztását is kívánta. Ám a királyi tanács minden olyan változtatást, ami a hagyatéki rendelkezéssel ellentétben állt, visszautasított. Erzsébet özvegy királyné azért utazott Nápolyba, hogy támogassa fia követelését. Manfredoniában szállt partra, anya és fia Beneventóban találkoztak. A bonyolult udvari ceremónia szerint Giovanna anyósa fogadására Sommába ment. Ott tisztelettel fogadta Erzsébetet, de hatalmi jelvényeinek viselésétől nem tartóztatta magát, koronával a fején üdvözölte őt. Július 24-én Erzsébet Nápolyba ért, a Castel Nuovóban fogadták.

A tárgyalások kezdetén úgy tűnt, hogy a királyi tanács és maga a királynő hagyják meggyőzteni magukat az Endre mellett szóló érvektől. Nehéz megérteni, hogy miért történt ez. Vajon volt-e valami, amit önmaguknak szemükre vehettek volna? Az is lehet, hogy a magyarok olyan hevesen léptek fel, sürgették céljuk elérését, hogy e pillanatban célszerűnek mutatkozott meghátrálni, a súlyosabb következmények elkerülése végett. Ám azt sem lehet kizárni, hogy ez a lépés alkalmasnak tűnt az unokatestvérek igényeinek féken tartására, főként a durazzoiakéra. Az udvaron belüli ellentétek bonyolultak és veszedelmesek voltak, így a Kuria súlyosabb esetnek ítélte, mint előzőleg. A pápa ezek után elhatározta, hogy legátust küld, aki a Királyi Tanácsot kikapcsolva átveszi az államügyek energikus vezetését. A pápa döntése valamennyi irányzat képviselőjét sértette, mert a legátus nemcsak a királynő semlegesítésére törekedett, hanem a Királyi Tanács szétverésére is. Végső fokon Roberto végrendelete érvényét veszítette, ami pedig az aktuális politikai szerkezet alapját jelentette. A maga részéről a pápa morális indítékkal alapozta meg intézkedéseit, az udvar rendezetlenségére, a pártok ellentéteire hivatkozva, amelyek komoly nehézséget okoztak az egész országban.

Utólagosan elemezve látható, hogy a nápolyi udvar Roberto rendelkezéseivel összhangban meg akart szabadulni az Egyház gyámkodásától még akkor is, ha az jó szándékkal ismét be akart belügyeikbe avatkozni. A pápa végül is Petrarcat bízta meg ezzel a feladattal, aki éppen ott kapta meg néhány évvel korábban a költők koronáját (a babérkoszorút). De milyen más helyzettel szembesült Petrarca most, mint akkoriban! Mostani benyomásait az udvarban tapasztaltakról levélben írta meg Colonna kardinálisnak egy pesszimista beszámolóban. Mintha egy keleti államban lenne: a királynő fiatal és tapasztalatlan, s társai úgy tűntek számára, mint a bárányok a farkasok között. „Úgy tűnt, mintha Krisztust megvetnék, úgy mint Memfisben. Babilonban vagy Mekkában; együtt érzek veled. Te nemes Partenope2, mert olyan lett a város, mint a fentnevezettek, nincs itt hit és nincs igazság sem” – írja Petrarca. Meggyőződve arról, hogy a Királyi Tanács nem kizárólagosan felelős, hozzáveszi, hogy a királynő maga méltatlan és képtelen az uralkodásra. Leír egy szerzetest, aki képmutató „szörnyű, meztlábás alak, aki fedett fejfel járkal, hamis alávaló, büdös és alattomos figura, hiányos öltözkében, a neve: Roberto”. Roberto Miletosból: őt már láttuk a haldokló Roberto (király) környezetében. [...] Petrarca beszámolójából rögtön kitűnik, hogy küldetése nem járt sikerrel.

Ezek után a pápa nem késlekedett tekintélyét megmutatni, és 1343. november 28-án írt bullájában semmisnek nyilvánította Roberto hagyatéki intézkedéseit, megszüntette a Királyi Tanácsot, érvénytelennek nyilvánította a királynőnek az egyházra vonatkozó rendeleteit. Végül is a pápai akarat teljesült. Ezzel szemben a nápolyiak elérték, hogy „vicario pontificio”, azaz a pápa küldötte csak hat hónapig maradjon a kormányzat részese. Az egyezkedés során Endre megkapta a királyi címet (hatalom nélkül). Erzsébet ezzel nem elégedett meg, sőt fiát haza is akarta magával vinni, attól az előérettől vezettetve, hogy tragikus sors vár rá. De aztán megelégedett annyival, hogy Endrét Montescaliosio Bertrando vé-

delme alá helyezte. Giovanna ugyanakkor saját kamarillája befolyása alá került, Endre a magyar körben élt továbbra is. [...]

Közben megérkezett az új pápai meghatalmazott, Aimery de Chatelus. Munkáját támadta és akadályozta az udvar, a helyi érsek és a klérus is, de ő ellátta megbízatása szerinti feladatát, mégpedig hatékonyan. Kinevezte a pápa egyik bizalmasát (Altomonte Filippo Sangineto) főbírónak. Jó adminisztrátorával megkísérelte megakadályozni a szertelen pazarlást s kiigazítani a tévedéseket, amiket a tapasztalatlan uralkodónő követett el, aki az állami javakat és földeket elajándékozgatta. Leküzdötte a brigantizmust a városban és vidékén: a véres támadásokat maximálisan büntette. Nidoban és Capuaban a tettesek házat leromboltatta. Noha munkája eredményes volt, mégis elhagyta a várost 1345. május 24-én. Giovanna uralkodásának első évében kitüntek Anjou Roberto államrendjének súlyos hiányosságai, s hogy a Királyi Tanács is tévút volt céljainak elérésére.

Magyarországi Endre meggyilkoltatása

De Chatelus kardinális utódja Guglielmo Lamy lett, akit a pápa 1345. január 30-án nevezett ki, de most már csak megfigyelői minőségben. A pápai védelem így teljesen megszűnt, s így Giovanna udvara újra a rendezetlenség áldozata lett. Július 28-án meghalt a királynő anyja a Sta Croce kolostorban. Azonnal kitört az öröklési harc a hercegek között. Így Anjou Roberto testamentáris intézkedéséből nem maradt más, mint a szobra a Sta Chiaraban. Kevésel később Agnese di Périgord, a durazzoí ág feje is meghalt. [...] A hercegnőt nyilvánvalóan megmérgezték... [...] Bizonyos, hogy Agnese di Périgord halála Giovannát a tarantói család (valamelyik fiának) karjaiba taszította, s amennyire tudjuk, ez valószínűsíti azt a hipotézist, hogy erre az időre esik a magyarországi Endre meggyilkoltatásának terve. Caterina di Courtenay második fia, Luigi 25 éves volt, semmi karaktert nem lehetett felfedezni benne, s talán éppen ezért felelt meg Acciaiuoli terveinek, amiket nem ismerünk, azonban nyilvánvalóan a királynő tekintélyének csökkentésére és magyar férjének „eliminálására” irányultak. Az is nyilvánvaló, hogy Acciaiuoli és Caterina összejátszottak... [...]

Roberto de Cabanni szerepére is ki kell térnünk. [...] A királynő személyes bizalmasa volt. Egyik fia, Roberto de Cabanni, nem szűnő hírek szerint Giovanna szeretője volt. Mások szerint Giovanna szeretője Enrico Caracciolo lehetett, aki 1344 végéig vezető bíró volt Principato Ultraban, s akkora adományokkal látta el őt Giovanna, „hogy viszonyát nem titkolhatta”, egyben ő képviselte az udvarban a nápolyi előkelőségeket, akik nem akarták feladni befolyásukat a királynőre. De mit gondoljunk Giovanna érzelmeiről evvel vagy avval szemben? Közömbösségéről férjével szemben, akit nem szeretett? Ezen az utóbbi ponton a régi történétírók ecsetelik a helyzetet. Elsősorban Collenuccio, aki Endre megöletéséről írva kereken kijelenti: „az ok sokak számára az volt, hogy Andreas még nagyon fiatal volt, s nem volt ügyes a szerelmi ügyekben, ahogyan a királynő mértéktelen étvágya kívánta volna”. Giovannát második férje halálával kapcsolatban is úgy írja le, „mint akit semmi más nem érdekelt”. [...] Azonban ezek az intim dolgok nem követhetők a történétírók számára, s voltaképpen származhatnak a rossz nyelvectől is.

Itt meg kell állnunk és megkérdeznünk, ki és milyen is volt Endre, de miután nincs egyéb forrásunk, megelégszünk a kortársak vélekedésével. A magyarok, természetesen nyílt eszű és őszinte embernek írták le, s azt mondták, hogy éppen emiatt voltak ellentétei az udvarral, ahol frivol és korrupt élet folyt. VI. Kelemen pápa értékes és erkölcsös embernek tartotta, ugyanígy Petrarca, aki jónak és szelidnek írja le. Am Boccaccio számára rút és abnormális. Giovanna részéről annyit tudunk, hogy nem szerette s még kevésbé becsülte Endrét. Azt lehet gondolni, hogy a hosszú és hideg, formális jegyesség akadályozta a két gyermek közötti barátkozást, majd házasságuk egy rövid, lelkes időszak után elhidegültek egymástól. Ha ezek után ajánlották Giovannának, hogy megszabadítják férjétől, talán tetszhetett neki a terv. Elképzelhető az is, hogy Endre az őt ért megszégyenítésre sértődéssel válaszolt és bosszút tervezett. Amikor 1345 tavaszán elterjedt a híre, hogy a királynő terhes, ez a hír felrázta a magyar trónkövetelő tábor, akik egyre sürgették Endre királyságát: ugyanígy sürgössé vált az ellentábornak őt kikapcsolni a konkurenciából. Tény az, hogy a pápai leiratot, amely a megkoronázásukra vonatkozott, nap mint nap várták. A szeptember 18-ról 19-re virradó éjjelen Endrét meggyilkolták. Ekkor 18 éves volt. A pápai leiratok dátumai: szeptember 20. és 21. (Avignon).

A büntényt hallatlan cinizmussal és vad, hideg kegyetlenséggel hajtották végre. Egy rövid tartózkodás után Castellamareből visszatérőben Aversában vett szállást Giovanna és Endre, a királyi villában, amely a Szent Péter-rend kolostorának közelében épült. Szeptember 18-án éjjel egy első emeleti szobában aludtak, amely egy zárt folyosón át egy kertre nézett. Az éj folyamán valaki Endre nevét szólította,

ő kiment, azon nyomban megtámadták, vadul ütlelni kezdték a körülállók. Kétségbeesetten védekezett (később a szájában találtak egy nagy izomdarabot, amit ellenfelének a vállából harapott ki); majd lerántották a balkonról, vad dühvel, lábainál s nemi szerveinél fogva, rettenetes hasi sebeket okozva ölték meg.

De mit tett ekközben a királynő? Magatartását – és a felelősségét is – sokféleképpen írják le. A tárgyilagosság kedvéért arra szorítokozunk, hogy ismertetjük latin nyelvű levelének fordítását, amelyet három nappal a gyilkosság után Firenzének, Sienának és a feltevés szerint több más államnak is megküldtek az ő neve alatt: „E hó 18-án, amikor eljött az ideje, hogy aludni menjünk, a mi férjünk lement a szomszédos parkba, a hálószobánk folyosójára az aversai házunkban, elővigyázatlanul és minden óvatosságot mellőzve, vagy inkább, mint egy fiatalember, aki nem hallgatva a jó tanácsra, egy bizonyos órában, fiatal korának sürgős szükségletét intézendő, kíséret nélkül, sőt az ajtót is csak vállával csukva be. Mi vártuk, hogy visszatér, de, miután késő lett, elaludtunk. A nevelőnője elment keresésére, s akkor megfojtva találta meg a fal közelében... [...] A gyalázatos tettes, mielőtt a végső büntetését megkapta, azzal indokolta meg tettét, hogy meggyűlölte őt.”

Persze, az sem biztos, hogy valóban Giovanna írta vagy íratta a levelet, talán hamisítványról van szó. Lehet az is, hogy környezete és ő együtt írták, ami voltaképpen egy „excusatio non petita”-nak számít (= kéretlen mentegetőzés). A levél a gyilkost meg is nevezi, állítólag Endre kamarása volt: Tommaso Mambriccio. Őt már a munkaköre is predestinálta volna arra, hogy bűnös, avagy ráfogják a gyilkosságot, így azonnal letartóztatták. Carlo di Artus és conte di Terlizzi de Denisys parancsára kivallatásnak vetették alá, míg ki nem vallotta, amit hallani akartak tőle, bár tartottak attól, hogy olyasmit is elmond, ami kínos lehetett, vagy éppen ártatlanságát hangoztatta volna. Így a biztonság kedvéért elhallgattatták, majd egy kordében megkötözve vitték végig Aversa utcáin, és szeptember 20-án kivégezték, előbb azonban kivágták a nyelvét.

A mi alapos gyanúnk a Chronicon Suessanum szerzője – aki Mantova velencei követe –, valamint Domenico di Gravina számára abszolút bizonyosság volt. Természetesen kapott egy ilyen értesítést a pápaság és a magyar királyi udvar is. Távol vagyunk attól, hogy bizonyosra vehetnénk Mambriccio gyilkos voltát, már csak az ő gyors kivégzése miatt is, de továbbra is fennállt a gyanú, amely szerint Giovannát a bűntény részesének gondolták, továbbá testvérét, Mariát is, Tarantói Robertet, Durazzo Károlyt és többeket, akik „igyekeztek vagy igyekeznek megszerezni Szicília fennhatóságát”. A harag főként Giovannára irányul a magyarok részéről, aki Endre magzatát hordozza – írja majd száz évvel később is Collenuccio. De sem Nagy Lajos nem szolgál bizonyítékokkal, sem a pápa nem vádolta meg Johannát azzal, hogy ő letette volna meg férjét, Tristan Caracciolo, Giovanna meggyőződéses védelmezője is hitt abban, hogy Giovanna részese volt ennek az összeesküvésnek... [...] Unokatestvérét, Luigi di Tarantot (későbbi férjét), akinek útját a trónhoz Endre halála nagyon megkönnyítette, valószínűleg Nicola Acciaiuoli támogatta, akit kettős szál is fűzött hozzájuk. A jelek arra mutatnak, hogy gondolkodni lehet conte Carlo Artusra és fiára, Bertrandra, akik lefoglalták Endrét, miközben mások üttöttek-verték, s akiknek nagyon sürgős volt elítélni Mambricciót – így gondolta Domenico da Gravina is. Ezenfelül többeknek érdekét szolgálta a merénylet részleteinek eltitkolása. Durazzo Károly, hogy kompromittálja Giovannát, s hatalmától megfoszthassa, hamarosan kapcsolatba lépett a magyar királlyal, és bosszút kívánt a gyilkosságért. Luigi di Taranto, aki már befészkelődött S. Elmo várába, szemvetet a Castel Nuovora. VI. Kelemen pápa félt fényt deríteni a bűntényre, főként mert a megkoronáztatás késedelme miatt részben felelősnek érezhette a pápai udvar, s ha a pápaság részbeni felelőssége kiderült volna, akkor nem tehetett volna eleget a magyar udvar követelésének amely a vétkesek azonnali és szigorú megbüntetését kívánta. A pápa így ünnepélyesen elrendelte a nyomozást és a bűnösök elfogatását.

Karácsony éjjelén megszületett Giovanna kislánya, Martell Károly a Castel Nuovoban. A magyar udvar felé captatio benevolentiae gyanánt bejelentették, hogy ő lesz a trónörökös, de alig hihető, hogy ez a gesztus enyhítette volna az udvar haragját.

Az 1346. márciusi felkelés

A nápolyi népfelkelés arra vezethető vissza, hogy a pápai dekrétum értelmében elfoglalták a feltételezett „királygyilkosokat” és törvény elé állították őket. Leonardo érdeme, hogy felderítette és rekonstruálta a Nápolyban történeteket, főként a Szentszék segítségével. A hercegek és a pápa küldöttei is felizgatták a lakosságot, akiket az udvar hitványsága amúgy is feszültségben tartott. Az elfogottakat nyilvános kivallatásnak vetették alá és nyilvánosan – de nem hallhatóan – kérdezték ki. A fegyverviselést betil-

tották. A kihallgatottakat leginkább a vétekesek felsorolására akarták felhasználni. A szabadban összegyűlt nép ordította, Giovannát az összeesküvés aktív részeseinek tartották, sőt örömlánynak nevezték, gyakran halált kiáltottak rá. [...] Közben nem volt bizonyos, hogy a várban tartózkodott-e. De a tömegnek ez mit sem számított, mert a királynőnek hivatalosan ott kellett volna lennie. A lázadók primitív fegyverrel próbálták a hatalmas várat támadni, onnan azonban nyilzápor felelt a próbálkozásra. A veszteségek a támadókat kissé lehűtötték, a mérsékeltek abbahagyták a harcot, mások eltávoztak a nyilak hatóköréből. A vallatások eredményét a jegyző este a balkonról kihirdette, számos előkelőség és ismert személy szerepelt a listán: di Terlizzi Gasso de Denisy, Roberto de Cabanni, Giovanni és Restaino Lagonessa. Carlo Artus, fiával Bertrandoval. [...] Nicola Mambriccio stb. A tömeg izgatottsága egyre növekedett. Ennek mértékében nőtt a félelem a váron belül, nemcsak a támadás miatt, hanem mert a királynő döntésétől függött a sorsuk, továbbá mert voltak az öreg Robertónak hívei, akik külön csoportot alkottak a váron belül. [...] Amikor a tömeg látta, hogy a várral nem bíznak, akkor a megvádoltak házaikhoz menve azokat lerombolták, vagy felgyújtották (pl. Artus házát), kifosztották; ugyanígy G. da Catania házát, akit Filippa rokonának és szövetségeseinek tartottak.

A harmadik naptól kezdve a várban már nem volt elég élelmiszer, az ellenállás megtört. A támadók közt is voltak, akik az avignoni utasítás szerint véget akartak vetni a nyugtalanságnak. Kompromisszum született, amely szerint azokat, akik vádemelés alá estek a királygyilkosság miatt, összegyűjtötték, hogy majd a törvényes bíróság előtt feleljenek tetteikért. Így ezeknek a lincselését is megelőzheték. Egy út maradt csak nyitva: a tenger felé. Catanzaro, Caracciolo és a két Artus más úton menekültek ki. A többi fogoly Ugo de Balzo hajójára került, s ott folytatódta a kínvallatások; a parttól nem messze – írja le Boccaccio – „kihegyezett és szögekkel hegyesített fagerendákkal szurkálva kínozták Filippát, Sanciót és Robertot a nép szemelátára. Hogy mit vallottak, azt nem lehetett hallani a partról.” (Boccaccio: De casibus virorum illustrium). A vallatások nagyon kimerítőek voltak a megkínzottak számára. A hercegek nem akarták elmulasztani, hogy saját fülükkel hallják a vallomásokat, ezért palotájukba vitették, s ott újabb kínvallatásoknak vetették alá ki őket. A királynő küldöttivel tiltakozott ez ellen. Így begyűjtötték a foglyokat a Castel dell’ Ovoba, s ott egy kissé nyugalmat találtak, noha felkészülhettek arra, hogy kegyetlen sors vár rájuk.

Miközben ez történt Nápolyban, már elterjedt a híre, hogy Lajos magyar király büntető hadjáratot határozott el fivére gyilkosai ellen; előbb azonban meg kellett szabadítania Zárát a velencei megszállás alól, így a hadjárat Nápoly ellen halasztást szenvedett. A pápai udvar kívánságára kivégezték Endre feltelezett gyilkosait: Gasso de Denisy, Roberto és Sancia de’ Cabanni és Nicola da Melizzano, akik „vallottak”. Ezzel akarták kielégíteni és megbékíteni Lajos királyt. [...] A két Artust megfosztották vagyronuktól, a Lagonessa testvéreket börtönben tartották, ahol már júliusban meg is haltak. A kivégzések augusztus 2-án kezdődtek nagy nyilvánosság előtt, az utca népe leköpte és követ dobálta meg őket, a hóhérok meg kínzás után nagy kegyetlenséggel ölték meg őket. Boccaccio a tömegőrület azzal illesztrálja, hogy kannibalizmus is előfordult, vagy a halottakat az utcán hagyták... Az idős Filippa börtönben halt meg, Sanciót máglyán égették meg, Roberto de’ Cabanni már azelőtt meghalt, mielőtt a vesztőhelyet elérte volna.

A magyarok hadjárata

November 20-án új pápai nuncius érkezett Nápolyba: Bertrand de Deux. Ő is csak megfigyelőként, de ebben a minőségében is azzal a megbízatással, hogy – amennyire tud – teremtse rendet és nyújtsa elégtételt a magyar királynak, hogy elejét vegye Nagy Lajos bosszúhadjáratának. Másrészt felszólította a főurakat, hogy biztonság kedvéért készüljenek fel a magyarok esetleges támadására, amit a jelek szerint sem az Endre előtti tiszteletadás, sem a bűnösök kivégzése nem látszott megakadályozni.

1347 tavaszán már Itáliába értek a magyar csapatok, az Abruzzokon át, a provincia nagyobb részét elfoglalva. Újra tumultus alakult ki, és ismétlődtek a hangok, hogy előző évi kivégzések nem a tényleges tetteseket érintették. A királynőről meg azt suttogták, hogy viszonya lett Enrico Caraccioloval. Tommaso de Iacca szabómester vásznat festett: akasztott embert gyilkosai körében. Caracciolo kiment a várból elfogatta őt, és a vár hidjára azonnal felakasztatta. Ezekről az abnormális jelenetekről és örültségekről a pápai legátus beszámolt a pápának, hozzátéve azt is, hogy Giovanna milyen pazarló módon gazdálkodik. „Magánélete szegycmenteljes folt” az ő szemében, mivel több szeretőt is tart. Azt ajánlja, hogy a pápa „húzza meg a gyeplőt, s vegye át a kormányzást”. Ez a zavar csak kedvezett Luigi di Tarantónak, aki megszabadult riválisaitól, augusztus 15-én kíséretével beköltözött a várba és kihirdette, hogy feleségül veszi Johannát. Augusztus 22-én eljegyezte a királynőt. Mindezt a béke ígretének

könyvelték el, s ünnepségeket rendeztek ennek örömére. Szeptember 9-én házasságot kötöttek. Carlo di Durazzo természetesen gyűlölte Luigi di Tarantót, miután elnyerte az uralkodónó kezét.

Ugyanakkor Peralta admirális végigpusztítja a tirreni partokat, s egyenesen a nápolyi öböl felé tart. Az ott kifejlesztett védelmi lánc ellenére ellenállás nélkül beveszi a kikötőt. A hírhözök szicíliai hajókról beszélnek. A tömeg: „Facciati pace, ché non potiamo omni iorno comportari quisti simili invasioni e guerri!” (legyen béke, mert nem lehet naponta kibírni a folytonos inváziókat és háborúkat!). A nápolyiak kétségbeesnek, mert nem akarnak kétfrontos háborúba keveredni. [...] Peraltával tárgyalnak és odaadják neki Sziciliát, oda delegációt küldenek a béke megkötésére.

1347 vége felé megérkeznek a magyar előőrsök. [...] Nagy Lajosnak az a híre, hogy nagy és igazságos, valamint békét kedvelő és pártoló, nagyvonalú uralkodó. A nápolyi udvarban rokonszenveztek vele. Azt is számításba vették, hogy Károly Róbertnek, az első magyar Anjou-királynak a fia. Minduntalan felmerült, hogy nem tudná-e a nápolyi királyság régi fényét megújítani ennyi dekadencia ellenére is. Még Boccaccio is, aki nagy tisztelője volt az öreg Roberto királynak, és feledhetetlen tapasztalatokkal kötődött Nápolyhoz, még ő is a rend és a béke helyreállításának tekintette Nagy Lajost.

Lassan megerősödött Nagy Lajos pártolóiak száma, főként azoké, akik a királynőt tettesként és árulóként kezelték, és követelték a jogrend helyreállítását egy jó és erőskezű király uralma alatt. Pártolói között kitűnt a Minutolo család. Ha igaz, akkor Ursillo Minutolo kanonok intézte Endre megkínzott testének temetését is. A fenyegetett helyzetben a királynő Tarantói Robertre és Durazzói Károlyra bízta a védelmét. Robert az Abruzzókba ment, hogy felvegye a harcot a támadókkal, Károly viszont jónak látta – a magyar előnyomulás miatt – Nagy Lajossal keresni a kapcsolatot.

Nagy Lajos Szentestén ért Aquilába, január 11-én Beneventoba. Itt elébe ment egy küldöttség és hódolt neki, elismervén őt a kormányzat új urának. A királynő számára minden elveszett. Ezután már csak a pápa védelmében reménykedett, s ettől kezdve nem hagyta el a Castel Nuovot. Ugyanakkor a bagnoli öbölben két felfegyverzett hajót tartott készenlében. A menekülést január 15-re tervezték. Ugyanakkor a magyarok Aversából Nápoly felé indultak el. A menekülés sikerült, először Porto Ercoleba értek, onnan menedéket a firenzeiektől kértek, de nem fogadták be őket. A királynő Avignonban találkozott testvérével, Máriával. [...] A nápolyiak küldöttei Aversába mentek és újból hódoltak Nagy Lajosnak, királyuként fogadták, ujjongtak és gratuláltak neki. (Domenico da Gravina: *Chronicon Suessanum*.) Lajos király azonban eselt gyanított, attól tartott, hogy Nápolyba belépve őt is meg akarják ölni. Durazzói Károlyra és néhány nápolyi polgárra gyanakodott, s két nappal később meghívta a hercegeket, és letartóztatta őket; személyzetüket kardélre hányta, házaikat kifosztatta. Január 23-án Durazzói Károlyt kényszerítette, hogy lóháton vezesse hóhérait Aversába. Nyilvánvaló volt, hogy ott helyben akarta megbosszulni Endre megöletését, s mivel Carlót tartotta a főbűnösnek, őt kihallgatás és kivallatás nélkül térdre kényszerítette és fejét vetette. Holttestét pedig a kertbe dobatta. Miután bosszút állt, visszatért Nápolyba.

A nápolyiak ellenállása

Endre halála után a város meghasonlott: a nép igazán megrendült a hirre, s igazságot követelt; míg az előkelőség a királynőt támogatta, igyekezett elmosni a nyomokat, takargatni a felelősséget. A nép bizonyos mértékben csodálattal fogadta Lajos királyt; noha tudták, hogy bosszúállásra érkezett, ugyanakkor azonban azt remélték, hogy helyreállítja a rendet és a z igazságszolgáltatást. A hercegek elfogatása, házaik kifosztása is elfogadható volt a szemükben. Ám Carlo di Durazzo halálát nagy kegyetlenségnek és summás bosszúállásnak tartották, s ez igaz is volt. Őt a városban szerették és tisztelték, s bizonyosan ő volt a legértékesebb tagja az udvarnak.

Nápolyi bevonulásakor Lajos harci öltözékben lépett fel, a felajánlott ajándékokat visszautasította mondván „armatus cum barbata in capite”, a három gazdagon hímzett köpenyt sem fogadta el: „nem kell a díszes köpenyek – mondta – csak a kardom és a fegyvereim, mert nem bízom bennetek!” Felvonulása útján az ajtókat és ablakokat becsukatta. A capuanai kapun át a Castel Nuovoba ment, ott bezárkózott s katonáinak a hadisarcból osztott. Január 27-én parlamenti ülést hívtak össze, ahol elhatározták, hogy megkoronázzák. A helyi fosztogatások, Lajos büszke, söt gögös magatartása, a fenyegetések stb. elegendőek voltak ahhoz, hogy a polgárság egyként szembeforduljon a „hódítóval” feledve a szociális ellentéteket és a királynő életmódjának kritizálását. Ezek a tényezők feszültséget okoztak, és újratertették a felkelés légkörét.

A magyar katonák tartották a felkelők dühétől, maga a király is óvatos lett, s a másnapi gyűlésre az urakat csak úgy engedték be, ha katonai kíséretük korlátozását elfogadták: a hercegek és prelátusok ki-

ANDREAE CAROLI UBERTI PANNONIAE REGIS F. (ilius)
 NAPOLETANOR. REGI.
 IONNAE UXORIS DOLO ET LAQUEO NECATO
 URSI MINUTULI PIETATE HIC RECONDITO
 NE REGIS CORPUS INSEPULTUM SEPULTUMVE NE FACINUS
 POSTERIS REMANERET
 FRANCISCUS BERNARDI F. CAP. CIUS
 SEPULCHRUM TITULUM NOMENQ:
 MORTUO ANNOS XIX
 MCCCXLV
 XIV KL O'CTOB.

séretében csak nyolc, a báróknak négy, a lovagoknak két kísérorjuk lehetett, de ezeknek csak a fele mehetett be a terembe, fegyvertelenül. [...] Lajos tudta, hogy a legtöbb előkelő család is ellene van. Sőt, állítólag katonái is elégedetlenkedtek a kilátásba helyezett szabadrablás elmaradása miatt.

A közbiztonság érdekében a nápolyi helytartó a perugiai Baglione de Baglionit kinevezte biztonsági főnöknek, míg az aquilai Camoaneschit – aki Nagy Lajos embere volt – felmentette tisztsége alól, és az Abruzzókba küldték szolgálatra. A nyugalom beálltával Nagy Lajos olyan aktivitásba kezdett, amely már nem felelt meg a „ragadozó ellenség” fogalmának. Jó néhány településről gondoskodott, lecsökkentette a Camera személyzetét, kártalanította a szeptemberi károsultakat, három monasteriumot donációkkal látott el stb. De a megtorlások végrehajtásában következetes volt, mint Corrado di Catanzaro esetében is, aki a kínok alatt kivallott „mindent, amit kívántak tőle”, majd olyan szekéren, amelynek kezei késekkel voltak kítűzdelve a vesztőhelyre vitték s még aznap sebeibe belehalt. [...] Ilyen kegyetlen események hatására a népből felmerült a kívánság, hogy Giovanna térjen vissza, álljon helyre a „természetes dinasztia” hatalma.

Nagy Lajos hadjárata nem minősíthető hódító hadjáratnak. Több hívet szerzett, pl. a helyi érseket, Giovanni Orsini-t s néhány előkelő családot, de a többiek, pl. a del Balzo vagy Sanseverino család a királynő hívei maradtak. Felütötte a fejét a pestis, ez külön siettetette Lajos király gyors visszatérését. Miu-tán ezt elhatározta, március végén visszahúzódott Nápolyból. [...] Helyetteseket nevezett ki Conrad Wolff di Wolfurt (olasz nevén Corrado Lupu) és annak testvére, Ulrich személyében. Utóbbi a Castel Nuovot kapta feladatul, a többi a magyarok vették át. Kb. 10-13 dandárnyi magyar sereg és ennek megfelelő loállomány maradt vissza. A király 1348. május 28-án behajózott a dalmát partok irányába. Legértékesebb zsákmányuk Anjou Roberto kedvelt és nagy költségen vásárolt, igen értékes kódexgyűjteménye volt, amely állítólag egy hajótörés során az Adria-i tengerben veszett el. [...]

A magyar fordítás:

ENDRE KÁROLY HUBERTUS A PANNON KIRÁLY F. (fia)
 A NÁPOLYI KIRÁLYNŐ JOHANNA FÉRJE
 AKIT CELESZÖVÉSSSEL TÖRBECSALVA MEGÖLTEK
 URSUS MINUTULUS GONDOSKODÁSÁBÓL
 TEMETETLEN TESTE VÉGSŐ NYUGALMÁT LELTE
 HOGY AZ UTÓKOR SZÁMÁRA A GAZTETTNEK
 NYOMA NE MARADJON
 FRANCISCUS BERNARDI F. CAP. CIUS
 A SIR ÉS A TITULUS TULAJDONOSA
 MEGHALT XIX ÉVESEN
 MCCCXLV
 XIV. K(a)L O'CTOB.

A kivonulás híre ámulat és bizonytalanság lépett fel a lakosságban. Június 10-én a herceg (?) egyházi lobogók alatt vonult be a városba, ujjongó tömeg kíséretében; ezúttal elfelejtették a királynő uralma alatt végbevitt jogtalanságokat, másrészt azt, hogy Nápolyban és környékén még sok megerősített vár volt a magyar sereg kezén. Egy héttel később a város előkelősegei már a királynő zászlaja alatt gyülekeztek. Giovannát és férjét külön küldöttség hívta meg a visszatérésre, s ez végül is megnyerte a lakosság tetszését. A küldöttség tagjai Sanseverino és testvére, L. Acciaiuoli, egy városi képviselő valamint Capua és Nido egy-egy képviselője voltak. Giovanna végül visszatérhetett.

A pápa már előző év márciusában engedélyezte Giovanna és Luigi di Taranto házasságát (ugyanakkor, amikor a Szentszék megvette Avignon városát). Most már csak Giovanna második fiának születését kellett megvárniuk. Július 28-án Marseille-ben hajóra szálltak, s augusztus 17-én elérték Nápolyt. Mivel sok vár még magyar kézen volt, csak Carmine felől közelíthették meg a fővárost. Először a Dómba mentek, majd vidáman és ünnepélyesen „cum maximo fasto et maxima honore” (Villani: Cronaca) vonultak végig a városon. A nép a pestist is elfelejtette (?), sokszorosan ünnepelték az uralkodópárt, mint „nostrī signori legitīmī”-t. A tüntető felvonulás fényét a kereskedők céhe támogatta: „A firenzei, sienai, luccai kereskedők mellett a genovai, provenzai és egyéb idegenek remek anyagokból (selyem, bársony) készült díszes ruhákban léptek fel, és nagy súlyt adtak a felvonulásnak.” A tüntetésnek az volt a célja, hogy tetszést váltsanak ki az uralkodó-párból. Most már azon kezdtek gondolkodni, hogyan kellene megszabadulni a Nápolyt és környékét (Acerra, Aversa, Capua, Sessa, illetve Montecassino) megszállóktól. A magyar csapatok nem mentek ki sem a Castel dell’Ovoból, sem a Castel Nuovoból. Giovanna megpróbálta „megvásárolni” Wolffurtot, de eredménytelenül. Mindkét várból csak az éhínség űzte ki a magyar csapatokat, úgyhogy a királynő csupán 1349. január 17-én vonulhatott be a várba, a lakásába.

A békekötés

Az 1347 és 1348 között lezajló első itáliai hadjáratot követte egy második. Az első hadjáratot nemcsak „hosszúhadjáratnak” tartották, hanem Nagy Lajos hatalomátvétellel irányuló igénybejelentésének is, hiszen felfogása és mások szerint is az Anjou-családhoz való tartozása révén ő volt a jogos örökös a nápolyi trónnak, már Johanna uralomra lépése előtt is. Noha a pápa, VI. Kelemen 1346-ban és azután is biztosítja őt arról, hogy a gyilkosságban bűnösök és bűnrészesek ellen megindítja a pert, ez mégis vonatottan halad, sőt azon túl már követet sem küld Budára. 1349-ben Nagy Lajos ismét sürgeti a per folytatását, Johanna eltávolítását, s megismétli igényét a szicíliai királyi trónra. Közben engedményekre, Nápoly átadására is hajlandó lenne, ha a pápa közvetlen uralma alá venné azt, ez feltételeznél ugyanis Johanna hatalmának megszűnését.

Amikor a magyar csapatok legnagyobb győzelmüket aratják Nápoly és Aversa között, akkor érkezik Guido bíboros Budára (1349). Ebben az időben üti fel fejét Európa-szerte a pestis, amibe Nagy Lajos fiatal felesége (Luxemburgi Margit) belehal, és amiből a király is csak súlyos betegség árán gyógyul fel. A megözvegyült király később azt tervezi, hogy elveszi Durazzói Károly (Carlo) özvegyét, Máriát (Johanna húgát és örökösét!), ám a pápa ezt nem engedélyezi, így István öccséhez kívánja feleségül adni Máriát nyilván azzal a hátsó szándékkal, hogy Johanna elítéltetése és hatalomfosztása után a család mégis részesülhetne a nápolyi királyi hatalomból.

Nagy Lajos teljes felépülése után, 1350-ben indul a hadjárat Itáliában. Serege 15 000 magyar katonából, 8000 német és 4000 olasz zsoldosból áll. A németeket később el kell bocsátania, mert megbízhatatlanok, fegyelmetlenek és garázdák. A pápa most is halogatja a döntést, Johanna híveinek Provenzában (a mai Provence, Marseille környékén) kell ezt megvárniuk, Lajosnak pedig Budára kell mennie a pápa kívánalmai szerint.

A béketárgyalások nehezen haladnak, mivel Johanna nem akarja teljesíteni a pápa feltételeit, aki erre azzal fenyegeti meg, hogy nem vállalja tovább a béke közvetítését. Nagy Lajos sokkal engedékenyebb – oka volt rá bőven –, de jogairól elvben nem mond le. Bár személyesen nem kívánta gyakorolni a hatalmat, utódai számára azonban biztosítani kívánta azt. Így 1352 októberében kötött meg a béke a két fél között. VI. Kelemen pápa két hónappal később meghalt.

Carlo De Frede

Irodalom: *Leonard, E. G.*: Storia di Napoli III. 1967. 174–254. old. Societa editrice Storia di Napoli. Biblioteca Nazionale di Napoli. – *Hóman Bálint*: A magyar nagyhatalom. – *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet III. Bp. 1934. – *Hóman Bálint*: Gli Angioini di Napoli in Ungheria. Roma 1938. – *Arany János*: Toldi szerelme.

Egy doroszlói katona feljegyzései az első világháborúból¹

Évtizedeken át kallódó notesz jegyzetanyaga enged bepillantást abba a világba, amelyben a „Mlada Bosna” illegális szerb politikai szervezet merénylőjeként Gavriló Princip, pisztolyával kioltotta a Monarchia trónörökösének, Ferenc Ferdinándnak és feleségének az életét.

A merénylet kapcsán indított bosszúhadjáratról a legmerészebb jóslatok sem feltételezték, hogy világháborúhoz vezet, amelynek végét a monarchia széthullása és a trianoni békediktátum jelentik.

A háború

Vasárnap van. Amikor készültem a községbe, dobolják hogy Öfensége elrendelte a részleges mozgósítást!

Volt is sürgés-forgás! Már aznap minden hadköteles férfinak jelentkeznie kellett és a fiatalabb korúak már hétfőn, azaz 1914. július 27-én útnak indultak. Mi pedig kedden azaz július 28-án reggel indultunk.

Elég nehéz búcsúzás volt a családtagoktól. Mindez azonban hamar feledésbe ment és a szomorú elválást víg, hazafias mámor váltotta föl. 1914. július 28-án reggel mi már a szomszéd község: Szond vasútállomásán vagyunk. Pár perce, hogy elment egy katonavonat és így csak 10-11 óra körül bírtunk útnak indulni. De az a vonat úgy ment, hogy az ember azt hitte, hogy talán meg sem áll Pestig. Csak annyit várokazott, amíg a másik vonat beért és éjfél után 2-3 óra közt főt is voltunk a fővárosban.

Volt nagy éljenzés és öröm, amikor egyik vagy a másik csapat találkozott. Pesten a nép éljenzett, a fiatalság pedig fáklvás menetet rendezett. Mivel mi nem akartuk időnket az utcán tölteni, egy rendőr tanácsára, bementünk egy kávéházba, a központi vasútállomástól jobbra, azaz szemben a Hernád utca sarkával. Így az egész társaság együtt sört meg kávét rendelt, ami szokatlanul drága volt, mert a falusi vendég nemigen szokta ezeket a magas árakat.

Lassan aztán megvirradt és fölkerestük a sorozó bizottságot. Kiknek ajánlati lapjuk volt, azokat a szegényeket harctérre internálták. A többi pedig a Damjanich utcában levő iskolában várta a sorát. Végre pénteken, vagyis július 31-én mi is sorra kerültünk. Voltak néhányan olyanok is, akik mint számfelétiek, haza lettek bocsájtva. No de nem sokáig tartott a rózsás szabadság, mert megint be lettek hívva. Akik pedig ottmaradtak, azok pár napig civilben töltötték a gyakorlatot és csak három hét elteltével kaptunk, közötti villamos-személyzet által levetett, ócska egyenruhát, azaz csak blúzt. Most aztán jól ki volt állítva a hadsereg! Némely része cipőben, a másik boeskorban meg papucsban járt. Felszerelés a Vendli fegyver volt, régi fehér-vászon borjúval.

Naponta egy kis fegyverfogás és egyéb gyakorlatok voltak. Az étkezés a Városliget melletti Hungária kertben volt, első napokban csak ebéd, később vacsora is, de a nagy távolság miatt sokszor nem ment el a legénység – mert még nem volt üres a zsebje –, s a hentestől vásárolt méregdrága vacsorát.

Laktanyánk az Aradi-sarok Körner-féle iskolájában volt. Pár nap után a Hernád utcában voltunk, onnét a Szépművészeti Rajziskolába, majd pedig a Munkácsi utcasarokra helyeztek át. Később a Magyar Királyi Felső Iskolában voltunk, ami nagyon szép és modern iskola, pár nap után aztán utolsó itteni álmáshelyünkre: a Bujovszki utcai laktanyába kerültünk.

Tétényben voltunk lögyakorlatra, amikor jött a parancs, hogy rögtön bevonulni! Így minden ember csak két lövést adhatott le és rögtön vissza mentelt a csapat. A hadnagy úrtól tudtuk meg hogy elme-gyünk és azt mondta: Fiúk, danoljanak! Volt is danolás, aki tudott, csak azért mégis haza gondolt az ember a családjára.

Azon az egész éjszakán senkinek sem volt szabad lefeküdni, mert a hiányzó felszerelést osztották ki. Soha annyi káromkodás, mint azon az emlékezetes éjszakán, amikor Márton Jenő hadnagy úr legalább harmincszor fől sorakoztatott bennünket! Közben ezerszer elkerítette: az apád-anyád itt volt, ott volt...

¹ Stampfer Márton Doroszló, Bács Bodrogh megye, Petőfi utca 30/D. Kérem! Felkérem a tisztelt megtalálót, ha talán a jó lsten úgy akarná, hogy meghalnék, akkor a naplomat ezen arcképpel és a többi dolgaimmel együtt a fenti címre küldeni szíveskedjék.

Borzasztóan megvoltunk lepődve! Reggel aztán útnak indultunk, fölvirágozva, nemzeti szalaggal és nagy télikabátokkal, subával, szűrrel. Úgy festhettünk, mint valami munkás csapat.

1914. szeptember 5-én, szombati nap volt, amikor eljöttünk Budapestről. Mielőtt vonatra ültünk, megebédeltünk. Minden ember kapott egy kis darab húst, hozzá egy zöldpaprikát és ez volt az ebéd!

Senki sem mondta, merre visz a vonat? A vonatvezető úgy tudta, hogy „lefelé” megyünk. Nagy kerülővel Eszék és Vinkovci felé jöttünk. Útközben sok bajtársunkkal találkoztunk, akik már visszafelé jöttek Montenegróból meg Szerbiából. Az állomásokon folytonos éljenzéssel fogadtak. Eszéken lószalámit kaptunk, kinek mennyi kellett, csak nem ízlett! Ahol a vonat megállt, úgy megrohanták az italboltot, hogy alig jutott az ember hozzá. Volt olyan állomás, ahol ebéddel vártak. Pélmonoron például tejjel vendégelték a legénységet.

Amikor aztán a boszniai vágányhoz érkeztünk, nyitott kocsit kaptunk. Mindig kanyarban ment a vonat, sok helyen kettős „S” betűt írt a szerelvény. Volt sok hely, ahol egy mozdony el sem bírta, annyira fölfelé kellett menni, mire Szarajevóba érkeztünk.

Itten aztán, fönt a magas hegyen lettünk elhelyezve az „Eugén” nevet viselő kaszárnyában. Az ember lelke majd kiszakadt, mire följutott. Ott voltunk pár hétig és másztuk azokat az iszonyú hegyeket. Sokszor azt sem tudtuk, hová rakjuk a lábainkat, annyira kifáradtunk. Sokat jártunk komitácsi² keresni. Reggel indultunk és este, éjfél után tértünk vissza, ebéd meg étkezés nélkül.

A szerencsétlen összecsapás

Egyszer jött a parancs, hogy a komitácsi be akarnak törni Szarajevóba. Kimentünk keresni őket, azonban nem találkoztunk velük – pedig ott voltak! Azon az éjszakán akkor világított meg bennünket a tűzértség, amikor a legénység a szilvafákat vizsgálta, van-e szilva rajtuk, mert éhes volt és mindent meg-evett, amit csak talált. Átnéztük a házakat, nincsen-e ottan valami komitácsi vagy más, gyanús ember?

Amikor aztán visszafelé vonultunk, találtunk egy szerb komitácsi, agyon volt löve! Az úton feküdt. Megfogtam a kezét, de már teljesen kihűlt. Később megtudtuk, hogy egy csendőr lötte le, mert nem akart engedelmessé válni. Ez az éjszakai menetelés 1914. szeptember 17-én volt. Mi éjszaka 11-12 óra között tértünk vissza a kaszárnyába. Ekkor kapott a II. zászlóalj parancsot, hogy vonuljon ki komitácsi keresni.

Minden figyelmeztetés ellenére, a legénység szíval, pipával menetelt, és az ellenség szépen lát-hatta, merre járnak a sötétben. Hajnali 4-5 óra körül aztán úgy meglepték őket, hogy azt sem tudták, honnét jött az ellenség? Sok ember, maga az ezredes úr is a helyszínen maradt. Mások úgy elfutottak, hogy harmadnapra tértek vissza a kaszárnyába. A szerencsétlen összecsapás Pálén történt és iszonyú pánikot szült a legénység között. Úgy volt, hogy a felelősök ezért a tettért (mármint a hanyagságukért) meg lesznek büntetve, de el lett engedve azoknak, akik még élve maradtak.

Lassan eljött az idő és 1914. szeptember 27. vasárnapján, mint az első század második szakaszának a legénysége, a szarajevói Filipovics Lägerhez őrségre lettünk kirendelve. Délben volt a váltás, én ugyanez nap este 7-9 óráig álltam a Garnizon-kapunál, ahol a fenséges Trónörökösnek és nejeének a gyilkosait: Principet és társait őrizték. Reggel ismét 6-tól 8 óráig kellett volna őrt állnom, de jött a váltás, amit nem tudtam mire vélni? Azt hittem, büntetésről van szó, mert az előző este nem akartam beereszteni az őrmestert és 200 lépés kerülővel bírt csak bemenni a másik kapun. Fenyegtetett, hogy kihallgatásra visz, de én nem törődtem vele, mert a parancs szerint jártam el. Amint mondom – fölvaltattak és sorakozó – rögtön menni az állomásra! Az volt a parancs, hogy a háti bördöd marad és csak a pokrócot meg a tölténytáskát viszd, mert négy napra vonulunk ki. Mi meg a gépfegyver-osztag vonatra ültünk, és elindult velünk a szerelvény, de olyan lassan, hogy alig mozgott!

Nos, hát mi nagyon szépen utazgattunk tovább, egyszer csak Olovo előtt kiszálltunk és gyalog folytattuk útunkat. Néhány napig jól éltünk szilvával, körtével, meg amit a „vendég” talált. Egyszer aztán estefelé az a hír érkezett, hogy az ellenség túlerővel közeledik felénk! Egész éjszaka meneteltünk és ha valahol megálltunk, akkor a fáradtságtól meg az éhségtől roskadt le a legénység, és már aludt is. Egyik-másik hűskonzervet evett, mert abból volt elég, magam is vittem hat dobozzal. Közben abban reménykedtünk, hogy mivel letelt a beígért négy nap, visszamegyünk Szarajevóba. Nagyot csalódtunk, amikor egy állomásnál nélkülünk ment tovább a vonat!

² Az osztrák-magyar hadsereg ellen harcoló szerb, horvát v. bosnyák felkelők az első világháborúban.

Behúzódtunk egy faraktárba, de itt sem volt nyugtunk, mert folyton változtattuk a helyünket, mégsem egy tisztáson keresztül fölértünk egy nagyon magas hegyre, ahol néhány napig tartózkodtunk. Újra menetelés, közben fogtunk egy szerbet, amint a házból kijött és gyanúsán viselkedett.

Első tűzkeresztség: öngól a szuhogórán

Két napi újabb menetelés után találkoztunk a 6. közös hadsereggel és az lett mondva, hogy ebben az erdőben komitácsik vannak. Az I. századnak kellett utánuk kutatni, a 6-osok pedig a túloldalon voltak. Rajvonalba fejlődöttünk és lassan húzódtunk keresztül az erdőn. Jobb szárnyon volt a kapitány úr, és amint egy kerítésen átléptünk, szerb komitácsinak vélt embert találtunk a házban. Agyon kell löni! – volt a parancs, de én azt nem tudom, végre lett e hajtva?

Amint közeledtünk az erdőszélhez, mindig közelebről hallottuk a lövéseket: tehát közel az ellenség! A század rendben fölfejlődött és tűzpárbaj kezdődött, ami jó darabig tartott. Amikor aztán elhangzott a vezényszó: „Előre magyarok!”, mindannyian teli torokkal megismételtük! Meghallotta az ellenségnek vélt katonaság és kiabálni kezdtek: „Ne löjjetek! Mi is magyarok vagyunk...” De addigra már két halottunk meg három sebesültünk volt. Nekik az őrmesterük meg tiszthelyettesük elesett, meg néhány sebesültjük is volt!

Ez volt az első tűzkeresztség! Nem is hittem volna, milyen az ember? A hadnagy úr buzdította a legénységet, mi pedig vakon követtük! Úgy mentünk abban a golyózápóban, mintha semmi sem történt volna, pedig ugyancsak fűtültek a golyók!

A hatosok visszavonultak és szétszaladtak, mi pedig átnéztük a terepet, a kukoricást.

Egy kis pihenő után tovább meneteltünk. Ez az emlékezetes ütközet pedig 1914. szeptember 29-én a Szuhogórán történt.

Hanpészak, Szokolovics...

1914. október 6-án újabb ütközet... Hanpészaknál állásaikban vártak bennünket a szerbek. Kivertük őket és másnap már mi voltunk az állásaikban! Szokolovicson is már vártak bennünket... Soha sem felejtem el, mikor egy magas hegyre fölmásztunk, nem számítottunk arra, hogy az ellenség a másik hegyen van. És alig hogy leértünk, iszonyú tűzzel fogadtak bennünket. Egy út vezetett, amelynek kétoldalán sövény meg dorong- (pröstya) kerítés volt. Amikor odaértünk, iszonyúan süvítették a golyók, de mi ezzel nem sokat törődtünk, hanem igyekeztünk átjutni a kerítésen és a szilvásban tüzelőállást foglalni. A fák olyan vékonyak voltak, hogy kevés reményünk volt sokáig tartani magunkat. A fát, ahol én feküdtem, tűz alá vették és úgy csapódtak hozzá a golyók, mint a jégeső. Alig bírtam néhány lövést leadni. Halottunk is volt már: az én szakaszomból egy Hauk nevű apatini szabó az arcán és a karján sebesült. Amint ott feküdtem, a tizedesem Birker Ferenc odaszólt: látom-e az ellenséget? Kidugta a fejét és abban a pillanatban oda is kapta a lövést: a fa és a feje között süvített el a golyó!

Egy pár percig tartottuk magunkat, aztán mindig előrébb nyomultunk. Az ellenség pedig látva, hogy a golyózápor ellenére közeledünk, visszavonult. 8-9 óra lehetett, amikor fölértünk a hegyre. Amikor pedig megindultunk lefelé, úgy kezdett esni a hó, hogy alig láttuk egymást és a hóviharban eltévedtünk. Szerencsénkre őrzáratra bukkantunk, amely útba igazított bennünket. Találtunk egy épületet, amelybe senkit sem engedett a hadnagy úr. Talán fél órányi idő sem kellett, hogy a katonavendég széthúzza fekhelynek a közelben levő nagy kazal szénát. Reggelig teljesen belepott bennünket a hó. Tüzet gyújtunk nem volt szabad, és ez volt a szerencsénk, mert (később tudtuk csak meg) közel voltak hozzánk a szerbek. Egy másik szakaszunk, amely egy kilométerre volt tőlünk, erdő mellett telepedett le. Éjnek idején tüzet raktak és az ellenség meglepte őket: alig tudtak élve megmenekülni, a hadnagyukat meglőték.

Ne löjjetek, mi magyarok vagyunk!

Eljutottunk Sztupéra. Letelepedve a völgybe – nem is számítva semmire – egyszercsak megint fűtültek a golyók. Nekünk meg lett parancsolva, hogy maradjunk nyugton. Szomszédomat, Király Imrét jobb vállán érte a találat: keresztülfúrta az egész mellét és a bal hóna alatt, karján keresztül jött ki a golyó! Soha sem hittem volna, hogy ilyesmi lehetséges, mert a találat után a doktor megvizsgálta és azt mondta, hogy megúsza, mert a golyó nem maradt a mellében.

Alig hogy ezek történtek, jött a parancs: tovább megyünk a Sztupé hegységre. Ahogy fölértünk, találkoztunk egy őrzárattal, ami pár emberből állt és rögtön „Halt-oltak”. Persze ezek löni kezdtek, meg a

mi embereink is. A nagy sötrétségtől nem ismerték föl egymást. A mieink kiabálnak: -Ne löjjetek, mi magyarok vagyunk..!

Jött egy alak és a mi rajvonalunk előtt úgy rázott egy kolompot, mintha egy tehén nyakán lett volna. A hadnagy úrnak azt tanácsoltuk: le kell löni! De ő nem engedte hanem, hogy fogjuk el! Ezalatt jött egy másik őrzárat és löni kezdett, persze a mieink viszonzták. A hadnagy úr elkezdett kiabálni: -Ne löjjetek, mi magyarok vagyunk..! Egy kicsit szünt a tüzelés. A hadnagy kérte tőlük a bemutatkozást, mert ez így volt megszérvélve.

Látszólag minden rendben volt, de ez, aki félrevezetett bennünket, magyarul-németül beszélő szerb tiszt lehetett, mert távozás után, amikor is a rajvonal szárnyán voltam, hallottam hogy „Napred”-ot vezényelnek. Mondom a társaimnak, hogy ezek szerbek és be fognak keríteni! Nem maradtam nyugton, odamentem jelentést tenni:

(Hadnagy úrnak jelentem alásson, a szerbek jönnek! Azt felelte:

– Hol jönnek? Menjen vissza a helyére! Jöjjön aki akar..!

Alighogy ezt kimondta, megint oda hallatszott: – Pero, ti ostani! (Peti, te maradj!) Ez pedig alighanem a „kolomposnak” szólt. Iszonyú hang, meg egy szerb vezényszó és 30-40 lépésről sortűzet adtak ránk! Lett nagy ijedelem, meg kapkodás! Sokan már az első lövéstől úgy megijedtek, hogy egyet sem löttek. Aki nem vesztette el a fejét, fölvette a harcot. De a hadnagy úr még akkor is azt kiabálta: – Ne löjjetek, mi magyarok vagyunk..!

Szünni kezdett a golyózápór és én még mindig ott álltam a hadnagy úr mellett. Isten őrizte, hogy nem érte találat, mert úgy szálltak a golyók, mint a jégeső! Én pedig egy fiatal fenyő mögött álltam. Egyszer csak egy Horváth vezetéknévű barátom kiabálja:

– Jajj, engem meglöttek..!

– Nem baj fiam, menj földre, mondta a hadnagy úr, de alighogy ezt kimondta, jött ám, amire nem számítottunk! Az ellenség gépfegyvere iszonyúan kezdett kattogni!

Ez már fele sem tréfa, gondoltam és levágtam magam a kövek közé. Láttam, hogy a bajtársaim lefelé húzódnak. Fogtam a fegyverem és utánuk mentem. A sötrétségtől semmit sem láttam, átbuktam a köveken...

A hadnagy úr pedig sorakozót vezényelt! De én már csak azt gondoltam, mint a többi társaim: – Inkább menekülni, mint fogolynak lenni! A hegyről lejutottam a völgybe, de most hová? Az erdőben sötétség, a földet hó borította. Azt sem tudtam, hol is vagyok? Lyukas cipőmből lógtak az ujjaim, lábam teljesen vizes volt, mintha lennél vízben!

Egyszer csak találkozom két emberrel, kiktől megijedtem, de a végén kiderült, hogy ők is magyarok. Kerestünk az erdőben egy fát, amelynek ágai a földet érték és alábújítunk, hogy látni sem lehetett bennünket. Egy kis idő múltán, tőlünk pár lépésnyire mentek el a szerbek! Persze mi egy néma hangot sem adtunk. Mondom én Berger Mártonnak és Tóth János kunbajai szabó komámnak, hogy itten nem maradhatunk és odébb, egy másik, oltalmat nyújtó fa alatt vártuk meg a reggelt.

Egész nap barangoltunk, szerettünk volna visszatérni a csapatunkhoz. Mire az este elérkezett, voltunk vagy harmincan. De ha csak egy is tudta volna a vissza vezető utat! Az éjszakát megint a fák alatt töltöttük. Átvoltunk ázva és iszonyúan fáradva. Lefeküdtünk a hóba és aludtunk. Virradat után egybe verődöttünk és újra útnak eredtünk. Hétfő volt és mi még szombat este azaz 1914. október 10-én elszakadtunk a csapatától!

Barangolás közben megint újjakkal találkoztunk, köztük egy apatini Reiter nevű őrmesterrel és egy bombától sebesült komámmal. Emberi hangokat hallottunk és megijedtünk. Akkor mégegy, Katona István nevű, tisztaalpári (Pest-megyei) barátom csatlakozott hozzánk és így négyen lettünk. Jó, hogy az iménti hangokra nem jelentkeztünk, mert szerbek voltak és rálöttek a tőlünk elszakadt bajtársainkra. Mi meg a hegyi erdőben öröme a számunkra. Akármire is megyünk rajta, élvezet biztos helyre! Egy ember jött felénk a hegyről, akiben fölismertük, hogy csapatbeli. Odébb táboroztunk égett és elküldtük Berger Márton bajtársunkat, kérjen gyufát és tudja meg, hol táboroznak a mieink? A gyufaért patakon kellett átkelnie!

Távolról favágók zaja ütötte meg a fülünket, de nem mertünk oda menni, mert azt gondoltuk, hogy biztosan szerbek lehetnek. Egyszer csak látjuk ám, hogy az erdő mellett műút vezet. No, ennél sem kellett nagyobb öröm a számunkra. Akármire is megyünk rajta, élvezet biztos helyre! Egy ember jött felénk a hegyről, akiben fölismertük, hogy csapatbeli. Odébb táboroztunk égett és elküldtük Berger Márton bajtársunkat, kérjen gyufát és tudja meg, hol táboroznak a mieink? A gyufaért patakon kellett átkelnie!

és amikor nekilódult hogy átugorja, a kellős közepébe esett, mi meg jót neveltünk rajta! Úgyis vizes volt, most meg derékgig esett újból a vízbe. Tűznél szárogatta a ruháját, mi meg nem várhattunk tovább, elmentünk a közeli ház felé.

Az út mellett két sebesült feküdt a hatosok közül: egyiknek a lába volt átlöve, járni sem bírt, a másiknak más baja volt. Harmadik napja feküdtek már étlen-szomjan! Engem kértek, segítsék rajtuk. Megittattam őket folyóvízzel és megígértem, hogy segítek. A közeli házban három súlyos sebesült volt, meg a hatosok mentőszolgálat. Barátságatlanul fogadtak, cseh tizedes szidta a magyar anyánkat, de én nem adtam rá. Amikor a sebesültek ügyében szóltam, egy társukkal engem küldtek vissza értük, de mire vissza érkeztem, addigra kirámolták a tarisznyámat. Végül emeleti szobában raktunk tüzet, megszáritottuk a ruhánkat és tovább indultunk. De amikor kiléptünk, akkor a lábaink megint olyan vizesek lettek, mintha meg sem száritottuk volna a kapcánkat.

Két órányi gyaloglás után végre megtaláltuk a Zászlóalj-irodát, ahol megtudtuk, hol állomásozik a mi századunk? Sokan egyenesen Szarajevóba mentek, mások, sebesülés miatt egy hónapig barangoltak. Mi pedig másfél órányi gyaloglás után Lebovicsra érkeztünk, ahol a századunk táborozott.

Amikor a százados úrnál jelentkeztünk, azt kérdezte: – Hát maguk hol voltak? Aztán megjegyezte: nem gondolta volna hogy cserben hagyja a legénység!

Kint a szabad ég alatt tartózkodtunk. Folyton égett a tűz és a legénység azon törte a fejét, hol talál valami ételmet? Burgonyát, káposztát, kukoricát, vadkörtét főlszedett: ami csak ehető volt! Nem egyszer főztünk vízben káposztát, krumplival és ez volt az ebéd, mert menázi az éppenhogy csak volt. Vízben főtt rizs és semmi más! Volt amikor négy napra fél kenyeret kaptunk. Október és novemberben például tizenhét napig főtt ételt sem láttunk!

Barangolásaink

Lebovicsról aztán Han Nordlovicson át Hanpecovicsra érkeztünk. Jó távolság ez, mert már azt hitük, sose érünk oda. Útközben az erdő között volt egy lakás és gyanús egyének voltak benne. Betörték az ajtaját és egy kisfiúra bukkantak, aki azt mondta, hogy az apja nincs otthon. El volt rejtözve és magunkkal vittük, vele együtt egy-két tehenét is, de hogy mi lett velük, azt nem tudom.

Hanpecovicson egy hétnél tovább tartózkodtunk, de itt sem volt elég menázi. Főztünk, sütöttünk amit értünk, meg nyárson sütöttünk marhahúst... Egyik barátommal mászkáltunk és egy szalmarakásnál jó darab marhacombra bukkantunk. Megszagoltam és jónak találtam. Levágtam belőle egy jó darabot. A tűzerektől kaptam fél kenyeret, meg egy másik darab marhahúst. Találtunk egy réz üstöt, meg főzőedényt és nekifogtunk. Zsír helyett fagyút olvasztottunk és éjjel utánaig sütöttünk-főztünk. Másnap aztán a sülthússal indultunk útnak Hanszemecsen keresztül Hanlészkára. Hanszemecsen 1914. október 25-én nagy útközet volt. Itt vettek el két nagy ágyút a szerbektől, akik futva menekültek.

Lesipuskások látóköriében

Pár heti táborozás után Dobrun és Visegrád felé mentünk. Hanlészkon jártunk Drina örségre és sokszor megtörtént, hogy egész idő alatt teljes felszereléssel kellett még aludni is.

Éppen november elseje volt, amikor az én szakaszomra került sor Drina örségre menni. Örséget mindig csak este, sötétben lehetett váltani, mert ha túloldalról meglátták az embert, rögtön rálöttek. Kimentünk a Drinához – egy kis darab kenyérünk volt csak – és két huszonnégy órát kellett várni amíg a váltás megjött. Vacsorát csak este 8 – 10 között kaptunk, mert Barino és Hanpészak három óra járásra voltak. Mivel kevés kenyérünk volt, vettünk kukoricakenyeret, de az inkább csak lepény volt. Lehetett olyan másfél kilós, 2 koronát fizettünk darabjéért. Örültünk ha kaptunk, sőt még veszekedtünk is érte. Egy korona volt egy kiskosár szilva, egy főtkrumplióért 9 krajcárt fizettünk.

Itt láttam, amint a kóborkutyák kihúzták a földből a holttestet és csak a csontot hagyták meg.

Amint a Drina partján álltam egy társammal és mohó étvágygal ettem a kukoricás kenyeret, szilvával, megszomjaztam. Másút víz nem volt, csak a Drinában, de veszélyes volt lemenni, mert a tulsó partról átlöttek. Szépen lecsúsztam a folyóhoz és minden bajtársamnak hoztam vizet.

Éppen halottak napja volt, amikor visszamentünk a századhoz. Útközben rosszullett jött rám és elmaradtam a szakaszomtól. Hanpészkon, ahol a század volt, naponta kaptak srapnelt, csak az volt a szerencse, hogy az ellenség vaktában lött és nem talált célba.

Fél-tetőre barakot építettünk, a tetőnek használt galyakra földet hánytunk, hogy ne ázzon be. Fűvet meg gazat téptünk és azon feküdtünk. Eleinte csak a fél századnak volt helye, fölváltva teljesítettek

szolgálatot. Nehéz idők voltak ezek, mert volt olyan amikor egy teljes hétig vitte az ember a hátizsákját. Utóbb már megszokta: mintha a hátához nőtt volna. Ahol csak lehetett, éjjel-nappal tüzeltünk. A tűz mellett ült az ember, körülötte mint a cigányok és a füstől olyan feketék voltunk, mint a szercesenek. A szakállunk is lassan megnőtt, némely része egész szakállt eresztett.

Először itt láttam, hogyan ég az élő fenyőfa! Van egyfajta vörösfenyő, azt megfaragták és meggyújtották. A füstje az úgy fogott, mint a festék és így kormosak meg piszkosak lettünk tőle.

Az éhség meg a srapsnek mindenhová elkísérnek

Dobrun azaz Pikovác felé tovább meneteltünk, ahol kötőre van. És hogy az ellenség észre ne vegyen, nem a rendes úton haladtunk, hanem jobbra fordultunk és a hegy túloldalán egyenként ereszkedtünk le. Amikor pedig átal értünk a másik hegyen, az ellenség meglátott és srappal kezdett löni. Kénytelenek voltunk egy völgyben meghúzódní.

Ezekben a napokban ment el tőlünk Bujdosó Szadán Konrád százados és jött a helyébe a Kobutka nevű százados úr.

Egy szakaszból álló őrzéret volt kint terepszemlét tartani, de mivel rájuk löttek, azért más utakon mentünk. A százados úr nem engedte, hogy mi srappal tüzből tovább meneteljünk, noha egy hadnagy úr az ellenkezőjét akarta. Egyenként szaladtunk le a völgybe, ahol a tűzerek ágyú fedezéknek fákat vágattak ki. Az esőben elérkeztünk a Kötőrehoz, ahol a kaszányában már vártak ránk. Az eső szünet nélkül esett, mi meg azonnal be lettünk osztva szolgálalba.

A sötétben riza-gulyást kaptunk vacsorára. A légénység annyira szemtelen és éhletes volt, hogy többen vacsora nélkül maradtunk. De aztán látom ám, hogy még ottan osztanak valamit és így jutottam én is vacsorához, mert oda tolakodtam. Volt ott egy goromba őrnagy, aki zseblámpájával közénk világított, és aki az eső miatt lehajtotta a sapkáját vagy a gallérját, azt úgy ütötte, ahogy csak érte. Ilyet még nemigen láttam, kár hogy nem tudtam meg a nevét.

Minket a fél századot a Kötőrehoz osztottak be: amikor kezdett sötétedni, akkor fölálltunk, virradatkor visszahúzódtunk az őrhelyünkről.

Nappal mindenki azt csinált, amit akart: főzött, ha volt mit, vagy alhatott a kedvére. Leginkább a tűz körül melegedtünk. Mindenféle dolgot összefőztünk, amit otthon aligha ettem volna meg! 2 korona 40 fillérért vásároltam negyed bárányt. Egy csajka szilva ára 40-50 fillér volt, a vadkörtée hasonlóan. Volt úgy is, hogy találtunk az elhagyott házaknál ezt-azt... Nem hittem volna, hogy szárazon is lehet sütni a csöveskukoricát, még örült is a vendég, ha hozzájutott, mert mindig éhesek voltunk.

A szolgálat nem volt túl nehéz, mert éjen át, három váltásban mindösze hat órát kellett őrködni. Az ellenség pedig egész éjjel vaktába lövöldözött, mégis előfordult, hogy valakit telibe találtak. A vacsorát is mindig sötétben hozták, nehogy meglássák őket, különben kaptak volna srappelt.

Megtörtént például, hogy este 11 órakor volt a vacsora, mint akkor is, amikor a Csányi József nevű őrparancsnokom elaludt és az őrhelyemen három és fél órán át nem kaptam váltást. Föl akartam jelenteni, de aznap nem kellett többet őrködnöm, és így aztán elálltam a szándékomtól, pedig megérdemelte volna, mert gyakran volt hanyag.

Innét ment őrség a Drinához is. Visegrádon a víz túloldalán szerbek voltak és folyton lövöldöztek. Őrségünk egy házban volt, de fekvé teljesített szolgálatot, napközben sem ablakot, sem ajtót nem volt szabad kinyitni.

Három este levonult az egész század és sortűzeket adtunk le a túloldalon levő ellenségre. Éppen ott voltam, amikor a tűzereink fölgyjújtották a laktanyájukat. Azt hittem, hogy csak egy nagyobb farakás ég, de harmadnapra azt vettük észre, hogy többé nem lőnek vissza a szerbek.

Átkeltünk a Drinán

A határeink közt akadtak önkéntesek, akik a följánlott összegért átkeltek a folyón és terepszemlét tartottak. Kitűnt, hogy tényleg elmentek a szerbek és akkor a hidászaink által lehelyezett ponton-hídon mi is átkeltünk a Drinán. Soha még nem voltam úgy elszánva, mint akkor, hogy ott lelem haláloamat a vízben, ha közre fog az ellenség.

Két-három napi visegrádi tarózkodásunk után, nagyon nehéz terepen, egy napi menetelés után értük el a Pánusz hegyet. Útközben sokan kifáradtak. Reiter őrmester úr is kidőlt. Este értünk oda, ahonnan a szerbek elmenekültek. Fa ágakból összetakolt barakokban voltunk. Az időjárás igen szigorú volt, folyton havazott és hideg volt. Aludni nem lehetett, éjjel-nappal a tűz körül tartózkodunk és szundikáltunk.

Tábortűz mellől ment az őrsekváltás is. Részünkre a menázsit trénlovakkal szállították messziről és úttalan utakon, de csak este, mert napközben nem lehetett mutatkozni.

Egyik tábori őrsegen féltetőre épített deszka és fa barakban voltunk bekvártélyozva. Állandóan égett benne a tűz és a nagy melegségtől annyira átmelegedtek a gerendák, hogy elkezdtek hajlani és ropogni. Szerencse, hogy két társammal: a tizedesünkkel meg az apatini illetőségű Egedy Ferencel nem aludtunk és menekülésre szólítottuk a társainkat. Később szedtük ki a romok alól a csajkáinkat meg a pokrócainkat. Az volt a szerencsénk, hogy az őrparancsnokunk nem engedte aludni az előkészületben levő őröket.

Jött a váltás és mi bevonultunk a kaszárnyába, de két emberünket hátra hagytuk. Ezek találtak egy helyen leszedetlen kukoricát. Szedtek egy kisebb zsákkal, és mi nyolcan elosztottuk, mert annyian voltunk és egész nap ezt sütötte a bakavendég.

Soha sem hittem volna, hogy még mit nem eszik az ember, ha éhezik? Útközben találtunk éretlen vadkörte, gelegonyát, somot vagy kőkényt és szívesen raktuk a tarisznyába. Számtalanszor történt, hogy egyik-másik eldobta a félzöld körte, mert nem ízlett neki, a másik örömmel fölkapta a földről. Jó magam is fölvettem, pedig a rajtam levő teher alatt nehéz volt lehajolni. Káposztát, répát, krumplit nem hagyott a vendég, ha csak hozzáférhettünk.

„Mint egy rablóbanda...”

Aki meneteléskor jobban bírt menni és elől volt, jobban járt, ha üres házhoz értek, mert az föl lett kuttatva. A baka ott nem hagyta! Föl is voltunk szerelve: kinek bogrács lógott, a másik fazekat vitt, a harmadik vizes edényt... Nemhiába mondta a Hauzer alezredes úr, hogy úgy nézünk ki, mint egy rablóbanda, de úgy is néztünk ki! Akárcsak egy cigánykaraván, aki minden szegénységét magával viszi!

Egyszer egy háznál két hordó túrót találtunk. Az egyik már jó érett volt és aki megtalálta, addig nem szólt amíg nem tömte tele a saját tarisznyáját. Egyik hordó magas volt és nem érték el az alját. Akkor egyik kisebb termetű társukat beletették, aki marokszám adogatta ki a társainak a jó túrót. Fél hordóval megmaradt. A hadnagyunk megtudta és azt is elkeltett vinni és a legénység között szétosztani. Azok között voltam, akik a hordóért mentek. Kutattunk és találtunk egy kaptár méhet: mindjárt földhöz vágtam! A lépek kiszakadtak, de méhek is nagyon röpködtek, miattuk senki sem mert odamenni. Jól teletömtem a tarisznyámat lépesmézzel, úgy hogy csurgott a leve. Aztán minden pajtásomnak adtam, nekem alig maradt. Ezen eset után a Pánusz hegyről hirtelen kellett távoznunk, mert a Szuhogórán az ellenség megtámadta a II. századot. Így mi is visszavonultunk és csak őrsemeket hagytunk hátra.

Visegrádon keresztül Dobrun felé vettük útunkat, melynek vasútállomásán barakot építettünk. Aki itt szolgálatban volt, mindig bírt a házaknál valamit vásárolni, mert erre felé már voltak lakók és lehetett tőlük kukorica- vagy árpakenyeret, gyümölcsöt, krumplit venni. A kukoricakenyér az inkább lepény volt. I korona 60 fillért adtunk érte, akkora volt mint egy paraszt tányér, vagy kisebb. Nem is lisztből, hanem darából készült, mert a korpája nem volt kiszitálva, de más híján jó volt. Századunk egyik része a hidat meg a vasutat őrizte, a másik meg fönt a hegyen a dekungot meg a lakást építette. Széjjel voltunk egymástól és nagyon bajos volt az élelmezésünk.

Levágott emberfejek, meg a tömegsír

1915. május 21-én Szrebrenicáról jártunk Milicsére: a legénység kapálni járt. Milicsén, az évforduló napján Pap Gábor, Rusch Márton társam meg én háromnapig mars adjustirungot kaptunk, mert nem jelentünk meg a vizsgán, azaz nem tudtuk, hogy vizsga fog tartani és mivel vasárnap volt, halászni mentünk. Perna József cipész, ósziváci lakos társamon 1915. július 26-án ütött ki a tébolyodás. Július 31-ig voltunk Milicsén, ahol a 23-as Landwerek váltottak föl bennünket. Újból Szrebrenicára kerültünk, ahová Mélykútról két asszony jött az urát fölkeresni és három napig volt nekik megengedve az együttlét.

Szrebrenicáról 1915. szeptember 6-án erős meneteléssel értük el a hegyesúcsot és Bratonácson pihentünk délelőtt 9 és 10 óra között. Itt volt az a hely, ahol a mi csapatunk a szerbeket meglepte, úgy hogy minden katonájuk elmenekült, ágyúk és egyéb dolgok hevertek ott. Basina Brdára délután 2.30 órakor érkeztünk. Raktár volt és itt tartózkodtak (állomásoztak) a 30-as népfelkelők, III. zászlóaljbeliek. Itt aludtunk. Nagyon hideg tájék ez, mert bár délután volt, még mindig köpenyben kellett lenni. Ki-nevettük őket, habár mi is éreztük, hogy nem tréfa dolog.

Szeptember 7-én Kalinovicsra a délelőtti órákban értünk. Szeptember 8-án Répics örvezetével jöttem szolgálatba, ami eléggé izgalmas mert az ember alig kétszáz lépésre áll az ellenséggel szemben, bár ebben a pillanatban nem löttek, mégis tanácsos volt vigyázni. Nappal nem voltunk a víznél, csak éjszaka. Az éj elég hosszú volt, meg hideg és az ember nem tudta, mi szándékban van az ellenség?

Valami különösebbet nem vettünk észre, csak azt hogy az őrzáratuk, éppen úgy mint a miénk is, jár-kál, aztán néha köhint. Űgyszintén hallottunk egy-két csobbanást a vízben, amit rögtön nem tudtunk biztosra venni. Egyszer valami krampácstűtést hallottunk, amit nyomban jelentettünk is a vezetőnknek, de ő nem vette komolyan. Reggel lett és akkor újra nappali állásba vonultunk. Reggelre főztünk tejeskávét, amit jó étvággal el is fogyasztottunk. Délben járt a váltás és mi a Drinától a Répics örvezetével följöttünk.

Kalinovicson jól ment volna sorom, de szeptember 11-én át lettem téve Bezerovicsra, a III. szakasz műhelyében dolgozni. A mi szakaszunk október 10-én reggel indult és délben Basina Brdán jött össze a századdal, ahol ebédelt kapott. Utána kétfelé lett osztva a század és indultunk Szrebrenica felé. Az idő nem kedvezett, mert olyan utat keveset tett a legénység, hogy este a legnagyobb esőben és rossz útban már este 9 órakor ott volt, nagy utat tett meg és még vacsorát sem kaptunk.

Másnap, október 11-én délután a század tovább masirozott. Az első szakasz bent maradt Szrebrenicán, mi pedig 3-4 óra között értünk Bratanovácra, ahol nagy dohánygyár van. Este hatkor indult a csapat a Drina partján húzóódó kövesúton, este 10-11 óra közt érkezünk egy házhoz, ahol meghálunk.

Witkoviczról 1915. október 27-én reggel indultunk, délben Drinacsán voltunk, Millicsre este 5-6 óra körül értünk. 28-án Vlaszeniczára, 29-én Hanpészakra érkezünk, ahonnét 30-án indultunk Zavidovicsra. Innét este indultunk Szarajevóba, ahová reggelre érkezünk, de már folytattuk is útunkat a Mesia-Roglatičai állomásra, onnét gyalogosan Rogaticára, majd Visegrád felé vettük az irányt, ahová november 2-án reggel 8-9 óra között érkezünk és újra átkeltünk a Drinán.

Délután a Szuhogora hegy felé vettük útunkat, ahol éppen folytak a harcok. Már a mi századunk is úton volt, hogy rajvonalba jut, a laposban négyesek lágeroztak. Mi egy kis pihenő után tovább indultunk és már csak néhány percnyire voltunk a rajvonaltól, amikor a jobb oldalról vissza intettek, de akkor már az ellenség észrevett bennünket. Azon az emlékezetes éjszakán kint aludtunk a szabadban, esett az eső. Reggel aztán jött a parancs, hogy mi cipészek visszamegyünk Visegrádra, ahol a mester-ségben dolgoztunk.

November 13-án új parancs jött és 14-én már úton voltunk. Az első éjszakát a hegyen töltöttük. Raktár volt ott, ahová Molnár Péter barátommal föl lettünk küldve, de mivel az utat nem ismertük, eltévedtünk, de aztán mégis oda találtunk.

November 15-én reggel Dobrun és Szuhogora felé vettük útunkat. Útközben, szanaszét a földön levágott emberfejek hevertek. Újabb raktárhoz érkezünk, ahol Papp és Molnár nevű barátaim lemaradtak. Jó utat tettünk meg, amíg a Stern főhadnagy úrral összetalálkoztunk.

Tömegsírra bukkantunk, amelynél sok töltényhüvely hevert, a sírban tizenkét szerb tiszt volt, közöttük egy főhadnagy.

Másfél évi harcréri szolgálat után kaptunk szabadságot

Addig mentünk, amíg újra eltévedtünk, közben jól havazott és este 10 órára értünk célba. Ahol meghálunk, ott még előttevaló nap a montenegróiak gyűjtötták föl az istállót.

November 18-án Bélabrdán át Uvác felé masiroztunk, ahol akkor löttek ránk, amikor elakartuk foglalni az állomást.

November 19-ike majdnem végzetes lett a számomra. Uvácson a gépházban az ablakokat akartuk berakni és nem tudtuk, hogy ott egy 25 méter mély kút van és én majdnem beleestem. November 20-án megkezdtek az átlövéseket a Lim folyón, amit az ellenség viszonzott. November 22-én keltünk át a folyón, ahol az őrzáratunk 37 szerb és montenegrói embert fogott el.

Sötétben és sárban érkezünk a Priboj várossal szemben levő hegyre, ahol november 26-ig voltunk. Az Uvác állomástól nem messze levő Ruda községben december 4-ig maradtunk. December 5-én már Krezén aludtunk, ahol csirkét főztünk. A negyedik század ott lett megalapítva. A Lyubicsna folyó melletti hegyre december 6-án érkezünk. Plevlyébe december 9-én érkezünk, ahonnét december 12-én ki-vezényeltek a harctérre, a rajvonalba 13-án kerülünk. Másnap sebesült meg Apfal őrmester úr. Lassan

nyomultunk előre, elfogtunk néhány komitácst és december 16-án este foglaltuk el Szejacskát: az állást ahonnét lövöldöztek ránk.

Ezután a legénység szabadságra ment!

Utóirat: Az eddig leírt eseteket futtából átolvastam és tapasztaltam, hogy ez még nem mind amit megjártunk és elszenvedtünk. Így hát ez a kis följegyzésem még nem fejeződött be és helyenként bővíve lesz.

* * *

Itt azonban Stampfer Márton hiteles és izgalmas harctéri jegyzeteinek vége szakadt! Fekete fedelű, tintaceruzával írt notesze betelt. Szabadságának letöltése után, ha folytatta is a jegyzeteit, azok valahol elkallódtak.

Átírta: Kovács Endre

A kerékpár megjelenése Kolozsváron

A kerékpár sport- és közlekedési eszköz, napjainkban nem hiányzik a városok, falvak utcáiról, útjairól. A kerékpározás története pedig hálás téma, hiszen rengeteg érdekesség került és kerül elő múltjából.

Nekünk, kolozsváriaknak sem kell szégyenkedjünk, hogy e történethez nincs mit csatoljunk, városunkban a biciklizésnek százhusz éves története van. Már az 1880-as évek elején megjelentek Kolozsvár útjain az első „vasparipák”, nem sokkal később már különböző versenyeket rendeztek úgy országúton, mint kerékpárpályán. Dolgozatom célja a kolozsvári kerékpározás megjelenésének bemutatása: kik révén honosodott meg e sport, milyen versenyeket rendeztek városunkban, kik forgalmaztak és milyen kerékpárokat.

A kerékpár feltalálása

A kerékpár története 1817-ben kezdődik, amikor Karl Friedrich Drais német báró bemutatta az általa feltalált kétkerékű futókereket, amit azóta a kerékpár őseként tartanak számon. A fából készült „ló nélküli utazógép” nem volt más, mint két kerék – az első irányítható volt –, egy ülőke, a szerkezetet pedig lábbal kellett hajtani. A találmány nagy sikert aratott, elsősorban azért, mert sokkal gyorsabb volt az akkori közlekedési eszközöknél, így a négy órai postautat meg lehetett tenni rajta egy óra alatt¹.

Drais találmánya sikere ellenére nem terjedte el, még fejleszteni kellett, hogy a közlekedésben használható legyen. Az első lépést a skót Kirkpatrick MacMillan emelőkaros pedáljai jelentették (1839), amivel már nőtt a sebesség, emellett a hajtáshoz már nem kellett a lábat a földre tenni.

Az 1860-as évek elején a francia Ernest Michaux az első kerékre pedált szerelt, az első kerék átmérőjét megnövelte, találmányát az 1867-es világkiállításon mutatta be nyilvánosan. Kerékpárja fémváz és gumikerekes volt (tömött gumi), a *velocipéd* nevet viselte. Gyors elterjedéséhez hozzájárult a kerékpárversenyek szervezése, amelyek 1868-ra már a hölgyek körében is népszerűek lettek².

1869-től az egyre nagyobb első kerékű velocipédek terjednek el, az 1870-es években pedig megjelenik a hajtólánc és a golyós csapágy is. A nagykerékű kerékpárok hirtelen népszerűsége ellenére, elsősorban az esések miatt, 1879-ben megszületett az azonos kerékű rover kerékpár, amely már sokkal nagyobb biztonságot nyújtott. A bicikli fejlődéséhez és tökéletesítéséhez hozzájárult John Dunlop légtömölős abroncs találmánya, amellyel a kerékpározás már sokkal kényelmesebb lett, így a XX. századra megszületett a ma is használt modern kerékpár³.

¹ *Uminger Walter*: A sport krónikája. Officina Nova, Bp., 1992, 114. old.

² Ugyanott 146. old.

³ Az elsők krónikája. Találmányok, felfedezések. Magyar Könyvklub, Bp., é. n., 120–121. old.

Vermes Lajos Kolozsváron 1888-ban,
a Dunky-fiverek műtermében

Koloszvári kerékpáros magas gépen (1890)

A magas gép és a rover

Az 1870-es évektől Európában és Angliában is elterjedt a magas gép: az a típusú kerékpár, amelynek első kereke akár másfél méter átmérőt is elérte, míg hátsó kereke jóval kisebb volt. Dr. Istvánffy Gyula, a kolozsvári kerékpár kiemelkedő alakja, aki az első magyar nyelvű kerékpáros könyvet írta, 1877-től számította a magas gép korszakát. E típusú kerékpárt nagyon könnyen lehetett hajtani, emellett nehezen romlott el, könnyen lehetett szállítani. Nagy hátránya épp magasságából eredt: nagyokat lehetett esni róla, amely következtében a kerékpáros súlyosan megsérülhetett, emellett nagyon nehezen lehetett fel és leszállni róla, és a megállás is nehézkes volt⁴.

A magas gép után 1880-tól következett a rover kerékpár, más néven a biztonsági kerékpár, amelynek két kereke egyforma nagyságú volt. Az angol Tangent&Coventry Tricycle Co. gyártotta először, mikor megjelent senki sem vette komolyan, de előnye révén néhány év alatt teljesen kiszorította a magas kerekű kerékpárt⁵. A biztonsági kerékpár gyorsabb volt a magas típusúnál, nem rázott annyira és kitűnően lehetett hegyre hajtani. Sikere miatt mai napig használják.

Kerékpározók a Kolozsvári Atlétikai Clubban

A kolozsvári kerékpáros élet kezdetéről Kuskó István, az 1880-as évek sporttörténésze, sportagitátora, jegyzett fel néhány fontos adatot. A kerékpár föltalálásában a magyar leleményesség nagy buzgalmat fejtett ki. Dr. Brassai Sámuel világhírű tudós írása szerint az öreg Bolyai összeállított egy triciklit s a XIX. század elején ezzel és ezen zónázott Marosvásárhelytől Bonyháig. Le van ez írva a Kolozsvárt megjelent K. Közlöny 1888. március 31-i számában Kuskó István tollából. Brassai különben Borbély György főgimnáziumi tanár előtt is megerősítette az állítást.

Drais bárónak a találmányához hasonló 4 kerekű járművet Szutor Bálint mezőtúri kerékgyártó is készítet. Túrról Szarvasra két óra alatt ment vele s aznap vissza is tért, mint Deáky Albert *Baloldal* c. lap-

⁴ Dr. Istvánffy Gyula: A kerékpároság kézikönyve. Bp., 1894, 23–24. old.

⁵ Ugyanott 20. old.

ja 1875. aug. 26. száma erősíti. E lap már a velociped nevet használja... Kolozsvárt Magyar-utca 51. szám alatt Hermann Gyula kerekese mester állított össze saját találmányú kerékpárt. Velocipedezett is vele, mint Kőrösy József tornatanár mondja⁶.

Láthatjuk tehát, hogy a biciklizés Kolozsváron is komoly múlttal rendelkezett. A sportág fénykorát az 1880-as évek közepén érte el, nem sokkal budapesti népszerűvé válása után. Kuzskó István is szemtanúja volt a furcsa járgány első budapesti megjelenésének. „E sorok írója is akkor és ott látta először e szárnyas kerekeket. A rendőrök kinyilatkoztatták, hogy »A vácz-i utczában nem szabad velocispázni«”⁷.

1883-ban Tutsek Sándor jogász a Kolozsvár-Dés utat biciklin tette meg, dr. Istvánffy Gyula és Bartha Gergely pedig nagy feltűnést keltettek, amikor biciklin mentek ki a sétaterre. Később Jancsó Lajos is gyakran biciklizett nagy kerekű biciklijén, s így a biciklizés lassan elterjedt a kolozsvári atléták körében, akik ekkor már igényt tartottak a szervezett versenyzésre is.

1887-ben megalakult a Kolozsvári Atlétikai Club bicikli köre, mely felállította azokat a szabályokat, melyeket e sport üzeli kötelesek voltak betartani. A KAC keretében működő Bicykle Club szabályzata kimondta, hogy „megköveteli a klub kerékpárosaitól, hogy a kerékpározás megtanulása után, mielőtt nyilvános helyeken s utakon futtatna, a kormányzásban és hajtásban a megkívántató gyakorlati jártaságról vizsgát tegyen. Rendszeres oktatás történik a klubban a kerékpározásból a kezdőknek, mely célra Albert Károly művezető ajánlta fel egyik gépjét, ki egyúttal a tanítást is vezeti”⁸.

1887-ben, a KAC őszi viadalának (amit az egyesület Marosvásárhelyen rendezett) meghívottja volt Vermes Lajos, Magyarország leghíresebb biciklise. Nagy ámulatot keltett a nézők körében, amikor kiderült, hogy Vermes biciklin érkezett, majd a verseny után biciklin tért haza Szabadkára. A verseny keretén belül gyönyörű bemutatót tartott, olyan gyakorlatokat végzett, melyeket az erdélyi sportrajongók addig elképzelni sem tudtak⁹. Vermes óriási sikerén felbuzdulva a kolozsvári kerékpárosok is rákaptak a biciklis kirándulásokra. Eleinte rövidebb távon, Szatmár és Bihar megyébe, majd később a Kárpátokon is átkeltek Bukovina és Bukarest felé. Ezekben a kirándulásokon a sportolók kirándulási íveket vezettek, melyek a megtett út hossza és az irány mellett az út minőségét is jellemezték, merre ajánlott biciklizni, hol kell esetleg tolni a biciklit. A leghosszabb utat dr. Istvánffy Gyula tette meg – 2024 km-t.

Mádéfalvi Istvánffy Gyula botanikus, egyetemi tanár 1860. április 5-én született Kolozsváron. Kuzskó István kerékpárosnak és tudósnak nevezte, hiszen már 21 évesen doktori címet nyert a bonni egyetemen. 1885–1887 között a müncheni porosz akadémián tanított a fiatal botanikus, de később hazatért. A botanika mellett nagyon szerette a sportot is. Kerékpár-kirándulásait kevés kivétellel tudományos kutatások céljából teszi. Erdély flórájáról szóló tudományos ismertetése szaklapokban és önálló művekben feltűnést keltett a tudományos körökben s hatása abban nyilvánult, hogy Kolozsvárról, hol mint egyetemi magántanár huzamosan működött, kinevezték Budapestre a Nemzeti Múzeum növény-tári őrévé¹⁰.

1889-ben már komoly versennyé vált a kerékpáros turistaság. A verseny célja: ki tesz meg hosszabb utat. A győztes Borbély György lett, aki Kolozsvártól Párizsig és vissza utazott. Fennmaradtak a kolozsvári sportolók által elért évi eredmények: *első Borbély György bajnok, aki 5549 kilométer utat tett meg. Második dr. Istvánffy Gyula 3475 km eredményével; bejárta Erdélynek nagyobb részét, a királyhágóntúli részeket le Orsováig, Pancsováig, Ujvidékig, Szlavoniáig és a román határszélig. – Harmadik Stampa Keresztély, 1389 km. Negyedik Bartha Gergely, 1367 km. Ötödik Dunky Ferenc, 1267 km. Hatodik Benke Ferenc, 950 km. Hetedik Kuzskó István, 788 km. Nyolcadik Albert Károly, 529 km. Összesen 15 314 km*¹¹.

Kuzskó István volt a KAC „íródiákja”, neki köszönhetjük, hogy megírta az egyesület három évkönyvét, hogy a 120 évvel ezelőtti események lejegyezve maradtak. De óriási érdem illeti Dunky Ferencet is, Kolozsvár egyik neves fényképészét, aki megörökítette az eseményeket, s így hű képet alkotunk a korabeli kolozsvári sportletről.

⁶ Emlékkönyv dr. Haller Károly működéséről. Negyvenéves tanári jubileuma alkalmából kiadta az ünneprendező bizottság. Szerkesztette *Kuzskó István*. Kolozsvár, 1906, 155. old.

⁷ Ugyanott 156. old.

⁸ *Dr. Siklóssy László: A magyar sport ezer éve III. kötet. Bp., 1929, 608. old.*

⁹ A Kolozsvári Athletikai Club III. évkönyve. Szerk. *Kuzskó István*. Kolozsvár, 1890, 40. old.

¹⁰ *Killyéni András: A kolozsvári sportélet életrajzi gyűjteménye (1818–1918). Kolozsvár, 2006, 71. old.*

¹¹ *Dr. Siklóssy László: A magyar sport ezer éve III. kötet. Bp., 1929, 609. old.*

1889. május 20-án nagy méretű megmozdulást rendeztek a KAC kerékpározói: a kerékpárosok felvonulását. „Versenyeken és képképzés körül is a nehezebb feladatokat keressük, hogy a könnyebbek megoldása ne okozzon gondot. Gépeik mellett álló kerékpáros csoportképeket már láttunk hazánkból, felvonulást eredeti levétel után azonban még nem. Képünk a tornavivő intézet gyakorló udvarán lett felvéve. E képpel a felvonulást s a gépek bemutatását óhajtottuk inkább elérni. Elöl a biztonsági gépek vannak és pedig középen kétüléses (tandem) rover, a két szélén kangaroo gépek. A második sorban a magas gépek foglalnak állást.”¹².

Nem sokkal később, 1889. október 5-én a KAC biciklisei ismét versenyre keltek egymással: ezúttal hegyre fel. A versenyzők a Tanítók házától indultak és 7 km-en keresztül hajtottak fel a Feleki tetőre, 365 m-es szintkülönbséget teljesítve. Leszállni, megállni, a biciklit tolni nem volt szabad. A győztes Philippovich Emil volt, aki elsőként ért fel magas géppel 39 perc 9 mp alatt.

1890-ben rendezte a KAC az utolsó kerékpár versenyét, a Kolozsvár Szamosújvár és vissza útvonalon, párhuzamosan a gyaloglóversennyel. A 60 km-es távon hárman versenyeztek. Bartha Gergely győzött Borbély György és Körösy József előtt. A verseny után rövidesen megszűnt a kerékpáros klub a KAC-ból, a kerékpárosok pedig megalakították az első kimondott kerékpáros egyletet.

A Kolozsvári Kerékpáros Egylet

1890-ben a KAC-ban elhatalmasodott a belviszály, amely egy évvel később az egyesület megszűnéséhez vezetett. A kerékpárosok vezetői érezték ezt, s úgy döntöttek, hogy javasolják a biciklisek számára a kilépést az egyesületből, így jött létre a Kolozsvári Kerékpáros Egylet. Az új egyesület első elnökének dr. Istvánffy Gyulát, kapitánynak Bartha Gergelyt, titkárnak pedig Stampa Keresztélyt választották.

A fiatal egyesület 1891-ben elsősorban a KAC megmaradt szakosztályával versenyzett, már az első nagyobb versenyen az új egyesület versenyzői kiemelkedő eredményeket értek el, s így 1892-re már az összes kerékpáros az új egyletbe tömörült. Az atlétikai egyesületben a kerékpáros csoport megszűnt, az új egylet pedig nyilvános kiadványban leszögezte célkitűzéseit: a kerékpározás előmozdítása és népszerűsítése versenyek és ünnepélyes felvonulások által, verseny- és gyakorlópálya építtetése, új tagok beszervezése, taníttatása, valamint tagjainak védelme¹³.

1892. október elején az egylet 50 km-es versenyt rendezett. 8 versenyző indult a Feleki tetőről 5-5 perc különbséggel, a cél Marosújvár volt, ahol Halaska Ubáld bányatanácsos és a helyi lelkes közönség várta az érkezőket. A legjobb időt Bartha Gergely érte el – 1 óra 59 perc 45 mp – őt Dunky Ferenc és Kahle János követte.

Dr. Istvánffy Budapestre költözésével helyét az egylet élén dr. Ferencz Ákos vette át, majd 1893-ban meggyőzték dr. Haller Károly egyetemi tanárt, Kolozsvár volt polgármesterét, hogy vezesse az egyletet. Dr. Haller munkájának sikerei hamar jelentkeztek: az egyletbe egyre többen iratkoztak be, a versenyeken pedig az ország nagyobb egyesületeinek képviselői is részt vettek.

1893. október 8-án érdekes versenyt szervezett az egylet: Szilágysomlyóra három csoport versenyző érkezett. A Kolozsvárról induló csoportban Bartha Gergely győzött, aki a 120 km-t 6 óra alatt tette meg. Egy másik csoport Bánffihunyadról indult, itt a 70 km-es távot Stampa Keresztély tette meg leghamarabb, 3 óra 24 perc alatt. A Csucsáról indulók közül Lengyel Zoltán budapesti egyetemi hallgató tette meg leghamarabb a 48 km-es távot, 2 óra 26 perc alatt¹⁴.

1894-ben a kerékpáros egylet megkapta a Sétatéri atlétika pályát (amit 1889-ben készítettek a KAC atlétika versenyei számára). Ez a pálya a Szamos partján volt, s komoly anyagi befektetéssel újították fel. Bartha Gergely egyleti kapitány eképp emlékezett vissza az egylet tevékenységére: „A Kolozsvári Kerékpáros-Egylet 1892., 93. és 94. évben dr. Haller Károly elnöklése alatt rendezte legkimagaslóbb versenyeit u.m. Désre, Zilahra, Csucsára, Nagyváradra, Szilágysomlyóra, később Aradra. 1895. évben dr. Haller alatt honosodtak meg a pályaversenyek, mivel csak neki köszönhető, hogy hathatós befolyásával a sétatéri 333 méteres kör- és emelt műpályát fölépíthették circa 6000 korona költséggel, mely aszfaltos kéreggel burkoltatott s melynek belterületén volt a többféle testgyakorló pálya és tenis-grand

¹² A Kolozsvári Athletikai Club III. Évkönyve. Szerk. *Kuszkó István*. Kolozsvár, 1890, 18. old.

¹³ A Kolozsvári Bicycle Club alapszabályai. Kolozsvár, 1888, 3. old.

¹⁴ *Dr. Siklóssy László* i. m., 609–610. old.

is. Szintén az ő lelkes buzdítása- és anyagi hozzájárulásával látattott el a következő évben a pálya állandó tribünnel, „igazlátói” emelvénnel és vetkező, illetve ledörzsölt épülettel.”

A modern, európai színvonalnak megfelelő pályának mészkö burkolatát lehangosították és forró kátránnyal öntötték le, amit homokkal szórta be. A pályaaavató versenyt 1894. szeptember 24-én tartották gr. Bély Ákos és br. Wesselényi Béla elnökletével. A megnyitó 2000 m-es versenyen ifj. Fekete Pál győzött. A vendégek 5000 méteres versenyén első lett Modl Lajos, a Hunnia Magyar Bicycle Club versenyzője, őt Schwab Béla és Minich Jenő, a Magyar Athletikai Club versenyzői követték. Az 1000 méteres bajnoki versenyen Wiegand Rezső győzött Dunky Ferenc és Huszty Mátyas előtt. A főverseny, a 10 000 m. heves küzdelmet hozott, végül Modl győzött 19 perc 38 mp alatt Minich és Schwab előtt.

Kuszkó István érdekes dolgokat jegyzett fel az akkori versenyekről, illetve ennek résztvevőiről: „Molnár Endre építész kitűnő tervet készített s nagy költséggel és a tagok buzgó közreműködésével olyan versenypályát létesítettek, mely Európában ritkította párját. A Kerékpáros-Egylet ez időtől kezdve emelkedett. Azonban több az egyleten kívül álló ok volt, ami megszilárdulását megakadályozta. A testi nevelés ügyét szolgáló nemes versenynek ideális körébe befurakodott az „özet”. A pályákon versenyzők jelentek meg, jó nevű fővárosi egyletek nevében, a kik maguk között galíciai nyelven beszéltek, kerékpár gyáraknak álltak szolgálatában, értékes díjakat követeltek s e díjak elnyerése fölött néha már előre megállapodtak”¹⁵.

Az 1895-ös közgyűlésen dr. Czikmántory Ottó felhívta a figyelmet, hogy a „velophobok” elleni küzdelmet folytatni kell, e sportág további népszerűsítése a cél. Kik is voltak ezek a velophobok? 1895-ben a Hunnia Magyar Bicycle Club versenyén a kor legjobb magyar versenyzői nagy meglepetésre csak néhány második helyet szereztek, a versenyeket ismeretlen, többnyire magyarul nem beszélő sportolók szerezték meg. Olyan kerékpárosok indultak ezen a versenyen, akik – mint később ez kiderült – bicikli gyárak, kereskedések fizetett versenyzői voltak, akik győzelmükkel megbízóiknak dicsőséget, maguknak pedig szép összegeket nyertek. A „versenyző reklámon”, ahogy nevezték őket, elnyerték az amatőr versenyek díjait, ezért a rangosabb versenyeket szervező egyletek lépéseket tettek velük szemben¹⁶. Kizárni őket nem lehetett, hiszen senki sem ismerte, senki sem tudta bizonyítani profizmusukat, lehetett viszont korlátozni, hány versenyszámban indulhatnak. Így a versenyeken rendezett 6-7 versenyszám közül általában hármat zárt versenyként hirdettek meg, így csak a szervező egyesület képviselői vehettek részt.

Az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő sportból egyre többen próbáltak hasznot húzni. A város adózni akarta a sportot, mert a bicikli közlekedési eszköz, a Sétatér Egylet le akarta bontatni a pályát, mely a vezetőket zavarta, tehetséges budapesti versenyzők pedig rejtett reklámot üztek a nagy bicikligyártóknak. Az egylet gondjai pedig egyre nagyobbak lettek.

Ennek ellenére az 1896-os millenniumi kerékpár verseny nagy sikert jelentett az egyesület számára. Hat versenyszámot rendeztek, mely közül hármat kimondottan az egyesület versenyzői számára. „A 2000 m-es megnyitó versenyen Wiegand Rezső (HMBC) lett első Hannó Artur (PKE) és Klimkó László (MTK) előtt. A 3000 m-es vendégek versenyében a befutás sorrendje ugyancsak Wiegand, Hannó, Klimkó volt. A 2000 m-es haladók versenyében Appel Ferenc legyőzte Gy. Gaál Imrét és Keresztes Jenőt. Az 5000 m-es millenniumi főversenyben Hannó, Wiegand, Klimkó sorrendben futottak be a pestiek. A 4000 m-es zártversenyben a hölgyek díjáért Barabás Gyula küzdött sikerrel Appel Ferenc és Keresztes Jenő előtt”¹⁷.

Az egylet 1897-ben örvendett a legnagyobb népszerűségnek, akkor 127 egyleti taggal büszkélkedhetett. Közöttük a kolozsvári közélet neves személyiségeinek sorát találjuk, egyetemi tanárok – dr. Szádeczky Lajos, dr. Meltzl Hugó, dr. Terner Adolf ügyvéd; dr. Csaba Zoltán királyi ügyész, dr. Weisz Miksa ügyvéd, Kövály Arthur főszolgabíró; és az arisztokrácia képviselői: gr. Lázár István, gr. Teleki Sándor, br. Mansberg Sándor.

A kerékpáros egylet utolsó rangos versenyét 1898 tavaszán rendezték, úgy országúton, mint kerékpárpályán. Az országúti verseny Alsó-Zsukról indult, a versenyzők Désen fordultak és Kolozsváron érkeztek meg 100 km megtétele után. A verseny az egyik legjobb budapesti versenyző, Gilemont Ferenc nyerte, sikerének értékét növelte az, hogy sikere előtt egy héttel megnyerte a budai hegymászó versenyt is. A pályaversenyeket két nappal később rendezték a Sétatéren, ahol a tribünök megteltek, a pályán kí-

¹⁵ Ugyanott 610. old.

¹⁶ Ugyanott 601. old.

¹⁷ Ugyanott 610. old.

Országúti kerékpárverseny résztvevői az 1890-es években

vülről is rengetegen követték a verseny. A sztárvendég pedig az MTK neves versenyzője, Greiner Frigyes volt. Greiner nagy esélyeshez méltóan versenyzett, megnyerte a megnyitó 2000 méteres, majd a vendégek számára kiírt 3000 méteres versenyt. A gyermekek 1000 méteres versenyén br Wesselényi István, az "árvízi hajós" br. Wesselényi Miklós unokája, győzött. Ezután következett a 5000 méteres főverseny, ahol Greiner legyőzte Kolozsvár leghíresebb kerékpárosát, a fiatal Appel Ferencet. A művészi versenyen Muskát gyönyörű produkcióval győzött, de a második helyezett fiatal br. Wesselényi Istvánt is hosszasan tapsolták parádés produkciója után. Ezen a versenyen rendeztek először tandem versenyt is (kétszemélyes kerékpár), itt a Greiner-Szakula páros új magyar rekord idővel győzött. Az utolsó, 5000 méteres nyílt verseny során a kolozsvári kedvenc Appel és az MTK-s Greiner óriási csatát vívott, végül a kolozsvári kerékpáros győzött a nézők nagy örömeire¹⁸.

A lelkes ifjúság Appel győzelme után befutott a pályára, a versenyzőt a vállára kapta és a tribünök előtt körbevitték, hősként ünnepelték. A fiatal sportolóról, aki a Kereskedelmi Akadémia diákja volt, az intézet igazgatója a következőket írta az évkönyvbe: „a két ezüst és három bronzérmet szerzett sportoló, aki elnyerte a kolozsvári hölgyek különdíját is, derekasan sporthírt szerzett intézetünknek”¹⁹.

Kerékpár-forgalmazók

A kerékpárokat nagy árai miatt az 1880-as években még kevesen vásárolták. Ez volt az egyik oka, amiért a városi polgárok „furesza szemmel” figyelték és különcöknek tartották a kerékpárosokat. 1887-ben Kolozsvár 30 000 lakosának 12 kerékpárja volt, 1897-ben a 45 000 lakos közül már több, mint ezernek volt kerékpárja. Ennek az elterjedésnek az egyik oka, hogy az 1890-es évek végére a kerékpár már tömegcikk lett.

Városunkban a kerékpárok mindig nagyon drágák voltak, ezért 1898-ban a kerékpáros egyesület ajánlotta a tagoknak, hogy a kerékpárgyártóktól direkt vásároljanak, vagy többen összegyűlve Amerikából rendeljenek biciklit maguknak. 1898-ban egy „vagyont”, 200-300 forintot, fizetett ki Kolozsváron a vásárló egy kerékpárért, pedig csak egy gyenge minőségű, többnyire osztrák gyártmányú kerékpárt vehetett. Az egyesület ajánlata az alábbi volt: ha összegyűl egy minimum 10 darabos rendelés, akkor ezt érdemes Amerikából hozatni, hiszen ott 10-15 \$-ért (kb. 50 forintért) már tartós, jó minőségű kerékpárt lehet venni. Ehhez hozzájárult 60 forint szállítási költség és vám díj, 40 ft. kereskedelmi adó, 6 ft. az összeszerelési díj, így 156 forintért kiváló minőségű kerékpárt lehet kapni²⁰.

¹⁸ Ellenzék, 1898. április 5., 3. old.

¹⁹ A kolozsvári bentlakással összekötött Kereskedelmi Akadémia tizenkilencedik évi értesítője az 1896–97. tanévről. Szerk. Kiss Sándor igazgató. 137. old.

²⁰ Ellenzék, 1898. március 1., 3. old.

De kik voltak ezek a „kupeczek” városunkban és milyen áron árulták a kerékpárokat? Kolozsváron három kerékpár-forgalmazó üzletéből lehetett vásárolni a XIX. század végén: Bernáth Ede Sándor üzlete a Széchenyi téren, a Szamos-híd lábánál; Grosz Frigyes üzlete a Főtéren; a Tauffer Ferenc utóda üzlet a Belközép (Deák Ferenc, ma Eroilor) utcában volt.

Bernáth E. Sándor belföldi és külföldi kerékpárokat is forgalmazott, reklámja szerint „*elvem kevés haszon és nagy forgalom*”. Nagy hangsúlyt fektetett reklámjaira, amelyben bemutatta a kerékpáros szolgáltatásait. „*Kerékpárt ne vegyen addig senki, míg meg nem nézte az új 1899 évben érkeztek, és sok célszerű újításokkal ellátott bel és külföldi kerékpárjaimat; különösen az angol fegyvergyár készítményeit, mely felülmúl minden képzeletet, úgy csillogása, mint finom anyaga és könnyű hajtásánál fogva.*”. A különböző típusú kerékpárokat azonnali kifizetésnél 130 és 250 forint között árulta, de forgalmazott tandem (kétszemélyes) és háromkerekű bicikliket is. A kerékpárokra öt év, anyaghibára két év, a kerekre egy év garanciát vállalt. A Bernáth kerékpár-kereskedés büszkén reklámozta műhelyét is, ahol az „*összes kerékpár részeket és fűszereléseket tartok mindig raktáron, az összes javításokat pedig célszerűen berendezett gép és mechanikai műhelyemben a lehető legrövidebb idő alatt készítettem el.*” Bernáthtól emellett kerékpárt kölcsönözni is lehetett²¹.

Grosz Frigyes 125 és 300 forint közötti árakkal forgalmazott különböző típusú kerékpárokat az Adria, Schladitz, Peugeot, Beeston és Noricum, illetve Champion és Patria lánc nélküli kerékpárokat, emellett Grosz volt a Continental gumik erdélyi képviselője. Külön hangsúlyt fektetett az Adria típusú kerékpárok forgalmazására, amelyről reklámjában megtudhatjuk, hogy „*finom angol anyaguk, csinos kiállításuk, szilárd építésük, óraműszerű pontos szerkezetük és könnyű járásuk folytán a kontinens legjobb kerékpárjait is fölülmúlják, és melyekért két évi jótállás-, az első idényben ingyen javítás biztosítatik*”²².

Tauffer Ferenc utóda elsősorban az angol gyártmányú kerékpárokat forgalmazta: a Coventry-i Premier gyár kerékpárjait, valamint a steyeri fegyvergyár gépeit. Szintén Tauffernél lehetett vásárolni Dürkopp-féle Diana kerékpárokat, amelyek az 1867-ben alapított híres német bicikli, motorbicikli és autógyárban készültek²³.

A kolozsvári kerékpár-forgalmazók szolgáltatásaihoz hozzátartozott az oktatás is: klienseinket ingyen, nem klienseket 1-2 forintért tanították saját gépeiken a Tornavivóda udvarán berendezett zárt kerékpár-iskolában.

A kerékpáradó

A kerékpár elterjedésével a sportszertől közlekedési eszköz lett, ez kihasználva a nagy városok vezetői úgy döntöttek, megadóztatják a kerékpár-tulajdonosokat. Franciaországban 1893-ban, Olaszországban 1897-ben vezették be országos szinten, Magyarországon viszont községi adóként volt nyilván tartva és a forgalmasabb városokban alkalmazták²⁴.

Budapesten 1890-ben szabályozták először a kerékpáros közlekedést, ezt a szabályozást a belügyminiszter 1897-ben kiterjesztette az egész országra. Ezen intézkedésekkel megszorítások léptek életbe, a kerékpár felszerelésével és sebességével kapcsolatos előírásokat határoztak meg. A kerékpáradót 1899-ben vezették be országos szinten, mivel úgy tekintették, hogy a kerékpár közlekedési eszköz, ezért pedig adózni kell. Budapesten az első adó 5 korona értékű volt, de 1910-re már 10 koronára nőtt. Mindazok, akik kifizették az adót egy számtáblát kaptak, amelyen a város címere szerepelt, ezt a táblát a kerékpárra kellett tenni és csak így lehetett közlekedni. Akinek nem volt ilyen tábla a kerékpárján az a rendőrök megbüntették²⁵.

Kolozsváron a kerékpáradónak a bevezetése nagy felháborodást okozott a biciklisek körében. Városunk kerékpárosai is csatlakoztak az országos szinten szervezett tiltakozó felvonulásokhoz, emellett he-

²¹ Bernáth Ede Sándor reklámjai megjelentek az Ellenzék 1898. július 6. szám 4. oldalán, valamint az 1899. május 25. szám 4. oldalán.

²² Grosz Frigyes reklámjai megjelentek az Ellenzék 1898. április 22. szám 4. oldalán, valamint az 1899. május 24. szám 4. oldalán.

²³ Tauffer Ferenc utóda reklámjai megjelentek az Ellenzék 1898. április 11. szám 4. oldalán, valamint az 1899. április 14. szám 4. oldalán.

²⁴ Révai nagy lexikona, II. kötet. Bp., 1914, 494. old.

²⁵ Kósa László: A közúti közlekedés szabályozása 1872–1945 között, különös tekintettel Budapestre. Bolyai 7. 1998, 3. 84–107. old.

lyi jellegű megmozdulásokat is szerveztek annak érdekében, hogy meggyőzzék a belügyminisztert, törölje el az adót. Egy korabeli kerékpáros anekdotát dr. Mező Ferenc jegyezte le: *„Egyszer csak reá teszi a finánc a kezét a kerékpárra is: bevezetik a kerékpáradót. Ennek hírére felsóhajt az egyik kerékpáros: »Jó Isten, még ezt is, hát nem kell eleget fizetnünk a doktornak?«*²⁶

A kerékpár fellendülésének köszönhetően 1898-ban már ezret meghaladta a kolozsvári biciklisek száma. Az adó bevezetése után sokan eladták vagy eldugták gépeiket, így 1899-re már csak 408 kerékpárra fizettek adót városunkban. Az eljárás ugyanaz volt itt is, mint Budapesten: a kerékpáros kifizette az adót, cserében egy pléh táblát kapott, melyet a kerékpáron kellett elhelyezzen, csak így közlekedhetett vele. A táblácskát Párizsban gyártották és nagy áron szerezte be a város, ráadásul nemsokára a kolozsvári bádigosok is másolni tudták. 20 krajcárért már komoly utánzatot lehetett vásárolni, így 1899-ben a kerékpárosok legnagyobb része 20 krajcáros utánzatot helyezett el a kerékpáron. Akik nem fizették ki az adót, azok csak a rendőrök elől bujkálva közlekedhettek. Egy korabeli történet szerint *füstre tették a kerékpárt, s mint a cigány a lopott sapkát, csak a holdvilágos éjjelenként „viselik”.* Ilyenkor a rendőr nem lát.²⁷

A XX. század elejére több tényező negatív befolyásolta a kerékpáros egyesület működését. A nagy adó megtörte a sport iránti lelkesedést, emiatt az egyesületből kiálltak a biciklisek, új tagot pedig alig lehetett megnyerni az egyesület számára, a kerékpárok magas ára csak növelte a kerékpározástól és az egyesülettől való eltávolodást. Az egyesület már nem tudta megvalósítani egyik alapcélkitűzését, kerékpárosainak védelmét. A rendőrök valósággal üldözték a bicikliseket, a bérkocsik, fiákeres figyelmetlensége pedig állandó balesetveszélyt jelentett, emellett egy általános ellenszenv is létezett a polgárok körében, akik alkalmatlan és veszélyes szerszámnak tartották. A város vezetősége nyomást gyakorolt a sétatéri kerékpár-pálya lebontására, mert az nem illett be a park arculatába. Ezeknek a tényezőknek a hatásaként a Kolozsvári Kerékpáros Egyesület tíz évi működés után megszűnt, vele együtt véget ért egy korszaknak, megmaradt viszont a közlekedési eszköz és megszületett egy versenysport.

Killyéni András

Bernáth reklámja az Ellenzék napilapban

²⁶ Dr. Mező Ferenc: A sport a humor tükrében. In: Testnevelés, 1938. augusztus, 656. old.

²⁷ Ellenzék, 1899. okt. 2., 3. old.

A Perőcsényi Református Egyház presbitéri jegyzőkönyveinek néprajzi vonatkozásai

Köztudott, hogy az egyházi dokumentumok: az anyakönyvek, a Historia Domusok, az alapítványi levelek s az egyháztanácsi jegyzőkönyvek számos népeletre vonatkozó adatot őriznek. Különösen a népi erkölcs, a jogszokások, a vallásos népszokások vizsgálásához kínálnak kitűnő anyagot.

A faluközösségekben mindig nagy hangsúlyt kaptak a népi jogszokások, az erkölcsi normák, az együttélés szabályai. Felügyelt erre az egyház papja, lelkésze vagy annak előjárósága, a tanító, a bíró és a jegyző, de maga a település paraszti vagy egyéb társadalmi is szigorú öre volt az írott vagy íratlan szabályok, normák betartásának, a viselkedés felügyelésének.

A szigorúan behatárolt közerkölcs és értékrend, a megannyi íratlan szabály, norma és konvenció ellenére is akadtak azonban olyanok, akik túllépték a megengedettség határát. Loptak, hazudtak, káromkodtak, verekedtek például; házasságot törtek, paráználkodtak, törvénytelen gyermeket szültek stb. Tetették mindezt annak ellenére is, hogy tetteikért felelniük kellett: pénzbírságot, korbácsütést mértek ki rájuk, eklézsiakövetést írtak elő számukra, s a faluközösség nagy része megvetette őket.

Néhány éve az Alsószemerédi Római Katolikus Plébánia több évtizedet is felölelő Historia domusának témánkat érintő feljegyzéseit vizsgáltam meg. A vizsgálat eredményei igazolták, hogy az aránylag vallásos életet élő faluközösség sem volt makulátlan. Igaz, nem beszélhetünk ez esetben egységes paraszttársadalomról, hisz a községben egyaránt voltak jobb módú gazdák és szegényebb sorsú parasztemberek, uradalmi cselédek és zsellérek, pásztoemberek és bevándorolt idegenek. Ám a vétségek és kihágások, a közerkölcsöt megbotránkoztató cselekedetek, a vallási törvényeket túllépő megnyilvánulások valamennyi rétegénél felütötték fejüket. Gyakoriak voltak például a lopások, a verekedések, de előfordult gyilkosság és öngyilkosság is. Szinte mindennapos jelenség volt az iszákosság, s előfordult a magzettelhajtás. Született törvénytelen gyermek, volt házasságtörés s még sok egyéb más vétség. Mindezek ellen a katolikus faluban elsősorban csak a katolikus pap folytatott ilyen-olyan harcot.¹

Nemrégiben a perőcsényi református egyház presbitéri jegyzőkönyveit vizsgáltam meg e tekintetben. Hont megye régi gyülekezetéről van szó. A Börzsöny alatt megbúvó település olyan vidéken található, ahol zömmel katolikus falvak veszik körül a kis létszámú református községeket. Ennek ellenére az egyházi tanács Perőcsényben is igen komoly munkát fejtett ki, rendszeresen tartotta üléseit, melyek gazdag programjairól a megmaradt jegyzőkönyvek tanúskodnak. Csaknem egy évszázad, az 1845 és 1942 közti időszak jegyzőkönyvi anyagát néztem át. Ezek tanulságait, a népi erkölcsre vonatkozó észrevételeit, határozatait az alábbiakban mutatom be. Mielőtt azonban erre sort kerítenénk, tekintsük át röviden a presbitérium fogalmát, a testület feladatát, jogkörét és szerepét az egyházon belül.

A presbitérium

A Néprajzi Lexikon szócikke szerint a presbitérium a protestáns egyházközség lelkészből s világi képviselőiből álló vezetőtestület, melyet neveznek egyháztanácsnak, egyházi előjáróságnak, consistoriumnak is. A presbitereket s azok világi vezetőjét, a kurátort a gyülekezet tagjai választják. Az első presbitérium Páparól ismert 1612-ből, ám csak az 1780-as évektől gyorsították meg a presbitériumok alakulását. A presbiterek istentiszteletet előtt a parókián vagy a templom előtt gyülekeztek (gyülekezeknek), s a lelkész vezetésével vonultak (vonulnak) be a templomba. Gyakran kijelölt helyeik voltak. Szerepük volt egyebek mellett az egyházi bíraskodásban is.² Döntöttek a peres ügyekben, megtárgyalták az egyházközségi tagok által elkövetett kihágásokat, vétségeket. Maguk elé idézték az elkövetőket; lehetőségeik keretein belül határozatot hoztak: megintették a bűnösöket, pénzbeli vagy egyéb bírságot, büntetést szabtak ki rájuk stb. Természetesen foglalkoztak az egyházközség egyéb ügyeivel is, felügyeltek a templom, a lelkészlak, az iskola és a temető állapotára, az egyház vagyonyára stb. Az ezekkel kapcsolatos jegyzőkönyvi bejegyzéseket azonban mi most nem vizsgáltuk.

¹ Csáky Károly: Egyházi dokumentumok néprajzi adatai. In: Néprajzi Látóhatár. 2000. 1–2. szám. 144–171. old.; Uő: Egy historia domus újabb adatai a népi erkölcs és viselkedés köréből. „Ó, szép piros hajnal”. Tanulmányok, dolgozatok a szakrális néprajz köréből. Pozsony 2005. 99–140. old.

² Kósa László: Presbitérium (szócikk). In.: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi lexikon 4. Bp. 1981. 269–270. old.

A presbitériumok – köztük a perőcsényi is – különösen sokat foglalkoztak a házasságtörökkel, az erkölcstelen életet folytató egyháztagokkal. Számukra gyakran mérték ki a régi egyházi eredetű büntetést, az eklézsiakövetést. Ezt később már szinte minden bűncselekményt elkövetőre alkalmazták. A büntetés – mint Tárkány Szücs Ernő jogszokáskutató írja – abból állt, hogy „a bűnöst a templomban is-tentisztelet alkalmával különálló fekete székre ültették vagy a szószék mellé állították és fekete terítővel leborították, majd a pap a szószékről bűbánatra hívta fel”.³ Közfunkciót viselő esetében ez a büntetés az állás, megbízás elvesztésével járt. Az eklézsiakövetést aztán II. József eltörölte, ám egyes helyeken még a XX. század közepén is alkalmazták. Az általam vizsgált perőcsényi jegyzőkönyvek azonban ilyen büntetésről már nem szólnak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szóbanforgó helyen ne alkalmazták volna szigorúbb eljárásokat. Hisz gyakori volt például a pénzbírság, a korbácsütés vagy a kiközösítés is. Az alábbiakban ezekről s az egyes bűncselekményekről, erkölcsi vétségekről szeretnék szót ejteni.

A perőcsényi presbitérium XIX. századi feljegyzései

A jegyzőkönyvi ülések Nro. VII. számú kötetében⁴ 1812-től követhetők nyomon a presbitérium ülései. Erkölcsi életre vonatkozó érdemleges adatokat azonban csak 1845 decemberétől találtam a kézíratos anyagban. Innentől viszont 1889-ig szinte minden évben felbukkan néhány hasznosítható feljegyzés. Az egyháztanács ez alatt az időszak alatt harminchétszer ült össze, négy a gyülekezetben előfordult erkölcsi kihágásokat, egyéb vétkeket megtárgyalja, döntést és határozatot hozzon. Összesen hetvenhárom esettel foglalkozott, illetve ennyi elemzésre érdemesnek tartott ügyet vettem szemügyre. A legtöbb vétségről a tanács 1847-ben tárgyalt: mintegy tízezer törvényteleniséget, erkölcstelenséget vizsgált meg. De volt kilenc tárgyalásra utasított ügy 1862-ben is.

A presbitérium tagjai foglalkoztak házasságtörésekkel, erkölcsi kihágásokkal; eléjük került egy-egy káromkodással, mocskolódással, rágalmazással kapcsolatos eset stb. De tárgyaltak az iszákosságról s a verekedésekről, a törvénytelen gyermekről s még sok egyéb másról is. Kiszabtak pénzbírságot és testi fenytést, ösztönöztek bocsánatkérésre és kibékülésre, de sort került kihirdetésre és kiközösítésre, gyülekezet előtti megfenyítésre és korbácsütésre is.

A házassélettel kapcsolatos esetek

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a XIX. század második felében Perőcsény községben igen sok erkölcsi kilengésre került sor a házastársak között. Ezekre az esetekre, magatartásformákra a jegyzőkönyvíró megannyi kifejezést használt. Köztük például az alábbiakat: *ügyesség, botránkoztató élet, erkölcstelenség, fertelmes élet, házasságtörés, hitetlenségben élés, kihágás, különélés, rossz élet, szégyentelenség, tisztátalan élet, törvénytelen élet, visszás házasság.*

A fenti minősítések sokasága tehát egyféle súlyos bünt tárt fel, melynek napirendre tűzését semmiképp sem mellőzhette a presbitérium. A felelősségre vontak közt asszonyok és férfiak egyaránt akadtak. A kihágás sok esetben hajadonnal vagy özvegygel esett meg. A hűtlenségnek számos indítóoka volt, köztük például az egyik vagy másik fél iszákossága, a több generációs együttélésből adódó problémák stb. Az egyházi tanács általában együtt idézte be az érintett feleket, meghallgatta őket, majd határozatot hozott. Először általában kibékülésre, megbocsátásra, egymáshoz való visszatérésre intették a feleket. De gyakran alkalmazták pénzbüntetést, korbácsütést vagy tárgyelkobzást is. Előfordult az is, hogy egy-egy ügyet a presbitérium átadott a világi bíróságnak. Lássunk most néhány esetet a sok közül.

1846. december 18-án egy olyan megingott házastársi viszonyról tárgyalt a tanács, amely valószínűleg még nem volt elviselhetetlen, és eredményesen sikerült a békéltetés: „*H. András és V. Katalin egyetlen házasság, kik külön élnek, gyűlés elibe hívtattak, és sok beszéd után öszvebékéltettek, kezeiket öszve fogatván ajánlották egymást a kölcsönös szeretetre.*”

Egy 1847. december 7-én tárgyalt ügyből kiderül, hogy a fiatalok közti probléma okozója az anyós, ezért a presbitérium a vele való kibékülésre is felszólította a házastársakat:

„*Ij. M. István és V. Borbála külön élő házasság ide hívatván kérdőre vették: adnák okát egyenlenségeknél. Azt felelték, hogy a férj anyja az oka külön élésöknek. Meg hagyatott tehát: külön élő fe-*

³ Tárkány Szücs Ernő: Eklézsiakövetés (szócikk). *Ornuta Gyula* (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 1. Bp. 1977. 658–659. old.

⁴ A Perőcsényi Református Egyház gyűléseinek jegyzőkönyvei. *Protocollum Ecclesiae huius Reformatae Perőcsényiensis 1812–1892.*

leknek, kik különben szeretik egymást, hogy anyjokat kérjék meg a felől, hogy engedje, tőrje el őket saját házánál. Ha pedig az anya ezt tenni vonakodnék, a per kiegyenlítése a helybeli bíróság kezeibe által adassék.”

Természetesen előfordultak olyan esetek is, amikor a békéltetés eredménytelen volt, s ilyenkor más határozatot volt kénytelen hozni az egyháztanács. Például „Többször hivatott külön élő ör. F. János és D. Julianna, kik meg átkodván össze menni most is vonakodtak. Nekik azuttal a rossz házassági bizonyítvány ki adatni rendeltetett.”

Voltak összetettebb esetek is, melyeknél a házasság megingása kihatott az egész nagycsaládra, s a kilátásba helyezett szankciók is komolyabbak voltak. Lássunk most egy 1849. november 27-én tárgyalt ilyen esetet: „L. Sámuel fia és felesége közti ügy vétetett fel a midőn több hónapok óta külön élnek, együtt élésre parancsoltattak. – L. Sámuel (...) első izben 1 pengő forintra, menyé pedig testi fenytésre ítéltetett. Abban az esetben pedig, ha még ezentul is külön élnek, a feleség a férjtől, minthogy itt fő ok tulajdonítottatik L. Sámuelnek, jövendőbe fizetni fog 3 ezüst forintot, a menyé pedig fizet 3 pengő forintot és 12 korbácsot. L. Sámuel, ha nem pártolja menyét, ha igazságtalanul bán vele továbbra is, a presbyterium határozata szerint újabb lakást és ételmezt tartozik adni ezen per alatt lévő gyermekeiknek.”

Nem végződött eredményesen az 1850. július 7-én tárgyalt alábbi két elfajultabb eset sem, azért a presbitérium itt is keményebb büntetéshez folyamodott: „Előhívtattak B. András és H. Sára visszas házasok, kik különösen a férj durva bánása miatt, ki feleségét baltával üldözi, külön élvén, az egyháznak botrányára czégeskednek [?]. Ügyük megvizsgáltatt, s határozatott, hogy: miután már a fentebb nevezett B. András többször szigorúan megintetvén, többszöri fogadását mindig megszegte, s durvaságával kellemetleneségeket okozott, – most még egyszer és utoljára a legszigorúbban az egész gyűlés színe előtt megintessék, hogy eddig gyakorlott durvaságával hagyjon fel, s feleségével csendes békességben éljen; különben ha még egyszer merészel kihágásokkal az egyháznak bajt okozni, azonnal mindjárt a világi törvényszék kezeibe szigorúbb megfenytés okáért ajánltassék.”

„Ugyancsak ez alkalommal L. István és Sz. Terézia is, kik több izben már a gyűlés színe előtt megintettek visszas házas életük miatt, most újra elő hívtattak, s újabb tárgyalás alá vétettek, s ítéltetett: hogy miután Sz. Terézia saját vallomása szerint férjét nem szereti, s vele élni nem akar; de e vallomásának okát adni épen nem képes, most miután a neki mondott ítéletnek újra ellene tett, a fent nevezett Sz. Terézia 3 pengő forint pénzbeli bírságra ítéltetett, s ha férjéhez most ismét a gyűlés végzése következtében haza nem megy, még testi büntetést is, és újólag még terhesebb bírságra ítéltetni fog.”

A rossz magaviseletű, erkölcsi kilengéseket elkövető feleség olykor egészen tragikus eseteket is előidézett, például férjeit kergette öngyilkosságba. Ilyen esetről tanúskodik az alábbi feljegyzés is, melyet 1852. március 24-én rögzített a presbitérium jegyzőkönyvvezetője: „Szönyegre jövn P. József, felesége s leánya Julianna borzasztó rossz magok viselete P. József veje, E. József irányában. Tekintetbe vétetevén, hogy P. Julianna első férje, C. József is kiálthatatlan szegycsentelenségek miatt víz által előlte magát, épen így történnén második vejével, nevezett E. Józseffel is, miután már állhatván a sok bosszantásokat, szinte a víznek ment, s bele is halt volna, ha hirtelen ki nem huzatott volna. Az egyházi tanács mint hogy már két vót is el akartak ölni, P. József, ennek felesége és P. Julianna ezen veszedelemnek ezek vettetnek okul, – határozatott: hogy P. József és felesége rossz magok viseletéért s gondtalan bánás módjokért pénzbeli büntetésre büntessenek s E. Józsefnek meg engedtetett, hogy Bátyjához ismét vissza mehessen, ajánltott neki békés, csendes élet, mire magát írásban le is kötelezte.”

A következő esetekben is kemény határozatot hozott a tanács, s mint látjuk, a korbácsütések kiszabásától sem riadt vissza. A házasságtörő férfiak, a parázna nők s az özvegyasszonyok egyaránt kaptak ilyen fenytést a pénzbüntetésen kívül: „F. János előhívatott tisztátalan élete miatt, azon váddal lévén terhelve, hogy feleségén kívül valami D. Ágnessel együtt tart, s e miatt a házasok között visszas házaság van. Határozatott: F. János pénzbeli bírságra és a Gyülekezet s templom előtt 12 korbácsra, nem különben D. Ágnes mint a helységnek leg rosszabb életű özvegye pénzbeli bírságra és korbácsra büntetett.”

„V. János ki szinte öz. M. Judittal rossz életet élvén, ide hívtattott, s V. János önként meg vallván bűnét, – s megtérni kívánását jelentette – ezért határozatott: V. János pénzbeli büntetésre, M. Judit mint hogy meg sem jelent a presbitérium színe előtt, pénzbeli büntetésre és a gyülekezet előtt 12 korbácsütésre büntetett.”

„M. József H. Lidiávali paráználkodásokért szinte előhívatott s határozatott: M. József pénzbeli bírságra, H. Lidia pedig 12 korbácsra büntetettek.” (1853. január 8-iki határozatok)

Volt, hogy a parázna asszony is megbánást tanúsított, s megígérte jó útra térését. A tanács viszont nyomban kilátásba helyezte egy esetleges újabb kihágás esetére a korbácsütést. Így jegyzőkönyvezték ezt 1855. november 24-én: „V. Erzsébet más férfival való helytelen parázna életéért megfedetett, s megkövetvén az egész presbitériumot, ígéretet tett, hogy többé nem teszi s nem gyakorolja mit eddig tett. Férjét nem hagyja el, azzal békességben, szeretetben fog élni. Megígérte magát, hogy ha még egyszer ily gonosz életre adja magát, s rosszását tapasztalandja, 12 korbácsokra fog büntettetni.”

A jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy volt a településen néhány nőszemély, aki visszaesett az erkölcsi kilengés terén, halmozottan követett el közkerölcsöt sértő vétségeket. 1864. november 4-én rögzítették a jegyzőkönyvben a következőket: „Erkölcstelen rossz élete miatt már azelőtt két éve az egyházi tanács elébe hivatott H. Erzsébet, amint láthatni az 1862. év nov. 15-én jegyzőkönyvezett 4. pontot, mikor megfenyítettvén, s nem sülvén egészen rá a vád súllya, fogadást tett, hogy magát meg fogja jobbitani. Most újabban bevádoltatván többektől, különösen M. József nejtől, B. Katalintól, miszerint H. Erzsébet magához járhatja férjét, M. Józsefet, és miatta megbotránkozás, verekedés történi közöttük. Kéri B. Katalin H. Erzsébet megbüntetését. H. Erzsébet gonosz, rossz parázna élete megvizsgáltván, kivilágosodott bűnös volta. Példaadás végett íntetett, hogy H. E. büntetessék 2 forintra s ezen kívül testi büntetésre.”

Ugyancsak kemény büntetést szabtak ki 1871. január 30-án a házasságtörő férjekre s a csábító hölgyekre egyaránt: „Előhivatott M. Erzsébet azzal vádoltatván, hogy parázna erkölcstelen életet gyakorol B. Andrásal – mi csakugyan kivilágosodott, s miután tavali egybegyűlés alkalmával is 3 forintra büntettetett, azt sem ada meg, most azzal együtt ismétleni gyalázatos tettéért 13 forintra büntessék, nem fizetvén pedig annyit érő jószágja erő hatalommal elkoboztassék. – Elhozott 1 dunyha, 9 vánkos, 1 abrosz. – 8 nap alatt ez időpont számítva, ha lefizeti M. Erzsébet, az ágybeli kiadatni rendeltessen, ellenkező esetben a többet ígérőnek el fog adatni.”

„Előhivatott R. András és felesége F. Erzsébet a midőn R. András nejtől elválva él törvénytelenül J. Marissal. R. Andrásal nem beszélhetünk, mivel nem volt hon. J. Maris beismerte, hogy ő R.-nek ágyasa, – ezért tehát meg büntettetett 2 forintra. Ha ismét követi, 4 forintra. R. András e mellett tartozik gyermekét tartani. Elhozta J. Maristól 1 dunyhát és 2 vánkust.”

Az erkölcsi vétségek sorából, konkrétan a házasságtörésből – mint a jegyzőkönyvek is tanúsítják – nem maradtak ki még az előjárók sem. Egy 1862-es féléjegyzés épp a bíró szégyenletes esetéről számolba: „Előhivatván Sz. Istvány mint aki bírói hivatalt is visel – özv. ítj. Cz. Andrásnöveli viszonyok szóba hozatván. Nevezett nő elkövetett büntetéért fizetett az egyháznak 7 uj forintot. Sz. István pedig bocsánatért kérte az Előjáróságot, kinek kézfogása mellett az előjáróság megbocsátott.”

A házasság előtti szexuális kapcsolatokról

A néprajzkutatói munkám során gyűjtött recens anyag s az egyházi dokumentumok adatai egyaránt azt bizonyítják, hogy a házasság előtti szexuális kapcsolat már a XIX. század éveiben, illetve a századforduló táján sem volt tabu. Az Alsó-Ipoly menti községekben több erre vonatkozó közlést is lejegyeztem. Meglepő, hogy e tekintetben adatközlőim nem voltak annyira szemérmesek, mint a már régebben vizsgált Középső-Ipoly menti településeken. Persze ez nem jelenti azt, hogy errefelé nem fordultak elő hasonló esetek, mint a Börzsöny táján.

A házasság előtti nemi kapcsolatokra a vizsgált területen elsősorban a cselédek körében került sor. Aztán befolyásolták a kapcsolatokat a gyakori munkahelyváltogatások, a községtől távolabbra eső háttérterületek stb. Arra is akadt példa, hogy a fiatalok egybekelését a szülők tiltották, s a lány tudatosan esett teherbe.⁵

A házasság előtti szexuális kapcsolatokra vonatkozólag a szakirodalomban többféle adatot is találunk. Nyáry Albert említi például, hogy „az anyaságra már otthon felkészítik a hajadont”, s így „nagyritkaság, hogy egy lány megessen”.⁶ A szerző egy másik tanulmányában ez olvasható: „a felcseperedni alig kezdő lány már hetenkint négy éjjel teljesen egyedül van, teljes sötétségben a szeretőjével. Ez nem szégyen, csak az, ha baj talál lenni belőle.”⁷

⁵ Csáky Károly: „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk”. A születéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek az Ipoly mentén. Komárom–Dunaszerdahely 1992. 19. old.

⁶ Nyáry Albert báró: A palóc anya és gyermeke. Ethnographia 42. 167–173. old.

⁷ Ud: Jellemvonások a palóc népeletről. Ethnographia 34. 92. old.

Vajon mi volt a helyzet e tekintetben Peröcsényben? A presbitérium elítélte a törvénytelen kapcsolatokat a fiatalok esetében is. Mindezt *megbotránkoztató életnek, megbecstelenítésnek, fajtalanokodásnak, paráznaságnak* tartotta. Az szexuális kapcsolatot elkövetőket, a törvénytelenül együttélőket a presbitérium elé idézték. Megintették őket, egybekelésre biztatták a fiatalok, ismétlődő esetekben pedig pénzbírságot szabtak ki rájuk, de kaphattak egyéb büntetést is.

Előfordult, hogy a házasság előtt álló fiatalok férjes vagy özvegy asszonnyal, házas férjjel kerültek nemi kapcsolatba. 1873. január 8-án például azt jegyzete fel Kőrnyei Imre lelkész, hogy egy K. nevű férfi s egy M. nevű lány éltek *„fajtalan életet”*. Ezért *„megbizattak a gondnokok, hogy a rendetlen életűeket fényítsék ismét meg, hogy ha törvényes életet nem élnek, a jövő gyűléskor el fognak hivatalni, és pénzre büntessenek”*.

Egy másik esetről így tudósít az 1870. január 6-án beirt jegyzőkönyvi adat: *„Panasz tételte E. Pál ifjú iránt, hogy mostohaanyjával, M. Erzsébettel parázna életet élt. Mindketten elő hivattak, s meg is jelentek, s azt beismerték és kivallották, hogy biz ők már közösködtek egymással. E tettekért erélyesen megfenyítették, s ígéretet tettek, hogy ezután megfogják magukat becsülni, s tanácsoltatott nekik, hogy külön éleést eszközöljenek, másképp békeség, egyezés köztük soha nem lehet.”*

Egyszerűbb volt a presbitérium dolga, amikor két nem házas ember követett el paráznaságot. Ilyenkor megfenyítették őket, s a törvényes egybekelést ajánlották, amire legtöbbször sor is került. 1864. január 23-án írták például az alábbiakat a jegyzőkönyvbe: *„M. József és V. Lídia szinte törvénytelenül élőknek 24 óra engedtetett a gondolkodásra, öszve akarnak-e esködni vagy nem. Gondnokokra bízott ennek kitudása.”*

Hasonló úgyról tudósít egy 1862. február 4-iki beírás is: *„Szóba jöven a törvénytelen életűek, nevezetesen F. János, ki több évek óta E. Juliannával együtt élt, előhivattot, s megkérdezett, mit akar azon személlyel, vagy vegye el, vagy E. Julianna házatól el fog távollíttatni, azt felelték, hogy ők egymásé kívánnak lenni, kezet adtak, hogy egymást igazán szeretik, s egyszersmind kijelentik, hogy Febr. 8-át követő vasárnapon először kihirdessék. Az egyezés hát itt megtörtént.”*

Szigorúbb büntetést kaptak, akik gyakran követtek el erkölcsi kihágásokat, s nem tértek az egybekelés útjára. Ilyenről tudósítanak az 1850. június 22-iki sorok: *„Előhivattak 3 rendbeli parázna életű személyek u.m. H. Julianna hajadon K. István legénnyel, L. Katalin özvegy F. István legénnyel, L. Julianna hajadon E. Mihály legénnyel – szoros viszonyban lévén egymással, megtapasztaltott teherbe vannak, melyért az előljáróság 3 új forintra határozza megbüntetni őket, és határozatba hozatik, hogy minden olyan fehér személy ki ily gyalázatos példát ad a többiek előtt, mindannyiszor 3 új forintra fog büntetni, s a hajadonoknak fejek két vagy több előljáró jelenlétében azonnal bekötessék.”*

Megesett lányok, törvénytelen gyerekek

Amint az előzőkből is következtethetünk, megesett lánnyal a korábbi évszázadokban is lehetett találkozni. Néhány évvel ezelőtt megvizsgáltam az *Ipolyfödemesi Plébánia* születési anyakönyveit, melyekben – csupán néhány évtizedet figyelve – 77 törvénytelen gyermek bejegyzését találtam. Közülük csaknem valamennyit megesett lányok hozták a világra. Bár tudnunk kell, hogy e község filiája volt Kelenye, ahol uradalmi cselédek is éltek, s Födemesen anyakönyvezték a faluhoz tartozó Kuppány nevű cigányperő gyermekeit is. S ezen a helyen a három és fél évtized alatt 50 törvénytelen gyermek született. A maradék huszonhét sem alacsony szám, hisz majd minden évben akadt itt vagy ott egy-egy gyerek, akít törvénytelennek neveztek.⁸

Nyáry Albert palóckutató írta, hogy ha megtörtént a baj, akkor *„legtöbbszörre úgy cselekszik a szerencsétlen, hogy kontyot csinál magának, s beáll az asszonyok közé, várva, hogy valamelyik özvegy embernek csak megakad a szeme rajta”*.⁹ A fejbekötésről már mi is olvastunk egy peröcsényi kihágás kapcsán, de nézzünk még néhány itteni esetről szóló bejegyzést. 1864. január 13-án írták például az alábbi: *„Előhivattott L. Katalin, ki törvénytelenül magánál tartja F. Istvánt – kitől már 2 gyereke is van –, s már ezelőtt is felszólítottatott a tisztességes életre – mind hijjába. Határozatott, hogy ezen rendetlen életért mint rossz példaadó, L. Katalin 5 forintra megbüntetik. Ha pedig összeesküsznek, mentesül a büntetés terhe alól.”*

1862. november 15-én négy hasonló esetet is tárgyaltak. A teherbeesések házasságkötés nélkül történtek, s általában a hajadon lányokat büntették súlyosabban: pénzbírságot, ruhaelkobzást szabtak ki rájuk. *„Előhivatván Sz. András, miután F. Lídia tőle teherbe esvén, Szokott módon F. Lídia mint utóbb, 5*

⁸ Csáky K. i. m. 2002. 20. old.

⁹ Nyáry A., 1931. 171.

új forintra büntetett, de helyette a fizetést Sz. András vállalta magára. „Ugyan csak fajtalansági bűnéért ide szőlítatott V. Lídia, ki M. Józseftől megesvén, – V. Lidia is a szemtelen életéért 5 új forintra büntetett.” „Ugyancsak fajtalansági bűnéért L. Lídia – ki szinte teherbe van – de mivelhogy a községből kiköltözvén, Börzsönybe ment, nem hivathatott elő, azért elhatározott, hogy valamint a többi, úgy L. Lídia is tartozik fizetni 5 új forintot – vagy annyit érő ruhája elkoboztassék.” „Ugyan csak M. Lídia ily bűnben leledzvé, hon nem lévén, elő nem hivathatott, – határozott szinte 5 forint lefizetésére, nem akarás esetében – legszebb ruhájától fosztassék meg.”

Időben visszafelé haladva még szigorúbb büntetést mértek a teherbe esettekre vagy a teherbe ejtőkre. 1855-ben a lány például pénzbírságot, a legény gyülekezeti előtti megfenyítést kapott. 1853-ban a házaspár pénzbírságra ítélték, a hajadon lányt pedig kitiltották a faluból: „Előhivatott F. Julianna, ki értelmes életéért kérdőre vonatott, s megkérdezett, kitől esett teherbe. – Kivallotta, hogy nem mástól, mint Sz. András legénytől esett meg: a lány megbüntetett, a legényt pedig a gyalázatos tettéért megakarván fenyeíteni, de sejtven a büntetésről – ellillant –, elültetett, hogy e makacs tettéért a gyülekezeti előtti megfenyítessék.” „H. András ki valamely idegen személlyel N. Klárával, nő cselédjével – házaspár léte – meg esett vele – gyermek született, s botránkoztató tettéért a presbitérium eleibe hivattott, s az azt rendelte, hogy H. András azon erkölcssten s törvénytelen cselekedetéért, rossz példaadásáért pénzbírságra, megnevezett N. Klára pedig mint rossz erkölcsű személy amint felgyógyul beteg ágyából, azonnal tartozik helységünket elhagyni.”

Az sem volt ritka, hogy egy megesett lány több férfival is kapcsolatba került, avagy a rokonságból valamely nős férfival alakított ki kapcsolatot. Ilyen az alábbi 1852-ből, illetve 1847-ből jegyzőkönyvezett eset: „Elő hivatván H. Erzsébet, ki mint hajadon leány teherbe esett. Az egész Presbyterium előtt kivallotta, hogy ő F. Mihály fiától, Istvántól esett teherbe, azonban M. József és többen is önként kivallották, hogy rossz végből járnak hozzá. Ezek megfenyítették.” „H. Mária törvénytelenül esett viselősségebe midőn fel szőlítatott, és kérdőre vonatott, hogy kitől terhesült meg – azon vallomása után, hogy testvére férje F. Jánossal közösült, a gyűlés színe előtt bűnbocsánást követett el, az illetőket megkövette. Szinte F. János megvallotta H. Máriaival paráználkodását, a külső büntető törvényszékre adatni rendeltetett.”

Egyéb bűnökről és vétségekről szóló bejegyzések

A fent tárgyalt eseteken kívül a presbitériumi jegyzőkönyvekben sok egyéb másról is olvashatunk még. Például verésről, verekedésről, mások bántalmazásáról és rágalalmazásáról. A verések közt előfordult olyan eset, amikor a férj bántalmazta feleségét, a gyermek születéig stb. 1889-ből és 1880-ból találtam az elsőre példát: „Mely alkalommal tárgyalatott M. Bálintné P. Zsuzsánnának ama panasza, hogy tekintetbe véve férjének kegyetlenségeit, folyamatosan bántalmazásait; az ő állapota tarthatatlan, férjével együtt tovább nem élhet, a válópört megindítja. A nevezett férj, M. Bálint meghívott, s miután figyelmeztetve lett a h. eskü alkalmával tett fogadalmára, felhívott a további békés életre. M. Bálint oda nyilatkozott, hogy mint eddig: úgy ezentúl is fogja nejét bántalmazni – semmi békéltetésnek helyet nem ad.”

„Presbitéri gyűlés tartatott. Mely alkalommal tárgyalatott L. Mihálynek neje, M. Eszter irányában tanúsított botrányos magaviselete. Miután L. Mihály neje irányában botrányosan viseli magát, nem tekint sem a házastársi, sem az emberbaráti sz. kötelekeket /.../ ha nejét ismét bántalmazni fogaja, 5 frt büntetés pénz lefizetésére köteleztetik. Ha pedig történetesen még ezen büntetés sem riasztja vissza embertlen magaviseletétől, az elváltási per a lekeszi hivatal által pártolól fog folytatni.”

Igen durva esetet rögzít az 1871. és az 1870. évből származó jegyzőkönyvi beírás is: „B. András nem csak feleségével czivakodásért dorgáltatott meg, hanem még 76 éves anyja méltatlan meg veréséért is, – nem akarván engedni, utasítottat neje a világi törvényszék elejibe.” „H. János egyházi tanácsnok panaszt tett, hogy fia, István mind iránta, mind pedig felesége iránt gorombasággal viseltetett. Midőn felesége intette fiát, hogy ne kocsmazzon, ezért nagyon megverte, s neje kénytelen volt eltávozni a háztól. Szinte erőlyesen felszólították a kibekülésre, ők pedig megígérték az egymás iránti szeretetet. Megígérte a nő, hogy haza fog menni.”

Előfordult egy-egy bejegyzés, amely rágalalmazásról, becsületsértésről, perlekedésről, káromkodásról szólt. 1886-ban, 1885-ben is 1883-ban egyaránt felbukkant néhány rágalalmazási eset. Lássunk közülük néhányat: „Mely alkalommal tárgyalatott B. Zsófia B. Istvánné abbeli panasza, miszerint őt D. Sándorné Sz. Terézia bántalmazza – férjét hozzá fűzi – s miután Sz. Teréz méltatlankodásait, alaptalan rágalalmazásait tovább nem tarthatja: őt megfenyeíteni, esetleg szigorúan megdorgálni kéri. Miután B. Zsófia ártatlanságáról meggyőződött az előljáróság: D. Sándornét 2 frt bírságra ítéli, s azon esetben pedig, ha még máskor is bántalmazná: úgy 5-10 frtra fog bírságotlani.”

„Presbiteri gyűlés tartott. Mely alkalommal: F. András, B. István és M. József, kik naponkénti utcai perlekedéseikkel, égbe kiáltó káromkodásaikkal még az Úrnak szentelt napot, a vasárnapot is megszenstelenítik – azért, hogy ezen botrányos életnek eleje vételessék, ez ügyben az e. előjáróság a következő határozatot hozta: Mint M. József és D. András szomszédok tanúskodnak, a botrányos utcai zavarok értelmi szerzője F. András családja, ki a mellett, hogy a szomszédokat birtoklási jogaiban megsérti, még becsületükben is igyekszik elgázolni, azért úgy F. András, M. József, B. István komolyan utasíttatnak, miszerint ha birtoklási jogaikban úgy az egyik vagy másik szomszéd által megsértetnek, a világi hatóság előtt keressenek orvoslást – ha azonban bármelyik is bárki által becsületében sértesik, botrányos utcai harcot kezd: az illető bántalmazott tartozik magát azonnal a lelkési hivatalnál jelenteni, hogy az illető botrányt keverő a körülményekhez képest 9-10 frtig megbírságolva legyen.”

„A mely alkalommal M. Jánosné szül. B. Mária a gyűlés színe előtt kérdőre vonatott, – vajjon Sz. Istvánt és nejét – méltatlanul sértegető szavaieért elvállja-e felelőséget? Vajjon elismeri-e, hogy Sz. Istvánt azzal vádolta, miszerint mostani betegsége gyermek elhajtásának következménye. M. Sándorné a fentebbi vádaskodást tagadja – sohasem vádolta nevezett Sz.-né jeltény elkövetésével –, de miután Cz. József, F. Istvánné, E. Bora tanúk határozottan a szükség esetén esküvel is bizonyítják, hogy M.-né nekik külön-külön elbeszélte, miként kente el Sz. M. Zsuzsánna iker gyermekét. Miután M.-né a tett elkövetését tagadja: mint rágalmozót a presbiteri szék 10 forint büntetésben elmarasztaja.”

Mint a fentiekből is látható, a jegyzőkönyvek sok mindenre fényt derítenek még. Például az egészséges együttélés gyakori megingására, az alaptalan vádakosádokra s egyéb más dolgokra, amik egy faluban megtörténtek, megtörténhetettek.

A pletykák, a rossz hírek terjesztésének gyakran voltak színterei a fosztók. 1878 telén egy ilyen helyen a lelkész rossz hírének keltésétől sem riadtak vissza. Mint olvassuk a január 19-iki jegyzőkönyvben: „Tiszt. Lelkész úr panaszt emelt F. Erzsébet rossz hírű személy ellen, ki megbélyegzett helyeken tollfosztás alkalmával Lelkész urunkat, továbbá a boldogult lelkész urat haszontalan hírekkel vádolta. Multját tekintve F. Erzsébetnek, ki a pletykával szert foglalkozni bukott nőhöz illőleg, őt mint rágalmozót az előjáróság 50 forintra bünteti.”

Gyakran adnak hírt a jegyzőkönyvek egyéb kihágásokról, *tivornyázásokról, tiszteletlenségekről* is. 1864-ben a temető iránti tiszteletlenségről számol be a jegyzőkönyv: „*A fentnevezett napon az egyházi előjáróság elé terjesztett a község némely lakosának azon tiszteletlensége, mellyel a temetők iránt viseletetik, ugyanis: némely személyek a temetőt, hol kedveseink nyugszanak – hová mi részvétellel meggyünk ki – némelyek közlegelőnek, barmok tanyájának akarják felhasználni. Tekintetbe véve a temetőt, hol kedveseink nyugszanak, mely iránt kegyelettel tartozunk viselteni – a leteleltetési jogot ezennel gyűlésileg eltöröljük, – mégpedig a következő büntetés terhe alatt: I. ízben 1 frt, másod ízben 2 forintot javalják számítva, melynek beszedésével a községi előjáróság bízik meg.*”

1855-ben a pincéknéli tivornyázásokat rosszalják a presbíterek, s különösen nehezményezték, hogy az ilyen alkalmakkor az asszonyok sem tartják távol magukat az ivástól: „*G. Erzsébet szinte előhívattott, tapasztaltatván, hogy nappal úgy mint éjjel a picékben tivornyázott – több asszonyokkal s férfiakkal együtt ivott s ez által rossz példát mutatván, sokakat rossz útra vezérelvén, megintetett, hogy többé azt ne kövesse, különben ilyenek tapasztaltatván meg egyszer – közönséges helyen, meg fog büntettetni.*”

A jegyzőkönyvek tanulságai

Az idézett példák bemutatása után elmondhatjuk, az adatok bár kiváló források, és töredékes metszetet adják a község mindennapjainak, erkölcsi szokásainak, messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőlük. Annyit mindenképp megállapíthatunk, hogy a perőcsényi faluközösség sem sokban különbözött erkölcsi magatartását illetően a szomszédos falvak lakóitól. Igaz, a vallás törvényei egy kicsit másképp viszonyultak egy-egy esethez a katolikus és a református falvakban, de a lényeg nem sokban különbözött.

A katolikus falvakban a plébános szinte egymaga lépett fel a sok-sok kihágás ellen. Felhasználva természetesen a hit fegyverét, esetleg a szószerket is. A visszás esetekről a Historia domusokban ő azonban csak feljegyzéseket készített, az egyháztanács (ha volt egyáltalán) nem foglalkozott vallási bíraskodással. A református egyház ugyan nem rendelkezett ilyen szigorú törvényekkel, ám a presbitérium itt a kihágások, törvénytelenések, erkölcselenségek egész garmadáját tárgyalta. A vétségek nyilvánosságra kerültek, az egyháztanács szankcionált, büntetett, dorgált és megszégyenített. De hajlott a békéltetésre, a megbocsájtásra, az újabb esélyadásra is.

Csáky Károly

A XXXVI. Honismereti Akadémia

Zalaegerszeg, 2008. június 30–július 4.

Halász Péter:
Megnyitó

Tisztelettel, megbecsüléssel és némi meghatódottsággal köszöntöm a XXXVI. Honismereti Akadémiára Magyarország ?? megyéjéből, s a Kárpát-medence öt országból érkezett résztvevőket. Köszöntöm a vendéglátó Zala megyét és Akadémiáinknak otthont adó Zalaegerszeg Megyei Jogú városát. Kilenc esztendő múltán ismét itt vagyunk Zala megyében, Zalaegerszeg városában! Hazajöttünk, otthon vagyunk! Nem felejtettük el a zalai térség akkor megismert értékeit, s érdeklődve tekintünk az újakra.

Tisztelettel, megbecsüléssel és meghatódottsággal érkezünk erre az ünnepi alkalomra. A *tisztelet* és a *megbecsülés* a vendéglátóknak és a résztvevőknek szól. A honismereti mozgalom évenként összegyűlő *szekértáborának*, *mozgalmunk sátoros ünnepének* – ahogy ezen a helyen kilenc esztendővel ezelőtt mondotta volt örökös tiszteletbeli elnökünk, Kanyar József. A meghatódottság pedig *egyrészt* ennek az ünnepi gyűlekezetnek, a honismereti mozgalom színe-javát jelenő közönségnek szól, *másrészt* Akadémiánk fő témájának, ami nem más, mint *Mátyás király és a reneszánsz kora*.

Nem tudom ki hogy van vele, én bizony keveslem azt a figyelmet, azt a pompát, azt az emelkedettséget, amit az ország kulturális és kevésbé kulturális kormánya szentel ennek a kiemelkedő történelmi eseménynek: Hunyadi Mátyás trónralépése 550. évfordulójának. Mert nagy és szép korszak volt a reneszánsz, különösen a *magyar reneszánsz* és minden tiszteletem a Medicieké, de nekünk ebben az esztendőben mégiscsak Mátyás királlyá választásának évfordulójára kell emlékeznünk. Hiszen olyan személyisége volt ő a magyar történelemnek, kinek minden tettét, cselekedeteinek minden indítékát ismernünk kell, ismernünk kellene. Nemcsak nekünk, de gyermekeinknek, unokáinknak is, és e jeles évfordulón el kell tünödnünk azon is, hogy megtettünk-e, megteszünk-e mindent, hogy ez az ismeret éljen és áthagyományozódjék?

Mátyás alakja ma is összefogja a határokkal szétszabdalt magyarságot, jelképezi és bizonyítja történelmünk egységét. Példa erre Akadémiánk programja is. Trónra lépésének és uralkodásának jelentőségét talán Dümmerth Dezső fogalmazta meg legmarkánsabban „A két Hunyadi” című munkájában: *„...fejlődés az – írja –, ami itt megindult, a reneszánsz stílusváltás kora, amely Itália kis városállamaiban, polgáris környezetben kelte életre, most hirtelen egy feudális monarchiában és Közép-Európában ad első példát arra, hogy a humanizmus, a szellem értékei egyenrangú módon jelennek meg az egyoldalúan lovagi-katonai magatartású emberek között.*

A reneszánsz volt talán az utolsó nagy művészettörténeti – sőt világnézeti – kor, amit a magyarság még ereje teljében, Európa más országaival és nemzetével egyenrangúan tudott befogadni, magáévá, vagyis magyarrá tenni. Miért? Hogyan? Úgy, hogy Mátyás volt a középkori Magyar Birodalom utolsó szuverén uralkodója, akiben a magyar mentalitás, a magyar virtus, a magyar tehetség úgy tudott megnyilvánulni, hogy az utóbb nem bizonyult rövid fellobbanásnak, gyorsan elhamvadó rözsztűznek, hanem biztos alapokra emelt, 32 esztendeig épülő és fennálló politikai erődítmény lett. S ha belegondolunk, hogy a mindössze 47 esztendőt élt Mátyás és apja, az Úrtól 49 esztendőt kapott Hunyadi János, mennyi külső és belső ellenségeskedés és ármánykodás közepette hajtotta végre világraszóló haditetteit, vagy éppenséggel szenvedte el megalázó, árulásokkal és hátbatámadásokkal súlyosbított vereségeit; s ha elgondoljuk, hogy Mátyásnak mennyi bogáncsként ráakaszkodó nyűgöt kellett magáról folyamato-

san lépni, hogy erejét olykor, időnként a fő ellenség, a Magyarországot s egész Európát fenyegető török ellen fordíthassa, akkor érzékelhetjük igazi teljességükben ezeket az erőfeszítéseket, amik végső soron nem voltak sem hiábavalók, sem eredménytelenek.

Boldog vagyok, hogy Honismereti Akadémiáinkon, jeles történelmi évfordulóinkhoz kapcsolódva évről-évre nemzetünk nagyszerű teljesítményeire emlékezhetünk. Honfoglalás, Államalapítás, a kereszténység felvétele, Szent István koronázása, aztán a Rákóczi Ferenc szabadságharca, az 1848-as, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc. El kell gondolkodnunk azon, hogy nemzeti szabadságunk fellángolásai, felvillanásai egyre rövidebb ideig tartottak; Rákóczié: hét esztendő, Kossuthé: másfél esztendő, az 1956-os forradalom pedig mindössze tizenhárom napig világított. Mintha fogyna a nemzet életeréje, kitartása, energiája.

Mátyás uralkodásának majd emberöltőnyi időszaka is a „két pogány közt” öröklődő magyarság példátlan forradalma volt. Már maga az, hogy a „bizonytalan” és „alacsony” származású Hunyadi János – mert Zsigmondtól való származását csak döntő hadisikerei után kezdték rebesgetni, addig csak „oláh fattyú” volt az idegenszívű urak szemében – önjelöltől kivívta a kormányzóságot, s a török elleni hadjáratai során diadalt diadal követett. S ennek a félig vlah – vagy inkább kun – apának a gyermeke, Hunyadi Mátyás, első „demokratikusán”, a hagyomány szerint „közfelkiáltással” választott uralkodónk, aki nemcsak Isteni kegyelemre, de még csak jeles elődökre sem hivatkozhatott. Királyi ősök hiányában Mátyás *személyi jelentősége* emelkedett nagy fontosságra, s ez juttatta oda, hogy – amíg más uralkodónak elég volt a pusztá létezés a nagy ősök árnyékában – neki örökösen bizonyítani, rendkívüli tetteket kellett végrehajtani, szinte emberfölötti erőt, uralkodói teljesítményt kellett mutatnia. „Egyéni erőfeszítésre való hagyatkozása azonban nem gyöngítette, hanem frissítette és gyarapította a magyar királyeszmét.” „Hunyadi János fia királysága magasáról intézkedett és emelte fel újra – már süllyedni kezdő Magyarországot az európai politika élvonalába” – írja róla a történész, Dümmerth Dezső.

Kora természetesen nem ismerte *fel* és nem ismerte *el* igazi nagyságát, noha sokan voltak az országban és azon kívül is, akik fölnéztek rá. Kortársai elsősorban az adókat emelő, egy hozzá képest kisszerű és kisstilű császárral való tusakodás miatt a törökverést elhanyagoló, utóbb szeszélyes és hatalomra éhes felesége kénye-kedvét kereső, az utódtalanság gondjainak csapdájában vergődő férfiembert láthaták benne. De mi, öt évszázad távolából érzékelhetjük halhatatlan művét: a szellemileg, hadászatilag és gazdaságilag erős és egységes Magyarországot. És ismerjük, ha nem is eléggé hatalmas művének elemeit: a Corvinák gyűjteményétől palotáinak csillogásáig, a reneszánsz kiteljesedésétől népmeséink nemes foglalatáig. Innen, 550 esztendő távolából már tisztán látjuk emberi, uralkodói, államférfiúi nagyságát, s irigykedve gondolunk arra a korra, amikor Európa népei, szellemi és politikai hatalmasságai előtt nem kisebb személyiség, mint Hunyadi Mátyás képviselte a magyarságot.

Tisztelt Barátaim!

Legyen a XXXVI. Honismereti Akadémia minden előadása, minden pillanata tisztelgés Mátyás király szellemi öröksége előtt. Adjon erőt mindnyájunknak az ő teljesítménye, határozottsága, a magyar értékek és érdekek iránti elkötelezettsége.

A Honismereti Akadémiát megnyitom! Kivánok mindenkinek hasznos jelenlétet, lelki megújulást, szellemi feltöltődést.

Halász Péter

A Honismereti Akadémiai kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség elnöksége a megyei és a fővárosi egyesületek javaslatára 2008. április 29-én többségi szavazással az alábbiaknak ítélte a kiemelkedő honismereti munka elismerésére alapított **Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét**, a **Honismereti Munkáért Emlékplakettet**, valamint a **Honismereti Emléklapot**. A kitüntetettek személyét és munkásságát a felterjesztők méltatták.

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét kapott

Dr. Csorba Csaba

Sátoraljaújhelyen született 1946. szeptember 28-án. 1970-ben végzett az ELTE Bölcsészkarán régész-történezs-levéltár szakon. 1974-ben *Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban* című disszertációjával „summa cum laude” minősítéssel doktorált. A pályája kezdetén a debreceni Déri Múzeumban, a Budapesti Történelmi Múzeumban muzeológusként, majd az ezerkilencszáznolcvanas évek elejétől a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatójaként dolgozott. Ebben az időben kezdte meg oktatói tevékenységét a Miskolci Egyetem Jogi Karán is. 1990-től az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának Történelem Tanszékén tanított adjunktusként, majd docensként. Kiterjedt és széleskörű kutatói tevékenységének középpontjában a közép- és török kori várak és erődítmények vártopográfiaja és történeti földrajza, a várak és városok ábrázolásának kutatása, történeti ikonográfiája, a címer- és pecséttan, ezen belül a polgári, a megyei és az értelmiségi címerek története, a középkori településtörténet és nem utolsósorban a helytörténet állt. Tagja a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Comenius Társaságnak, alapító tagja a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaságnak, kezdeti tagja a Magyar Történelmi Film Alapítvány kuratóriumának, a Honismeret folyóirat és a Várak, Kastélyok, Templomok folyóirat szerkesztőségének, a Pest megyei Erdy János Honismereti Egyesületnek és alelnöke a Honismereti Szövetségnek. 2006-ban Sátoraljaújhely város díszpolgárává választották és megjelentették szakirodalmi munkásságának tematikus bibliográfiáját.

Csorba Csaba pályája kezdete óta szerelmese és elkötelezett lovagja a honismeretnek. Gyakori előadója felnőtt és ifjúsági honismereti akadémiáknak, rendezvényeknek, konferenciáknak, ismeretterjesztő rendezvényeknek, melyek sokoldalúságát, tájékozottságát és széleskörű ismereteit bizonyítják. Nem igen utasított még el előadásra szóló felkérést, legyen az akár a legkisebb falusi iskoláé. S teszi mindezt önzetlenül, fizetség nélkül, köszönőmért. Helytörténeti könyvgyűjteménye vetekszik sok hivatalos könyvtárával.

Már egyetemistaként, szakdolgozatának is helytörténeti témát választott, amelyben a *Tolna megyei Sárvíz mente településtörténetével* foglalkozott. Tudományos és ismeretterjesztő tevékenységével, tanácsaival, módszertani előadásaival hozzájárult a helytörténet szakszerű módszereinek megismertetéséhez, alkalmazásához. Szakfolyóiratokban megjelent dolgozataiban vizsgálta és személyes példával mutatta be a hely történetének egy-egy jelenségét, korszakait, történelmi személyiségeinek életét, szerepét. Helytörténeti munkássága során és a kulturális közéletbe való bekapcsolódásával közvetlenül is részt vett szülőföldjének, a Hegyalja és Sátoraljaújhely múltjának feltárásában, megismertetésében és népszerűsítésében. A rendszerváltás után heraldikai ismereteit kamatoztatva elévülhetetlen érdemeket szerzett több mint ötven falu és város új címerének tervezésében. Három évtizede foglalkozik a középkori és törökkori várak és erődítmények kutatásával. Fél tucatnál is több várat ismertető népszerű könyvével sok történelmi erősség múltját mutatta be a tőle megszokott gördülékeny és olvasmányos stílusban. Tudományos és ismeretterjesztő cikkeinek száma meghaladja a négyszázat, csaknem száz kötetet szerkesztett vagy vett részt a szerkesztésében. Történeti, művelődéstörténeti és honismereti vetélkedők, versenyek zsűrijének fáradhatatlan tagja és szervezője, honismereti olvasókönyvek, feladatfüzetek összeállítója, szerkesztője. A Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságának 1995 óta tagja, ahol cikkek, tanulmányok, recenziók szerzője, szakértője, bírálója.

A honismereti mozgalom büszke lehet Csorba Csabára, a régészre, a történészre és a levéltárosra, az őskor- és középkor-oktatóra, várkutatóra és a honismeret szakértőjére, művelőjére, előadójára, a helytörténészre.

Halmi Lászlóné

É. Kovács László

1923. március. 22-án született Gömörszőlősn. Iskoláit Veszprémben a Bakony-Balatonvidéki Református Néptanulmányi, a Sárospataki Szabadművelődési Akadémián, majd Ezüstkalászos Gazdasági Tanfolyamon végezte. Munkája eleinte a földhöz kötötte: a zádorfalvi Körzeti Földműves Szövetkezet ügyintézője volt, majd Bárban az Állami Gazdaságnál dolgozott, aztán 1958-tól az ÖKÜ Iparszervezet Főosztályának lett csoportvezető helyettese, majd a putnoki Gömöri Múzeum megbízott igazgatójaként

tevékenykedett. Lakóhelyén, Gömörszőlőshőn 1968 és 1990 közművelődési ügyintéző, aztán 1990-1994 között a település polgármestere.

É. Kovács László az egyesületi életben is rendkívül tevékenyen vett részt. 1942-ben, tehát már egész fiatalon vezetőségi tagja lett az országos falusi eserkész munkaközösségnek, 1959-ben a Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület alapító elnöke, alapító tagja a Lajos Árpád Honismereti Körnek. Számos szakmai társaság is tagjai között tudhatja: Magyar Néprajzi Társaság (1971-), Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Néprajzi Szakosztály (1971-), Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Járás-, Magyar Irodalomtörténeti Társaság (1973-), Kazinczy Társaság (1973-), Magyar Népfőiskolai Társaság (1980-). A rimaszombati Tompa Mihály Klub tiszteletbeli tagjának, a putnoki Tóth Ede Alkotókör tiszteletbeli elnökének választotta. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság, majd Egyesület elnökségi tagja is volt három ciklusban. Kutatási területének fő témája szűkebb pátriája: Dél-Gömör. Ebbe éppúgy beletartozik a népelet, a népi gazdálkodás, az erdőgazdálkodás, mint Tompa Mihály élete és költészete. Egész életét átszövi a tárgyi néprajzi gyűjtés, gyűjteményszervezés.

Munkájának elismeréseként számos díjat vehetett át. Ezek sorában az elsők között volt a *Művelődési Miniszter-i Díj* (1975 és 1985), az *Ortutay Honismereti Emlékplakett* (1980), a *TIT Országos Elnökség Plakettje* (1988). Lakóhelyének felvirágoztatásáért végzett munkájáért kapta 1992-ben a *Pro Gömör-díjat*, amit a *Honismereti Szövetség Emlékplakja* követett 1993-ban. A *Magyar Néprajzi Társaság Sebestyén Gyula Emlékérmét* 1994-ben vehette át, 2002-ben avatták, majd egy évre rá a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat *Alkotói-díját* kapta, amit 2006-ban a *Tóth Ede emléklakett* követett. A honismereti mozgalomban végzett munkájának elismerései a Lajos Árpád Honismereti pályázaton 1984-ben, 1985-ben és 1987-ben, a Fügedi Márta Honismereti pályázaton 2002-ben és 2004-ben, az Istvánffy Gyula Megyei Honismereti Gyűjtőpályázaton, valamint az Országos Néprajzi pályázaton 1985-ban elnyert díjai.

Titkos Sándorné

Rásky Mihályné

Rásky Mihályné Kozma Zsuzsánna Felsőöregcsén született, 1946. május 22-én pedagógus családban. Édesapja Kozma László ny. iskolaigazgató, Herend Város diszpolgára. Férje Rásky Mihály agrár-mérnök, a Felsőörsi Lovasudvar-Vendégház vezetője. Két felnőtt gyermekük van. Tapolcán, a Batsányi János Gimnáziumban érettségizett, majd 1969-ben Pécsen a Tanárképző Főiskolán magyar-történelem szakos tanári oklevelet, 1996-ban a Budapesti Műszaki Egyetemen „közoktatási szakértő mentor” diplomát, majd 2004-ben ECDL számítógépes képesítést szerzett. Öskün és Berhidán volt pályakezdő tanár. Ezt követően Herenden 10 évet, majd a veszprémi Dózsa György Általános Iskolában 25 éven át tanított. Vezetői hamar felfigyeltek alapos szakmai tudására és kiváló szervező készségére, így Veszprém egyik legnagyobb iskolájában több mint 20 évig igazgató-helyettesként dolgozott. Emellett 1984-től a Veszprém megyei Pedagógiai Intézetben szakfelügyelői, majd később szaktanácsadói megbízatást kapott történelem, etika, hon- és népismeret tárgyakból. Címzetes szaktanácsadóként ezt a munkát jelenleg is végzi. Nyugdíjazása óta Balatonalmádi Polgármesteri Hivatala oktatási referense és a Kelet-Balaton Kistérség közoktatási szakértője.

Szaktanácsadóként az országban elsőként szervezte meg a tanítók és tanárok hon- és népismeret akkreditált továbbképzését, melyen csaknem száz pedagógus vett részt. Ehhez „*Beszélő kövek közt*” címmel (Comenius Kiadó, Pécs 1997) megjelent honismereti-irodalmi modul füzetet, amit tankönyvvé nyilvánítottak 2001-ben. A füzet a Hon- és népismeret Veszprém megyei modulja 5-6. évfolyam tanárainak helyi tanterve és kézikönyve. 2002-ben „*„Lelkem, érzésem örökséget kapott...”*” címmel, majd 2003-ban „*Az örökséget ápolni mindannyiánk kötelessége*” címmel elkészültek a Veszprém megyei honismereti szöveggyűjtemények. Egy lelkes, fiatalokból álló honismereti tanárgárda alakult ennek kapcsán. Ráskayné évente két alkalommal találkozókat szervez a részükre, így például Zircen a Reguly Múzeum és Népi Kismesterségek Alkotóházában, vagy legutóbb Tüskeváron a Fazekas Házban. Ezekre az alkalmakra a szakkörvezetőket is meghívják témákat, pályázati és verseny lehetőségeket is ajánlva számukra.

Legfontosabb pedagógiai alapelvei: a gyermekközpontú iskola, a helyi nevelési rendszerek kiépítése a hagyományok megőrzésével, az új humanisztikus értékteremtéssel és a magyarságtudat élesztésével. Rásky Mihályné több évtized óta számos megyei történelmi, honismereti verseny szervezője és ki-

váló játékezetője. Ezek közül is kiemelendők a megyén belül több száz gyermeket megmozgató vetélkedők, így az 1848-as forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára, a Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára, a Millenniumra, és az államalapító Szent István királyunk tiszteletére szervezett vetélkedők. Évente már hagyományá vált a Balaton-felvidéki iskolák, valamint a középiskolások honismereti vetélkedői. Kováts Sándor alapító igazgatóval alkotó szervezője volt a Dózsa György Általános Iskola *Iskolatörténeti Gyűjteményének*, melyet a Millennium évében nyitottak meg négy teremben. A gyűjtemény ma már katalogizálva, olvasó szobával áll a kutató pedagógusok rendelkezésére. Kiemelendő, hogy a gazdag iskolatörténeti és pedagógiai gyűjtemény beépül az iskola helyi tantervébe, annak hon- és népismereti programjába, s valamennyi tanuló megismeri, tiszteli és ápolja. Rásky Mihályné lakóhelyén Felsőörsön, 2006 óta Honismereti Kört vezet. A falu híres szülöttének, Pápai Sámuel nyelvész és irodalomtörténésznek a nevét kívánják felvenni. A felnőttek mellett egy tevékeny gyermekcsoport is működik 3-4. osztályos kisdiaokból.

Tagja a *Magyar Történelmi Társulatnak* (1974-től), a *Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak* (1985-től), a *Pedagógiai Társaságnak* (1993-tól) és a *Múzeumi Baráti Körnek* (1995-től). Kitüntetései: *Kiváló Munkáért* (1987), *Honismereti Munkáért dicsérő oklevél* (1998), *Veszprém Városért ezüst* (1999), *Elismerő oklevél az ifjúság körében Veszprém megyében kifejtett kiemelkedő színvonalú honismereti tevékenységért* (2001), *az Országos Kossuth Szövetség dicsérő oklevele* (2002), *Dózsa Iskola-díja* (2002), *Magyar Köztársaságért bronz érdemkereszt* (2004.)

A Veszprém Megyei Honismereti Egyesületnek 1994-től tagja. Fáradhatatlan munkája elismerésül 1996-tól 2002-ig az elnökség titkári teendőkkal bízta meg, azóta is az egyik legaktívabb elnökségi tag. A veszprémi XXXV. Országos Honismereti Akadémia szervezésében és lebonyolításában kiemelkedő érdemeket szerzett. A Honismeret Napja tiszteletére meghirdetett 2008-as középiskolai megyei honismereti verseny játékezetőjeként nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sikeres és előremutató rendezvénynek értékelhette az Elnökség.

Bándi László

Honismereti Munkáért Emlékplakettel kitüntetettek

Csirmazné Cservényák Ilona

Könyvtáros, helytörténeti kutató. 1948. április 11-én született Rakacán. A debreceni Svetits Mátyás Katolikus Leánygimnáziumban érettségizett, majd a debreceni Tanítóképző Főiskolán szerzett diplomát. A rakacai körzeti könyvtárban dolgozott 1968 és 1974 között. 1974-től a mezőkövesdi Városi Könyvtár munkatársa, majd igazgatója. Helytörténet kutatásainak fő témája Mezőkövesd, valamint Rakaca és környéke. Az Informatikai és Könyvtári Szövetség városi tagozatának elnöke; a Magyar Comenius Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén megyei művelődés- és neveléstörténeti kutatócsoportjának titkára; a Matyóföldi Alkotók és Művészetpártolók Egyesület, a Mezőkövesdi Városszépítő és Városvédő Egyesület, és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület vezetőségi tagja, valamint Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti szekciójának alapító tagja; a Művelődés és Pedagógia című periodika szerkesztőbizottságának tagja. Rendszeresen jelennek meg írásai a helyi újságokban és periodikákban.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület elnökségi tagjaként fontos szerepe volt a 2002-es Országos Honismereti Akadémia megszervezésében Sátoraljaújhelyen. Munkájára az egyesület vezetősége mindig számíthat. Lelkes lokálpatriótaként sokat tesz a térségének fejlesztése érdekében. Kedves személyisége, humánus magatartása révén biztos támasza a hozzáfutó honismereti munkásoknak, akiknek szívesen és nagy hozzáértéssel segít.

Titkos Sándorné

Páll Lajos

1934-ben, Magyaregregyén született. Tanítóként dolgozott Komló-Gesztenyésben, majd hosszú éveken át Mecsekfalun. Egy időben a TIT Komló Város Szervezetének titkára volt, jelenleg is klub-, szakkönyvtár-, klubkönyvtár vezető. Tanári oklevelének megszerzése után Komlón, a Dolgozók Általános Iskolájában tanított. 1972-től a városi úttörőház, majd a komlói közművelődési intézmények össze-

vonása után komlói Kulturális Központ igazgatója volt nyugdíjazásáig. Vezetői munkája mellett elvégezte az ELTE közművelődési szakát is. Több helyi, megyei, országos közoktatási, közművelődési programot kezdeményezett, szervezett és aktív résztvevője volt ezeknek a programoknak, melyekről publikációkat jelentetett meg. Számos civil szervezetet hozott létre és működtetett. Ezek közül kiemelkedő az 1982-es alapítású *Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület* (ma tiszteletbeli elnöke), a *Magyaregregyiek Baráti Köre* (a szervezet titkára), a *Mecsekfalui Baráti Kör* (melynek elnöke), a *Magyar Népművelők Baranyai Egyesülete* (titkára volt hosszú ideig). Hosszú éveken át tagja volt a Komlói Városi Tanácsnak. 1990-2002 között képviselőként részt vett Komló Város Önkormányzatának munkájában. Több bizottságnak volt a vezetője. Jelenleg bizottsági szakértő.

Öt kiváló honismereti, helytörténeti könyvet írt: *Mecsekfalu (2003); Mecsekfalu képeskönyve; Mecsekfalu ünnepei: hagyományai, hétköznapijai (2005); Mecsekfalui életutak, életképek a 20. században; Magyaregregy vonzásában (2007)*. Szerzőtársaként megírta *Komló monográfiáját*. Több helyi és megyei kiadványnak volt szerzője, szerkesztője. Publikációinak száma száz fölött van. Kitüntették a *Lemle Géza Díjjal*, a *Banyáért Díjjal*, a *Komló Városért Elismeréssel*; 2000-ben a *Baranya Megyei Közgyűlés Közoktatás és Közművelődési Díját* kapta meg, 2001-ben szülőfaluja, Magyaregregy díszpolgára lett, 2003-ban Komló város ismerte el *diszpolgári címmel* munkásságát.

Dr. Simor Ferenc

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

Történelem-orosz szakos középiskolai tanárnő életét a hűség számos formája hatja át. Makón született, és a szegedi egyetemi éveket leszámítva itt töltötte eddigi életét. A József Attila Gimnázium kiváló diákja volt, és ide került vissza, tanári pályája egészét szülővárosának szentelte diák-generációkat tanítva, közben megszerezve tiszteletüket és szeretetüket. Több évtizedre terjedő tanári munkája nyomán iskolája és városa emblemátikus személyisége lett.

Nem elégedett meg az órák igényes megtartásával, mint egykori sportolót a teljesítmény és a verseny öröme tanári pályáján mindvégig igézetében tartotta. Orosz és történelem Országos Középisikolás Tanulmányi Versenyeken diákjai több alkalommal dobogós helyezeket szereztek felkészítése nyomán, amivel hírnevet szerzett magának, iskolájának és városának, neve pedig ismert lett szakmájában.

E versenyszellem vezette el a honismeret világába. A középisikolások számára rendezett nagy vetélkedőkön több csapatot indított. Több alkalommal került legsikeresebb csapatával a döntőbe, és ért el kiváló helyezéseket. Az iskolában honismereti kört vezet, a diákokat más-más témában honismereti pályamunkák írására ösztönzi, és bekapcsolja a tananyagba a helytörténetet. Honismereti tevékenységében azonban nem csak egy hangnemet szólaltat meg. Reneszánsz körét és benne táncsoportját 18 éve vezeti. Idén nagy ünnepséget rendezett, és a kör életét bemutató kötetet jelentetett meg.

Vállalta a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület honlapjának megalkotását és annak folyamatos karbantartását. A honlap a kiadványszerkesztők konferenciáján legutóbb kiváló minősítést kapott.

Rendszeresen jelentkezik helytörténeti írásokkal és könyvismertetésekkel. Írói munkásságának eddigi csúcsteljesítménye a *Város a Maros mentén* című, társszerzővel készített helytörténeti olvasókönyve, amely a műfaj egyik legjobbjika. Kiemelendők az egyes szövegekre vonatkozó, az olvasók számára feltett kérdések, amelyek a tanárnő több évtizedes tanári pályájának eredményeként születtek.

Blazovich László

Szénásiné Harton Edit

A Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület elnökségének tagja, az Egyesületnek megalakulása óta tagja. Honismereti-helytörténeti munkássága több évtizedes múltra tekinthet vissza. Azok közé tartozik, akik a honismereti mozgalom kezdetén, a „hőskorban” kezdték tevékenységüket. Közgyűjtésményi és közművelődési intézményekben dolgozott, ahol munkaköreiből adódóan is foglalkozott helyismerettel. Emellett rengeteg időt és energiát szánt közösségépítésre, a helyi identitástudat formálására és megőrzésére, ismeretterjesztésre, kutatásra. Cikkei, könyvei, részletes kutatásai nemcsak tudásáról és hatalmas feltáró munkájáról, hanem szakmai alázatáról is tanúskodnak. Egyesületi, közösségi munkáját pontosság és megbízhatóság jellemzi. Honismereti elismerésben negyedszázaddal ezelőtt részesült.

Péterné Fehér Mária – Székelyné Körösi Ilona

Szinku Mihály

1945. július 18-án született Záhonyban. 1970-71-ben Vásárosnaményban dolgozott, mint állatorvosgyakornok. 1971-ben házasságot kötött Spengler Beátával. Ezután Zala megyében a Megyei Állategészségügyi Állomáshoz, a zalatárnoki állatorvosi körzetbe került, mint körzeti állatorvos, azóta is ott él és dolgozik. Házasságukból két gyermek született, Ágota 1974-ben, Emese 1978-ban.

Vásárosnaményi tartózkodása során ismerte meg a Beregi Múzeum alapítóját, Császár Árpád református lelkészt, akit azóta is tanító mesterének tekint. 1971-ben Zalatárnokra kerülve a helyi plébános, Pesti Sándor helytörténeti munkáival ismerkedett meg, aminek később ő is aktív részese lett. Zalatárnok, Tófej, Pusztaderics és Baktúttos településeinek helytörténeti, néprajzi kutatója. Nemcsak a Megyei Honismereti Szövetség, hanem a Zala Megyei Népfőiskola Egyesület elnöke is. A Népfőiskola Egyesület szervezésében a megyét járva előadásokat tart különböző településeken Zala Megye nagy szülőföldről, Deák Ferencről. 2005-2008-ban a Népfőiskola Egyesület szervezésében a Zala Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben rendszeresen történelmi, helytörténeti előadásokat tart. 2007-ben Káváson általános iskolások számára szervezett nyári táborban tartott helytörténeti előadást. 2006-2007 őszén a kölesdi Népfőiskola Találkozóán tartott helytörténeti előadásokat.

Állatorvosi munkáját kezdetektől lelkiismeretesen végezte és ezen a téren számára a legnagyobb ismerés, hogy 2001-ben, angol nyelvtudásának köszönhetően, a magyar állatorvosi csapat tagjaként részt vett az angliai száj- és körömfájás leküzdésében. Angliai tartózkodása alatt sem felejtette el szűkebb hazáját, munkatársainak érdekes tájékoztatókat tartott Deák Ferenc szülőhazájáról. Munkája elismeréseként a Royal College of Veterinary Surgeon-nak, azaz a Királyi Angol Állatorvosi Társaságnak tiszteletbeli tagja lett

A Zala Megyei Honismereti Egyesület munkájában kezdetektől részt vesz, 1994-től a Megyei Honismereti Egyesület elnöke. 1989-ben kezdeményezésére és kutatómunkája révén az 1848-49-es forradalom és szabadságharc zalatárnoki honvédeinek emlékére táblát helyeztek el az iskola falán. Továbbá emléktáblát készítettek a falu krónikásának, Takács J. Incének, valamint Deák Ferenc őseinek, amit a római katolikus plébániatemplom bejáratánál helyeztek el. 1994-ben szobrot állíttatott Kelemen Imre egyetemi tanár, jogász professzor emlékére. 2003-ban, az évforduló kapcsán tizenöt előadást tartott Deák Ferenc családjáról, munkásságáról, valamint tv és rádió interjúk és újságközlemények készítésében működött közre. 1997-ben közreműködött Takács J. Ince ferences szerzetes Zalatárnokról szóló helytörténeti művének megjelentetésében. 2001-ben közreműködésével kiadták Takács J. Ince és Pfeiffer János 1949-ben írt két kötetes művét: „Szent Ferenc fiai a Veszprémi Egyházmegyében a 17-18. században”.

Horváth Miklós

Honismereti Emléklappal kitüntetettek

Budapest: Heilauf Zsuzsa, dr. Kovács Ivánné, Lantos Antal; *Baranya megye:* Csuhe Múzeum – Szentlászló, Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület, Liederkrantz Német-Magyar Kulturális Egyesület – Lánycsók, Sásd Város Honismeret Szakkör; *Borsod-Abaúj-Zemplén megye:* József Attila Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola – Ózd; *Csongrád megye:* Hodák Györgyné, Kemény Lajosné, Kovácsné dr. Foltin Erzsébet, dr. Ósz Károly; *Győr-Moson-Sopron megye:* Rábelné Kutasi Zsuzsa, Németh Tibor, dr. Gunyhó Imréné, Harsányi Ferencné; *Heves megye:* Nyugdíjas Hagyományörző Népdkör – Parád; *Somogy megye:* Móring József Attila, Lőrincz Sándor, dr. Sipos Imre; *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye:* ifj. Kovács Géza; *Tolna megye:* Wilhelm János, Rillné Csapó Etelka; *Veszprém megye:* dr. Császár Miklós, Szabóné Vörös Györgyi, Mátrainé Mester Katalin, Makra Ernőné; *Zala megye:* Horváth Miklós, Óriné dr. Bilkei Irén, dr. Kiss Gábor.

Honismereti Munka Támogatásáért Emléklap

Búzás Péter polgármester, Makó: Pintér Ferenc polgármester, Noszlop; dr. Rédei Zsolt polgármester, Sümeg; Schindler László polgármester, Bánd; Somogy megye Közgyűlése; Tolna Megyei Természetbarát Szövetség; Völgysegi Turistaegyesület, Bonyhád.

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség 2007–2008. évi országos honismereti pályázatának díjazottai

Felnőtt kategóriában:

I. díj: Hárs József (Sopron): *A gróf és a szegények. Verőcei gróf Pejacevich Károly (1745-1815) végrendelete és a Tűzvész a franciák árnyékában. Az 1808. július 19-, 22-, 24-i soproni tűzvészek története.*

II. díj: ifj. Vass Tibor (Ózd): *Az ózdi gyári fürdő és uszoda története és a Gyermekkori élménytől a Móra Ferenc díjig: Vass Tibor helytörténeti munkássága.*

III. díj: Keglovich Ferencné Braunsteiner Zita (Győr): *Nagyapám, a lómészáros: Braunsteiner Fri-gyes. Egy osztrák származású iparcsalád élete Magyarországon.*

Különdíj: Szemeti Sándorné (Kisbajcs): *Pados József tanító élete, munkásságának hatása Vének község kulturális életére.*

Ifjúsági kategóriában:

I. díj: Nem került kiosztásra.

II. díj: Szentpáli Áron Zsolt (Sopron): *A magyar szőlő és gyümölcstermesztés változásainak értéke-lése a Nyugat-Dunántúli Régióban és a soproni borvidéken 1990-től napjainkig és a A Dél-Rábaközi Önkormányzatok térségfejlesztési Társulása falvainak gazdasági-társadalmi helyzete a XXI. század elején*

III. díj: Juhász Dorottya (Győr): *Albertkázmépuszta története*

Dicséretben részesültek: Bajnai Sándor (Bakonyzentlászló), Baksa Péter és Péterné (Győr), Bán-falvi László (Ózd), Füzfa Ottó (Abda), Hadobás Pál (Edelény), Karácsony István (Darnózseli), Keglovich Ferencné (Győr), Korcz Antalné (Halászi), Kovács Károly (Csorna), Mokri Pál (Ózd), Nagy Éva Ildikó (Győrújbarát), Pintér József (Ózd), Takács Istvánné (Győr).

Borbély Jolán 80 esztendő

Borbély Jolán mögött olyan évtizedek állnak, amelyről minden néprajzos álmodik pályája kezdetén. A szerteágazó gyűjtőutak tapasztalatai azonban nem tudományos publikációkban váltak közismertté, hanem Joli néni személyén keresztül generációk generációkat gazdagítanak ma is. A mai magyar népi iparművészet minden bizonnyal egészen más lenne nélküle, hiszen kezdetektől fogva meghatározó alakja a táncházmozgalomnak és a hagyományos kézművesség újrafogalmazásának. Stilszerűen a Ha-gyományok Házában találkoztunk Joli nénival.

Joli néni klasszikus néprajzi körben nőtt fel, Hajdúszoboszlón. Hozzárult mindez ahhoz, hogy a nép-hagyományokkal kezdett foglalkozni?

14 hónapos korunkban meghalt az apánk, így a mamánk velem és az ikertestvéremmel együtt haza-költözött a nagyszüleinkhez, Hajdúszoboszlóra. Amikor a nagyapám a háború után fogságba került, a nagyanyám úgy tudta megőrizni a földet, hogy minden jószágot eladott, és feles bérletbe adta a földet. A nagymunkákra azért mindig kijártunk, így intenzív kapcsolatunk alakulhatott ki a földműveléssel. Az egyetemen egyből kiderült, hogy sok minden olyat tudok, amit a többiek nem. Éppen ezért az egyik ta-nárom arra biztatott, hogy kisállattartásból írjam a szakdolgozatomat. Hiszen még olyasmivel is tisztá-ban voltam, mi az a kappanolás. Te hallottál már róla?

Bizonyára valamilyen kakas ügy.

Berúgatják a kakast, aztán elveszik a férfiaságát, utána meg alátesznek két kotlóalja csirkét. Azokat hordozza pergővel a nyakában, amíg fel nem nőnek. Inkább agyon veri a jég, minthogy a csibéknek ba-ja essék. Azért tudtam, mert benne éltem ebben a kultúrában. Nemcsak a gazdálkodást ismertem meg, hanem sok minden mást. Tömegesen mentünk a híd vásárra, lovas szekerekkel. Aratáskor gyalog in-dultunk a tanyára, hajnali kettőkor. Csillagos volt még az ég, harmatos a fű. Amikor kiértünk a város-ból, levehettük a cipőt, mezitláb lépkedtünk a harmatban, és közben hallgattuk nagyapám meséit a csil-

lagokról. Számtalan lakodalomban voltam, a kismamának vittük az ebédet, mert szülés után úgy illett. Jól éreztem magam ebben a kultúrában. Tiszteltük, szerettük a nagyszüleimet. Ebben az időben sokan megfélemltek a falusi szülőkről, a nagyszüleim viszont büszkék voltak, hogy az árvák nem hagyták el őket.

A debreceni iskolás évek után mindjárt néprajz szakra jelentkezeti?

Gimnazista koromban két dologban gondolkodtam: mezőgazdász vagy néprajzos szerettem volna lenni. A háború után, amikor elkezdődött a kuláküldözés, rögtön kiderült, hogy a mezőgazdaság nem biztosíték a jövőben. Debrecenben, a Déri Múzeumban Lükő Gábor táj és népkutató részlegében én is részt vettem diákkoromban Az érettségi és az egyetem között 1946–47-ben táncot is tanítottam Szoboszlón, úgyhogy egyre erőteljesebb lett az a vágy, hogy néprajzos akarok lenni. Amikor Budapesten bekerültem Molnár István Csokonai Együttesébe, méginkább felerősödött bennem, hogy táncal és tánc kutatással szeretnék foglalkozni.

Budapesten, az ELTE-n mégsem a néprajz tanszéken kezdett, hanem magyar-német szakon.

Nem volt egyszerű abban az időben a magyar tanári szakról átmenni néprajzra. Amikor arra gondoltam, hogy nem folytatom a magyar szakot, a KISZ, amely szociális körülményeim, jó tanulmányaim miatt számontartott, azt mondta, hogy nem maradhatok ki az egyetemről. A válaszom az volt, hogy csak akkor megyek vissza, ha muzeológia-néprajz szakra átengednek. Így elkezdhettem a néprajzot, de akkoriban nem lehetett egy időben két diplomát szerezni. Aztán, ahogyan most is változik, akkor is módosult ez a szabály, és végül csak lehetett két diplomám. Később befejeztem a magyar nyelv és irodalom szakot, középiskolai tanár lettem.

Az 1950-es, 1960-as években Joli néni együtt táncolt azokkal a személyiségekkel, akik megalapozták a tánc ház mozgalmat.

Molnár István Csokonai Táncegyüttesében találkoztam olyan fiatalokkal, akik szintén bölcsészek voltak, és táncosok. Ez volt akkoriban az egyetlen ifjúsági csoport. Ehhez a társasághoz tartozott Pesovár Ernő, Vásárhelyi László és még sokan mások. Pesovár Ferenc akkor még nem érettségizett, Martin György pedig 16 éves kiscserkész volt. Pesovár Ernő, aki egy évvel járt fölöttem, és szabad bölcsészként nem kötötte a tanárképző, nyomban átment muzeológia szakra.

1951-ben, amikor felállt a Népművészeti (majd Népművelési) Intézet Széll Jenő igazgatása alatt, Muharay Elemérre bízták a Néprajzi Osztály megszervezését, ahol több mint tizen dolgoztunk. Ezen a néprajzi osztályon Pesovár Ernőnek az volt a feladata, hogy a meglévő tánc csoportokat segítendő, tánc kutatást szervezzen, hogy friss anyagból dolgozhassanak. Itt dolgoztam én is külső munkatársként az egyetemi évek alatt. Így egy percig sem voltam muzeológus, csak a nyári kötelező gyakorlatokon.

1956 után azonban Széll Jenő börtönbe került és felszámolták a Néprajzi Osztályt. Ekkoriban sokszor tévesztették össze a szezonat a fazonnal. És a népművészet hol narodnyik, hol sovinsizta, hol nacionalista volt: különféle korokban, különféle jelzőkkel illették. Az Intézet felszámolásakor már Martin György is ebben a csoportban dolgozott. Akkor 10 ezer méter körül lehetett az a film, amit gyűjtöttünk. Azon aggódtunk, mi lesz ezzel az anyaggal.

Hol gyűjtötték ezt az anyagot?

Szerte az országban. Az első nagy gyűjtés Somogyban volt, ez meg is jelent, ugyanúgy, mint a bagyi gyűjtés.

És a határon túli gyűjtés?

Az csak 1956 után, főleg a 1960-as évektől kezdve indult el, hiszen csak két évenként lehetett utazni. Martin György és Pesovár Ernő 1956-ban egy IBUSZ-úttal elment Kolozsvárra. Martin György lelépett, és elment Magyarvistára, hogy megnézzék a Molnár István akkor már megjelentett könyvében említett Mátyás nevezetű ember legényes táncát. Kereste volna, de nem találta, mert Molnár könyvében rosszul jelent meg az adatközlő neve. Tehetetlenségében a falu közepén elkezdett táncolni, bemutatva az írásból megtanult figurát. A helyiek rögtön felkiáltottak, hogy ez „Mundruc” tánc, hiszen Kalotaszegen mindenkinek ragadványneve van. Hát Mátyás Istvánt „Mundruc” néven ismerték. Attól kezdve, hogy megindult Erdélyben az intenzívebb tánc kutatás az 1960-as években, „Mundruc” haláláig csodálatos szakmai és emberi barátság fűzte össze őket. Ennek köszönhető, hogy halála után majdnem 25 évvel megjelenhetett „Mundruc” hatalmas személyi monográfiája. A kötet két évvel ezelőtt komoly európai rangú kitétetést kapott, amivel néprajzi köteteket jutalmaznak.

Andrásfalvy Bertalan pedig Kallós Zoltánt ismerte meg Moldvában. Attól a perctől kezdve természetes volt, hogy mi is kapcsolatba kerültünk Kallóssal, aki a Mezőségben széles rokonságot tartott szá-

mon, és emiatt könnyebben kinyíltak előttünk az ajtók. Neki köszönhető az erdélyi gyűjtés a Mezőségben. Kalotaszegen és Gyimesben is megvoltak az ismeretségei. Ezekben a régiókban tehát intenzív gyűjtés folyt, természetesen a magyarországi mellett. Szabolcs-Szatmár megye táncait is monografikusan felgyűjtötte ez a csoport, sőt nemzetiségi táncokat is gyűjtött. Román gyűjtést is végeztünk. A délszlávot én gyűjtöttem, a diplomamunkám is a Baranya megyei hét horvát falu táncait mutatta be.

Természetesen a Néprajzi Osztályon mindemellett szöveg, mese, gyermekjáték kutatás is folyt.

Mi történt az osztály megszüntetése után?

Pór Anna mentette meg a 10 ezer méternyi felvételt és Kodály Zoltán, aki az Akadémián magához vette Martin Györgyöt. Én ekkor kerültem az első tanár szakos szigorlatommal a zsebemben az Arany János 12 évfolyamos Iskola és Nevelőintézetbe napközitthon-vezetőnek, ahol 5–8. osztályosok tartoztak a csoportomba.

Tizennégy év után végül ürlt egy hely az Intézetben, méghozzá a tárgyalgató népművészeti fronton. Varga Mariann, aki addig az amatőr himző tanfolyamoknak volt országos irányítója, átment a Népi Iparművészeti Tanácsba (NIT) osztályvezetőnek, és ellátatlan maradt ez a feladat. Bánszky Pálnak és Karsai Zsigmondnak jutottam eszébe. Ez egybeesett az én kívánsággal, mert mindenképp el akartam jönni az iskolából, ahol már nem éreztem jól magam. Hívtak a Néprajzi Múzeumba is, de az Intézetet választottam, mert itt már ismertek. Martin György, aki később a férjem lett, szintén azt javasolta, hogy vállaljam el ezt a funkciót, mert tudta, hogy olyasmit tudok itt létrehozni, amelyet az elődöm még nem kezdett el. Hiszen olyan kultúrákat ismertem, mint az erdélyi, és az nem szerepelt az amatőr gyakorlatban. Emellett Debrecenben a Dóczyban 8 éven keresztül tanultam kézimunkázni, sőt Kallós Zoltánnal számtalan gyűjtésen is részt vettem.

Zoli bácsi, akinek közismerten csodálatos múzeuma van Válaszúton, nemcsak a táncal és a népzenevel, hanem a tárgyi kultúrával is foglalkozott. Mellette láttam, hogy mi az, ami kuriózum, és ezeket meg is ismertem. Később hálás szállóvendégeink mindig valamilyen szöttessel, kerámiával ajándékoztak meg. Végül olyan gyűjteményem gyűlt össze egyládában, amellyel a szövvészakori mozgalmat el tudtam indítani.

Az 1960-as, 1970-es években meghatározó szerepük volt azoknak a mozgalmaknak, amelyek a népi kultúra legújabb kori virágzását alapozták meg.

Akkor kétfajta „tárgyalgató mozgalom” volt. Egyik a hivatásos, azaz a szövetkezeti. A másik csoportba az amatőrök tartoztak, akik nem árut termeltek, hanem önmaguk és környezetük számára alkotnak. Varga Mariann jól beindult mozgalmat hagyott itt nekem.

Az az igazság, hogy az 1970-es évek táncház mozgalmával a tárgyak iránti érdeklődés felerősödött a fiatalok körében is. Így jött létre a Fiatalok Népművészeti Stúdiója. Ebben az időben egyre többen szerettek volna a szövéssel is megismerkedni. Én Csókos Györgyi nénit ismertem Etyeken. Itt kezdtünk el fiatalokkal, növényi festékekkel, gyapjűfestékekkel, szövvészeken szőni, fonni.

Bánszky Pál felszólítására kerestem meg Bakay Erzsébet iparművészt, aki a Képző- és Iparművészeti Egyetem textiles tanárnője volt, hogy az ő segítségével alakítsunk egy olyan mozgalmat, ahol szövést tanítunk. Nekem anyagom, neki tapasztalata volt. Fel tudtuk állítani egy felmenő oktatási rendszert, végig tudtuk gondolni, hogy hogyan kezdjük el a szövést tanítását, milyen kultúrákkal, hogyan haladjunk az egyszerűtől a bonyolultig. El is jutottunk a csikos gyapjűtől a moldvai csángó csáncsáltig vagy a bakacsínig. Mindent, amely a magyar szöttek kultúrában vagy a takács szöttek paraszti változatában értékes, meg tudtuk tanítani, mivel fogékonyság mutatkozott erre. Megérdeklí a szót Mőzsi Szabó István, aki a Főti Gyermekvárosban már tanított a gyerekeknek szövést, és kitalált egy olyan álló szövvőkeretet, amin két nyűsttel lehet szőni. Máig is úgy hívjuk, hogy Mőzsi Szabó féle. Lőrincz Vitus bukovinai székely származású képzőművész szintén készített Főton a gyerekek számára parasztszövvészékeket. Olyanokat, amelyeket Bukovinában használtak. Csodákat műveltek ők és a gyerekek, számos díjnyertes munka született.

Nem sokkal később a csipkét fedezte fel az egyik szakkörvezetőnk. Egy alkalommal felvetette, hogy vert csipkét szeretne készíteni. Nem értettem hozzá, így azt javasoltam, hogy menjen a Néprajzi Múzeumba, és ott keressen alapanyagot. Mátray Magdolna el is ment, nagyon megörültek neki. Így ő is teremtett egy iskolát. A fiatalok sokkal könnyebben beszervezhetőek a vert csipkére, mint a himzésre. A himzés azért nehéz, mert tűt a mai napig sem adnak a gyerekek kezébe, és ezért azt gondolják, hogy az valami ördöngösség. A kis verőkék meg játékszernek tűnnek, és rögtön látják az eredményt. Ha a Mesterségek Ünnepére kijön valaki, a csipkések kiállításán láthatja, hogy mennyi gyerek veri a csipkét.

Emellett Bánszky Pál és Karsai Zsigmond beszervezte Péterfy Lászlót a fafaragók megújításra. Addig jóformán csak szövetkezeti, azaz hivatásos pásztorfaragók voltak, elsősorban Somogyból. Ebben a műfajban Péterfy Laci csinált forradalmat. Új szemléletet hozott. Bútorokat, valódi használati tárgyakat is készítettek, nemcsak dísz tárgyakat. Sőt, felelevenítették a régebbi, bonyolultabb technikákat, például a spanyolozást.

Joli néniék fogták össze az Intézetben ezeket a szálakat?

Fogták? Én voltam az egyedüli főállású, a többiek pedig külső munkatársként dolgoztak. Az egész úgy épült fel, hogy minden megyei művelődési központban volt olyan ember, aki népi iparművész vagy népművelő volt, és az volt a feladata, hogy a helyi tárgyalókat összefogja.

Mi volt a legfontosabb feladat?

Tanfolyamokat szerveztünk a szakkörök vezetőinek. Ezt örököltem már Varga Marianntól. Ebbe a rendszerbe vezettem be olyan kultúrákat, amelyek újak számítottak, mint az erdélyi vagy a rábaközi kazettás szerkezetű himzések, vagy később az úri himzés. Sokat segítettek az akkor végzett fiatal muzeológusok, akiket rögtön befogtam, hogy segítsék a mozgalmat. Fügedi Márta, Kapros Márta, Schwalm Edit, Szalontay Judit akkor kerültek ki az egyetemről.

Joli néni mennyire tudott hatni arra, hogy a magyar népi iparművészetben minőségi alkotások szülessenek?

Szerencsés volt a helyzet, mert a miénk nem voltak árutermelők. Az osztályon pedig volt egy közös elképzelésünk. Nem volt vita közöttünk, hogy az árutermelésben mit tartunk giccsnek. A zsűrizés is sokat számított. Korábban az árutermelők zsűri bizottságában is részt vettem. Mi azonban más koncepcióval dolgoztunk. Az árutermelésnek is voltak országos pályázatai, kiállításai, de azok tárgyfeleségenként szerveződtek: himző, szövő, fafaragó, fazekas. A Népművészeti Intézet azonban nem választotta ezeket a műfajokat szét. 1973-ban, amikor országos pályázati kiállítást rendeztünk az amatőrök számára Nyíregyházán, és ott már minden műfaj együtt volt, rögtön enteriört is be tudtunk mutatni.

Ezen kívül a mi pályázataink alsó szinten indultak. Egy falu himző csoportjának a helyi kiállításán mindenki munkája szerepelhetett. A legszebb darabokat beküldték a járásra, ott is válogatták, majd megyei szinten is. A megyei kiállításon díjazott darabok közül a legjobbak kerültek az országosra. Ez még most is van, csak most az egyesületek csinálják, nem a közművelődés.

A Mesterségek Ünnepén látni lehet, hogy mi az, amit mi képviselünk, mi az, amit árúként is kínálunk. Sokan a giccsel kapcsolatban a vásárló közönség igényeire szoktak hivatkozni. Én meg azt szoktam erre mondani, hogy a vásárló közönség abból válogat, amit adunk neki. Egy koncertre sem megyek el, ha nem érdekel, inkább válogatok a felhozatalból. Honnan tudja az, akit egy ismeretlen kultúra érdekel, hogy mi az eredeti?

A szakmai segítségnyújtás hogy jutott el a legalsóbb szintre?

A központi tanfolyamra minden megyéből eljött a legjobb szakkörvezető. Amikor visszament a maga megyéjébe, ott a többi szakkörvezetőnek leadta az anyagot, amit a központin tanult.

Jó volt ez a szigorú hierarchia?

Egyszerűbb volt elérni ezeket a tanfolyamokat. Viszont Péterfy László nélkül nem tudtam volna a fafaragókkal mit kezdeni.

Ma már szabadabban dönthetnek a népművészek, hogy kitől, mit tanuljanak. Ez jót tett a szakmának?

Ezzel nem lenne gond, a baj az, hogy a mecénások szüntek meg. Nagyon sok TSZ úgy járult hozzá a kultúrához, hogy pávakört patronált vagy a faluban lévő himzőket segítette anyagilag is. Szokás volt, hogy tanulmányi kirándulásokra mentek, amihez a TSZ odaadta a buszt. Volt olyan település, amelynek együttese, szakköre az egész országot bejárta. Másik gond, hogy megszűntek a megyei intézmények. Ma már nincs közművelődési intézmény. Nincs egy olyan alkalmazott, aki csak ezzel foglalkozik.

Mi lenne a helyes út?

A mecénatúra. A hagyományos kultúrának nincs mecénatúrája. Az országos elosztásban is vonal alatt szerepel. Bár dícserekszünk a kultúránkkal, de azt nemigen tudja a lakosság, hogy a néptáncos gyerekek a saját pénzükön mennek külföldre szerepelni.

A csoport szociális összetételétől függ, ki megy ki egy fesztiválra, és nem a tudásuktól. Hiába van egy kiválóra minősített csoport, akit boldogan küldenének ki mondjuk Dijonba, ha nem tudják a szükséges pénzt előteremteni.

A Bagi Hagymányörző Együttesnek van egy nagy létszámú gyerekcsoportja. Néhány évvel ezelőtt Kanadába hívták őket egy gyerek fesztiválra. Ez ritkaság, de hol van a bagi szülőknek pénzük arra, hogy egy ilyet kifizessenek? Amellett, hogy a bagi pap perselyeztetett a templomban. Összefogott a falu. Ehhez azonban olyan település kell, ahol a hagyományos kultúrának fontos szerepe van. Mert azért ne felejtjük el, hogy ez közösségi kultúra. A táncház, a szakköri mozgalom is azért érdekes, mert közösséget mozgat.

Joli néni végignézte, hogy a tánc házi kultúra bevonult a városba. A faluból viszont szinte mindenütt eltűnt.

Egy falusi kislány annak idején, amikor bekerült egy városi gimnáziumba, legszívesebben letagadta bekötött haját nagyanyját. A falusi fiatal mai napig fogékonyabb az ultramodern izmusokra. A városi fiatalnál ez megoszlik. Egyik ilyet, a másik olyat szeret. Ezért hódít nehezebben a faluban a tánc ház.

Mondok egy szép példát Mezőségről, egy olyan faluból, ahol híres cigányzenekar játszik. A fiatalok, akik még tudtak táncolni, a kocsmában csápoltak gépzenére. A fiatal református pap találkozott a zenekarral, akik arra panaszkodtak, ha a fiatalok rátérnek a gépzenére, akkor ők nem tudnak majd tisztességgel megélni. A lelkész behívta a parókiára a fiatalokat, és feltette nekik a saját zenéjüket, hogy erre táncoljanak. Ez az 1980-as évek elején történt, máig tudnak táncolni, hatalmas sikerrel. Hin und her: kellett egy személy, akik úgy tudta visszafordítani a fiatalokat, hogy a gépzene mellett ne hagyják el a sajátjukat. De hol van ma ilyen személyiség?

Joli néni azon kevés nő közé tartozott, akik részt vehettek a „nagy” táncgyűjtésekben.

Akad azért más nő is! Az én helyzetem kicsit azért más, hiszen egyetemista korunkban együtt voltunk táncosok. És azt sem kell elfelejteni, hogy Martin György felesége lettem. Volt egy családi brigádunk, amellyel mi minden karácsonyi és húsvéti szünetben együtt mentünk Szlovákiába, Erdélybe gyűjteni, ahol munkamegosztás szerint végeztük a dolgunkat. A fiam, Éri Péter még nem járt iskolába, amikor először vittük ki Óbudára, cigánytáncgyűjtésre egy vajdához. Ötévesen tudott írni, olvasni, így már ekkor palatáblára írta, hányas számú tánc következik, hogy majd feltartsa. Martin György mellett figyelte a filmezést, ő ütött be. A némafilmmel az volt az eljárás, hogy a dallam elején és végén be kellett ütni. Ez egy surranást jelent a filmen, hogy onnan lehessen szinkronizálni a filmet.

Amikor Erdélybe vittük Pétert gyűjtőútra, akkor 9-10 évesen már legényest tudott táncolni. Kalotaszegen, Mátyás István 'Mundruc' mindig azt mondta, hogy neki két igazi tanítványa van. Az egyik egy magyarvístai, a másik az én fiam. Amikor beléptünk 'Mundruc' a karácsonyi táncba Magyarvístán, leállt a zene, majd 'Mundrucnak' legényest húztak. Ez kijárt neki. Ekkor egyedül elkezdett táncolni, majd beintette Székely István „Kánarit”, aki most a marosvásárhelyi filharmonikusok vezető fuvolistája, és utána beszólitotta Éri Pétert. Ezzel a két gyerekkel táncolt, mutatván, hogy ők a tanítványai.

Milyen volt ez a családi munkamegosztás?

Az adatközlőkkel beszélni kellett. A lényeg persze a filmezés volt, de előtte megelőzte egy beszélgetés. Tinka (Martin György) filmezett, Éri Péter kezelte a magnetofont, én meg a jegyzőkönyvet. Az előzetes megbeszélés alapján egyenként tereltem az adatközlőket, vagy párosával. Megtörtént, hogy iszonyatos hideg tél volt, nagy hó. Szabadban kellett filmezni, mert nem tudtunk bevilágítani. És közben befagyott a magnetofon. Ugyanez megtörtént Bogártelkén, ahol a filmfelvevő fagyott be.

Tárgyi gyűjtésekre is sor került ilyenkor, megtanultam, hogy mi különbözteti meg Kalotaszeg egyik falujától a másikat himzésben, öltözetben.

Joli néni néhány évvel ezelőtt az egyetemes kultúra lovagjává ütötték.

Teljes meglepetésemre. Ebben persze az a pláne, hogy tudom ki terjesztett. „Alulról” terjesztettek. És ez különösen jól esett?

Igen. Külön meglepett. Az egyik vidéki csoport vezetője volt.

Alföldi?

Igen. Mondhatnám kunsági! És mondhatnám férfi. És mondhatnám himző. Azon kevés himzők, köze tartozik, aki férfi. (Ország László – a szerk.)

Milyen tisztségeket tetszik még viselni?

A Kresz Mária Alapítvány elnöke vagyok, a Muharay Szövetségnek pedig elnökségi tagja, valamint a NESZ alelnöke.

Mióta alelnök Joli néni a NESZ-ben?

Már a megalakulásában is részt vettem. Tulajdonképpen hárman találtuk ki ezt, Bánszky Pali, Péterfy Laci meg én. Most, a legutóbbi választáson már dilemmáztam. Pali már lemondott, de engem még rábeszéltek. Tudom, hogy fontos vagyok. Bejárók a Hagyományok Házába, és én vagyok a pénzügyi aláíró.

Miért érezte fontosnak Joli néni, hogy a NESZ létrejöjjön?

Hogy több lábon állhassunk, olyanokat tudjunk csinálni, amit hivatalos intézményként nem tehetünk meg. A civil szervezeteknek nagyobbak a lehetőségeik, például könnyebben pályázhatnak. Míg egy minisztériumi intézményben, mint a Hagyományok Házában, állami feladatokat kell ellátni.

Elégedett Joli néni a NESZ-szel?

Nagyon jól végzik a munkájukat. Kevesen vannak, akik kívánnivalót hagynak maguk után. Ha a NESZ nem lenne, és nem lennének a népművészeti iskolák, akkor nem tudom ki törődne hivatalosan ezekkel a csoportokkal, egyesületekkel?

Mit tervez a közeljövőben Joli néni?

Semmit!

Azt nem hiszem el.

Nyolcvanéves vagyok! Úgy tervezem, hogy lemegy ez a mesterkurzus, ahol a változatosság kedvéért az utolsó két év anyaga a francia goblein volt. Mert aki mindent tud a paraszt szőtesről, az ne nézzen úgy a francia gobleinre vagy egy gobelinre, hogy nem tudja a kettőt megkülönböztetni egymástól. Ennek záró aktusaként május utolsó péntekén Balassagyarmatra megyünk a múzeumba, ahol Kapros Márta mutatja be a gyűjteményt. Június 20-án viszek egy társulatot Válaszútra, mert most folyik a leltározás és a múzeum teljes felállítása. Megyünk Székre, Mérára. Ősszel szeptember utolsó hétvégéjén egy olyan erdélyi körútra megyünk, ahol a textilesek a múzeumok gyűjteményét ismerhetik meg alaposabban. Ez a tizedik külföldi út lesz, amelyet Gyulai Mária kolleganőmmel szerveztünk. Úgy gondoltam, hogy ezzel befejezem, több szakmai utat nem szervezek.

Jó egészséget kívánok mindehhez és Isten éltesse még sokáig Joli nénit!

Berényi Mariann

Csoma József ünnepség és konferencia

Csoma József akadémikus születésének 160. évfordulója tiszteletére az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület kezdeményezésére a magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Encs város önkormányzatának, Borsod-Abaúj-Zemplén megye önkormányzatának támogatásával kétnapos ünnepséget és tudományos konferenciát szervezett Abaújvevecserben és Encsen 2008. május 17–18-án.

A rendezvény legfőbb mozgatója *Evva Margit*, az abaúji egyesület elnöke, Csoma József leszármazottja volt, aki az utóbbi évtizedekben talán a legtöbbet tette Abaúj honismereti mozgalmaért.

Ragyolci Csoma József háromszéki székely eredetű családból származott, az abaúji Rásonyban született, az 1848-as forradalom évében, s a második világháború alatt, 1917-ben halt meg. A sors kegyes volt hozzá: nem kellett megérnie Abaúj szétszakítását. Mintegy négy évtizedes tudományos pályája Abaújvevecserhez kapcsolódik. Ott gazdálkodott, kastélyában tekintélyes szakkönyvtárat gyűjtött össze. Kutatta vármegyéje őskorát csakúgy, mint a középkort. Akkoriban címeres emlékeink legjobb hazai ismerője volt, a családtörténet terén is vezető szakembernek számított. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság igazgatóválasztmányi tagnak (1887-től), majd másodelnöknek (1904-től) választotta. Nem kis dolog, hogy egy kis faluban dolgozva lett akadémikus, s az még többet jelent, hogy ettől a falutól országosan elismert tudósként sem szakadt el, mindvégig ott élt, ott dolgozott, könyvei és értékes levéltára és egyre gazdagodó múzeuma mellett. Csergheő Gézával jelentette meg a régi síremlékek máig alapvető albumát (1890), a nemzetségi címerek témaköréből tartotta akadémiai székfoglalóját (1900), a családi címerek történetének máig felül nem múlt történeti áttekintése (A magyar heraldika korszakai) is a nevéhez fűződik. Nagy adatgyűjteménye (Abaúj-Torna vármegye nemes családjai, 1897) hasonmás kiadásban nem sokkal a rendszerváltás után, 1992-ben újra megjelent. A kéziratos kiegészítések szerencsére megmaradtak, s azok is kiadásra várnak. Vidéki kastélyában a tudománynak élő magyar nemes típus példája Csoma József. Akadtak akkoriban ilyen személyiségek több százan, de közülük is kiemelkedett Csoma József, munkásságának értékével. Talán az eddig leírtak a terjedelem

engedte korlátok között is bizonyítják, hogy Csoma emlékét ápolnunk kell, ez a honismereti mozgalom megtisztelő kötelessége.

A program május 16-án vacsorával kezdődött a Kurek Panzióban (kitűnő, szíves vendéglátók, mint már többször is bizonyították), amelyen már a másnapi előadók jelentős része is megjelent. *Bratu László*, Encs város polgármestere köszöntőjében röviden, jól összefogottan, szemléletesen, őszintén elmondta, hogyan is lett Encs Abaúj központja az utóbbi évtizedekben. *Kércsi Tibor*, a Művelődési Központ és Könyvtár igazgatója séta keretében mutatta be néhányunknak, mivel is büszkélkedhet Encs. Az 1990-es évektől például öt templom épült, valamennyi az új magyar építészet figyelemre méltó alkotása. Másnap láthattuk, hogy a Művelődési Központ fölültott nagyerme kiválóan alkalmas rendezvények megtartására.

17-én az abaújdevecseri református templomban ünnepi istentiszteletre került sor (Csoma József az egyházközség főgondnoka volt). A tiszánineni református egyházkerület püspökének tartalmas, szép szentbeszéde azokat is lekötötte, akik más vallásúak vagy nem hívők. Következett a koszorúzás a Csoma-kastélynál. Bizony az épület méltó hasznosítása várat magára. Abaúji múzeumot terveznek benne. A jószándék megvan, de pénz is kell hozzá. A kastélykertben itteni ünnepségek hagyományához híven föllépett az abaújdevecseri óvoda. A kicsik ügyessége, kedvessége melegséggel tölthette el minden néző szívét. Ezt követték a beszédek. Kezdte Encs polgármestere, folytatta *Ódor Ferenc*, a megyei közgyűlés elnöke, majd *Pandula Attila*, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtíkára méltatta Csoma József munkásságát. *Csorba Csaba* a vidéken dolgozó magyar értelmiség jeles alakjaként méltatta Csomát, kiemelve, hogy ma is ilyen emberekre lenne szükség a tudományban és a honismereti munkában. *Evva Margit* az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület tevékenységéről szólt. Ezt követte a fogadás a felső Csoma-kastélyban.

Délután fölláttották Csoma József emlékfáját, majd megkezdődött a konferencia az encsi Művelődési Központban, melynek előterében Csoma-kiállítást rendeztek. Olyan dokumentumokat lehetett itt látni, amelyek eddig hozzáférhetetlenek számítottak. Csak sajnálhatjuk, hogy 1944/45-ben a Csoma-kastély sok-sok pótolhatatlan értéke is megsemmisült vagy elkallódott (kastélyok, kúriák százaai lettek az emberi gonoszság, butaság és rosszindulat áldozatai akkoriban).

A konferencián *dr. Bertényi Iván* egyetemi tanár Mátyás király címereiről tartott előadást, összefoglalva a kutatás eddigi eredményeit. Sajnálhattuk, hogy külföldi útja miatt elmaradt *Szögi László*, az ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára igazgatójának előadása (Kassa város egyetemjárói 1526–1918). *Walt Jurecic* szlovén kutató német nyelvű előadását Pandula Attila tolmácsolta. Hosszú és fárasztó volt, de nagyon érdekes, mert azt a folyamatot mutatta be, hogy Szlovéniában az új címerek tervezése és elfogadása tekintetében milyen szívszörnyű harcban tudták a címertan szabályainak betartására késztetni az önkormányzatokat. A téma magyar vonatkozásban is megszívlelendő, mert az 1990 óta Magyarországon tervezett és elfogadott címerek nagyobb hányada több tekintetben nem igazán megtartásra érdemes alkotás, leginkább annak bizonyossága, hogy címertani ismertek tekintetében még sokat kell tanulnunk Európától.

Draskóczy István egyetemi docens (ELTE) Csoma családtörténeti munkásságát méltatta. *Szemán Attila* a magyarországi bányászjelvényekről tartott alapvető fontosságú előadást. Rendkívül izgalmas volt *Lakatos Sarolta* előadása a nagykállyói Kállayak napkori főágáról (XIX–XX. század). *Csorba Csaba* az 1526 utáni magyar címerhasználat alapkérdéseit foglalta össze, kiemelve, hogy ez a korszak egészében még feldolgozatlan.

Spillenberg-Diószegi György a hegyaljai görögök világról adott érdekes, érzékes képet. *Török Mártának* a szepesi káptalan középkori kanonokjairól tartott előadásából megtudhattuk, miért nem sikerült püspökséggé fejleszteni ezt a régiót. *Kóczy T. László* és *Várkonyi M. Péter* genealógiai mítosz és allegória (Szent István intelmei és a velencei Pala d' Oro) témájú előadása hosszú és nehezen követhető volt.

A konferencia zárónapján (vasárnap délelőtt) *Pandula Attila* az 1898-ban alapított „40 évi hű szolgálatért” diszereum adományozási gyakorlatáról beszélt. Gyakorlatilag ismeretlen témakörnek számított (ugyanazon munkahelyen töltött 40 éves szolgálat elismerése), az előadás érdekes és hangulatos volt. *Vitek Gábor* Fejér vármegye nemesi felkelési zászlóit és a megye címerének történetét mutatta be. *Szálkai Tamás* az 1526 előtti armálisok fegyverbrázolásairól beszélt, közismertnek számító címerek ábráit mutatta be. *Négyessy László* a kecskeméti nemességről tartott fontos előadást az 1809-es nemesi felkelés kapcsán. *Nagy Lajos Zoltán* a karsznokvajdai Szentimrey család történetét vázolta. *Evva Margit* Csoma József régészeti tevékenységét méltatta. Ehhez kapcsolódott *Hellebrandt Magdolna* előadása a XX. századi abaúji ásátásokról.

A konferencia mindvégig jó hangulatú volt, s a szervezők ígéretet tettek arra, hogy az előadások rövidesen önálló kötetben is megjelenjenek. Reméljük, hogy ez az ígéret mihamarabb beteljesedik. Akik Abaúj kutatásával nem foglalkoznak, azoknak is hasznos lehet a kötet, módszertani szempontból. Az abaújiak egyben azt is bizonyították, hogyan kell szép és tartalmas emlékülést és konferenciát szervezni, lebonyolítani.

Csorba Csaba

A templom újjáépítésének 150. évfordulója Peröcsényben

A peröcsényi templom régmúltját kutató régészek, műemlékvédelmi szakemberek egyaránt állítják, hogy a Börzsöny hegység és az Ipolyig nyúló dombok ölelésében fekvő Peröcsény református temploma – tornyának gótikus jegyei – alapján XIV–XV. századi eredetű lehet. A község református lakossága is méltán tartja helyvét hitvallásának létrejöttét az ősrégi időkbe nyúlónak. A kálvini tanítások meggyökerezését több mint négyszáz esztendőre vezethetjük vissza a községben.

A 2007. szeptember 8-án tartott jubileumi megemlékezésen – amely szerves része a község 750 esztendő fennállásáról rendezett több évet átfogó, multidéző eseménysorozatnak – mégis a templom 150 éves évfordulójáról emlékeztek meg. S tulajdonképpen nincs semmiféle ellentmondás a templom keletkezése körül. Mint a „templomépítő” nagytiszteletű Környei Imre lelkipásztor 1857. szeptember 10-én feljegyzett soraiból megtudhatjuk: „Peröcsényben a régi ó szerű goth. alakú templom 1856^{dk} év Martius 31^{dk} napján tornyostol együtt le rontatott, és a gyülekezet határozata következtében egy új felépítése határozatott oly módon, hogy a régi torony alsó, igen erős része meg hagyatván, nem különben a templom észak nyugati része is; így is történt... Herceg Esterházy Léván lakó építőmestere, Ehman Károly szerződésben vállalva el az egész templom felépítését, és minden anyagokon kívül 2100 = két ezer száz pengő forintokért – mely vállalását a következő 1857^{dk} év tavaszán be is végezte... 1857^{dk} év szeptember 6^{án}, azon hónap első vasárnapján eljött azon várva várt nap, amidőn Szent igyekezetünket, és dicső tettünket azzal koronázta meg az Úr, hogy azon nap igen számos vidéki, vallás különbség nélkül egybegyűlt papság és nép jelen létében felszenteltetett akkori Szuperintendens Fő Tisztelendő Nagy Mihály úr szívet emelő buzgó imádságával 's hatalmas szónoklatával. Jelen volt a szenteltesen Tekintetes Blaskovich Pál, mint tractus főgondnok, jelen voltak a Vámos Mikolai és Ipolysághi Cs. K. Fő Szolgabírói hivatalnokok, több helyekről urasági tiszték.”

A templom újjáépítésének másfél évszázados jubileumáról délelőtt az idősök otthonában rendezett konferencia megrendezésével emlékezett meg a református gyülekezet presbitériuma. Gembolya Irma polgármester asszony köszöntője után *A peröcsényi református gyülekezet a templomépítés századában* címmel e sorok írója tartott előadást. Az idézett Környei Imre lelkipásztor maradandó tétten kívül méltatta nagytiszteletű Kemény Lajos munkásságát, aki 1812-ben megörököltette a régi, színes, festett fakazettás peröcsényi református templombelső berendezését, s az egykori prédikátorok, esperesek – Balogh Mihály, Juhász Lajos, Kovács Sebestény József – áldásos tevékenységét.

Az Alsó-Ipoly mentén jól ismert, Peröcsényben is rendszeres néprajzi gyűjtést végző dr. Csáky Károly ipolysági etnográfus előadásában *A Peröcsényi Református Egyház presbitéri jegyzőkönyveinek néprajzi vonatkozásai*-t elemezte.

Ezt követően a konferencia résztvevői a közeli temetőbe vonultak, ahol a gyülekezet lelkipásztora, Ordasi János emlékezett meg Környei Imre lelkipásztorról, és Fidel Krisztián presbiterrel koszorút helyezett a templomépítő prédikátor sírjára.

Délután a megemlékezés hálaadó istentisztelettel folytatódott a református templomban. Igét hirdetett dr. Hegedűs Loránd, a Dunamelléki Református Egyházkerület nyugalmazott püspöke. A peröcsényi református gyülekezet ünnepi hálaadását a közeli és távolabbi vidékről több református, evangélikus és katolikus lelkipásztor és hívő megtisztelte. Jelen volt Főnagy Miklós, az Északpesti Református Egyházmege esperes, dr. Harrach Péter országgyűlési alelnök, képviselő is. Együd László gondnok és Pásztor Csaba az újjáépítés nehézségeinek felelevenítésével, a gyülekezet kórusának és az iskolás gyermekek, felnőttek ünnepi műsorával, a Hevér testvérek művészi fűvös előadásával vált teljessé Peröcsény Református Egyházközségének multidéző visszatekintése.

Koczó József

Székely András Bertalan Pro Ethnographica Minoritatum kítüntetése

Székely András Bertalan okleveles építőmérnök, okleveles művelődésszociológus. A Kárpát-medence magyar és nem magyar kisebbségeinek történetével, társadalmi viszonyaival három évtizede foglalkozik kutatóként, különböző programok készítőjeként és szervezőjeként, a felső- és felnőttoktatás előadójaként. Bölcsészdoktori disszertációját a nemzeti identitás kérdéskörében 1982-ben védte meg. 1978–1982 között a Budapesti Műszaki Egyetemen az „R” Klubot vezette, itt létrehozta a Közép-Kelet-Európai Klub (KKK) nevű közéleti vitakört, majd kollégiumi igazgatóhelyettesként dolgozott. Ezt követően múzeumi népnevelő volt a Tájak – Korok – Múzeumok Szervező Bizottságánál, majd Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Kutatócsoportjában és az újonnan létrejött Magyarságkutató Intézetben tevékenykedett, mint tudományos munkatárs. 1889–90-ben – a kisebbségpolitikai rendszerváltás első köztisztviselőjeként –, Pozsgay Imre államminiszter mellett, a Minisztertanács tanácsosa, majd főtanácsosa lett. 1990–1996 között megszervezte, és egy ideig vezette a Határon Túli Magyarok Hivatalában a IV. Területi Főosztályt, amely a délvideki magyarság ügyeit gondozta. 1996 óta máig vezeti a Szent László Akadémia Kárpát-medencei Régió Tanszékét. 1998-tól a magyarországi nemzeti kisebbségek kulturális közigazgatási teendőivel foglalkozik: nyolc évig a NKÖM Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztályán, 2006-tól az OKM Közművelődési Főosztályán vezető főtanácsos. Nyolc kötet szerzője, húsznak a szerkesztője, összeállítója, amelyek között tudományos, konferencia, ismeretterjesztő és szépirodalmi könyvek egyaránt találhatók. A honismereti mozgalomban két évtizede vesz részt, szerkesztő bizottsági tagja a Honismeret folyóiratnak. Kezdeményezésére jött létre a Hunyadi Szövetség – amelynek első főtítkára volt –, jelenleg a Magyar-Szlovén Baráti Társaság elnökhelyettese, a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület vezetőségi tagja. 2008. május 28-án megkapta a Magyar Néprajzi Társaság által adományozott Pro Ethnographica Minoritatum kítüntetést.

Eperjessy Ernő és Paládi-Kovács Attila

In memoriam

Búcsú Solymos Edétől¹

Ami lényege volt, ami halhatatlan, az már abban az országban van, ahová mindannyian vágyakozunk. Ami anyag volt, az porrá lett, itt van egy kis edényben. Föld lesz, virág lesz, növény lesz. És van egy láthatatlan hagyaték, amit ránk bízott. Az a tudományos munka, az a szerep, amit Ő ebben az országban elvállalt, amiért teremtett. Tanultunk Tőle, tudományunk gazdagodott Tőle, és az egész ország történelmi tudata az Ő gyarapításával, hatásával, hozzájárulásával erősödött.

Tudományos munkásságát elárulja az a kicsi könyvecske, amelyben összegyűjtötték műveinek bibliográfiáját, amelyben egy kis életrajz is szerepel.² Engem megragadott ennek a hátoldalán egy fénykép, amelyen áll, amelyen valami írást kutat szemével. Igen, azt is ránk hagyta. Ezt a tartást, ahogy ott kimagaslóan, egyenes gerinccel, vizsgálódó szemmel valamit tanulmányoz. Ilyen volt Ő. Egyenes, nem hajlott meg szélnek, viharoknak sem. Nem volt büszke, de tartása volt. Véleménye volt mindenkiről, de nem ítélkezett, a dolgokat bölcs, csendes humorral mindig helyre tudta tenni. Ezt a tartást, ezt a magatartást, ezt is örökölni hagyta nekünk.

Hála József felvétele, 2007.

¹ Elhangzott a jeles etnográfus, a dunai halászat nemzetközi hírű kutatója, a bajai Türr István Múzeum nyugalmazott igazgatója végső búcsúztatásán 2008. június 14-én, a bajai köztemetőben. (Szerk.)

² Solymos Ede munkássága. (Emlékirat és bibliográfia). Szerk.: Bärth János. Kecskemét, 1994.

kollégáknak. Évekig az egyik "szomszéd várban" szolgáltam és mindig, ha Hozzá fordultam, gazdagodva, megsegítve térhettem haza. Múltak az évek, kevesebb volt a kapcsolatom Vele, de mindig ha találkoztunk éreztem, hogy én is sokat kaptam Tőle. Pedig nem volt tanárom, de messze, messze látott és ezt szívesen megosztotta mindenkivel.

Igazi néprajzkutató volt. Különös foglalkozás ez. Meg kell szólítani embereket, beszélteni kell őket, amiről nem szoktak beszélni. Amiről esetleg soha nem beszéltek. Arról a tudásról, az életről, amit éltek. Ehhez alázat kell és valami sugárzó, bizalmat gerjesztő magatartás. Ennek volt Ő a mestere. Járt a Dunát, járt a falvakat, felkereste a kis kunyhókat, halászcsonakokat és gyűjtötte, gyűjtötte azokat az emlékeket, amelyeket már senki más föl nem gyűjthet, hiszen, akiket megszólított, már rég elköltöztek. Hatalmas anyagot gyűjtött. És közben volt alázat benne, hogy mindezt hogyan kell a köz javára fordítani, a tárgyakat a hátán behozva a raktárba, ide-oda téve, ahogy annak idején a múzeumot kezelték, aprólékosan tisztítva és éjszakákon át leltározva. Alázatos szolgálata volt ez annak, amit hivatásul választott.

Mindennel törődött, érezte, hogy fontos helyen van. Nemesak a tudományt szolgálta (a halászatnak Herman Ottó és Jankó János után az egyik legjobb ismerője volt), hanem benne élt Baja városában és minden érdekelte Őt a köszönési szokásoktól Baja egykori kiválóságaiig. A város nagy szülőiteinek emlékét Ő tartotta elevenen, Türr István-tól Jelky Andrásig, Mészáros Lázárig és ki tudja még, hány emberig. Felelősséget érzett, hogy e hagyomány fennmaradjon és hozzájárult éltetéséhez.

Honpolgár volt a szó legnemesebb értelmében, aki tevékenységével, minden gondolatával a közt szolgálta és ezért nem várt semmit. Ezt a példát, minden tudományos eredményeden túl, nagyon szépen köszönjük Neked!

Andrásfalvy Bertalan

Meghalt az öreg huszár

Barátom hívott fel Székelyudvarhelyről a hírről: meghalt Ferenc bácsi.

Egy nyolcvanhárom éves ember halála bizonyos értelemben várható. Tudtuk azt is, hogy Ferenc bácsi – mióta leesett a hiuból – fájjalta a hátát és az élet keserves volt neki. A hír mégis megrendített.

A Hargita lábánál bújik meg Ivó, ez a kicsiny, önálló közigazgatás nélküli, Zetelakához tartozó székely falu. Itt lakott a Mentéd pataka partján Bokor Ferenc, az egyik legderekabb székely ember, akit szerencsém volt ismerni. Becsületes volt, család- és békességszerető.

Halálával a „régii” generáció utolsó nagy öregje távozott el a faluból. Székelyföldön is új szelek fújnak, s a mai székelyek már más módon keresik a boldogulást.

Ferenc bácsi fiatalon – favágóként – az erdőt járta. Munkája a rengeteghez kötötte, csak hétfőként jutott haza. De, amikor önálló családot alapított, akkor saját hajlékot is épített. Feleségével, Simó Reginával együtt tulajdon kezükkel rakták a téglát, hogy otthonuk legyen az akkor még ritkán lakott tájon. Megkapaszkodtak a földben, mint a fá.

Azon a vidéken a föld nem adja olesón kincsét. A silány – és kevés – talajt szakadásig művelheti az ember: az alig hálálja meg. Ők mégis kitarítottak. Éltek, ahogy lehetett, de mindig tisztán, csendesen.

Hangos szó nem hagyta el szájukat, szerették egymást. Soha, senkit nem bántottak, és ajtajuk nyitva állt minden becsületes ember előtt.

Ferenc bácsi kicsi ember volt. Frici barátom úgy is hívta: „maroknyi székely”. De a kicsi emberben benne volt az egész Székelyföld. Az „öreg” még nyolcvan éves korában is hajnalban kelt, ellátta az állatokat, majd felment a hegyre (6 kilométer fölfelé), mert ott volt a rétjük, amit kaszálni kellett. Este, amikor hazaért, ismét ellátta az állatokat, majd leült, és a petróleumlámpa fényénél még olvasgatott egy kicsit.

Tiszta kék szemében öreg korában is mindig huncutság bujkált. Tele volt tréfás történetekkel, s nem kellett sokat unszolni, hogy belefogjon valamelyikbe. Nagyokat kacagtunk, ő meg csak a bajusza alatt mosolygott.

Egy társaságban egyszer úgy mutatkozott be: Bokor Ferenc, az öreg huszár. Neveztük.

S most elment az öreg huszár. Itt hagyott bennünket Székelyföld egyik legderekabb embere. Mert Ferenc bácsi, a maroknyi székely ember volt a javából! Mintát adott minden székelynek és magyarnak családszeretéből, becsületből, kitartásból és tartásból. Egész életében arról tett tanúbizonyságot, hogy „a székely is magyar, csak egy kicsit több”!

Tudom, a Fennvaló már várja Őt. Megszoritja a kezét és leülteti majd maga mellé egy kicsit. És megkérdezi Tőle: mi újság, maroknyi székely?

Ferenc bácsi meg majd elmeséli. Talán össze is mosolyognak.

Romhányi András

Közhasznúsági beszámoló a Honismereti Szövetség 2007. évi tevékenységéről

Honismereti Szövetségünk Küldöttgyűlése a 2007. február 27-i tisztújító ülésén megvitatta az Elnökség és a Felügyelő Bizottság 2006. évről szóló beszámolót és pénzügyi elszámolást, valamint a három évről szóló összegzést. Az Elnökség és a tagszervezetek javaslatai alapján megfogalmazta ajánlásait a 2007. évre, amelyek alapján az Elnökség meghatározta éves munkáját. Ennek megfelelően az alábbi az alábbiakat végeztük:

Szervezeti életünk:

– a Szövetség **Küldöttgyűlése** egy alkalommal ülésezett, amelyen megvitatta és elfogadta a 2006. évről szóló közhasznú beszámolót és pénzügyi elszámolást, valamint a 2007. évre szóló feladat és költségtervet és a Felügyelő Bizottság jelentését;

– az **Elnökség** a feladattervnek megfelelően négy alkalommal ülésezett (február 27, április 16, október 18 és december 6), az elnök meghívóban jelzett napirendi pontok szerint. Az üléseken megbeszéltek az országos és helyi szinten elvégzendő aktuális tennivalókat, előkészítettük, szakmai javaslatokkal segítettük a rendezvényeket. Áttekintettük a két ülés között végzett munkát, az Elnökség tagjai tájékoztatást adtak a megyéjünkben történt eseményekről, rendezvényekről. Az elnökségi ülésekről emlékeztető készült, amelyet az Elnökség tagjai megkaptak.

– A **Felügyelő Bizottság** február 6-i ülésén áttekintette a 2006. évi rendezvényeket és a pénzgazdálkodást. Március 20-án rendkívüli ülést hívott össze az elnök, ahol a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Egyesület által benyújtott óvás alapján felülvizsgálták a februári tisztújító küldöttgyűlés választási eredményét. Megállapításairól jegyzőkönyv készült, amelyet minden elnökségi tag megkapott

– a Honismeret folyóirat **Szerkesztő Bizottsága** hat alkalommal ült össze a soron következő szám anyagának összeállítására. Megvitattuk a közlésre szánt írásokat, a Honismereti Akadémia és a Batthyány évforduló tematikus számát, az Évfordulónaptár adatai alapján megterveztük a jeles évfordulóra emlékező írásokat (javaslatot tettek a bizottság tagjai a felkérendő szerzők személyére). Megszerkesztettük a konferenciák közlésre szánt anyagát, közzé tettük szervezeti életünk híreit. *február 14-én* ünnepi szerkesztőbizottsági ülésen emlékeztünk a folyóirat harmincöt évfolyamára, ahova meghívtuk valamennyi korábbi szerkesztő bizottsági tagot, és a leggyakoribb szerzőket. Április 19-én, június 14-én, szeptember 14-én, október 17-én a Művelődési Intézetben, december 11-én a Magyar utcában ültünk össze.

– az Elnökség által felkért szakmai **ad hoc bizottságok** közreműködtek a rendezvények programjainak összeállításában, a témakörök kijelölésében, az előadók kiválasztásában, felkérésében.

– Megyei **tagszervezeteink** alapszabályuknak megfelelően hívták össze közgyűlést, elnökségi üléseiket, vállalkoztak országos illetve regionális rendezvények közös szervezésére.

– **Szervezeti életünk működtetéséhez az Oktatási és Kulturális Minisztériumtól, és a Nemzeti Civil Alaptól** nyertünk pályázati támogatást.

* * *

Országos rendezvényeink a feladattervnek megfelelően tagjaink továbbképzését szolgálták:

– a **Határokon átvelő honismereti kapcsolatok konferenciája** két helyszínen került megrendezésre. A dunántúli régió küldöttei (62 fő) a Vas Megyei Honismereti Egyesület szervezésében *Szombat-helyen* március 23-25 között, míg Észak-Magyarország és Budapest küldöttei (57 fő) a Pest Megyei Honismereti Egyesület által *Aszódon* március 30-április 1. között rendezett konferencián vettek részt, mindkét helyen szép számban kiegészülve határon túli résztvevőkkel, ill. előadókkal. Mindkét rendezvény nagyszerű áttekintést adott a meglévő kapcsolatok tartalmáról, gyakoriságáról és a továbblépés lehetőségeiről, feladatairól. A konferenciák megrendezéséhez a *Nemzeti Civil Alaptól* nyertünk támogatást;

– április 20-án Bóta Piroska javaslatára és szervezésében **jótekonysági bál** résztvevői voltunk, amelynek bevételét a folyóirat előállításának segítésére ajánlottak fel a résztvevők;

– a **XXXV. Országos Honismereti Akadémiára** július 2-6-a között került sor a Veszprém Megyei Honismereti Egyesülettel közös szervezésben, 175 hazai és határon túli résztvevővel. (tag és társzervezetek küldöttei, jelentkezői). Előadások és korreferátumok hangzottak el a *Honismeret és kulturális turizmus* témakörben – többféle megközelítésből. A szekcióüléseken a küldöttek kicserélhették tapasztalataikat, módszereiket a témakörben. A résztvevők a tartalmas szakmai program keretében – egész napos tanulmányúton – megismerkedhettek a megye tárgyi és szellemi kulturális értékeivel, idegenforgalmi érdekességeivel; Rendezvényünket a *Nemzeti Kulturális Alap*, a *Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány*, Veszprém Megye Közgyűlése és Veszprém város önkormányzata támogatta; Nagy segítséget jelentett a közgyűjtemények munkatársainak közreműködése, az ajándék könyvek sokasága is.

– a **XII. Országos Kiadványszerkesztői Konferencia** házigazdája a Pest Megyei Honismereti Egyesület volt Vácon szeptember 28-30-a között. A 63 résztvevővel a honismeret-helytörténeti kiadványok közgyűjteményekben betöltött szerepét vitattuk meg, jeles hazai és határon túli előadók segítségével. Örvedetesen sok kiadvány bemutatására került sor az előadások során. A konferencia a *Nemzeti Kulturális Alap* és a *Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány* támogatásával jöhetett létre;

– a **VI. Országos és regionális Iskola és Honismeret Konferencia** szervezője ezúttal is a Baranya Honismereti Egyesület volt Pécsen november 10-11-én. A mintegy ötven résztvevő az első nap délutánján Kodály Zoltán pécsi tevékenységére emlékezett egy szép hangverseny kíséretében. Másnap az ifjúsági turizmus, a tanulmányi kirándulások szervezésének témakörében hangzottak el előadások, korreferátumok, hasznosítható javaslatok. A rendezvény létrejöttét a *Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány* és *Pécs Város önkormányzata* támogatta;

* * *

Az **Ifjúságot** mozgósító rendezvényünk:

– a **XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia** volt, amelyet a Heves Megyei honismereti Egyesülettel és a Forrás Gyermekek és Ifjúsági Központtal közösen szerveztünk Egerben, október 29-november 1. között, 65 fő részvételével (ebből 54 volt a hazai és határon túli diák). Az előző évi javaslat alapján a várak történetével, védelmével foglalkoztak a felnőtt előadók (5 fő) és a diák korreferálók, összesen harmincnégyen. A nagyszerű program megvalósítása a *Nemzeti Kulturális Alap* és a *Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány* támogatásával vált lehetővé.

* * *

Szövetségünk folyóirata, a **HONISMERET** hat alkalommal jelent meg, számonként 1000 példányban (a hármas, akadémiai tematikus szám 1300 pl-ban), 7-9 ív terjedelemben. Az előfizetők száma 618-ra csökkent, az eladott példányok száma számonként 50-60 db. volt. A rendezvények résztvevőinek ajándék példányokat juttattunk. A folyóirat a *Nemzeti Kulturális Alap* jelentős támogatása nélkül nem jelenhetett volna meg. A hatos, Batthyányra emlékező tematikus számot a *Nemzeti Évfordulók Tükörszága* támogatta. A lap terjesztéséhez az *Oktatási és Kulturális Minisztériumtól* nyert támogatást használtuk fel.

Rendezvényeink szervezéséhez, pénzügyleteink könyveléséhez az *Oktatási és Kulturális Minisztériumtól, és a Nemzeti Civil Alaptól* nyert pályázati támogatást használtunk fel.

* * *

Megyei egyesületeink 2007-ben is nagyon sokrétű, tartalmas munkát végeztek. Az Elnökséggel közösen szervezett rendezvényeken túl helyi konferenciákat, honismereti napot, évfordulós megemlékezéseket szerveztek, több helyen határon túli kapcsolatok ápolására is felhasználva a programot. Az egyesületek tagjainak összetartását szolgálták a tanulmányutak, kirándulások. Néhány megyében hagyománya van a megyei honismereti vetélkedőnek általános és középiskolás diákok részvételével. A táborokat nem tudtuk ugyan támogatni, de a megyei egyesületek segítettek a szervezésben.

Az országos és megyei, helyi rendezvényeken sok száz diákkal és felnőttel kerültünk alkalmi – néha rendszeressé váló – kapcsolatba. Munkáját mindenki térítés nélkül, a mozgalom iránti elkötelezettséggel végezte. Eredményeink közösek, a munkában való részvételért mindenkinek köszönetet mondunk!

Budapest, 2008. február 11.

Bartha Éva
titkár

M é r l e g

Egyszeres könyvvitelt vezető egyéb szervezetek közhasznú egyszerűsített beszámolójának mérlege
2007. év

Sorszám	Tétel megnevezése	adatok ezer Ft-ban	
		Előző év helyesbítése	Tárgyév
		<i>Előző évek</i>	
1.	A. Befektetett eszközök (2 – 4 sorok)	146	50
2.	I. IMMATERIÁLIS JAVAK		
3.	II. TÁRGYI ESZKÖZÖK	146	50
4.	III. BEFEKTETETT PÉNZÜGYI ESZKÖZÖK		
5.	B. Forgóeszközök (6 – 9 sorok)	3.521	2.007
6.	I. KÉSZLETEK		
7.	II. KÖVETELÉSEK	51	1.416
8.	III. ÉRTÉKPAPÍTOK		
9.	IV. PÉNZESZKÖZÖK	3.470	591
10.	ESZKÖZÖK (AKTÍVÁK) ÖSSZESEN (1. + 5. sor)	3.667	2.057
11.	C. Saját tőke (12 – 16 sorok)	1.195	1.157
12.	I. INDULÓ TŐKE / JEGYZETT TŐKE		
13.	II. TŐKEVÁLTOZÁS / EREDMÉNY	– 1.606	1.194
14.	III. LEKÖTÖTT TARTALÉK		
15.	IV. KÖZH. TEVÉK. TÁRGYÉVI EREDMÉNYE	2.801	– 37
16.	V. VÁLLALK. TEV. TÁRGYÉVI EREDMÉNYE		
17.	D. Tartalék		
18.	E. Céltartalék		
19.	F. Kötelezettségek (20 – 21 sorok)	2.472	900
20.	I. HOSSZÚ LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK	2.400	900
21.	II. RÖVID LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK	72	
22.	FORRÁSOK (PASSZÍVÁK) ÖSSZESEN (11. + 17. + 18. + 19. sor)	3.667	2.057

Budapest, 2008. február 14.

Készítette: *Gál Sándorné*

Halász Péter sk.
szövetség elnöke

E r e d m é n y l e v e z e t é s

*Egyszeres könyvvitelt vezető egyéb szervezetek közhasznú egyszerűsített beszámolójának
eredményleveletése*

2007. év

adatok *ezer Ft*-ban

Sorszám	Tétel megnevezése	Előző évek	
		Előző év helyesbitése	Tárgyév
1.	A. Összes közhasznú tevékenység bevétele (I.+II.)	14.183	11.146
2.	I. PÉNZÜGYILEG RENDEZETT BEVÉTELEK (1.+2.+3.+4.+5.+6.)	14.183	11.146
3.	1. Közhasznú célú működésre kapott támogatás	52	599
4.	a) alapítótól		
5.	b) központi költségvetéstől		
6.	c) helyi önkormányzattól		
7.	d) társadalombiztosítástól		
8.	e) egyéb	52	599
9.	2. Továbbutalási céllal kapott	1.400	1.650
10.	3. Pályázati úton elnyert támogatás	8.927	5.212
11.	4. Közhasznú tevékenységből származó bevétel	3.798	3.671
12.	5. Tagdíjból származó bevétel		
13.	6. Egyéb bevétel	6	14
14.	II. PÉNZBEVÉTELT NEM JELENTŐ BEVÉTELEK		
15.	B. Vállalkozási tevékenység bevétele (1.+2.)		
16.	1. Pénzügyileg rendezett bevételek		
17.	2. Pénzbevételt nem jelentő bevételek		
18.	C. Tényleges pénzbevételek (A./I.+B./1.)	14.183	11.146
19.	D. Pénzbevételt nem jelentő bevételek (A./II.+B./2.)		
20.	E. Közhasznú tevékenység ráfordításai (1.+2.+3.+4.)	11.382	11.183
21.	1. Ráfordításként érvényesíthető kiadások	10.996	11.087
22.	Ebből: továbbutalt támogatás	1.400	1.650
23.	2. Ráfordítást jelentő eszközváltozások		
24.	3. Ráfordítást jelentő elszámolások	386	96
25.	4. Ráfordításként nem érvényesíthető kiadások		
26.	F. Vállalkozási tevékenység ráfordításai (1.+2.+3.+4.)		
27.	1. Ráfordításként érvényesíthető kiadások		
28.	2. Ráfordítást jelentő eszközváltozások		
29.	3. Ráfordítást jelentő elszámolások		
30.	4. Ráfordításként nem érvényesíthető kiadások		

E r e d m é n y l e v e z e t é s

*Egyszeres könyvvitelt vezető egyéb szervezetek közhasznú egyszerűsített beszámolójának
eredménylevezetése*

2007. év

adatok ezer Ft-ban

Sorszám	Tétel megnevezése	Előző évek	
		Előző év helyesbitése	Tárgyév
31.	G. Tárgyévi pénzügyi eredmény ($\pm 1. \pm 2.$)	3.187	59
32.	1. Közhasznú tevékenység tárgyévi pénzügyi eredménye (A./I.-E./I.-E./4.)	3.187	59
33.	2. Vállalkozási tevékenység tárgyévi pénzügyi eredménye (B./I.-F./I.-F./4.)		
34.	H. Nem pénzben realizált eredmény ($\pm 1. \pm 2.$)	- 386	- 96
35.	1. Közhasznú tevékenység nem pénzben realizált eredménye (A./II.-E./2.-E./3.)	- 386	- 96
36.	2. Vállalkozási tevékenység nem pénzben realizált eredménye (B./2.-F./2.-F./3.)		
37.	I. Adózás előtti eredmény ((B./I.-F./I.) $\pm$ H./2.)		
38.	J. Fizetendő társasági adó		
39.	K. Tárgyévi eredmény	2.801	- 37
40.	1. Közhasznú tevékenység tárgyévi eredménye ((A./I.+A./II.) - (E./I.+E./2.+E./3.))	2.801	- 37
41.	2. Vállalkozási tevékenység tárgyévi eredménye (I.-J.)		

TÁJÉKOZTATÓ ADATOK

42.	A. Pénzügyileg rendezett személyi jellegű ráfordítások	1.423
43.	1. Bérköltség	1.165
44.	ebből: - megbízási díjak	1.165
45.	- tiszteletdíjak	-
46.	2. Személyi jellegű egyéb kifizetések	94
47.	3. Bérjárulékok	164
48.	B. Pénzügyileg rendezett anyag jellegű ráfordítások	220
49.	C. Értékcsökkenési leírás	96
50.	D. Pénzügyileg rendezett egyéb jellegű ráfordítások	9.444
51.	E. A szervezet által nyújtott támogatások (pénzügyileg rendezett)	-
52.	F. Tárgyévi, APEH által kiutalt SzJA 1% összege	120

Budapest, 2008. február 14.

Készítette: *Gál Sándorné*

Halász Péter sk.
szövetség elnöke

2007. évben pénzügyileg megkapott támogatások felhasználása

adatok *ezer Ft*-ban

<i>Támogatási cél</i>	<i>2007. évi pénzügyi ráfordítások</i>	<i>2007. évben pénzben kapott támogatások</i>
Honismeret folyóirat	5.248	3.570
Határon átvívelő kapcs. Konferencia	528	230 Felhasználás: 2006–2007 év
XII. Orsz. Ifj. Honismereti Akadémia	962	600
XXXV. Orsz. Honismereti Akadémia	1.346	} 1.411 Felhasználás: 812 eFt 2007–2008 év
Iskolai Honismereti Konferencia	45	
Kiadványszerkesztői Konferencia	97	
Egyéb közhasznú működési cél	1.211	
Összesen:	9.437	5.811
Közvetített támogatás (Bácsország Vajdasági Honismereti Társaságnak)	1.650	1.650
ÖSSZESEN:	11.087	7.461

Budapest, 2008. február 28

Halász Péter
szövetség elnöke

KÖNYVESPOLC

MAROSVÁRI ATTILA:

Kiszombor monográfiája I–II.

A helytörténetírásnak a XIX. század második felében bekövetkezett fellendülése idején Csongrád megyében 63 település – közülük ma már több önállósága megszűnt – közül harmincötnek történeti monográfiája készült el. A folyamat történetének feldolgozása külön tanulmányt igényelne. Annyit azonban megemlíthetünk, hogy a várostörténetek adtak lendületet e feldolgozások elkészítésének. Szeged például vállalta a hozzá kapcsolt települések: Tápé, Algyő, Szőreg és Kiskundorozsma történetének az elkészítését. E kötetek azóta megjelentek. A legújabb közülük a Marosvári Attila szerkesztette Kiszombor monográfiája I–II.

A mű tizennyolc szerző: *Acsay Tamás, Badicsné Szikszai Zsuzsanna, Börcsök Balázs Márta, Fischel Klára, Gilicz János, G. Vizi Márta, Halmágyi Pál, Illyés Szabolcs, Kókai Sándor, Kürti Béla, Marjanucz László, Marosvári Attila, Orbán Imre, Pap Ádám, Rozsnyai János, Sipos György, Szeffű László és Tóth Ferenc* munkája. Az adatgyűjtésben közreműködtek *Baróczy Éva, Budainé Keczer Csilla és Rácz Géza*. Az anyaggyűjtő munkában továbbá – nagy örömmünkre – részt vettek a helyi honismereti kör tagjai *Endrész Erzsébet* vezetésével. A monográfia sajátja, hogy szerzői néhányuk kivételével a Makón és környékén kialakult azon értelmiségi, szellemi kör tagjai, közülük többen kiszombori illetőségűek, akik igényességükből következően nem elégednek meg a napi munkájuk ellátásával, hanem kutatják városuk, községük és vidékük múltját, leírják jelenét sok színnel és gazdagon. Állandó fórumuk is van, a Marosvidék című periodika. A példa mutatja: véletlenül kiváló dolgok nem születnek, az állandó fáradozás viszont meghozza gyümölcsét, esetünkben a Kiszombor monográfia két kötetét.

A monográfia a szerkesztői felfogás szerint két egységre (kötetre) tagolódik. Az első a földrajzi környezet és a régészeti fejezetek után a település köztörténetét adja elő a kronológia szabályait követve. A jól és alaposan megírt részek színvonalasak, éppen ezért, és a hely hiánya miatt nem emelünk ki fejezeteket. Azt viszont mindenképpen a kötet előnyének könyvelhetjük el, hogy az alkotói gárda nem félt attól, hogy az eseményeket a jelenkorig, 2006-ig vigye el. Lehet az adatok korrekcióját bemutatásával, nem a politikumra helyezve a hangsúlyt jelenkor történetét írni, amint a példa mutatja. A településeken átrobog a történelem, azonban mindegyiknek a sorsa egyedi és karakterisztikus. Csak egy példa: a Bánátnban (Bánság) fekvő település társaitól eltérően színmagyar. Története során a hódoltság idejétől eltérően mindig nagybirtok része volt. Mellette állt a ladányi tölgyerdő alföldi ritkaságként. Innen a középkortól a múlt századfordulóig látták el a tájék népét épületfával.

Mivel a szerkesztő és a szerzőgárda a francia Annal iskola nyomdokain haladt, megkísérelték a község múlt-

ját a totális történetírás jegyében való megfogalmazását, aminek példáit látjuk már a történeti részben. A második kötet pedig tovább szélesíti e tablót. Itt helyezték el a török utáni birtokos Rónay család történetét, a falukép bemutatását. A település központjának egyedi hangulatot ad az egykori uradalmi épületek központi elhelyezkedése. Alig található már település országunkban, ahol az egykori kastély és gazdasági komplexum épített öröksége ilyen formában ránk maradt.

Ugyanitt olvashatjuk a hatkaréjú rotunda történetét. Magát az épületet a XII. században emelték. Építészeti rokon a karscai, a görgényi és a kolozsmonostori körtemplomokkal. Maga az épület és freskói a középkor üzenetét hordozzák a ma élők számára. Bizonyítják, hogy akkor is volt élet e tájon, a gazdag Maros-mentén, ahol kolostorlánc húzódott a hegyektől Szőregig, az Alföldön egyedülálló módon. Az egyházak, az oktatás, az egyesületi élet és a sport kapott helyet e kötetben, továbbá József Attila Kiszomboron, 1922-ben eltöltött nyarának leírása és a község néprajza. Megannyi szép, adatgazdag olvasnivaló, amelyek elénk tárják a falu izeit, színeit és hangulatát.

A kötet községbiográfia. Aki elolvassa mindentudója lesz a „Kiszombor tudomány”-nak. A szerzőknek azonban időnként jutott erejük a község határain túl tekintésre, ami emeli a kötetek értékét, amelyek szakszerűségben és kivitelben egyaránt az európai helytörténetírás élvonalába sorolhatók. Nemcsak a tartalmat illetően, hanem a formát tekintve is. Az egyes tanulmányok közé, a témának megfelelő helyre tördelte a szerkesztő a képeket, fekete-fehéreket és színeseket. A két kötet egyenként és külön-külön is esztétikus. Jó kézbe venni és örömmel lehet olvasni őket, zomboriaknak és másoknak egyaránt figyelmebe ajánlom a bennük szereplő írásokat.

(Kiszombor, 2008.)

Blazovich László

SOMI ÉVA:

Aranypor

Az elmúlt év végén jelent meg Békéscsabán a helyi és megyei Oktatási Osztály és Bizottság támogatásával *Somi Éva* Toldy Ferenc-díjas tanárnő, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság (MIT) vezetőségi tagja, a Békés megyei tagozat elnöke hiánypótló, hasznos és fontos munkája: *az Aranypor – A Békés megyei irodalom kézikönyve*.

Hiánypótló, hasznos és fontos, mert gazdagítja a magyar tájirodalomról és irodalmi kultuszapolásról szóló könyvek (segédkönyvek és kézikönyvek) sorát. Az újabb nevelési-oktatási, irodalomtanítási törekvések és érettségi követelmények is megkívánják és elvárják a he-

lyi és regionális irodalom ismeretét, olvasását-olvasatását, megismertetését. A Békés megyei *Aranypor* szépen illeszkedik a „Két víz köze” (Bács-Kiskun megyei), a lakiteleki és tiszakécskei olvasókönyv, (honismereti könyvek), a „Félegyházi olvasókönyv”, a „Kincses Kecskemét–Várostarténeti olvasókönyv”, a „Szülőföldem Bács-Kiskun”, vagy Gecsei Edit Győr-Sopron megye irodalmi emlékeiről szóló és mások tájirodalmát bemutató, feldolgozó, tallózó segédkönyvei közé.

„Mi kötheti az embert egy tájhoz, egy kicsinyke földdarabhoz? Megválaszolatlan kérdés, miként ennek párja is: mi az a hazaszeretet? Vajon mitől kedvesebb a táj, ahol élünk, szívdobogatóbb az emlék, amely elénk idéződik? Olyan kicsiny haza ez, hogy minden szegletét egyforma szívmelegséggel lehet bejárni, megölelni, de mégis van amelyikre e kicsinyből is azt mondjuk: ez a mienk! Ez az enyém!” – írja, kérdezi és állítja Praznovszky Mihály Tájirodalomról szóló könyvének nyitófejezetében.

Somi Éva „Aranypor” című kézikönyvével ékes bizonyítékát adja a Békés megyei tájhoz, ezen kicsinyke földdarabhoz való kötődésének, hiszen itt él, dolgozik: közvetíti az irodalom értékeit tanárként és tankönyv(ek) írójaként is. Megyéjének irodalmi kézikönyve előtt már iróarcokat mutatott fel a múltból, a régi magyar irodalom tanítását segítő; társszerzőként pedig gimnazisták, érettségire készülők kezébe adott irodalmi feladatgyűjteményt, s megannyi szép, színvonalas írását olvashattuk, hallhattuk konferenciákon vagy a MIT folyóiratban, az „IRIS”-ben. Somi Éva előszeretettel ír kritikát kortárs megyei szerzők műveiről, de szívesen vallomásra is bírja őket érdeklődő közönség előtt is. Mindezek a tevékenységek is jól bizonyítják a tanítási, iskolai órákon túl is, hogy a régmúlt szerzőitől Petőfi Sándoron át Szabó Magdáig, a népi iroktól a kortársakig szeretné olvasatni tanítványait, s az érdeklődő irodalombarátokat.

Az „Aranypor” – A Békés megyei irodalom kézikönyve már külsejével is igen szép, megnyerő, izlésformáló kötet. A könyv szerkezete átgondolt, világos hármas tagoltságú, a fejezetek tematikája: Nagyaink a régióban, Népi írók és örökösök, Kortársaink. Minden fejezetet jól összefogott bevezető indít, majd a választás és kiemelés, a részletek/szemléltetések rövid indoklása után – hiszen a szerző is újraolvasó, egyéni izlésű –, példás tömörségű életrajzi ismertetés után jöhet: az olvasás/olvasatás, maga a mű egésze vagy részlete, megfontolt válogatás alapján, értékek és színvonal, eredetiség vagy épp a helyi szín, íz, jelleg bizonyítására is.

A „Feladatok” és a „Szakirodalom” nemcsak diákoknak és magyartanároknak, de helytörténészeknek, könyvtárosoknak, s az érdeklődő, kutatói szerető olvasók szélesebb táborának is igen hasznos lehet.

A tájirodalomban járatosabb magyartanárok is találhatnak a kötet minden fejezetében érdekességeket, kevésbé ismert részeket, pl.: Illyés Gyula Dobozon, József Attila Békés megyében, Szabó Magda Békés megyei gyökerei; Simonyi Imre, a kisváros poétája, Ladányi Mihály a ványai vagabund, és az egész III. fejezet: a „Kortársaink”, Határ Győzőtől Grecsó Krisztián az „Isten hozott” című könyvéig írottakig.

A kötetből árad a táj, a vidék ismerete és szeretete, az irodalmi értékek iránti szeretet, a tanítani akarás és tudás, az ismeretek, „az olvasás gyönyörűsége” iránti igényesség és éhség, az erre való fogékonyság és ide vezető út értelme, élménye. Mindezekre a szerző, Somi Éva kézikönyvével szép példát ad kezünkbe, hangsúlyozva a jövő nemzedékének feladatát is: „Hogy az irodalmi kultusz ápolása ne csak bevételnek szüdjön legyen, hanem az itt élő emberek, de mindenekelőtt az itt tanuló diákok is kellő tisztelettel ápolják íróink, költőink emlékét: azokat, akik itt születtek, azokat, akik hosszabb-rövidebb ideig itt éltek és alkottak, azokat, akik csak átutazóban jártak itt, és ismerjük meg azokat, akik közöttünk élnek napjainkban is.”

Bajtai Mária

SUBA GYÖRGY:

Adatok, iratok Kiskörös múltjából

Kedvelem a Suba Györgyéhez hasonló helyismereti, helytörténeti munkákat, még ha esetleg némely céhbéli történész fanyalgással fogadja is azokat. Kedvező megítélésnek több oka is van. Az egyik, hogy ezzel a módszerrel életszerűbben lehet bemutatni a múlt sokoldalúságát, az egykor volt élet hétköznapjait. Suba György könyve azonban nemcsak bemutatja múltat, hanem menti is annak emlékeit. Különösen vonatkozik ez a harmadik, az 1938–2006 közötti korszakot feldolgozó részre, amikor még megvolt a feudális múlt sok emléke, de már bontakozóban volt a jelen is. A jövő kutatói bizonyára értékelni fogják a könyvnek ezt az értékmentését.

Kiskörös, e Duna-Tisza közti városka története a középkorba nyúlik vissza, de erre alig van forrásadat. A török uralom után már csak pusztá, de neve keltezési helye II. Rákóczi Ferenc levelének 1704. július 1-jén, amikor a fejedelem bácskai hadjáratára indult. Ennek a szerény kapcsolatnak köszönheti a város a 2003-ban felavatott Rákóczi-szobrot, éppen a szerző lelkes és fáradhatatlan szervezőmunkájának és a közösség áldozatkészségének eredményeként. A mai város létrejötté 1718-ban kezdődött, amikor a földesúr Wattay család felvidéki szlovákokat telepített a pusztára. (A Wattayak emlékét mindmáig őrzi a város.) A telepéseknek nemzetiségük miatt soha semmi problémájuk nem volt, vallásuk miatt annál inkább: evangélikusok voltak, s amikor imaházat építettek, azt a kalocsai érsekség leromboltatta, a konfliktus végül három evangélikus paraszt kivégzésével zárult. Csak a türlemi rendelet, 1781 után gyakorolhatták szabadon vallásukat. Ma több egyház és vallási csoport működik a városban, életüket a szerző objektíven mutatja be. A XX. század történelme azonban beleszólt a szlovák lakosság sorsába: 1946-ban mintegy 700 fő áttelepült Csehszlovákiába. Ennek a szerző szerint inkább a két ország gazdasági helyzete közti különbség volt az oka.

Suba György, könyve címének megfelelően, egykorú dokumentumokat, hírlapi cikkeket, leveleket, személyes visszaemlékezéseket, fotókat gyűjtött össze. Ezek a mozaikok azonban minden általánosító s ezért gyakran szín-

telen összefoglalásnál izgalmasabban tükrözik a volt ezerszínű életet, annak hol derűsebb, hol sötétebb oldalát. Minden témáját igyekszik sokrétűen, teljességében bemutatni. Csak két területet szeretnék erre felemlíteni. A szerző részletesen dokumentálja a két világháború gazdasági, politikai hatását a városra, az elszegényedést, a sok elesettet stb. De nem általánosságban ír minderről. A háború halottai című fejezet elgondolkoztatja és érzelmileg is megfogja az olvasót, hogy nemcsak az ismeretlen földben nyugvó kiskőrösiek nevét sorolja fel, hanem közli a Kiskőrösön nyugvó magyar, orosz, német és román katonák adatait is. Nem ítélkezik, nem sorolja őket a „jó” vagy „rossz” oldalra, a katona lehet hős vagy megsemmisítő, az elesettek azonban egyformán áldozatok. Ugyanilyen példamutató a szobrokra, emlékművekre, emléktáblákra vonatkozó adatok összegyűjtése. Ezekből megtudjuk nemcsak az ábrázolt személy, esemény történetét, hanem a felállítás körülményeit, indítékát, egyes polgárok, csoportok szerepét is.

Ezt a könyvet azért is fogadtam örömmel, mert olyan égető gondra irányítja a figyelmet, amelyről ma sokat beszélünk, de megoldásként elég keveset teszünk: a haza ismeretének és szeretetének fontosságára. A hazaszeretet megtanulható, az iskola feladata, hogy ezt hathatósan elősegítse. A nacionalizmustól, önsajnálattól, illúzióktól, mítoszoktól és legendáktól mentes objektív, néha szükségyszerűen önkritikus hazaszeretet alapja a múlt reális ismerete: a büszkeségre okot adó és a negatív, a dicső és elítélendő tények megismerése és vállalása. A múlt feltárásának és értékelésének folyamatában a helytörténetnek igen fontos szerepe van. A kiskőrösi polgárok, de leginkább a pedagógusok ehhez a soha véget nem érő szép munkához kaptak kitűnő segédeszközt Suba György munkájával. Tanári tevékenységemben tapasztaltam, hogy a tanulók mennyivel élénkebben érdeklődnek a konkrét, élményt jelentő események iránt, sokkal inkább megőrzik azokat, mint a gyakran eléggé unalmas tankönyvszövegeket. Kiskőrös ma fejlődő, persze nem gond nélkül város, egyre szépülő és modernizálódó városképpel, életmóddal. Az utolsó egy-két emberöltő hatalmas változást hozott a lakosság életében. A múltat azonban hamar elfelejtik, a jelen állapotot természetesen veszik (legfeljebb kritizálják), különösen a fiatalok. Ma 4000 személygépkocsi, több mint 1400 teherautó, traktor van a városban. De ki emlékszik ma már a nádfedeles városházára, vertfalú házakra, az ökörrrel szántó parasztra (amikor traktorral mennek Budapestre tüntetni), a lovaskocsikra? A fiatalok közül ki emlékszik a csizmadiákra, „a bérbe mosó lányokra”, az országba szétvándorló nyári idénymunkás lányokra és asszonyokra, a külterületi iskolákra? A két világháború nyomorúságára, a beszolgáltatásokra? A színpompás népviseletre, amelynek darabjai közben műzeumi tárgyak lettek? A mai eredményeket pedig csak az tudja értékelni, aki ismeri azt az utat, amely ide vezetett: a lakosság egészének szívós, kitartó munkáját, verejtékes erőfeszítését. Az eredményeket nem a fejlett nyugati országokkal való összehasonlítás mutatja igazán, hanem a saját múlthoz mérés, az egy-két emberöltővel előbbi állapotok ismerete.

Suba György nem hivatásos történész, de mint városi szeretet és áldozatkész polgár, céhbéli historikusnak

is becsületére való kitartással és szakértelemmel búvárolta végig a levéltárakat, könyvtárakat, múzeumokat, fényképeket szerzett meg és maga is készített, hogy Kiskőrös múltjáról ezt a gazdagon dokumentált könyvet megírja és kiadja. Ezért nemcsak a város polgárainak, hanem minden olvasójának köszönetét megérdemli.

Szerző kiadása. Kiskőrös 2006.

Bánkúti Imre

BATHÓ EDIT:

Méhészkedés a Jászságban

A könyvet augusztus 4-én a Nemzetközi Mézvásár és Méhészeti Találkozóon mutatta be Dögei Imre, a Méhészet című szaklap főszerkesztője. E színes rendezvény immáron huszadik éve vonzza a szakembereket és az érdeklődőket. Ebben az évben nemcsak a Mézvásár jubilált, hanem a száz éve megalakult Jászsági Méhészegylet is. E két jeles évforduló adta a kötet bemutatásának apropóját, méltó emléket állítva a Jászság méhészeinek. A könyv az 1995-ben kiadott – A méhészet szerepe a Jászság paraszti gazdálkodásában című doktori munka második, bővített kiadása.

A szerző a tőle megszokott alaposággal mutatja be a jászsági méhészkedés csaknem öt évszázadát. A téma rövid, általános kutatástörténeti áttekintése után rátér a Jászságban folyó méhészkedés történeti emlékeinek ismertetésére. A törökkori, később a XVIII. századi összeírások tudósítanak a térség méhészetének múltjáról. A méznek és a viasznak fontos szerepe volt a Jászság paraszti háztartásában a XIX. század elejéig, ezért a méheket is nagy becsben tartották. A szerző számos végrendeletet idéz, melyekben a méhes gazdák mindig meghagyták kihez kerüljön méhállományuk, ki gondozza azokat, és ezáltal ki részesüljön a hasznukból. Számos, XVIII. századból származó méhlopással kapcsolatos peranyag bizonyítja, hogy milyen nagy értéket képviseltek a méhes családok és a méhészeti termékek.

A szerző elsősorban a recens anyag segítségével mutatja be részletesen a népi méhészkedés eszközeit, módszereit. Gazdag képanyag alapján nyomon követhetjük a zsákmányoló méhészet emlékeit, a méhek kezelését, gondozását, rajzását, befogását, a méznyerés módjait. Színes fotókkal illusztrálva, megismerhetjük a Jászság leggyakoribb mézelő növényeit és virágait (barkócafa, fagyal és mások).

A könyv következő egységében tárgyalja az okszerű méhészkedés kialakulását, annak jellemzőit. Kitér a vándortanítók, méhészeti egyletek, körök tevékenységére, taglalja a népi és az okszerű méhészkedés paraszti gazdálkodásban betöltött szerepét, valamint bemutatja napjaink modern árutermelő méhészkedését is.

A kiadvány utolsó egységében számos példával, színes fotóval, mézes sütemények receptjeivel illusztrálja a méz napjainkban is oly fontos szerepét a táplálkozásban és a gyógyításban. A könyvet a téma francia, angol, német, lengyel nyelvű rezüméi zárják.

E kivételében is izléses, kemény borítás, tudományos igényű iródott – mégis közérthető gazdag forrás- és képanyagot felvonultató méhészeti monográfiát nemcsak a néprajzosoknak, méhészeti szakiróknak ajánlom, hanem minden gyakorló méhésznek és a téma iránt érdeklődőknek.

(Jászsági Füzetek 41. 2007.)

Kókai Magdolna

MISKOLCZY AMBRUS (szerk.):

Rendhagyó nézetek a csángókról

Radu Rosetti (1853–1926) neve jól cseng a magyar és a román közvélemény fülében egyaránt. Sokan történetírói tevékenységét tartják számon – ennek kialakulásában talán a fiának is, a tábornok Radu R. Rosettinak is köze van – de szépirodalmi munkái sem elhanyagolhatók. Többek közt Mihail Sadoveanu és George Calinescu is nagy elismeréssel írtak róla. A moldvai csángók különösen sokat köszönhetnek *A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről* írott könyvének, bár nem tudni, hányan fértek eddig hozzá a róluk szóló alapműhez. A Moldvai Magyarság 2002 júniusától havonta közölt részleteket Rosetti könyvéből, míg 2003 júniusáig a teljes anyagot ismertté tette olvasóival, román nyelven.

2004-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológiai Tanszéke és a Központi Statisztikai Hivatal Levéltárának sorozatában újból megjelent az 1905-ben kiadott írás, ezúttal egymás mellett magyar és román fordításban, *Rendhagyó nézetek a csángókról* címmel. A könyv előszavát Miskolczy Ambrus sorozatszerkesztő írta. Benne röviden kitér a XX. századi csángó problematikára, ugyanakkor mintegy figyelemfelhívás gyanánt említést tesz más művekről is, amelyek a sorozatban megjelentek. „Tanszékünk az Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológiai Tanszéke az 1990-es évek elején előszeretettel tett közzé rendhagyó román műveket és forrásokat, olyanokat, amelyeket korábban nem lehetett kiadni, vagy nem volt tanácsos.”

Radu Rosetti könyvének magyar nyelvű fordítását olvashatjuk először. A tizenegy rövidebb alfejezetet *Balla Loránd* és *V. András János* fordította. Ha kicsit is számba vesszük a megjelenés évét, valamint a magyar fordítás elkészültét, akkor szerényen, talán kissé pironkodva állapíthatjuk meg, hogy bizony a kettő között egy század telt el, pedig a munka jelentősége alighanem a csángókról készült román munkák élvonalába helyezendő. Ne feledjük – bár kisebb pontatlanságokat is tartalmazó munkát forgathatunk –, szerzője, maga is moldvai lévén, jól ismeri a korabeli csángó közösségek minden-

napjait, jártas a csángók nyelvhasználatában, helynév-anyagában, szokásaiban.

A kiadvány nem egyértelműen etnikai kutatási célzatú, hanem – amint a címe is mondja – jobbára egyháztörténeti kutatásokat tartalmaz. Moldvai püspökségek létrejöttéről, kapcsolatrendszeréről, függőségi hálójáról nyújt rövid tájékoztatást. Kimondottan a magyarságról az első (A moldvai magyar lakosságról / Despre populatiunea ungureasca din Moldova) és az ötödik fejezet (A magyarok moldvai letelepedéséről / Despre asezarea Ungurilor in Moldova) szól. Természetesen ez a közösség mindvégig ott van a műben, hiszen moldvai római katolikusok püspökségeiről beszél, fejezetenként végig követve: II. Az első Milkói Püspökségről, IV. A Kun Püspökségről, VI. A második Milkói Püspökségről, VII. Szeretvásári Püspökségről, VIII. Az első Bákói Püspökségről, IX. A „Moldaviensis” Püspökségről, X. A harmadik Milkói Püspökségről, majd utolsóként olvashatunk egy Következtetés című kis összefoglalót.

Rövid terjedelmű, mégis jelentős munkával van dolgunk. A magyar nyelvű fordítás mellett közzétett román nyelvű, eredeti írást a jegyzetek követik. Mintegy 155 tételből álló jegyzet, tananyagot találunk, benne különböző dokumentumokkal, idézetekkel, családfával, ami azt bizonyítja, hogy a szerző mindenképpen hitelességre, objektivitásra törekedett.

Radu Rosetti élete és tevékenysége, valamint a moldvai magyarokkal való érintkezése Demény Lajos alapos tanulmányából tűnik ki. Megismerhetjük családjának az eredetét, alkotói folyamatát, közéleti szerepét. Nyomon követhető a történelmi család korabeli nemesi életformája, amely Radu Rosetti életében gazdaságilag többnyire hanyatlott, mintsem javult volna, egyben itt olvashatunk a szerző 1907-es parasztlázadásban betöltött szerepéről és a moldvai csángókról írott munkájának a rövid recenziójáról.

Meinolf Arens és Daniel Bein *Katolikus magyarok Moldvában* című tanulmánya zárja a kötetet. Találó beillesztés, hiszen a kötet hitelességét támasztja alá azáltal, hogy egy román szerző munkája mellé a szerkesztők egy német nyelvből fordított tudományos beszámoló adnak az olvasó kezébe, ezzel is rámutatva jelképesen arra a tényre, hogy a moldvai magyarok problematikájának a feltárása – szándékosan nem megoldást írok – nem csupán a magyarok dolga (lehet), hanem közös munka és összefogás eredménye. *A rendhagyó nézetek a csángókról* című kötet nagy hiányt pótol a csángókutatásban azáltal, hogy a román és a magyar nyelvű szöveget egy helyen közölte. A kötet végén kis hiányérzete támad az olvasónak. Mintha szívesen olvasnánk Meinolf Arens és Daniel Bein eredeti német szövegét is.

Trunchi Péter

Honismereti Bibliográfia

„Azért én önnek sem igent, sem nemet nem mondtam”. Válogatás *Slachta Etelka* és *Székrenyessy József* leveleiből. Közread.: *Katona Csaba*. Mediawave Alapítvány. Győr 2008. 144 old.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: A pünkösdi király Csepregen és Jókainál. Csepreg 2005. 110 old.

Balsay Endre: Fejezetek a Kapuvár környéki erdők történetéből. Kapuvár 2008. 343 old.

Beluszky Pál: Őrség – Vendvidék – Felső-Rábavölgy. Szentgotthárd és környéke. *Dialóg Campus Szakművek. Tájak, települések, polgárok 1.*) Bp. – Pécs 2005. 207 old.

Békés Márton: A becsület politikája. Gróf Sigray Antal élete és kora. *A Magyar Nyugat Történelmi Könyvtára 4.* Vasszilvagy 2007. 310 old.

Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Magyar Nyugat Könyvkiadó. Vasszilvagy 2008. 330 old.

„Csak tiszta szívek énekelnek! Szany énekel.” A Szanyi Szent Imre Daloskör története 1928–2008. Szerk.: *Magyar Zoltánné*. Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Győr 2008. 128 old.

Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp. 2006. 198 old.

1956 diákszemmel. Szemelvények Vas megyei középiskolások pályamunkáiból. Szerk.: *Tóth Kálmán*. Szombathely 2006. 36 old.

FIRKÁK I. Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete. Szerk.: *Biró Szilvia*. Kiadja a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr 2007. 391 old. – *Biró Szilvia:* A Sokoró vidéke a római korban; *Varga Krisztina:* Előzetes beszámoló a Ménfőcsanak-Eperföldek lelőhelyen feltárt késő római temetőről; *László János:* A rábapordányi vaseszközlelet; *Szabó Máté:* Mursella, a légből kapott város; *Csapláros Andrea:* Kereskedelemmel foglalkozó személyek és családok a római kori Pannóniában a Borostyánkő út mentén Salla és Scarbantia között; *Balogh Roland:* Pannoni autonóm területi közösségeinek császári alapítójelzőivel kapcsolatos nehézségei (Karnuntum, Aquincum és Brigetio); *Szabó Ádám:* Tartománygyűlések Pannoniában I.; *Várnainé Balogh Beáta:* Beszámoló a saváriai falfestménykutatás jelenlegi állásáról; *Vida István:* Kora császárkori pénzverés Pannoniában; *Hárshegyi Piroska-Vámos Péter:* Új eredmények egy régi anyag kapcsán. Módszertani és csapattörténelmi megjegyzések az aquincumi Selmeci utcai fazekasműhely leletanyagának vizsgálata során; *Havas Zoltán:* Jelölések római téglákon – egy értelmezési kísérlet; *Pásztorokai-Szeőke Judit:* Római textilművészet régészeti hagyatéka Pannóniában; *Bartus Dávid:* Női büszttel díszített csont hajtű a komáromi Klujber-gyűjteményből; *Mladoniczki Réka:* Bélyeges mortariumok Pannoniában; *Borucz Katalin:* A Visegrád-

leencei római kori hamvasztásos temető; *Mráv Zsolt:* Diszpajzs, markolatgyűrűs kard és lándzsák egy budaörsi római kori kocsisírból: A helyi elit fegyveres temetkezései Pannoniában; *Kiss Péter:* Temető a Savaria-Arrabona út mentén (Sárvár, Sár) – előzetes beszámoló; *Gőz-dac Alföldy Ágnes:* A sír: közszob földi és túlvilági élet között: Előzetes kutatások a daciai temetők sirmellekleteire vonatkozóan; *Serlegi Gábor:* A balatonkeresztúri „vízmerce”; Környezetrégészeti információk a Balaton déli partjának római kori történetéhez; *Bödöcs András:* „Újabb” őrtornyok a limes Fejér megyei szakaszán. Az ELTE Régészettudományi Intézetének légi-fotóarchívumában őrzött felvételek azonosítása során felmerült problémák; *Bicskei Zsolt:* Kora római kerámiaák Sopianae-ből; *Bertók Gábor* – *Kovaliczky Gergely:* Római villa Bakonya-Csucsad-dűlőben; *Fazekas Ferenc:* A fekedői késő római temető; *Gábor Olivér:* Ókeresztény jellegek a pécsi késő antik temetőben; *Schilling László:* A római kor vége Tác/Gorsiumban.

Fodor István Ferenc: Jászákóhalma története. *Jászági Füzetek 43.* A Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány kiadványa. Jászberény 2008. 176 old.

Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. Kairosz Kiadó. Bp. 2008. 546 old.

A győri jogászképzés évszázadai. Összegyűjt. és szerk.: *Biczó Zalán*. Széchenyi István Egyetem. Győr 2008. 262 old.

Húsz éves a Győr-Ménfőcsanak Kertbarát Kör, 1988–2008. Szerk.: *Szabady János, Molnárné Horváth Erzsébet, Stoller László*. Kiadja a Kör. Győr-Ménfőcsanak 2008. 87 old.

Káldy Lajos: Borospincék dicsérete. *Fenntartható Kultúrák*. Szombathely 2005. 84 old.

Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Szerk.: *Blazovich László*. *Dél-Alföldi Évszázadok 24.* Szeged 2008. 402 old.

Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásai és irodalmába. 1. Általános rész. 3. Megyei levéltárak és forrásközlések. Osiris Kiadó – Magyar Országos Levéltár. Bp. 2008. 708 old.

Nagy László: Régi templomi énekeink. Győr 2008. 244 + 16 old. (főként kotta)

Nádasdy Lajos: Celdömölk forradalmi napjai, 1956. Celdömölk 2006. 72 old.

Pintér P. Imre – Fábíán György: Öntési mesék. X-Meditor KFT. Győr 2008. 128 old.

Rálátás. Zsáka I. Helytörténelmi – honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*, Zsáka 2008. 2. 56. old. – *Takács Péter:* Udvarhelyszéki vásárok és vásározó udvarhelyszékiek az 1820-as években II.; *Novák László Ferenc:* Alföldkutatás Nagykőrösön; *Simoncsics Péter:* Egy barátság és utóélete: Viski Károly és Laziczus Gyula kapcsolatáról; *Szabó László:* Új határövidék; *Bánkiné*

Molnár Erzsébet: „...mind arra megtanítanak, amire egy parasztnak szüksége lehet”; Három történeti-néprajzi kiselőadás – A Békés megyei mezővárosok külső kapcsolatai a 19. sz. elején; Távolsági halkereskedelem a 18–19. században; A halszáritás; *Berkesi Sándor*; Czövek Lajos emlékezete.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2008. 3. 24 old. – A tartalomról: *dr. Selmecci László*. A „Jászberényi Deák Céh” II.; *Csikós Gábor*: A keresztényszocialista mozgalom kezdetei a Jászságban; *dr. Bagi Gábor*: Adalékok a Jászkun Kerület XVIII. sz-i egészségügyi helyzetéhez; *dr. Farkas Ferenc*: Egy jársági szentember élete; *Basa László*: 1708-ban Szentmártonkőta volt a tápiómenti kuruc-világ központja; *dr. Farkas Ferenc*: A tizenöt éves Redemptio köszöntése; *Bartha Juli dr.*: Kun kép – régészeti konferencia Kiskunfélegyházán; *dr. H. Bathó Edit*: Mátyás király, Beatrix és a reneszánsz lovagok – képes riport a IX. Történelmi játszóról; *Gulyás Katalin*: A 2007/2008. évi megyei helytörténeti pályázatok; *Végh Márta*: Emléktábla avatások Kunhegyesen; *Gyulai Zsuzsanna*: A mézeskalácsosság; *Torma Márta*: Csete Balázs emléknapp; *Győri János*: Emlékezés Szüle Andrásra; *Gömöri Árpád*: Emlékezés a hősokra; *Halmi Tibor*: Jász Majális Jászkarajenőn; *dr. Szabó László*: Madar Ilona emlékére; *dr. Vadász István*: Tájékpipák a múzeum gyűjteményéből; *dr. Bartha Júlia*: Konferencia a sztyepei kultúráról Karcagon; *Durbints sógor*: Jánoska eresztés a Jászságban.

Révész Tamás: Repülőtér az Alpokalján. A szombathelyi katonai repülőtér története és további adalékok a magyar katonai repülés történetéhez. Bp. 2006. 194 old.

Sáry István: „A városzépítő”. Válogatott cikkek, tanulmányok Győr város és a megye múltjából. Győr-Moson-Sopron Megye Győri levéltára – Győr Megyei Jogú Város Levéltára. Győr 2008. 307 old. (*Életutak* 2008. 1.)

A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938–1945 között 1. köt. Összeáll., a mutatókat kész.: *Novák Veronika*. Szerk.: *Á. Varga László*. (*Kárpát-medence levéltári forrásai 1. Fond- és állagjegyzékek; 1.*) Budapest Főváros Levéltára. Bp. 2004. 525 old.

A szombathelyi egyházmegyei könyvtár ősnymotványainak és antikváinak katalógusa. Összeáll.: *Rétfalvi Gábor*. Szombathely 2006. 374 old.

Tablók könyve. Hunyadi János Gimnázium és Szakközépiskola, Csorna: 1947–2007. Főszerk.: *Molnár László*. Hunyadi János Gimnázium és Szakközépiskola. M-M Csorna-Nagykanizsa Bt. 2007. 254 old.

A tízéves nyúli borbarát dalkör jubileumi emlékkönyv. Gyűjtötte *Szűcs Alajos*. Szerk.: *Farkas Katalin*. Nyúl 2008. 99 old.

Varga Józsefné Horváth Mária: 18–19. századi személynecvek a Rábaközéből; adattár. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai*. 227. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp. 2007. 290 old.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szerk.: *Mayer László*. Kiadja a Vas Megyei Levéltár. Szombathely. 2005. 4. sz. 96 old. – *Zsámboki Árpád*: „Értékeidnek úgy tudsz örülni csak, Ha vele a világ is gazdagabb.” – Emlékező sorok Kuntár Lajosra; *Nagy Miklós*: A Sárvári Honismereti Híradó; *Kóta Péter*: Pallosjog-adomány 1467-ből; *Réfi Attila*: Egy legendás vasi huszár – Hertelendy Gábor; *Sill Ferenc*: Somogy püspök kánoni vizitációja a sárvári plébánián 1815. I.; *Kiss Lászlóné*: A vasszilvágyi római katolikus templom kriptájából származó emberi maradványok azonosítása; *Pittmanné Mikó Ildikó*: Egy gyűjtőbarátság 2. világháborús dokumentumaiból; *dr. Smidt Lajos* levelei az orosz frontról Boltzár Endréhez; *Vársányi Péter*: „Október 6-án megfogadjuk...” – centenárius ünnepségek Vas megyében, 1949-ben.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szerk.: *Mayer László*. Kiadja a Vas Megyei Levéltár. Szombathely. 2006. 1. sz. 96 old. – *Soós Imre*: Kishveesi Hevenesi Gábor (1656–1715); *Tóth Imre*: Kertész (Lehner) József (1901–1966); *Zágorhidi Czigány Ákos*: Az Oszkói Hegypásztor Kör; *Benczik Gyula*: Nép- és tájnevek változásai Muravidéken a 13–19. sz-ig; *Sill Ferenc*: Somogy püspök kánoni vizitációja a sárvári plébánián 1815. II.; *Katona Attila*: Fordulat a várospolitikában Szombathelyen, 1885-ben, I.; *Lőcsei Péter*: Miről vallanak a könyvek? – Válogatás a Weöres Sándornak ajánlott könyvekből és a költő dedikált koteiteiből I.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szerk.: *Mayer László*. Kiadja a Vas Megyei Levéltár. Szombathely. 2006. 2. sz. 96 old. – *Horváth József*: Néhány helyi vonatkozású adalék Detre László születésének centenáriumára; *Spiegler Tibor*: A képeplapgyűjtők lovagja – Portré Kőszegfalviné Pajor Kláráról; *Bajzik Zsolt*: A Vas vármegyei Tarscsafürdő története Trianonig I.; *Magyarics István*: Új adatok Magyarlak kialakulásának és névadásának történetéhez; *Sill Ferenc*: Egy ismeretlen magyar nyelvemlék – Bevallás fogalmazvány 1520-ból; *Handler András*: Egy horvát bán Szombathelyen; *Ivan Mažuranić* élete és szombathelyi iskolaevei; *Sill Ferenc*: Somogy püspök kánoni vizitációja a sárvári plébánián 1815. 3.; *Katona Attila*: Fordulat a várospolitikában Szombathelyen, 1885-ben, 2.; *Simola Ferenc*: Vas megyei időszaki kiadványok 2005-ben, a helytörténeti írássok tükrében.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szerk.: *Mayer László*. Kiadja a Vas Megyei Levéltár. Szombathely. 2006. 4. sz. 96 old. – *Murber Irbolya*: Vas megye és az 1956-os magyar menekültek; *Somkuti Ferenc* – *Tóth József*: Az első ültetett emlékmű Szombathelyen, 1956 tiszteletére; *Dominkovits Péter*: Egy 16. sz.-i szombathelyi végrendelet – Szlakoci Katalin testamentuma, 1571; *Orbán Róbert*: Az őrségi sovány földnek leírása – Tanúvallomások az Őrség földjéről és lakosainak életmódjáról a 19. sz. elején; *Sill Ferenc*: Böle püspök kánoni vizitációja a sárvári plébánián 1838. 2.; *Csák Zsófia*: „Magyar hősiességgel harcoltak és zsidó hűséggel meghaltak...” – Az I. világháborús zsidó hősi halottainak emlék-

táblája Szombathelyen; *Löcsei Péter*: Miről vallanak a könyvek? – Válogatás a Weöres Sándornak ajánlott könyvekből és a költő dedikált kötetéből 3.; *Balogh Péter*: Pungor Zoltán emlékezete (1939–2006).

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szerk.: *Mayer László*. Kiadja a Vas Megyei Levéltár. Szombathely. 2007. 1. sz. 96 old. – *Gál József*: Káldy Lajos, az akvarell mestere; *Káldy Lajos*: Volt egyszer egy szabadiskola – emlékeim a Derkovits Körről, 1946–1958; *Dominkovits Péter*: „A szombathelyi gyűlésen uram ő Nagysága ott jelen levén, és a vármegyét megvendégelte...” – Nádasdy II. Ferenc Vas vármegye főispánja és a rendek lakomája 1645-ben; *Sill Ferenc*: Böle püspök kánoni vizitációja a sárvári plébánián 1838. 3.; *Söptei Imre*: „Torma az orruk alát” – egy vidéki élelclap, 1882–1892. 1.; *Bakó Béla*: Nemzetföltés, kereszténység, antiszemitizmus – A „kulturális kód” az I. világháború előtti szombathelyi keresztény sajtóban; *Dobri Mária*: „Kedves Barátom!” – Kapossy János levelei Gréfin Gyulához, 1935–1952., 1.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szerk.: *Mayer László*. Kiadja a Vas Megyei Levéltár. Szombathely. 2007. 4. sz. 96 old. – *Molnár András*: Batthyány Lajos gróf Vas vármegye reformkori közéletében (1831–1847); *Erdődy Gábor*: A horvát kérdés belgiumi megítélése a Batthyány-kormány időszakában; *Gácsi József Ákos*: Az ikervári Batthyány-kastély két terve; *Tolcsik György*: Részletek Batthyány Lajos egykori ikervári uradalmának 1850-ben készült átadás-átvételi leltárából; *Seedoch, Johann*: Batthyány Lajos gróf szalonaki és vasdobrai uradalmának a cs. Kir. Kamarai igazgatóság részére történő átadása 1850-ben; *Katona Attila*: Egy megölt eszme, egy ártatlan vértani – Batthyány Lajos emlékezete Vas vármegyében, a dualizmus korában; *Nagy Zoltán*: Egy 19. sz-i Vas vármegyei kultusztergő nyomában – Than Mór Batthyány Lajos olajfestésű arcképétől Wieber Mariann öltöztetett szobraig;

Végh Ferenc: Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végváros a XVI-XVII. sz-ban. Bp. 2007. 349 old.

A Csongrád Megyei Levéltár a Békés Megyei Levéltárral összefogva, Szabó Ferenc egykori megyei levéltárigazgató, majd megyei múzeumigazgató Békés megye és az Alföld történetéből készült tanulmányaiból összeállított kötetet szeretnénk kiadni a Dél-Alföldi Évszázadok sorozat 25. köteteként. (Maga a sorozat Szabó Ferenc kezdeményezésére indult a két megyei levéltár vállalkozásaként mintegy negyed százada.) A kötettel nemcsak a 70. életévét betöltött tudóst, az Alföld mindenesét köszöntjük, hanem értéket is mentünk, ugyanis az egybegyűjtött írássok máig keresettek. Így egy csokorba szedve könnyebben hozzáférhetők lesznek a kutatók és érdeklődők számára.

Kérem, lehetőségéhez képest a kiadvány megjelenését támogatni szíveskedjen. Az adományokat a Csongrád Megyei Levéltár OTP 11735005-15355942 sz. számlaszámra utalják.

Prof. Dr. Blazovich László igazgató

A kötet tervezett tartalma:

Két és fél évszázad az Alföld történetéből (Válogatott tanulmányok)

Előszó (*Blazovich László*)

I. Az Alföld története és igazgatása

A Vásárhelyi puszták és a közigazgatás. Kardoskút és Székkutas közösség fejlődése; Az alföldi nemesi vármegyék újrászervezése és a felvidéki hivatalkereső nemesség migrációja a XVIII. században; A tanyai közigazgatás története a mai Orosháza területén az első világháborútól a városállaluláig; A megyerendszer az Alföldön a középkortól napjainkig; Az Alföld a XVIII. századtól a XX. század derekáig; A települési autonómiák sorsa a Bach-korszakban.

II. Gazdaság és társadalom

Békés megye gazdasági és társadalmi fejlődésének főbb vonásai a XVIII. század elejétől 1944-ig; A földreform mérlege a Viharsarokban; Az első világháború hatása a népi életszemléletre; Békéscsabai migrációs hullámok a XIX. század második felében; Dél-alföldi megfigyelések a társadalmi normák és értékek változásairól; A „viharsarki” mezővárosok társadalma a XIX. század végén; Békés megye mezőgazdasága és parasztnépe a huszadik században. Néhány tanulság az ezredforduló alkalmából; A mezőgazdaság és a parasztsors változásai a Dél-Alföldön a jobbágyfelszabadítás után.

III. Településtörténet

Két alföldi szlovák mezőváros (Békéscsaba, Szarvas) történetének fő jellemzői a XIX. század második felében; Megyes puszták XVII–XIX. századi élete, Megyesegyháza nagyközség születése és kezdeti fejlődése; A Békés megyei németek betelepítése és XVIII–XIX. századi története; Korszakhatár a kelet-csanádi puszták beépítésében. Magyarbányhegyes betelepítése és első évei (1859–1865).

IV. Történetírás a Dél-Alföldön

Karácsonyi János megyetörténetének születése és sorsa; A várostörténetírás hagyománya és jelene Szentesen; A helytörténetírás Mezőtúron; Jegyzetek Kiskunfélegyháza történetkutatásáról; Törökszentmiklós és a várostörténeti kutatás; Scherer Ferenc életútja és főműve; A várostörténeti krónikák és feljegyzések születése és hatása az Alföldön.

V. Szabó Ferenc történeti írásainak válogatott bibliográfiája.

Képek a Berettyó-felvidékről

Major Miklós gyűjteményéből

*Kovács Anna és Szász Ferenc
esküvői képe (Rát, 1908)*

*Fiatalférfi pitykés lájbiban
s bőgatyában (Szilágybagos)*

*XVIII. szd. végén épült vályogtégla falú parasztház
(Szilágynagyfalu, Nagy utca)*

*Szabadságolt katona családja körében
(Szilágynagyfalu, 1912)*

*Kabai Sándor, a bolgárkertészet meghonosítója (középen),
s vele dolgozó napszámos leányok csoportja.
Háttérben a róla elnevezett vizkiemelő kerék látható.*

Nagy Sándor üvegablakai, Temesvár (Káposzta Lajos felvételei)

